

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH(TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DÜŞÜNCE VE KADIN DERGİLERİNDE KADIN TARTIŞMALARI (1908-1918)

Doktora Tezi

Ümüt AKAGÜNDÜZ

Ankara-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH(TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DÜŞÜNCE VE KADIN DERGİLERİNDE KADIN TARTIŞMALARI (1908-1918)

Doktora Tezi

Ümüt AKAGÜNDÜZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI

Ankara-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH(TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DÜŞÜNCE VE KADIN DERGİLERİNDE KADIN TARTIŞMALARI (1908-1918)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	31
DÜNYA TARİHİNDE KADININ GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM	31
1.1. Yerleşik Yaşama Geçişle Beraber Kadının Konumu.....	31
1.2. Aydınlanma ve Sanayi Devrimiyle Tartışılmaya Başlayan Kadın.....	38
1.3. Kadının XX. yüzyılda Farklılaşan Tarihi	44
İKİNCİ BÖLÜM	49
II. MEŞRUTİYET'İN İLANININ ÖNCESİ VE SONRASINDA OSMANLI KADINININ KONUMU	49
2.1. Klasik Dönem Osmanlı Tarihinde Kadının Durumu.....	49
2.2. Tanzimat Döneminde Osmanlı Kadının Durumu	53
2.3. II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Hareketi'nin Gelişimi	67
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	95
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NİN ÖNEMLİ TOPLUMSAL, EKONOMİK VE SİYASAL GELİŞMELERİ	95
3.1. İttihat ve Terakki'nin Niteliği ve Dolaylı Yoldan İktidarı Kontrol Etme Çabası (1908-1913).....	95
3.2. İttihat ve Terakki Fırkasının İktidarı Doğrudan Kontrolü Altında Tuttuğu Dönem (1913-1918)	110

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	123
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DÜŞÜNCE VE KADIN DERGİLERİNDE KADIN TARTIŞMALARI	123
4.1.II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerini Etkileyen Fikri Akımlar	123
4.1.1. Osmanlılık Akımı Hakkında Genel Bir Değerlendirme	124
4.1.2. Batıcılık Akımı Hakkında Genel Bir Değerlendirme	128
4.1.3. İslamcılık Akımı Hakkında Genel Bir Değerlendirme	133
4.1.4. Türkçülük Akımı Hakkında Genel Bir Değerlendirme	137
4.2. II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın ve Kadınlık Üstüne Yapılan Tartışmalar	140
4.2.1. Kadınlık ve Kadının Tarihsel, Toplumsal Konumu	142
4.2.2. Kadın Paralelinde Batılılaşmaya Getirilen Eleştiri	159
4.2.3. Milliyetçiliğin Kadın Hareketi'nin Gelişimi Üstündeki Etkileri	165
4.2.4. Kadın Hareketi'nde Feminizm ve Hak Talebi	172
4.3. II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadının Toplumsal Konumu Üstüne Yapılan Tartışmalar	182
4.3.1. Toplumda, Ekonomide ve Çalışma Hayatında Kadın	183
4.3.2. Kadınların Cemiyetleşmeleri ile Toplum Katılımları.....	200
4.3.3. Evlilik ve Aile Üstüne Yapılan Tartışmalar	205
4.3.4. Çok Eşlilik ve Boşanma Üstüne Yapılan Tartışmalar	219
4.4. II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın Eğitimi Üstüne Yapılan Tartışmalar	224
4.4.1. Anne Eğitiminin Önemi ve Anne Eğitimi Üstüne Görüşler.....	226
4.4.2. Toplumsal ve Kurumsal Çerçeve Kadın Eğitimi.....	236
4.4.3. Milliyetçiliğin Kadın Eğitimine Etkileri	260
4.5. II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın Giyimi Üstüne Yapılan Tartışmalar	269
4.5.1. Moda Kavramına Yaklaşım	270
4.5.2. Tesettür ve Peçe Hakkındaki Değerlendirmeler	277
SONUÇ	295
KAYNAKLAR	322
ÖZET	362
ABSTRACT	363
EKLER	364

ÖNSÖZ

Günümüzde, geçmiş yıllara nazaran daha kapsamlı hale gelen kadın çalışmaları, hızla disiplinlerarası bir yapıya bürünerek nitelikli eserlerin ve projelerin hayata geçirilmesini sağlamaktadır. Ülkemiz içinde geçerli olan bu durum, tarih ile kadın arasındaki ilişkinin değerlendirilmesine ve kadının görünürleştirilmesine odaklanıp bugününün kadının hayata bakış açısının köklerine inmeyi hedeflemektedir. Basın hayatının gelişimi çerçevesinde yaşanan dönüşüm, yeni kitap, gazete ve dergileri de yanında getirdiğinden kadının geçmişini takip etmek belli bir dönemden itibaren tarihçiler için daha kolay bir hal almış; ama belgelerin artan yoğunluğu etrafında gizlenen düşünsel dinamikleri açığa çıkartmak zorlaşmıştır. Özellikle XX. yüzyılın başlarında Osmanlı basın hayatında şekillenen yeni dergiler, kamuoyunun bilinçlendirilmesi bağlamında pek çok tartışmayı sistematikleştirmiştir. Fikri anlamda bu süreçten en belirgin şekilde etkilenen tartışma konularından birisi ise kadın olmuştur. Bir taraftan dönemin düşünce dergileri kadını konu edinirken bir taraftan da sadece kadını hedefleyen kadın dergileri yayımlanmış, kadın hakkında Avrupa'da yaşanan tartışmaların benzerleri Osmanlı kamuoyuna da yansımıştır. Cumhuriyet'e miras kalan II. Meşrutiyet Dönemi'nin siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerinin kadına yansıyış biçimlerini, dönemin düşünce ve kadın dergilerinde izleyebilmek mümkündür. Kadının bu dönemde geçirdiği değişim ve dönüşümü, dergiler bağlamında dönemin koşullarını göz önünde bulundurarak değerlendirmek şüphesiz ki düşünsel birikiminin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

1908-1918 yılları arasında çıkan düşünce ve kadın dergilerinde, kadın tartışmalarının konu edildiği bu çalışmanın pek çok aşamasında tez danışmanım Prof.

Dr. Kurtuluş KAYALI ile görüşmeler yaptık. Tezin hem tarihsel arka planın oluşmasında hem de çevrilen metinlerin karakterinin belirlenmesinde katkılarını gördüğüm danışmanım, verdiği dönütlerle düşünsel yapının açığa çıkmasında oldukça yardımcı oldu. Bu yüzden bana değerli zamanını ayıran, bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan danışmanım Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI'ya bütün içtenliğimle teşekkür ediyorum. Tezimin çeviri ve yazım aşamalarında felsefi kimliğini ve maneviyatını benden esirgemeyen canım eşim Seval AKAGÜNDÜZ'e de teşekkürü bir borç bilirim.

Ümüt AKAGÜNDÜZ

Ankara-2012

KISALTMALAR

a.g.e. :	Adı geçen eser
a.g.m. :	Adı geçen makale
C. :	Cilt
CDTA:	Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
ed:	Editör
MTSD:	Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce
s. :	Sayfa
S. :	Sayı
TCTA:	Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi
T.E:	Tarih Eksik
TODAİE:	Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü

GİRİŞ

Kadınların hak arama mücadelesi Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi sonrasında değişen ve dönüşen dinamiklerin toplumsal yaşama eşitçi bir söylemle yansıtılması sürecidir. Ataerkil toplumsal düzenin tarihsel şekillenışı ekseninde kadın, tarihin her aşamasında toplumsal mekanizmanın alt sıralarında kalarak kendisini birincil işlerden ziyade ikincil işlerle ifade edebilen bir varlık haline gelmiş, hak arayışı ancak değişen koşullarla mümkün olabilmektedir. Özellikle her anlamda bir dönüm noktası olan XIX. yüzyılda kadın, Sanayi Devrimi ile gelişen ve hızlanan iletişim ve ulaşım araçları sayesinde, basın ve yayın dünyasında kendisini ifade etmeye başlamıştır. XV. yüzyıldan itibaren akıl, bilim ve teknikteki farklılaşma paralelinde, skolastik felsefenin kategorileri karşısında elde edilen başarılar, insan kavramının bütünselliğinin ve ahlaksallığının önceki yıllarla karşılaştırılmayacak kitlesel bir dönüşüme uğratmıştır. Artık, insanın akli ve kalbi, yaratıcının akli ya da kalbinde aranmaktan ziyade, bu dünyanın akıl ve kalbinde aranmaya başlamış, önce erkeklere daha sonra ise kadınlara yansıyan bir başkalaşım süreci doğmuştur. Öte dünyanın bu dünya üstünde yarattığı baskının deney ve gözleme dayanan argümanlarla kırılması sadece toplumsal ya da fikirselle kalıplara sirayet etmekle kalmamış, kalıpların siyasal dönüşümü de gerçekleştirmiştir. Kendini arayan insan, etrafına baktığında yaşaması için kurgulanan dünyanın doğaya aykırı olacak şekilde maddi ve manevi önleyicilerle çevrelendiğinin farkına vararak, esaretinin zincirlerini kırmanın zorlayıcı gerekliliği ile karşılaşmıştır. Geçmişin ve geleneklerin söylediklerinin doğa ile uyumsuzluğunun zihinlerde yarattığı karmaşa ise yaşamının her noktasına etki edip, hakları için mücadele eden çevreleri yaratmıştır.

Aristokrasi ve Ruhban sınıflarına saldırıyla başlayan bu süreçte Burjuvazi, liberal ideologlarından aldığı destekle mülkiyet hakkı, doğal durum, eşitlik ve hürriyet gibi kavramları gündeme taşıyarak, bu iki sınıfın şekillendirdiği düzeni her anlamda ve alanda eleştiriye tabi tutup, üstte olana karşı alttan gelen bir tepki geliştirmiştir. Burjuvazinin, Fransız Devrimi ile siyasi, toplumsal, ekonomik ve düşünsel anlamda tam olarak somutlaşan mücadelesi ise feodal toplum düzeni karşısında ulus-devletleri hızla tarih sahnesine çıkartan kapitalist toplum düzeninden destek alıp, süreci yeni ölçütlerle farklılaştıracaktır. Öyle ki kendilerine siyasi, toplumsal ve fikri bağlayıcılarla dokunulmaz bir alan yaratan feodal düzenin üst sınıfları, kimi yerlerde yavaş kimilerindeyse hızlı olmak üzere yerlerini kapitalist toplum düzenin temsilcisi olan Burjuvaziye ve onun olguları etrafında hareket eden yönsüz kitlelere bırakacaktır. Bundan sonra özellikle Batı'da olmak üzere yönetme hakkının halktan geldiği kanaati yerleşecek, kitle Sanayi Devrimi sonrasında kendisine bambaşka bir yön bulacaktır.

Burjuvazinin yeni üst sınıf haline gelmesi ise farklı bir tepki yaratıp, sanayi eksenli ekonomi koşullarında bir başka sınıfsal çelişkinin oluşmasına yol açmış, işçi haklarını merkeze alan eleştirel bir ortam oluşmuştur. Artık, temel sorunsal halk, işçi, millet gibi kavramlarla adlandırılan kitlenin, nasıl organize edileceği ve kendisini neyle ifade edeceği. Ancak halk kavramı yukarıda belirttiğimiz çelişki haricinde köleliğin hızla tasfiye edilmesiyle açığa çıkan bir başka çelişkiye daha sahiptir. Peki, her türlü alt-üst çelişkinin tartışıldığı, altta olanların üstte olanlara bir şekilde haklarını kabul ettirebildikleri bir ortamda kadınların durumu nasıldır? Gerçekten de toplumsal eşitsizliğin kaynaklarına inildiğinde, kadın ile erkek arasındaki bağlayıcı hükümlerin yarattığı kadının ikincil konumu doğrudan hissedilmektedir. Eski düzenin üst sınıflarında kadın hükümdarlar vardır, hatta bazı ülkelerde kadınlara daha fazla

hassasiyet bile gösterilmektedir; ama bu eğitim sayesinde kısmen aydınlanmış bir ortamın belli çevrelere bahşettiği bir özelliktir. Dünya nüfusunun çoğunluğunun köylerde yaşadığı düşünülecek olursa, kadının her tarafta aynı geleneklerle karşılaştığını söyleyebilmek mümkün değildir. Ama burada belirleyici ve hareketlendirici olan unsur, şüphesiz ki Sanayi Devrimi'dir. Devrim ile beraber taşra ilk defa şehirler karşısında eşitlenmeye başlamış, şehirden kente yaşanan göçlerin getirdiği yeni olanaklar ve fırsatlar, özünde taşralı olan; ama eğitim ve basın araçlarının yaygınlaştığı bir ortamda modern dünyanın dinamiklerini ve koşullarını daha net anlayan ve anlamlandıran çevreler yaratmıştır. Göçler arttıkça şehirlere yerleşen köylüler, fabrikalarda çalışmanın eziciliği ile başka bir şekilde kendilerini ifade etmeye, haklarını savunmaya çalışmışlardır. İşte, kadınların hak isteği tam bu noktada etrafında olan bitenleri anlamlandırmıştır.

Gelişen dünyada mademki halk iktidarın kaynağıdır, o zaman halkın yarısını oluşturan kadın da erkek kadar hakka sahip olmalı, yani erkeğe bahşedilen feodal düzen karşıtlığı ile var olan kapital düzenin haklarından kadın da yararlanabilmelidir. Eğer ben bir ekonomik kaynak olarak görülüp, bir taraftan erkek gibi çalışıp, bir taraftan da ev içi vazifelerimi yerime getireceksem, erkeğin sahip olduğu her türlü hak, iktidar da dâhil olmak üzere benle eşitlenmeli diyen kadın için, köleliğin bir başka versiyonu olarak tanımladığı kadınlığı, erkekliğin altında durur değil, yanında durur hale getirmek zorunluluktur. İşte bu minval üstünden başlayan kadın hakları söylemi, özellikle XX. yüzyılda üst aşamalarından birisini ulaşacaktır. Tezimiz ise tam olarak bu sürecin Osmanlı Devleti'ndeki başlangıç noktasını, dönemin kadın ve düşünce dergilerinden hareketle Osmanlı'ya has unsurlar ekseninde çözümlenmeyi, düşünsel altyapıda hâkim olan unsurları irdeleyip Cumhuriyet'e uzanan düşünsel birikimi

görünürleştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak tezimizin amacını geniş bir çerçevede değerlendirmeden önce kuramsal ve düşünsel metinler düzleminde bir değerlendirme yapmak yararlı olacaktır.

Feminizm, yukarıda bahsettiğimiz sürecin, kadının zihniyetinden yansıyan kuramsallaştırmasının temel ayağıdır. Bu nedenle feminist kuram ve tarih ilişkisi hakkında bilgi vermek, kadınların isteklerinin anlaşılması açısından gereklidir. Ancak burada feminist kuramdan bahsederken tarih metodolojisini de göz önünde bulundurmanız gerekecektir. Geçmiş hakkındaki bilgileri elde ederken kullandığımız yöntemler ve kuramlar tarihçiliğin vazgeçemeyeceği unsurlardır. Bu nedenle tarihten soyutlanmış hiçbir fikri değişim ve dönüşüm olmayacağından hareketle, tarihin amaçlarını, neden ve sonuç ilişkilerini Kadın Hareketi'nin gelişimini anlayabilmek için kullanabiliriz. Aslında feminizmin esas çıkışlarından birisini tarih ve tarihçilik üstüne yaptığını söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Sonuç olarak irdelenen, eleştirilen her türlü değer tarihsel bir birikimden doğduğu, düşünen kadınların da bu birikimden yararlandığı açıktır. Hele bir de tarihin aslında erkeğin tarihi olduğunu görmek, bütün olay ve olguların onun etrafında döndüğünü bilmek, feminist kuram ile tarih arasındaki ilişkiyi derin bir sorunsala hapsedmektedir. Mademki erkek geçmişe ve tarihe hâkimdir, mademki kadın bu geçmişte görünür değildir, o zaman yapılması gereken, geçmişte kadının nasıl olduğunu anlatabilmek, bütün akımların yaptığı tarihten destek alma stratejisini kadınlara da uygulamak ve bu sayede kadının hak isteminin düşünsel kökenlerinin açığa çıkmasına olanak tanımaktır. Kısacası, hep erkeğin yanında olan bir kadın vardır; ama bu kadın hep erkeğe mi bağlıdır ya da hep erkeğe mi bağlı kılınmıştır, özgürlüğü tarihin neresindedir? Sorunsalı feminizm-tarih ilişkisini somutlaştırmaktadır.

Arşiv belgelerinin kesinliğine dayanarak gelişen bilimsel, pozitivist, Rankeci tarih anlayışı, günümüz tarih metodolojisinin eleştireliliğini belirlemektedir. Geçmiş üstüne yapılan klasik kurgulamada tarihçi, arşive giren, bütün belgeleri didik didik ettikten sonra yoğun bir bilimselleştirme ile ulus-devlet paralelinde merkezle, özdeşleşen üst sınıfları ve onların uğraşısı olan siyasi, hukuki gelişmeleri anlatmayı tercih edendir. Elbette ki geleneksel tarihçiliğin buradaki işlevi, kendinden önceki yüzyıllarla karşılaştırıldığında ileri bir adım olup, tek tanrılı dinlerin çizgisel tarihini farklılaşan dinamikler babında yeni bir biçime kavuşturmaktır. Düşünsel ve toplumsal anlamda yaşananlar tarihi merkezileştirip, hükümdarların ve etraflarındakilerin dinsel tarih anlatımının bilimselleşmesine ve geçmişi ilerleme kavramı etrafında algılayan tarihsel bakış açısının somutlaşmasına yol açarak aklın özgürleşmesini sağlamıştır. Artık tarih de bir bilimdir ve bilimsel kavramlarla kendisini ifade etmektedir. Bu sürecin her zaman aynı kaldığını düşünmek ise yanlıştır. Çünkü Sanayi Devrimi ve ona başat koşan şehirleşme paralelinde artan eğitim olanakları, geçmişi bu ikisinin gözüyle irdeleyen tarihsel metotları özellikle XX. yüzyıldan itibaren gündeme getirmiştir.¹

¹ Rankeci tarih anlayışı ve bu anlayışın kırılmasında etkili olan akım ve ekoller hakkında Türkçede yayımlanan kitapların sayısı artmaktadır. Burke'ün **Tarih ve Toplumsal Kuram** adlı kitabı kavramsal çerçevesi ve toplumsal kuramlar ile tarih arasındaki ilişkiyi değerlendiriş biçimiyle yararlı bir metindir. Bkz. Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2005. Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı adlı çalışmasında İggers'in tarih ile akımlar arasındaki ilişkiyi anlatışı bütüncüllüğü ile dikkat çekmektedir. Bkz. George G. İggers, **Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2007. Özlem'in Tarih Felsefesi kitabı da zengin anlatımıyla yararlı bir çalışmadır. 20. Yüzyılda Tarih Kavramı adlı bölüm konuyla ilgili detaylı bilgilere sahiptir. Bkz. Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, İstanbul, Say Yay., 2010. Hosbbawm'ın Tarih Üzerine adlı eseri de yararlı olabilecek pek çok makale ve bildiriye sahiptir. Bkz. Eric Hobsbawm, **Tarih Üzerine**, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 1999. Annales Okulu'nun günümüzdeki özgün konumu hakkında bilgi sahibi olunmak isterse, Burke'ün **Fransız Tarih Devrimi** adlı çalışmasından yararlanılabilir. Bu çalışmada Kurtuluş Kayalı'nın ekolün Türkiye'ye yansımalarını anlattığı sunuş da gözden kaçırılmamalıdır. Bkz. Peter Burke, **Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu**, Ankara, Doğu-Batı Yay., 2002. Son olarak Özbaran'ın **Tarih, Tarihçi ve Toplum** adlı

Rankeci tarih anlayışının kesinliğini ve bilimselliğini eleştiren tarihçiler, arşiv belgelerine dayanılarak yapılan çalışmaların düşünüldüğü gibi objektif sonuçlar vermediğini, o belgeleri yazanın da insan olduğundan hareketle eleştirmektedirler. Buna göre belgeyi yazdırmanın ve belgeyi yazanın zihninde gerçekliğin kırılmadığının garantisini kim verebilirdi. Kesinliği bu şekilde tartışmalı hale gelen tarihin, olay ve olgularının bilimselliğini savunmak mümkün gözükmemektedir.² Zaten bu da bizi, tarih üstündeki değerlendirme ve yorum uğraşısının nasıl şekilleneceğine götürmektedir. Tek-tanrılı dinlerde ve ulus-devlette tarih, XIX. ve XX. yüzyıllarda resmileştirilerek mitleştirilmiş, güç odaklarının kendilerini haklı çıkartmakta kullandıkları bir araç haline gelmiştir.³ Mitleştirmeyi ve resmileştirmeyi gerçekleştiren yorum olduğuna göre, geçmişi kurgulama ve değerlendirme biçiminde bir farklılık olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Olay ve olgulara bakış açısı, koşullar ve kişilik nesnellüğün sınırlarını belirginleştirdiğinden, tarihçi pür bir nesnellığe sahip olmayacağını bilincinde olarak elinden geldiğince nesnel olmaya çabalamalıdır. Bu çerçevede akla yakınlık içinde insanın geçmişteki düzenlilik, eğilim ve yapılarını irdeleyebilen tarih, kestirme gücü olan kesin yasalar koyamaz.⁴ Tarihçiye ve tarihe burada düşen geçmişi sevmek ya da ona hayran olmak değil anakronizme düşmeksizin onu, bugünü anlamlandırmada kullanabilmektir.⁵

Geçmiş maddeci, bilimsel bir tavırla yaklaşan tarihsel materyalizm, ekonomik dönüşümlerle farklılaşan ezen-ezilen çelişmesini ele alarak, altta bulunanları da

çalışmasındaki Tarihçilikte Aşamalar adlı bölümde doyurucu bir anlatıma sahiptir. Bkz. Salih Özbaran, **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2005.

² John Tosh, **Tarihin Peşinde**, İstanbul, Tarih Vakfı-Yurt Yay., 2005, s. 35.

³ George G. Iggers, **Yirminci Yüzyılda Tarih Tazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 22-25.

⁴ Richard J. Evans, **Tarihin Savunusu**, Ankara, İmge Kitapevi, 1999, s. 66.

⁵ Edward H. Carr, **Tarih Nedir**, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s. 26-30.

anlatmaya başlamıştır. 1950’li yıllar bu ekseninde geniş kitlelerin tarihinin önemsenmesi etrafında tarihin, geleneksel tavrından ayrılmaya başladığı yılları içermektedir. *Annales Okulu*, tarihe bakışı derin şekilde değiştirmiş, tam tarih ve uzun dönem kavramları ile geçmiş, her şeyi ile irdelenmeye çalışmıştır. Toplumsal, kültürel ve düşünsel olanı anlatmak, değişen dünya koşullarında, merkezi otoriteleri kutsallaştırmaya çalışmaktan daha ilgi çekici gelmeye başlamıştır. Artık, belli bir ilgi odağı olan çevrenin ne yediği, nasıl yaşadığı, ne düşündüğü üstünde durulmuş, bir nevi tek tanrılı dinlerin biçimlendirdiği çizgisel tarih anlayışına karşı ikinci bir zafer elde edilmiştir. Gündelik kaygılar içine hapsedilmiş bireylerin, kolektif yaşamı nasıl etkilediği ya da kolektif yaşamın onları nasıl etkileyip, hareketlerinin normlarını belirlediği, insanlığın bütüncül tarihinin anlaşılmasında önemsenen yöntem olmuştur.⁶ Hobsbawm’ın belirttiği gibi bu çerçevede tarih, aslında çift dişli kaplan tarafından avlanan insanın, nasıl olup da bugünün doğasını kontrol edebildiğini, kendi medeniyet öğelerini doğa karşısında üstün kılabilirdiğini ve işin en acıklı tarafı da kendi yarattıklarından korkar hale gelebildiğini anlatabilmelidir.⁷

İşte insanlığın bu tarihini anlatabilmek için geçmişin bireysel, toplumsal ve kültürel bütün değerlerine bakabilmek, yeni tarih anlayışının çıkış noktasıdır. Artık toplumsal tarihten öte mülk sahibinin, patronun, işçinin, kölenin, ailenin, kadının, çocuğun, derneklerin, yaşlılığın, inanç kalıplarının, ritüellerin anlatıldığı toplumun tarihi ön plana çıkmaktadır.⁸ Bunları incelerken toplumsal tarih ile ilgilenen tarihcinin yapacağı, insan toplumlarının birkaç yüzyılda hızlanan ve kapsamlı değişiklikler getiren dönüşümlerinin genel şemalarını ve mekanizmalarını tespit edip, farklılaşan

⁶ Peter Burke, **Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu**, Ankara, Doğu-Batı Yay., 2002.

⁷ Eric Hobsbawm, **Tarih Üzerine**, Ankara, Bilim ve Sanat, Yay., 2001, s. 4.

⁸ Richard J. Evans, **a.g.e**, s. 174.

dünyanın farklılaşan ya da farklılaşmayan tarihsel değerlerini somutlaştırmalıdır.⁹ Hobsbawm şu altı başlık altında toplumsal tarihini değerlendirdiğini belirtmektedir. 1. Demografi ve akrabalık, 2. Sınıflar ve toplumsal gruplar, 3. Kentsel incelemeler, 4. Zihniyetlerin kolektif bilincin yani kültürün tarihi, 5. Toplumların modernleşme ve sanayileşme gibi dönüşümleri, 6. Toplumsal hareketler ve toplumsal protesto fenomeni.¹⁰ Tarihin bu altı başlık altında değerlendirilmesi yeni dönem tarihçiliğinin çıkış noktası olmuş, bu başlıklar çerçevesinde pek çok eser kaleme alınmıştır. Artık geniş yığınların düşünme biçimleri, tutumları, hayata bakış açıları, kendisini ve toplumu algılayışları ekseninde tarihin ekonomi, kültür ve kolektifi zihniyetler düzleminde değerlendirilerek anlamlandırılması, belgeye dayanan merkezi otorite tarihinden çevreye dayanan tarihe doğru dönüşmüş, sıradan insan konu edilmiştir.¹¹ Ancak, bu sıradan insan üstüne yapılan ayırım, sadece üst ya da alt tabaka farklılaşmasından oluşmamaktadır. Sıradan insan çeşitli gelenekler, adetler, dinamikler ve koşullar nedeniyle ahenkli bir bütüne sahip değildir. Çünkü sıradan insanın içinde birbirlerine benzemeyen gruplar ve tabakalar, toplumsal ve düşünsel tarihe yapılan eleştirinin niteliğini şekillendirerek tarihin değişik biçimlerde irdelenmesine giden yolu açmaktadır. Bu eksende sıradan insanın sıradan olmayan tarihine dikkat çekici eleştiriyi getiren akımlardan birisi feminizmdir.

Tarih çalışmalarında kadın, son yıllarda ilgi çeken konulardan birisi haline gelmiş, bir yığın önyargı ve engele rağmen tarihle¹² bütünleştirilmiştir.¹³ Artan eğitim

⁹ Eric Hobsbawm, **a.g.e.**, s. 48-49.

¹⁰ **A.g.e.**, s. 126.

¹¹ Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, s. 89.

¹² Söz konusu anlatı genellikle eril kipte yazıldığından çoğunlukla böyle bir girişimi belirtmek için kadınların tarihi deyiimi kullanılmaktadır. Bkz. Michell Perrot, “Tarihin Cinsiyetlendirilmesi”, **Eleştirel Feminizm Sözlüğü**, İstanbul, Kanat Kitap, 2009, s. 318.

koşulları, şehirleşme, basım ve yayım hayatındaki hızlanma, kadınları toplumsal yaşamın üyeleri olarak tarihin de gündemine getirmiştir. Sıradan insanların yarısı ataerkil düzen tarafından ezilen, görünürlüğü oldukça bulanık olan kadınlardan oluşmaktadır. Aslında pozitivist tarihçiliğin burada yaptığı sadece kadınları tarih içinde bulanıklaştırmak değil, sıradan insanın her türlü ezilen köleler, zenginler, köylüler ve işçiler gibi unsurlarını da göz ardı etmek olmuştur; ama bunların hiçbirisi, tarihçiliği bir erkek mesleği olarak görenlerin zihni kategorilerine kadınlar kadar maruz kalmamışlardır.¹⁴ Sırf bu nedenden dolayı tarihin evrenselliğini iddia edebilmek pek mümkün değildir. Çünkü tarihin anlatımında göz ardı edilen kadın, erkeğin kalıplarına uygun kavramlarla anlatıldığından kendisine has bir dünyanın koşulları değil erkeğe has bir dünyanın koşulları altında ifade edilmenin talihsizliği ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁵ Anlaşılacağı üzere bir benzerlik, farklılık ve mesafe ilişkisinin yanı sıra toplumsal işlev, sömürü ve tahakküm temelinde niceliksel bir ilişki de mevcut olup, ataerkil aile yapısı üstüne karşıt bir söylem de gelişmeye başlamıştır.¹⁶

Toplumsal hareketliliğin genellikle erkekler açısından tartışıldığı bir ortamda kadınlar, tarihçilerin dikkatini pek çekmemiş, dikkat çeken üst tarihin üst kadınları ise erkeğin dili ile tarihte yer edinebilmişlerdir.¹⁷ Anlaşılacağı üzere sırf cinsiyet ayrımı nedeniyle dışlanan kadın, geçmişini anlatacak kaynaklardan uzak olmanın getirdiği yapı karşısında, tarihsel sorgulamanın merkezine oturan insan çerçevesinde cinsiyetsizliği ile ifade edilmenin talihsizliğine mahkûm kalmıştır. Aslında resmileştirilmiş toplumsal geçmişin yaratımını ellerinde tutan erkeklerin; ancak

¹³ Salih Özbaran, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁴ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul, Metis Yay., 2010, s. 20.

¹⁵ **A.g.e.**, s. 20.

¹⁶ Eric Hobsbawm, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁷ Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, s. 49-50.

skandalları ile gündeme gelen kadınları somutlaştırdıklarını söyleyebiliriz.¹⁸ İstisnai kadınlar, kahramanlar, azizler utanç verici kadınlar olarak ve diğer kadınların tümünü gölgeleyerek ancak erkeklerin dünyasında var olabilmişlerdir.¹⁹

Kadının bu konumu, bizleri görünürlüğü üstündeki tartışmanın sınırlılığına götürmektedir. Mitleştirilmiş tarihsel birikimin içinde belgeyi yazan erkek olduğundan kadın etrafta gözükmemektedir; ama bu kadının tarihten kaybolduğu anlamına gelmemektedir. Geleneksel tarih anlayışının belge tutkusu, kadının geçmişine bir perde indirip, onu birincil kaynaklardan uzaklaştırmıştır.²⁰ Elbette ki bu tamamen ataerkil yapıdan kaynaklanan bir durumdur. Savaşan erkek karşısında ev içine hapsedilen kadının belgelerin kıyısında ve köşesinde bile kendine yer bulmakta zorlanmasına şaşırılmamalıdır. Büyük oranda sonuç ile ilgilenen geleneksel tarih anlatımının, kamusal, dinsel ve askeri alanlara hâkim olup, kadını özel alanla, yani ev içinde anne olmak, çocuk bakımı ile uğraşmak ve kocasına iyi bir eş olmakla sınırlandırması, kamusal alan taraf bir erkek arşivini biçimlendirmiştir.²¹ Emeği çoğu zaman erkek tarihçiler tarafından ihmal edilen kadının, erkeklerce düzenlenen resmi belgelerde kayıtlarının olmayışı kadının görünmezliğinin temel nedeni olsa da kadını görünür kılacak çeşitli yöntemler mevcuttur.²² Günümüzde geçmişini anlamlandırmaya çalışan tarihçiler yazılı kaynaklardan uzak çevreleri irdelerken²³

¹⁸ Fatmagül Bertay, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 21-23.

¹⁹ Michell Perrot, **a.g.m.**, s. 319.

²⁰ Meltem Ağduk Gevrek & Özlem Şahin, "Tarih Çözümlemesi İçinde Sözlü Tarih ve Feminist Sözlü Tarih", **20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek**, Ankara, TODAİE Yay., 1998, s. 335.

²¹ Meltem Ağduk Gevrek & Özlem Şahin, **a.g.m.**, s. 335.

²² Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, s. 50.

²³ Kilise kayıtlarından yola çıkan Hobsbawm, XVII. yüzyılda yaşayan insanların doğum kontrolünü nasıl uyguladıklarını, çeşitli dönemlerde ömür sürelerinin ne kadar olduğunu, erkeklerle kadınların hangi yollarla yeniden evlenebildiklerini, ne kadar erken ya da geç yaşta evlendikleri gibi benzeri şeylerin aydınlatıldığını belirtmektedir. Bkz. Eric Hobsbawm, **a.g.e.**, s. 313.

edebi metinleri okusalar, kadınların dokuduğu halıları inceleyip, Kızılderililerin adlarının anlamını analiz etmeye çalışsalar, yazılı belgelere bağlı olmadan da gündelik yaşamın işleyişini kurgulayabilirler.²⁴

Erkeğin zihniyeti de sürecin işleyişinde unutulmamalıdır. Erkek tarihçilerin çoğu, kadınların erkeklerden ayrı bir tarihleri olduğu kanaatinden hareketle, kadının katılımını belirginleştiren ekonomik ve siyasi tarihten onu uzak tutmaya çalışmıştır. Kadınların bu duruma verdikleri tepki ise feminist kuramın tarihe radikal bakışı olmuştur.²⁵ Tarih metodolojinde 1960'lar sonrasında yaşanan hızlı dönüşüm Feminist hareket ile tarih arasındaki ilişkiyi arttırmış, sömürgecilik, sosyalizm ve sınıf mücadelesi²⁶ gibi kavramaların şablonları kadın tarihinin gidişatını kuramsallaştırmıştır. Özellikle gündelik pratikleri, zihniyet yapılarını ve düşüncelerini ele alan kolektif zihniyet araştırmaları, kadınları da içermeye başlamış, yeni yöntemler ışığında kadınların geçmişi erkek geçmişinden yadsınarak canlandırılmıştır. Kadınların içine girdikleri bu bilgi üretim süreci, kadınların yoksun bırakıldıklarını anlama, anlamlandırma çabasındaki cinsiyetçiliği ve tek yanlılığı ortaya çıkartıp, erkek eksenli ideolojilerin işleyişini belirginleştirerek bilimin tarafsızlığına kadından yana eleştirel yaklaşan bir feminist tarihçilik biçimlendirmiştir. İşin ilginç yanı bu tarihçilik, hızla dönüşerek kadınların gündelik ve kültürel yaşamını değerlendirmenin yanında mevcut tarihsel çerçeveyi sorgulayarak, özellikle büyük kadınlar eksenli anlatımı yadsıyan bir

²⁴ Meltem Ağduk Gevrek & Özlem Şahin, **a.g.m.**, s. 331.

²⁵ Joan W. Scott, **Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2007, s. 8.

²⁶ Berktaş'a göre sömürgecilik karşıtlığı ve ülke içi sınıfsal mücadele, tarihin kıyısında kalmış çevreler üstüne bir merak uyandırdı. Zihniyet yapılarına ve gündelik pratiklere artan eğilim ise kadınların tarihsel anlatımı için ihtiyaç duyulan olgunluğu sağladı. Bkz., Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 23-24.

tavra bürünecektir. Böylece kadınların içinde bile üst olan yapılar gözden çıkartılmış, tamamen sıradan kadın arasında bir bilgi üretimi süreci hayata geçirilmiştir.²⁷

Yeni dönemde yazılan tarihler, siyasal ve hukuksal seçkinler üzerinde yoğunlaşan geleneksel tarih yazımına meydan okuyarak, nüfusun uzun zamandır ihmal edilmiş unsuru olan kadını, sadece tarihe dâhil etmekle kalmıyor ona feminist bir çerçevede sağlıyordu.²⁸ İşte tam olarak burası bizi feminist tarih çalışmalarının amacına götürmektedir. Tarih metodolojisinin değişen dinamikleri paralelinde feminist tarih çalışmalarının amacı, günümüz tarihçiliğinin eleştireliliğinden yola çıkarak belli başlı kadınların tarihini yazmaktan ziyade tarih içindeki kadınlardan, kadınların tarihine uygun bir çerçeveye ulaşmaktır. Kadının gelişimini alt kategorilere kapılmaksızın anlamlandıran düşünsel, kültürel, siyasal, toplumsal ve ekonomik her türlü değişim ve dönüşümü algılayan, bütüncül bir bakış açısına ulaşabilmek temel hedeftir.²⁹ 1970'li yıllarda ise kadının tarihi yeni etkenlerle karşı karşıya kalmıştır. Antropoloji ve tarihsel demografinin etkisi altında, kadın tarihinin ufalanmışlığında yeni aktörlerde hesaba katılmaya başlamış, kadınların eğitim paralelinde özellikle üniversitelerde gösterdikleri etki, toplumsal yaşama katılımında yeni bir kadın imajı yaratmıştır. Bu çerçevede kadın kurtuluş hareketinin, insan ve toplum bilimlerinde uyandırdığı yeni meraklar ise çeşitli sonuçlara yol açmıştır.³⁰

1980'lerde belirginleşen postmodernizm, kadının tarihine bakışı daha farklı mecralara çekmiştir. Feminist tarihçiler için önemli olan artık toplumda cinsiyetin bütüncül işleyişiydi. Kadınlar fizyolojileri nedeniyle ayrı bir grup oluştursalar da

²⁷ **A.g.e.**, s. 26-28.

²⁸ George G. Iggers, **a.g.e.**, s. 8.

²⁹ Meltem Ağduk Gevrek & Özlem Şahin, **a.g.m.**, 1998, s. 337.

³⁰ Michell Perrot, **a.g.m.**, s. 320.

tarihçiler için önemli olan toplumsal cinsiyetin varsayılan davranışlarının kültürel tanımıydı. Aslında burası bizi kültürel varlık ile doğal varlık³¹ arasındaki ayrıma götürmektedir. Genellikle bir doğal varlık olarak kabul edilen kadın, kültürel varlık olan erkeğin denetimi altında kendisini ifade etmektedir. Hâlbuki kadın da erkek gibi bir kültürel varlıktır.³² Böylece yeni yöntem ve bakış açıları, kadının durumunu erkeğin de durumunu göz önünde bulunduracak şekilde daha yapıcı bir değerlendirme biçimine dönüştürerek, her iki cinsin birbirleriyle karşılıklı ilişkilerini önemsiyordu. Toplumsal cinsiyetle her egemen eril kültür içinde dişil bir kültür varlığı hesaba katılarak kadınların salt kurban konumunda olmadıkları, tarihsel özneler oldukları kanıtlanıyordu.³³

Mevcut kuramların cinsler arasındaki eşitsizliği açıklamakta yetersiz kaldığını belirten toplumsal cinsiyette, bilimsel aklın kuralları ansızın bir canavara dönüştürülüp, ortak söylemin dili eleştirilmiştir. Derridacı dil kuramı üstüne temellendirilen bu yeni bakış açısında siyasal, hukuksal ve toplumsal anlamda cinsiyetin doğa tarafından verilmekten ziyade dilin normatifiği tarafından belirlendiği işlenmiştir.³⁴ Bu düzlemde toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak içeriği toplumdan topluma, kültürden kültüre değişen, tarihsel anlamda kadınlık, erkeklik kalıplarını irdeleyen bir değer haline geliyordu.³⁵ Dilin etkisi altında oluşan

³¹ Burke, erkekler ile kadınlar arasındaki doğal varlık, kültürel varlık ayrımının zorlayıcılığına işaret etmektedir. Erkeklerle kadınlar arasındaki fark, doğal olmaktan çok kültürel dönemlerin toplumsal rolleri ve kalıplarındaki değişiklikler tarihçinin işini zorlaştırmaktadır. Bu noktada tarihçiler üstü örtülü bırakılan belirli bir yörede ve dönemde belirli bir yaş grubundan ya da toplumsal gruptan bir kadın ya da erkek olmanın kural ya da uzlaşımın ortaya çıkartmak zorundadırlar. Bkz. Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, s. 51.

³² Necla Arat, **Feminizmin ABC'si**, İstanbul, Say Yay., 2010, s. 24.

³³ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 29-31.

³⁴ George G. Iggers, **a.g.e.**, s. 14.

³⁵ Nermin Abadan Unat, "İdeoloji Açısından Kadın Araştırmaları", **20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek**, Ankara, TODAİE Yay., 1998, s. 3-4.

normatif kavramlar, siyasal ve yasal doktrinlerle ifade edilmekle beraber değişmez ikili karşıtlıkla ortaya çıkarlar. İşte, bu sayede eril ve dişile ait anlamlar kaçınılmaz bir kategorileştirme ile karşı karşıya kalıp, baskıcı konum haline gelen hâkim konum, bir çatışmanın değil bir uzlaşmanın sonucuymuş gibi yazılır. Bu sayede iktidara, merkezi otoriteye sahip olan eril olarak meşrulaştırılarak dilde olan yasalarla yazılı hale getirilir ve kadınlar denetim altına alınıp buldukları konuma hapsedilirler.³⁶ Burada dikkat edilmesi gereken husus, kadın ile erkek arasındaki farklılığını kültürel ve toplumsal değişkenliğinin altındaki dilsel yapıları bulabilmektir. Bu sayede toplumsal cinsiyet, kadınlık ve erkeklik kalıplarının toplumdaki etkilerini araştıran karşılaştırmalı bir sosyal bilim metodolojisi olarak, başta tarihçilik olmak üzere bütün sosyal bilimlerde yeni ufuklar açan bir yöntem haline gelmiştir.³⁷

Tarih çalışmalarının Türkiye'deki seyri de Dünya'daki değişim ve dönüşüm sürecinden etkilenmiştir. Özellikle 1960'lı yıllarda sol görüşlerin etkisi altında Türkiye'nin düzeninin ve geri kalmışlığının boyutlarını, modernleşme teorileri etrafında irdeleyen birçok metin kaleme alınmıştır. Ama burada teorilerin belli sınırlılıkları gözden kaçırılmamalı, kültürel anlatımdan ziyade mekanik anlatımın olduğuna dikkat edilmelidir. Tarih ile iktisat arasındaki birliktelikte sayıların tarihi bilimselleştirdiğine yönelik inanç, dönemin şablonlarında geçmişin matematiksel bir gerçeklikle tahlil edilmesine yol açmıştır.³⁸ Tarihin bu çerçevede 1960'lı yıllarda üniversite dışında artan bir ilgi ile karşılaşması da ilginçtir. Özellikle Orta Asya ve Selçuklu Dönemi tarihçiliği yerini Cumhuriyet ve Osmanlı dönemi tarihçiliğine

³⁶ Joan W. Scott, **a.g.e.**, s. 39-49.

³⁷ Nermin Abadan Unat, "İdeoloji Açısından Kadın Araştırmaları", s. 3-4.

³⁸ Kurtuluş Kayalı, "Bu Doğu Başka Doğu", **Düşüncenin Coğrafyası-I: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Ankara, Deniz Kitabevi, 2005, s. 70.

bırakmıştır.³⁹ Tarihçiliğin Türkiye’deki gelişiminde dönüm noktası olarak görebileceğimiz dönemse 1980’li yıllar olmuştur. Tek Partili Dönem tarihçiliği geçmişle olan bağlantıyı organize edebilmek için Osmanlı Tarihi ile arasındaki bağı kesmiş, tarihin anlatımında devrimsel kopuşlar merkeze yerleşmiştir. Ancak tarih metodolojisinin değişen yöntemleri ise tarihe pek de devrimsel kopuşlarla yaklaşmayıp, uzun döneme yayılmış sürekliliği yorumlayarak verilere ulaşmaya çalışıyordu.⁴⁰ Türkiye’de yaşanan bu dönüşümün, belki de özgünlüğü olan gelenek yokluğu nedeniyle Batı’dakinden farklı bir güzergâhta ilerlemesi ise oldukça ilginçtir. Tarih metodolojisi üstüne değerlendirme yapılan metinlerin sayısındaki artışta bu durumu gözlemleyebilmekteyiz.

1980’li yıllara kadar Zeki Velidi Togan ile Edward H. Carr arasında gidip gelen metodoloji, gelenek yokluğuna eklemlenen çeviriler aracılığı ile bambaşka bir noktaya kaymıştır.⁴¹ Çeviriler sayesinde Batı’daki kuramsal bilgilerle tanışan tarihçiler, farklı konular üstünde durarak metinlerini kaleme almışlardır. Özellikle kültüre yönelik dikkat çekicidir. Siyaset bilimcisinden sosyologuna kadar hemen herkes, metinleri yorumlamadan Türkçeye aktaran bir gelenek bağlamında kültürle ilgilenmiştir.⁴² Tabii 1980’li yılların gelişiminde postmodernizmi de unutmamalıdır. Modernist, ilerlemeci, evrensel sosyal bilim anlayışını eleştiren postmodernizm, yeni tür bir çoğulculuk

³⁹ Oktay Özel, “Bir Tarih Yazma ve Okuma Pratiği Olarak Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliği”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Metis Yay., 2001, s. 150-151.

⁴⁰ Kurtuluş Kayalı, “Annales Hareketinin Türkiye Serüveni O Kadar Açıklayıcı ki”, **Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu**, Ankara, Doğu-Batı Yay., 2002, s. 10-11.

⁴¹ Kurtuluş Kayalı, “1960’lı Yıllardan Sonra Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelip Tıkandığı Nokta”, **Düşüncenin Coğrafyası-I: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Ankara, Deniz Kitabevi, 2005, s. 56-57.

⁴² Kurtuluş Kayalı, “Doğu-Batı Mücadelesi Ekseninde Bir Direnç Kalesi Olarak Sosyal Bilim Geleneğimiz ve Son Seksen Yıllık Tarihimiz”, **Düşüncenin Coğrafyası-I: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Ankara, Deniz Kitabevi, 2005, s. 84-85.

yaklaşımı etrafında şekillenen görüşleri ile hem toplumsal hem de düşünsel tarihi farklılaştırmıştır.⁴³

Kadın Hareketi'nin geçmişi, değişen ve dönüşen metotların etkisi altında bu sayede Türkiye'de de değerlendirilmeye başlamıştır. Hatta diyebiliriz ki Batı'dan yapılan çevirilerle biçimlenmiş olsa da hareketin çekiciliği, pek çok yapıya nazaran daha özgün bir edebi, fikirsel, toplumsal ve bilimsel birikim yaratmıştır. Bu çerçevede kadının ve düşüncenin Türkiye'deki konumunu görünürleştirebilmek için çeşitli bibliyograf denemeleri yapılmıştır.⁴⁴

Kadın Hareketi hakkında yazılan metinlerin geçmişi, XIX. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. Özellikle II. Meşrutiyet yılları yeni eserlerin yoğunlukla piyasada

⁴³ Oktay Özel, **a.g.m.**, s. 157-158.

⁴⁴ Türkiye'de kadın hareketinin yayın dünyasında nasıl şekillendiğini izleyebileceğimiz önemli eserler bulunmaktadır. Bu eserlerin her biri de hem kadın hem de düşünce tarihi üstüne çalışan tarihçilerin, temel kaynakları olma niteliğine sahiptir. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı tarafında hazırlanan Kadın Konulu Kitaplar Bibliyografyası (1729-2002) adlı çalışma tarih, hukuk, eğitim, teoloji, politika, çalışma yaşamı, kültür, iletişim, sağlık, cinsellik, aile, evlilik, şiddet, sanat, gündelik yaşam, feminizm, spor, bilim, felsefe, kadın hareketi ve erkekler başlığı altında 3014 metnin detaylı künyelerini içermektedir. Bkz. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, **Kadın Konulu Kitaplar Bibliyografyası (1729-2002)**, İstanbul, İletişim Yay., 2006. İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası ise bir başka önemli çalışmadır. 1869-1927 yılları arasında kadın dergilerinde yayımlanan makaleler özenli ve sistematik bir çalışma ile araştırmacıların hizmetine açılmıştır. Bkz. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, **İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası**, İstanbul, Metis Yay., 1993. Aslı Davaz Mardin tarafından hazırlanan Hanımlar Alemin'den Rosa'ya Kadın Süreli Yayınları Bibliyografyası (1928-1996), 1928-1996 yılları arasında çıkan kadın dergilerinin künyesini ve çıkma nedenlerini verip, fotoğraflarla görselleştirilen bir eserdir. Bkz. Aslı Davaz Mardin, **Hanımlar Alemin'den Rosa'ya Kadın Süreli Yayınları Bibliyografyası (1928-1996)**, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1998. Bunların haricinde düşünce tarihi taraması olarak yayımlanan iki önemli metin daha vardır. Bu iki metine de değinecek yararlı olacaktır. Süleyman Hayri Bolay ve İsmail Köz tarafından Kültür ve Turizm Bakanlığı için hazırlanan Türkiye'de Düşünce Yayınları Kaynakça Taraması (1839-2007) adlı eser ise ülkemizin önemli düşünürlerinin eserlerinin detaylı bir listesini vermektedir. Bkz. Süleyman Hayri Bolay ve İsmail Köz, **Türkiye'de Düşünce Yayınları Kaynakça Taraması (1839-2007)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007. Cüneyd Okay tarafından hazırlanan oldukça kısa bir bibliyografya denemesi olan Osmanlıca Süreli Yayınlar Üzerine Bir Bibliyograf Denemesi adlı eser ise günümüz Türkiye'sinde basın tarihi üstüne yazılmış metinleri içermektedir. Bkz. Cüneyd Okay, **Osmanlıca Süreli Yayınlar Üzerine Bir Bibliyograf Denemesi**, Ankara, Gezgın Kitabevi, 2000.

dolaştıkları dönemdir. Göz doyurucu olmasa da bu eserler, ataerkil bir toplumda kadın eksenli çalışmaların başlangıcı niteliğinde olduklarından önemli bir yere sahiptirler.⁴⁵

Türkiye’de feminizm, 1980’lere kadar şehirleşme bazında devlet feminizmi olarak görülmüş, Batılılaşma ve milliyetçilikten alınan destek kadın haklarını belirginleştirmiştir. Cumhuriyetin kadın ile kurduğu özdeşleştirmenin en ilginç örneklerinden birisi Anadolu kelimesi etrafında kurgulanmıştır. Devlet feminizminin ürettiği etimolojiye göre kavramın anlamı analar ile dolu ülkedir. Ama kavramın çıkış noktası olan Yunancaya göre hiç de öyle değildir. Yunanca ’da Anadolu güneşin doğduğu yer anlamına gelmektedir. Görüleceği üzere milliyetçi bakış açısı bir nevi vatani anne ile özdeşleştirerek anlatmış, babaya ise devlet kalmıştır.⁴⁶ Cumhuriyet ile birlikte, Türkiye’de kadının durumunu anlatan pek çok eser kaleme alınmıştır. Cumhuriyet sonrasında kadınlar ile ilgili yazılmış metinleri incelediğimizde özellikle 1980 sonrasında kadınlar hakkında tezler yapıldığını sonraki dönemlerde ise çeşitli kitapların yayımlanmaya başladığını görmekteyiz. Kemalizm’in kadınlara siyasal haklarını vermesi ile kadın sorununun çözümlendiği inancı özellikle 1960 sonrası mekanik bakış açısıyla irdelenmiş, bu da kadının arka planda kalmasına sebep olmuştur. Bilhassa, Avrupa’da feminist kuramın derinlemesine tartışılmaya başladığı bir dönemde Türk aydınlarının pek çoğunun kadın tarihine ilgisizliği dikkat çekicidir.

Kadının toplumsal konumu hakkında belli başlı eserler yazılmasına rağmen yönetsel

⁴⁵ Kadının tarihi üstüne yazılmış pek çok kitap, bu durumu açıkça bizlere kanıtlamaktadır. Özellikle modernleşme ve geleneklerin etkisi ile kaleme alınan bu metinlerin belirleyici özelliği genellikle erkekler tarafından yazılmış olmalarıdır. Bkz. Ahmed Cevad, **Bizde Kadın**, İstanbul, Kader Matbaası, 1328; Azmi Öner, **Hanım Kitabı**, İstanbul, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1330. Celal Nuri, **Kadınlarımız**, İstanbul, 1331; Halil Hamid, **Dünkü Bugünkü Yarınki Kadın**, İstanbul, Hukuk-u Nisvan Kütüphanesi, 1334, Fatma Aliye, **Nisvân-i İslâm**, İstanbul, 1309, Mustafa Reşit, **Muharrerât-ı Nisvân**, İstanbul, 1311, Selâhaddin Âsim, **Türk Kadınlığının Tereddidi**, İstanbul, (TE), Şemseddin Sami, **Kadınlar**, İstanbul, 1311, Baha Tevfik, **Feminizm**, (T.E.)

⁴⁶ Hande Birkalan Gedik, “Türkiye’de Feminizmi ve Antropolojiyi Yeniden Düşünmek: Feminist Antropoloji Üzerine Eleştirel Bir Deneme”, **Cogito**, S. 58, (2009), s. 301-302.

eksiklik mevcuttur. Tarihsel anlamda ilgilenilen konular daha çok Rankeci tarih anlayışının etrafında gelişirken, kadının devlet eksenli konumu, kadınlara hukuksal hakların verilmesi, kadınların siyasal yaşama dâhil olması etrafında irdelenmiştir.⁴⁷

Kadın Hareketi'nin Türkiye'ye has genel bir değerlendirmesini yaparak düşünsel birikimin ve materyallerin anlaşılmasını sağlayan metinler, özellikle 1980 sonrasında hazırlanmıştır. 1980 sonrasında feminist hareketin etkileri Türkiye'de de yansımaya başlamış, kadının görünürlüğünü geçmişten şimdiye taşıyabilmek için içeriği zengin eserler ortaya çıkmıştır. 1980'e girerken Avrupa'da temsil ve yazın sorunu ekseninde dönen bir tartışma varken, Türkiye'de bulunan kadınlar askeri darbenin yarattığı ortamda aile içi şiddet, kadın hakları ve politik katılımı ataerkil baskının gücünü kırabilmek için gündeme getirmekteydiler. Ancak bu düzlemde dikkat çekici gelişme, akademik camiada izlenmekteydi. 1980 sonrasında Kadın Hareketi Türkiye'de akademik bir disiplin haline gelirken akademi dışında da kurumlar açılmaya başlamıştır.⁴⁸

1990'larda üniversitelerde süreç biraz daha farklılaşacak kadın çalışmaları için bölümler kurulacaktır. Bu dönemde feminist hareketlilik daha çok sivil toplum örgütlerinin oluşumu ve gelişimi bağlamında projecilik şeklinde kendisini gösterecektir. Tabii yapılan projelerinde içeriğini büyük oranda aile içi şiddet ve

⁴⁷ 1980 öncesinde kadın hareketi ile ilgili yayımlanmış metinlerin bir kısmı şunlardır: İffet Halim Oruz, **Türkiye'de Kadın**, Ankara, 1933. Mehpâre Tefvîk, **Türk Tarihinde Aile Hayatı Evrimi ve Bunda Kadın**, İstanbul, 1936. Sıddık Sami Onar, **Kadının Cemiyet ve Ailedeki Rolü ve Hukuki Vaziyeti**, İstanbul, 1942. Zehra Celasin, **Tarih Boyunca Kadın**, İstanbul, 1946. Nezahat Nurettin Ege, **Kadının Cemiyette Yeri**, İstanbul, 1946. Bedia Akarsu, **Modern Toplumda Kadın**, İstanbul, İzlem Yay., 1963. Beria Onger, **Atatürk Devrimi ve Kadınlarımız**, İstanbul, Türkiye İlerici Kadınlar Derneği, 1965. Günseli Özkaya, **Tutsaklıktan Özgürlüğe Kadınların Savaşı (1908-1923)**, İstanbul, 1970. Fikret Arıt, **Harem: Osmanlı Sarayında**, İstanbul, Yalçın Ofset Yay., 1971. Tezer Taşkıran, **Cumhuriyet'in 50 Yılında Türk Kadın Hakları**, Ankara, 1973. Aytunç Altındal, **Türkiye'de Kadın: Marksist Bir Yaklaşım**, İstanbul, Birlik Yay., 1975. Özgül Ertel, **Yüzyıllımızda Kadın ve Kadınlarımız**, Ankara, Türkiye Yazıları Yay., 1978. Mine Tan, **Kadın: Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi**, Ankara, 1979.

⁴⁸ Hande Birkalan Gedik, **a.g.m.**, s.304-305.

kadının politik katılımı belirleyecektir.⁴⁹ 2000'li yıllarda harekete şekil veren ise yurtdışında doktorasını yapmış kişilerin katılımıdır. Toplumsal cinsiyete dayalı bir bakış açısı uluslararası bir feminist diyalogun kurulmasıyla Türkiye'de de kendisini göstermiştir. İlginç bir şekilde bu yeni dönemin kadın araştırmacıları burjuva kökenlidir; ama sınıfsal olarak öteki kadınları incelemektedirler.⁵⁰

Türkiye'deki varoluş sürecini bu şekilde değerlendirdiğimiz Feminizm, tarihten yararlanarak çeşitli eserlerin kaleme alınmasını sağlamıştır. Bu eserlerin bir kısmı hakkında bilgi vermek tezimizde kullanacağımız düşünsel birikimin ve materyallerin anlaşılabilirliği için gereklidir. Şüphesiz ki Serpil Çakır'ın 1993'te Metis Yayınlarından çıkan *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı eseri, Kadın Hareketi'nin Türkiye'deki serüvenine değinmek isteyen araştırmacıların başvuru kitaplarından birisidir. Osmanlı Kadın Hareketini somut bir örnek olarak nitelediği *Kadınlar Dünyası* adlı dergi çerçevesinde irdeleyen yazar, toplumsal, hukuksal, ekonomik ve siyasi yaşamda Osmanlı kadınlarının nasıl kendi haklarını savunduklarını ve fikirlerini özgürce belirtebildiklerini zengin bir kaynakça ile ele almaktadır. Açıkça söyleyebiliriz ki, Çakır'ın bu kitabı geçmişin tozlu sayfalarından kadınları çıkartıp, somut varlıklar olarak gündeme taşımayı amaçlamıştır. Çakır, *Kadınlar Dünyası* dergisinde erkeklerin yazılarının bilgiç, ders verici metinler olduğunu, kadınların yazılarının ise samimi, isyan eden çare arayan yazılar olduğunu belirtmekten de kendisini alamamaktadır.⁵¹

Fatma Kılıç Denman'ın Libra Yayıncılık tarafından 2009 yılında yayınlanan *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın* başlıklı çalışması dönemin

⁴⁹ A.g.m., s.309-310.

⁵⁰ A.g.m., s. 312.

⁵¹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yay., 1996.

kadını ele alan bir başka önemli eserdir. İlk etapta modernleşme-kadın ilişkisini irdeleyen Denman, *Kadın* dergisinin niceliğine ve niteliğine değindikten sonra kadınların vazifeleri nelerdir, kadın hakları, feminizm, İslam kadın hareketlerine nasıl yansımıştır, kadın eğitimi mükemmel kadın imajını nasıl yaratmalıdır gibi konuları ele almıştır. Denman'ın çalışmasının önemi Kadın Hareketi'nin modern erkeklerden bağımsız olmadığını göstererek, bir erkek feminizminin varlığına da değinmiş olmasıdır.⁵²

Şefika Kurnaz'ın Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu tarafından basılan *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)* adlı çalışması ise Kadın Hareketi üstüne uzun döneme yayılmış genel bir değerlendirme yapmaktadır. Kurnaz, Tanzimat, Meşrutiyet ve Milli Mücadele yıllarında kadın eğitimi, kadın hukuku, basında Türk kadını, cemiyetçilikte Türk kadını, çalışma hayatında Türk kadını çözümlenmeye çalışmış, kadın eğitimi, kadının hukuksal statüsü ile düşünce tarihimizdeki yerini merkeze almıştır. Ayrıca eser, pek çok istatistiki bilgi ile zenginleştirmiştir.⁵³

İletişim Yayınlarından çıkan *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm* adlı eserin yazarı ise Ayşe Durakbaşı'dır. Çalışma dönemin önemli kadın simalarından birisi olan Halide Edib'ten hareketle Osmanlı dünyasında feminizmin ne tür sonuçlar yarattığını, kadınların nasıl aydınlanma fikirleri ekseninde modernleşme ile bütünleştiklerini anlatarak Cumhuriyet'e kalan kadın mirasını irdelemektedir.⁵⁴

⁵² Fatma Kılıç Denman, **İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın**. İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yay., 2009.

⁵³ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 1991.

⁵⁴ Ayşe Durakbaşı, **Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İstanbul, İletişim Yay., 2000.

Yaprak Zihnioğlu'nun Nezihe Muhiddin üstüne hazırladığı *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği* ise bir başka önemli eserdir. *Çalışma Kadınlar Halk Fırkası ve Kadınlar Birliği*'nin oluşturma amaçları çerçevesinde üç evreye ayırdığı Birinci Dalga Feminizmi ilk kadın mektubunun basında yer aldığı 1868'den 1935'e kadar uzanan süreç içinde değerlendirip, Nezihe Muhiddin'in kadınsız inkılap olmaz söyleminden hareketle gerçekleştirdiklerini ele almaktadır.⁵⁵ Güldane Çolak ve Lale Uçan'ın *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Basın'da Kadın Öncüler* adlı çalışma ise Kadın Hareketi'nin Türkiye'deki ilk kıpırtılarının analizini yapmaktadır. Kadınların hayat maceralarını öncü kadınların dilinden anlatan bu çalışma, özellikle kadınların toplumsal buhranı önleyebilmek için oluşturdukları örgütlere değinmekte, gazete ve dergilerden aldığı fotoğraflarla da bu süreci görselleştirmektedir.⁵⁶

Leyla Kırkpınar'ın *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın* adlı eser toplumsal değişmeyi kuramsal bir şekilde işledikten sonra kadının Osmanlı Devleti ve Türkiye'deki farklılaşmasını irdeleyerek günümüz kadını hakkında toplumsal değerlendirmeler yapmaktadır.⁵⁷ Kadınların 1908-1960 yılları arasında cemiyetlerde ve siyasi teşkilatlardaki durumunu somutlaştıran *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)* adlı eserse Tanzimat'tan 1960'lara uzanan süreçte kadın haklarının gelişimini ve siyasal yaşama katılımlarını tarihsel bir şekilde

⁵⁵ Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği**, İstanbul, Metis Yay., 2003

⁵⁶ Güldane Çolak ve Lale Uçan' **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Basın'da Kadın Öncüler**, İstanbul, Heyamola Yay., 2008.

⁵⁷ Leyla Kırkpınar, **Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2001.

anlatmaktadır.⁵⁸ Feminist hareketin tarihinde teorik bir perspektifin açığa çıkartılabilmesi için Türkiye’de başvurulacak temel kitabın Fatmagül Bertay’ın *Tarihin Cinsiyeti* adlı eseri olduğunu söyleyebiliriz. Yazarın Kadın Hareketi üstüne yazılmış makalelerini içeren bu çalışma, kadın tarihinin nasıl incelenmesi gerektiği, kültürel görecelik kavramının yeterliliği, feminizmin Türkiye’deki gelişimi, kadın imgeleminin kurgulanışı gibi içeriklere sahip yazılardan oluşmaktadır.⁵⁹ Şirin Tekeli’nin editörlüğünde yayına hazırlanan *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar* adlı eser, kadınlar topluma, devlete, siyasete, tarihe bakarken kendilerine uygun görülenleri benimsiyorlar mı yoksa kendi özlere çerçevesinde etraflarını kendi çabaları ile mi dönüştürüyorlar sorusundan hareketle yazılmış pek çok makale içermektedir. Bu makalelerin her birisi kadının içinde bulunduğu farklılaşmayı değerlendirip, kuramsal bir çabadan destek almaya çalışmaktadırlar.⁶⁰ Deniz Kandiyoti’nin *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* adlı eseri, yazarın çeşitli tarihlerde kaleme aldığı makaleleri içermektedir. Kırsal ve kentsel alanda toplumsal değişim, ataerkilliğin kurumsal ve ideolojik bağlantıları, modernlik ile kadın-erkek kimlikleri arasındaki ilişki, kadın terimi yerine önerilen toplumsal cinsiyet kavramının yeterliliği makalelerin içeriğini oluşturan temel konulardır.⁶¹

Kadın Hareketi’nin Türkiye’deki seyrini özellikle kadın ve düşünce dergilerinde izleyebilmekteyiz. Düşünsel birikimimizin oluşmasında en az kitaplar ve gazeteler

⁵⁸ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1998.

⁵⁹ Fatmagül Bertay, *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul, Metis Yay., 2010.

⁶⁰ Şirin Tekeli (ed.), *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar*, İstanbul, İletişim Yay., 1990.

⁶¹ Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, İstanbul, Metis Yay., 2011.

kadar rol oynayan dergiler, bilginin akışkanlığını sağlayarak kitleleri popüler olan ya da olmayan veriler ışığında dönüştürmeye çalışır. Ülkemizde XIX. yüzyılda başlayan dergicilik faaliyetleri özellikle II. Meşrutiyet yıllarında yoğunlaşmış, pek çok önemli dergi yayım hayatına başlamıştır.⁶² Tezimizi hazırlarken irdelediğimiz birincil kaynaklarımız II. Meşrutiyet dönemi düşünce ve kadın dergileridir. Basın hayatında bu dönemde yaşanan hızlı değişim, hürriyet kavramı düzleminde pek çok yeni derginin düşünce tarihimizde yer edinmesine yol açmış, ilk kez Türkiye’de bir kamuoyu bilinci şehirlerle de sınırlı olsa kitleyi, toplumsal konuların içine çekmiştir. Artık, toplumu ilgilendiren her konu, dergilerde değerlendirilmekte, siyasal koşulların kafa karışıklığı kuramsal bir gelenekten yoksunlukla beraber düşüncenin seyrini belirlemekteydi. Maddi yetersizlik, iç ve dış sorunlar, geçmişten gelen düşünsel birikim eksikliği nedeniyle dergiler genellikle kısa sürelidirler. Bu dönemde çıkan kadın dergilerinin, yukarıda değindiğimiz nedenlere ek olarak uzun soluklu olmamalarının bir başka nedeni ise ataerkil bakış açısidir. Kadınların aydınlanmış erkeklerden aldıkları desteklerle çıkarttıkları dergiler, Kadın Hareketini ilk defa kadınlar nezdinde ifade ederek, kadının sesini modern ölçütlerle duyurmuş ve onun hak savunusunun sözcülüğünü yapmıştır.

⁶² Dergiciliğin Türkiye’deki serüveni için Bkz. Ali Gevgilili, “Türkiye Basını”, **CDTA**, C.I, İstanbul, İletişim Yay., 1983. HıfzıTopuz, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003. Hilmi Ziya Ülken, “Türk Düşüncesi ve Dergilerimiz”, **Türk Düşüncesi**, C. I, S. 2 (Ocak 1954). Yalçın Küçük, “Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri”, **CDTA**, C. I, İstanbul, İletişim Yay., 1983. Zafer Toprak, “Fikir Dergiciliğinin Yüzyılı”, **Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler**, İstanbul, Gelişim Yay., 1994. Vedat Günyol, “Cumhuriyet Sonrası Sanat ve Edebiyat Dergileri”, **Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler**, İstanbul, Gelişim Yay., 1994. Uygur Kocabaşoğlu, “Cumhuriyet Dergiciliğine Genel Bir Bakış”, **Türkiye’de Dergiler, Ansiklopediler**, İstanbul, Gelişim Yay., 1994. Nurettin Güz, Halkevleri Dergileri, Ankara, 1995. Emre Kongar, “Siyaset, Sanat ve Dergiler”, **Milliyet Sanat**, S. 16, 1981

Aslında II. Meşrutiyet dönemi incelendiğinde görüleceği gibi kadınlar, fikirlerini dergiler aracılığı ile yaymaya çalışmış; ancak dönemin bütün ideolojik çabalarında olan tarihsel birikim eksikliği kadınları da etkilemiştir. İşte, tezimiz çerçevesinde bu düşünsel, tarihsel birikimin ilk kıpırtılarını düşünce ve kadın dergilerinden aldığımız destekle inceleyeceğiz. Tezimizi bu noktada özgün kılansa dönemin kadınlar üstüne gelişen düşünsel birikimini çok yönlü bir değerlendirmeye tabi tutma çabasıdır. Düşünsel gelişmeler elbette ki tek tek dergilerin ya da gazetelerin incelenmesi ile aydınlatılabilir; ama genel bir kanaate ulaşabilmek için bütüncül bir bakış açısı geliştirebilmek şarttır. Bu yüzden sadece kadın dergileri ile tezi sınırlandırmak ya da tek bir dergiden yola çıkarak genel bir sonuca ulaşmak yeterli değildir. Dönemin kendine has düşünsel birikimini hürriyet, ilerleme, birlik gibi kavramlar düzleminde tartışarak mevcut ruhu yansıtabilmek oldukça önemlidir. Tezimizin birincil kaynaklarını belirlerken olabildiğince fazla dergiyi inceleyerek, çeşitlilik içinde dönemin düşünsel birikiminin zıtlıklarını ve benzerliklerini açığa çıkartmayı hedefledik. Kadın ve dönemin ileri gelen düşünce dergilerinden çevrilen pek çok yazı, dönem hakkında genel bir bakış açısı yaratmamızı sağlamış, kadın üstüne gerçekleştirilen her türlü tartışma yakalanmaya çalışılmıştır. Feminist tarihçiliğin ve tarih metodolojisinin son yıllardaki fikir ve kuramlarından hareketle ele alacağımız tez, geri planda kalmış kadının, birikimini düşünsel bağlamda aydınlatmayı hedeflemektedir. Bu noktadan hareketle tezimizin amacının genel bir bakış açısı ile II. Meşrutiyet yıllarındaki düşünsel birikiminden yola çıkıp, toplumsal birikimi irdelemek olarak görebiliriz. Yayınlanmış, dergiler ve yazılar değerlendirilecek, dönemin ilerleme ve yükselme çabasına duyulan istekle, bu çabanın sınırlılıklarını ataerkil

düzene göre şekillendirmeye çalışan çevrelerin fikirleri, modernleşme ve muhafazakârlık kavramları etrafında anlatılacaktır.

Kadınların ataerkil Osmanlı toplumunda nasıl bir ortamda buldukları, ortamın koşullarının ve dinamiklerinin toplumsal yaşamda nasıl özdeşleştirildiği, ilerleme isteğinin düşünsel ve toplumsal bağlamda yazıların gidişatını nasıl etkiledikleri ise bir başka konudur. Tabii metinlerin yaratıcılığı bağlamında düşünsel gelenek yokluğunun etkileri de sıklıkla konu edineceğimiz noktalardan birisidir. Osmanlı erkeklerinin bile özgürlüğünün tartışma konusu olduğu bir dönemde kadınların özgürlük, hak, feminizm, mülkiyet, çalışma, cemiyetleşme, felsefe, seçme-seçilme, moda ve eğitim gibi kavramlardan hareketle bir şeyleri değiştirme çabaları, ileriki yılların devrimsel nüvelerini içinde barındırmaktadır. Bir de düşünsel birikime, kuramsal bilgiye sahip olunmaması gerçekliği vardır ki bu, Kadın Hareketi'nin Osmanlı eksenli ciddi bir sıkıntısı olup, fikirleri ilerici gibi gözükmenin aslında ilerici olmaması ya da belirgin bir ideolojiden uzak olunması gibi durumlar yaratmaktadır. Tezimiz ile açığa çıkartmak istediğimiz bir başka nokta ise Kadın Hareketi bağlamında dönemin akımları olan Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülüğün koşulların baskısı paralelinde geçirdikleri dönüşümlerin kadın gözünde ve zihninde yer edinme biçimidir. Bu akımları, kadınların ya da kadınlar hakkında yazarların dilinden dinlemek geçmişin bulanıklığına mahkûm olmasını istemediğimiz kadının zihinlerde somutlaşmasını sağlayacaktır.

Tezimizin birincil kaynakları olan dergileri temelde düşünce dergileri ve kadın dergileri olarak ikiye ayırabiliriz. Düşünce dergileri dönemin düşünsel zenginliğinin tam olarak yansıtılabilmesi için kadın dergileri ise genel kanaatin içinde özel bir bakış

açısı yakalanabilmesi için önemlidirler. Tezimizin işleyişi için pek çok dergi taranarak kadın ile ilgili tespit edilen makaleler çevrilmiştir.⁶³ Tarama yaptığımız dergileri dört kısma ayırabiliriz. Tezimizin ana çıkış noktası olan kadın kavramı etrafında toplanan kadın dergileri birinci kısım dergiler, dönemin düşünsel yapısını netleştirip, bu yapının güzergâhını belirleyen düşünce dergileri ikinci kısım dergiler, eğitimi merkezileştiren eğitim dergileri üçüncü kısım dergiler, düşünsel birikime farklılık katan ama genellikle ömürleri kısa olan düşünce dergileri ise dördüncü kısım dergilerdir. Dört kısım içinde değerlendirebileceğimiz bu dergilerin bazılarında kadın ile ilgili zengin metinler tespit edilirken, bazılarında yüzeysel değerlendirmeye sahip metinler tespit edilmiş, içeriği tezimize uygun yazılar Latin harflerine çevrilmiştir. Elbette ki taradığımız dergilerin hepsinde kadını ilgilendiren metinler bulabildiğimiz söylenemez.⁶⁴

İncelediğimiz dergilerin bir kısmının günümüze çevrilmiş metinlerinden de yararlanılmıştır. Çevrilmiş halinden yararlandığımız iki dergi bulunmaktadır. Düşünsel seyrin akışını açığa çıkartırken *Kadınlar Dünyası*'ni kullanmak bizim için oldukça önemlidir. Ancak Kadınlar Dünyası günümüz kriterlerine göre dergi olmaktan

⁶³ Tezimizin kapsamı dâhilinde metin taraması yaptığımız dergiler alfabetik sırasıyla şunlardır: Açıksöz, Altınkalem, Anadolu Terbiye Mecmuası, Ateş, Azade, Balkan, Beyanülhak, Büyük Mecmua, Darülfünun, Demet, Diyane, Doğru Söz, Düşünce, El-Kıble, Erkekler Dünyası, Fecir, Felsefe Mecmuası, Füyuzat, Genç Kadın (1335), Genç Kadın(1334), Genç Kalemler, Genç Yolcular, Gülizar, Halka Doğru, Hande, Hanım, Hanımlar Âlemi, İçtihat, İmtiyaz, İnci, İnsaniyet, İslam Mecmuası, İzdivaç, Kadın, Kadınlar Âlemi, Kadınlar Dünyası, Kadınlık, Kalem, Kaval, Kelebek, Lale, Maarif, Maarif-i Umumiyye Mecmuası, Mecmua-i Ebuziyya, Mecmua-i Maarif, Mecmua-i Muallim, Mahasin, Mektep, Mektepli, Mili Tetebbular Mecmuası, Mirat-ı Maarif, Muallim, Musavver Mahasin, Piano, Sebilürreşat, Sırat-ı Müstakim, Siyanet, Şebtab, Şelale, Tedrisat Mecmuası, Türk Kadın Yolu, Türk Kadını, Türk Yurdu, Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, Vakit Kadın, Vazife, Yeni Felsefe Mecmuası, Yeni Fikir, Yeni Mecmua, Yeni Mektep, Zeka.

⁶⁴ İncelediğimiz dergilerde, kadın hareketi ile ilgi yazılar bulabildiklerimiz alfabetik sırasıyla şunlardır: Beyanülhak, Büyük Mecmua, Demet, Erkekler Dünyası, Felsefe Mecmuası, Genç Kadın (1335), Genç Kadın(1334), Genç Kalemler, İslam Mecmuası, İzdivaç, Kadınlar Âlemi, Kadınlar Dünyası, İnci, Halka Doğru, Hande, Hanım, Hanımlar Âlemi, İçtihat, Kadın(İstanbul), Kadınlık, Kalem, Mecmua-i Ebuziyya, Mahasin, Mektep, Mektepli, Yeni Felsefe Mecmuası, Piano, Sebilürreşat, Sırat-ı Müstakim, Siyanet, Şebtab, Şelale, Tedrisat Mecmuası, Türk Kadın Yolu, Türk Kadını, Türk Yurdu.

ziyade gazete görünümündedir. 1908-1914 yılları arasında *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu'nu* inceleyen Tobias Heinzelmann, bu yıllarda yayımlanan mizah dergilerinde dergi ve gazete arasındaki anlam farkının daha olgunlaşmadığını, her ikisinin de birbirlerini karşıladıklarını belirtmektedir.⁶⁵ Benzer durum kadın dergileri için de geçerlidir. Bu çerçevede bir dergi olarak tanımladığımız Kadınlar Dünyası'ndan da yararlandık.⁶⁶ Çevirisini kullandığımız bir başka dergi ise *Türk Yurdu*'dur. Dergide çıkan kadın eksenli metinler tespit edilirken *Tutibay Yayınları* tarafından hazırlanan çalışmadan yararlanılmıştır.⁶⁷

Tezimizin bölümlerinin anlatımına geçmeden önce değinmek istediğimiz bir başka husus ise Gayrimüslim yayınlardır. Osmanlı tarihini içinde bulduğumuz dinamikler sebebiyle Müslüman unsurların tarihi olarak görmek oldukça normaldir. Ama o yıllar da var olan dinsel ve etniksel farklılıkların varlığını da unutmamalıdır. Bütüncül bir Osmanlı tarihi yazımı şüphesiz ki Gayrimüslimlerinde göz önünde bulundurulmasıyla mümkündür. Matbaa ile çok daha erken bir tarihte tanışan Gayrimüslim çevreler çeşitli dergiler ve kitaplar yayımlamış, fikirlerini yansıtarak bir kamuoyu oluşturmuşlardır. Ancak takdir edilecektir ki Gayrimüslim yayınları göz önünde bulundurmamak hem farklı dillerin varlığı hem de zaman tasarrufu açısından pek mümkün olmamıştır.

Dört bölümden oluşan tezimizin *Dünya Tarihinde Kadının Geçirdiği Değişim ve Dönüşüm* başlıklı ilk bölümünde kadının tarihsel konumu, anaerkil düzenden ataerkil

⁶⁵ Tobias Heinzelmann, **Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu (1908-1914)**, İstanbul, Kitap Yayın., 2004.

⁶⁶ Fatma Büyükkarcı Yılmaz & Tülay Gençtürk Demircioğlu (Haz.), **Kadınlar Dünyası 1-50. Sayılar (1913-1922/Yeni Harflerle)**, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2009.

Fatma Büyükkarcı Yılmaz & Tülay Gençtürk Demircioğlu (Haz.), **Kadınlar Dünyası 51-100. Sayılar (1913-1922/Yeni Harflerle)**, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2009. A.

⁶⁷ **Türk Yurdu**, Ankara, Tutibay Yay., 1998-2001.

düzene geçiş, tarım devrimi, yerleşik yaşama geçiş, tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışı, Sanayi Devrimi, şehirleşme, feminizm, savaş ve cadı gibi temalar paralelinde irdelenmektedir. “*Yerleşik Yaşama Geçişle Beraber Kadının Konumu*”, “*Aydınlanma ve Sanayi Devrimiyle Tartışılmaya Başlayan Kadın*”, “*Kadının XX. yüzyılda Farklılaşan Tarihi*” birinci bölümün alt başlıklarıdır. Kadının Osmanlı Devleti’ndeki statüsünü irdelediğimiz *II. Meşrutiyet’in İlanının Öncesi ve Sonrasında Osmanlı Kadının Konumu* başlıklı ikinci bölümün ilk alt başlığı olan *Klasik dönem Osmanlı Tarihinde Kadının Mevkii* adlı kısım, Klasik Dönem Osmanlı kadını hakkında kısaca bilgi vermektedir. *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kadının Durumu* adlı ikinci alt başlıkta ise Tanzimat sonrası Osmanlı kadının durumu, sosyal ve hukuki anlamda irdelenerek eğitim ve yayın dünyasındaki gelişmeler bağlamında değerlendirilmektedir. *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Hareketi’nin Gelişimi* alt başlıklı bölümde ise dönemin yapısı gereği kadının statüsünde yaşanan dönüşümün niteliği anlatılarak, bunun sosyal, ekonomik, fikri ve eğitsel boyutları modernleşme ile gelen farklılaşmalar bağlamında irdelenmektedir. Kadın Hareketi’nin *II. Meşrutiyet Dönemi*’ndeki gelişimini açığa çıkartabilmek için dönemin siyasi, sosyal ve iktisadi gelişmelerinden bahsetmek de gereklidir. *II. Meşrutiyet Dönemi’nin Önemli Toplumsal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeleri* başlıklı üçüncü bölüm bu çerçevede, iki alt başlıkla dönemin tarihi hakkında kapsayıcı bir değerlendirme yapmaktadır. *İttihat ve Terakki’nin Niteliği ve Dolaylı Yoldan İktidarı Kontrol Etme Çabası (1908-1913)* alt başlıklı kısım, İttihat ve Terakki hakkında sosyal ve sınıfsal anlamda bir yorumlamaya giriştikten sonra dönemin önemli siyasi gelişmelerini anlatmaktadır. *İttihat ve Terakki Fırkası’nın İktidarı Doğrudan Kontrolü Altında Tuttuğu Dönem (1913-1918)* alt başlıklı ikinci kısım ise savaş yıllarında artan merkezi gücün,

milliyetçilik bağlamında toplumsal, ekonomik ve politik ortamı ne tür etkilerle biçimlendirdiğini irdelemektedir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kadın Hareketi'nin düşünsel ve toplumsal birikimini açığa çıkartırken dönemin fikri akımları hakkında da bilgi sahibi olmak gereklidir.

Tezimizin *II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın Tartışmaları* adlı dördüncü bölümünde, 1908-1918 yılları arasını etkileyen düşünsel akımlar hakkında kısaca bilgiler verildikten sonra çevirdiğimiz yazılar çeşitli alt başlıklar halinde kadının düşünsel birikimini görünürleştirecek şekilde irdelenmektedir. *II. Meşrutiyet Dönemi'nin Düşünce ve Kadın Dergilerini Etkileyen Fikri Akımlar* başlıklı ilk alt başlık, Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğü kısaca değerlendirmektedir. Çevirilerimizin içeriğinin kadın ve kadınlık, toplumsal yaşam, kadın eğitimi ve kadın giyimi üstüne yapılmış tartışmalar etrafında kurgulandığını söyleyebiliriz. *II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın ve Kadınlık Üstüne Yapılan Tartışmalar* adlı ikinci alt başlık kadın ve kadınlık, kadının tarihi, kadının fiziki güçsüzlüğü, kadının ilerlemesi, kadının yükselmesi, ataerkil bakış açısı, erkeklerin Kadın Hareketi'ne yaklaşımı, kadın-ahlak ilişkisi, kadın-felsefe ilişkisi, modernleşme ve kadın, gelenekler ve kadın, milliyetçilik ve kadın, feminizm, hak arayışı, siyasi katılım gibi temalar ekseninde dönemin düşünce ve kadın dergilerine yansıyan görüşleri açığa çıkartmaya çalışmaktadır. *II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadının Toplumsal Konumu Üstüne Yapılan Tartışmalar* başlıklı üçüncü kısım ise kadının toplumdaki statüsü, çalışma yaşamında kadın, ekonomik yaşamda kadın, savaş ve kadın, cemiyetleşme, din ve kadın, modernleşme ve kadın, milliyetçilik ve kadın, aile, evlilik, görücülük, evlilikte temas, annenin görevleri, ev idaresi, çok eşlilik ve boşanma gibi temalardan hareketle

toplumsal yaşamda Osmanlı kadının değişen ve dönüşen konumunu irdelemektedir. Kadınların ilerlemesini ve bilgilenmesini aydınlanmanın temel koşulu olarak gören dönemin kadın ve erkek aydınları için eğitim, kadın bilinçlenmesine giden yoldur. Düşünce ve kadın dergilerinde kadınların ve kızların eğitilmesini ele alan pek çok yazı, *II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın Eğitimi Üstüne Tartışmalar* başlıklı dördüncü kısımda değerlendirilmiştir. Annelik görevi çerçevesinde anne eğitimi, annenin bilgilendirilmesi, neslin yetiştiricisi olarak annede uyandırılmak istenen ilerleme, devletin ve toplumun kız eğitimine yaklaşımları, Batılılaşma ve kadın eğitimi, İslamcılık ve kadın eğitimi, Türkçülük ve kadın eğitimi, Tuba Ağacı Nazariyesi, İnas sultanileri, İnas Darulfünunu, beden eğitimi, ahlak eğitimi gibi temalardan yola çıkan eğitim eksenli dördüncü alt başlık, kadın ile eğitim arasındaki ilişkiyi açığa çıkartmaktadır. *II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın Giyimi Üstüne Yapılan Tartışmalar* alt başlıklı beşinci kısım ise giyim üstüne düşünce ve kadın dergilerine yansıyan birikimi ele almaktadır. Somut öğeleri tartışma konusu yapan bu kısım, moda, tesettür, peçe, yüksek ökçe, gibi temalara Batıcı, İslamcı ve Türkçü çevrelerin nasıl yaklaştıklarını değerlendirmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYA TARİHİNDE KADININ GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM

1.1. Yerleşik Yaşama Geçişle Beraber Kadının Konumu

İnsanın doğa karşısındaki tutumunu belirleyen fizyolojik kıstaslar iki ayrı türün tarihsel mecrada benzer ve zıt öğelerle var olmalarını sağlayarak tarihin işleyişini biçimlendirmiştir. Kadın ile erkek arasındaki bu ayrımın geçmişi, uygarlığın gelişimi hızlanıp, dönüm noktaları belirginleştikçe farklılaşarak itaat, baskı, mücadele, karşı çıkış gibi kavramlarda kendisine yer bulmuştur.

Tarihte, kadına baktığımızda kadının geçmişteki var oluş mücadelesinin kültürel şablonlar şekillendikçe belirlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Aslında bu fizyolojik farklılaşmadan kaynaklanan kültürel bir başkalaşımdır. Tarih öncesi üstüne çalışan arkeologların ve antropologların ulaştıkları temel sonuçlardan ilki, uzak geçmişteki kadının yakın geçmişteki kadından farklı bir konuma sahip olduğunu, hatta hem ev içi hem de ev dışında düşündüğümüzden daha fazla özgürleştiğini bizlere göstermektedir. Çocuk doğurmak ve bakmakla yükümlü olan kadının fizyolojik güçsüzlüğü, erkeğin gücü ile bütünleşerek erkek karşısındaki zayıf konumunu işlemeye başlamıştır. Avcı-toplayıcı ekonomik hayatta, erkek ile kadın arasında var olan işbölümü ve buna uygun oluşan toplumsal hiyerarşiler kadının statüsünü paleolitik dönemden itibaren belirlemiştir. Avcılık yapan erkek, avladığı eti dağıtma hakkına da sahip olduğundan toplumsal ve siyasal güç kadınlarda değil erkeklerde toplanmış, gündelik yaşamda et tüketimi arttıkça erkeklerin kadınlar üstündeki

egemenliği de artmıştır.⁶⁸ Ancak egemenlikteki bu değişimin kadınlar için tamamen olumsuz olduğu algılamasına kapılmamalıdır. Çünkü avcı-toplayıcı ekonominin şekillendirdiği toplumsal yapılar, kadına da fırsatlar sağlamıştır. Toplayıcılık yaparak ekonomik girdiye katkıda bulunan ve çocuğun bakımından sorumlu olan kadın, aynı kökenden geliş ve akrabalık ilişkileri sonucunda oluşan klanlarda *egzogami (dışevlilik)* ve *poliandrinin (kadın merkezli çok eşlilik)* babanın konumunu belirsizleştirmesinden dolayı iktidarda söz hakkına sahipmiş gibi gözükmektedir. Bu düzlemde çocuk, daha çok annesini gördüğünden genellikle annenin klanından sayılmış, bu da anaerkil yapıların doğmasına sebep olmuştur.⁶⁹ Daha eşitçi bir ortam sağlayan anaerkil yapıda bireyler *anaerkil büyük aileler* adı verilen yapılar oluşturuyor, klan liderlerini seçebiliyor, gerektiğinde ise görevden alabiliyorlardı. Yerleşimin bir yerden bir yere nakledilmesi gibi temel konularda da bile kadının kararı önemseniyordu.⁷⁰

Neolitik dönemde tarımın başlaması ve insanların yerleşik yaşama geçmesi kadının, Sanayi Devrimi'ne kadar süren ve hızla evrenselleşen yeni bir düzenle karşılaşmasına yol açmıştır. Tarımsal üretim, avcılık ile uğraşan erkeği, hareketlilikten uzaklaştırıp ekonomik ve gündelik hayatın yeni merkezleri olan köylere çekmiştir. Böylece yerleşik yaşamın dinamikleri, bazı erkekleri çiftçilik ve zanaatkârlıkla uğraşan, bazılarını ise askerlik ya da din adamlığı ile uğraşan bireylere dönüştürerek yeni bir işbölümü yaratmıştır. Zigguratlar Sümer Tapınakları etrafında yaşanan bu dönüşümde, hem kadın hem de erkeğin ürettikleri merkezde toplanmış, savunma ihtiyacı ve yazının icadı ise belli bir toplumsal grubu diğer toplumsal grupların üstüne

⁶⁸ Richard Leakey & Roger Lewin, **Göl İnsanları**, Ankara, TÜBİTAK, 1999, s. 202-203.

⁶⁹ V. Dıakov & S.Kovalev, **İlkçağ Tarihi** (Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan), Ankara, V Yayınları, 1987, s. 27.

⁷⁰ V. Dıakov & S.Kovalev, **a.g.e.**, s. 41., Chris Herman, **Halkların Dünya Tarihi: Taş Çağından Binyıla**, İstanbul, Yordam Kitap, 2009, s. 22.

çıkartmıştır. Dinamiklerde yaşanan bu dönüşümden en fazla etkilenenler ise anaerkil yapılar ekseninde eşitçi haklara sahip olan kadınlar olmuştur.⁷¹ Egzogaminin yerini alan *endogami (içevlilik)* ile kadınlar artık kabileler arası evliliğin metası olmaktan çıkarak kuzenler için saklanmaya başlamış, erkekler arasındaki güç mücadelesi kabileler arasında yapılan kadın değişiminden çıkıp yerini savaflara bırakmıştır.⁷² Artık evin daha yakınında olan erkek, mülkiyet hakkını kadınlara yansıtıp, ataerkil yapıları oluşturmuş, çekirdek aile tipine mahkûm edilen kadın ise, annelik⁷³ ve iyi eş olma görevleri ile sınırlandırılan toplumsal, kültürel bir hiyerarşi ile karşı karşıya bırakılmıştı.⁷⁴

Tarihsel anlamda bu durum sadece ekonomik ölçütlerle de ilgili değildir. İş yeteneği açısından olduğu kadar şiddet söz konusu olduğunda da mevcut olan güçsüzlük, kadını askeri alandan da uzak tutmuştur. Ancak kadının güçsüzlüğü fiziksel olmaktan ziyade toplumsal ve kültürelidir. Yetişkin bir kadın artık üretim araçları üstünde söz hakkına sahip olmadığı gibi giderek artan hukuk, din ve gelenekten kaynaklı keyfi müdahalelere karşı da savunmasızdır.⁷⁵ İşte bu fiziksel ve kültürel anlamdaki başkalaşımında kadına düşen görev neslin üretimi, cinsellik ve çocukların sosyalizasyonudur. Bu üç görevi yerine getiren kadın, gündelik yaşamın sıkıntılarında, erkeğin hizmetçisi olarak kendisini ifade ederken erkeğini ifade

⁷¹ Chris Herman, **a.g.e.**, s. 41.

⁷² Fatma, Kayhan, **Feminizm**, İstanbul, BDS Yay., 1999, s. 14-15.

⁷³ Çocukların sosyalizasyonu biyolojik annenin işini kültürel bir işe dönüştürür. Bu çerçevede kadının çocuğu toplumsallaştırması fizyolojik durumundan kaynaklanır. Kişilik çocuğun ilk yıllarında belirlendiğinden annenin toplumdaki etkisi onu, ataerkil kalıplara bağlayacak şekilde dönüştürmektedir. Bkz. Juliet Mitchell, **Kadınlar: En Uzun Devrim**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, s. 62.

⁷⁴ Richard Leakey & Roger Lewin, **a.g.e.**, s. 204-205.

⁷⁵ Juliet Mitchell, **a.g.e.**, s. 43-45.

etmenin talihsizliği ile ancak bir kurtuluş yolu bulabilir.⁷⁶ Kadının bu çerçevede izleyebileceği en iyi strateji kendisine uygun bir eş bulup, onun koruması altında varlığını sürdürebilmek ve ev dışına uzanmayan bir yaşamı arzulamaktır.⁷⁷

Bu arada ataerkil yapının anaerkil yapıyı tamamen yok ettiği sonucunu da çıkartmamak gerekir. İşin özüne inildiğinde anaerkil yapıların, ataerkil yapılar tarafından en yaşlı kadına verilen haklarla, erkeklerin çıkarlarına uygun bir şekilde dönüştürüldüğünü söyleyebiliriz. En yaşlı kadın, özel alana doğrudan müdahaleden çekinen erkeğin hane içindeki hâkimiyetini erkek adına, erkeğin yetkilerini, baskısını ve eril söylemini kullanarak yaşatandır.⁷⁸ Elbette ki bu anaerkil yapıların, hızla dünya genelinden silindiği anlamına gelmemektedir. Aslında anaerkil yapılar, insanların ilk dini dürtülerinde oldukça belirleyici roller oynamıştır. Çok tanrılı dinlerde kadının konumu tek tanrılı dinlerdeki konum ile karşılaştırıldığında daha eşitçi gözükmemektedir. Antik dünyanın bütün dinlerinde bulunan ana tanrıça kültü, evrensel doğurganlıkla özdeşleştirildiğinden kutsallaştırılmış, çeşitli biçimlerde erkek egemen tanrılar panteonunda özellikle toprakla ve varoluş ile ifade edilmiştir.⁷⁹ İşte bu ana tanrıça imgesi ataerkil düzene nasıl geçildiğini somutlaştıran net örneklerden birisidir. Çünkü çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere uzanan süreçte, ana tanrıça önce ikincilleştirilmiş, daha sonra göksel olandan tamamen çıkartılmıştır. Sürecin izlenebileceği en uygun yerlerden birisi ise Anadolu'dur. Anadolu'da yoğun örneklerini Çatalhöyük'te gördüğümüz ana tanrıça kültü, Hititlere *Kubaba* olarak gelmiş, Frigler ise onu *Kybele*'ye dönüştürerek eril tanrılardan bile daha kutsal

⁷⁶ Juliet Mitchell, **a.g.e.**, s. 48-50.

⁷⁷ Chris Herman, **a.g.e.**, s. 42.

⁷⁸ V. Diakov & S.Kovalev, **a.g.e.**, s. 62.

⁷⁹ Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, İstanbul, Kabalcı Yay., 2003, s. 107.

saymışlardır. Friglerle parlak zamanlarından birisini yaşayan bu ana tanrıça kültü sonraki yıllarda Antik Yunan'da *Artemis* adını Roma'da ise *Demeter* adını almış, Hıristiyanlıkta ise *Meryem* ile özdeşleşip, göksel olandan tamamen uzaklaştırılmıştır.⁸⁰

Ekonomik yaşama yansıyan ve dinlere de etki eden bu dönüşümde kadınlar, yönetici sınıfın cinsel haz kaynağı, süs eşyası ya da çocuğu yetiştirip, soyun devamını sağlayan bir araç olarak görülmüş, dinsel anlamda ise ana figürü ya da güzellik sembolü haline getirilip dünyanın yaratılışının aktif katılımcısı olmaktan çıkartılmışlardır.⁸¹ Yunan mitolojisi bu süreci kanıtlayan anlatımlarla doludur. Mitolojinin her noktasına yayılan erkek tanrıların zor kullanarak sıradan kadınlarla ilişkiye girmeleri, erkek denetiminin toplumsal mekanizmada nasıl kurgulandığını açıkça göstermektedir. Gündelik yaşamda da durumun, Antik Yunan ve Roma bağlamında pek de farklı olduğunu söyleyemeyiz. Antik Yunan ve Roma uygarlıklarının düşünsel anlamdaki muazzam gelişmeleri kadını pek konu edinmez, konu edinse de onu ikincil görevlerle sınırlandırır. Ayrıcalıklı Roma erkekleri kölelerden ve barbalardan üstün oldukları gibi kadınlarından da üstündürler. Öyle ki erkekler biyolojik olarak bütün potansiyellerini gerçekleştirebilmiş en sağlıklı ceninlerden türemişlerdir.⁸²

Tarihsel anlamadaki ilginç örneklerden biri ise Antik Yunanlıların *Histeria* kavramında saklıdır. Antik Yunanlılara göre histeri rahim düzensizliği nedeniyle

⁸⁰ Bunun nasıl gerçekleştiğini Türkçede gelişkin bir biçimde irdeleyen metin, Fatmagül Bertay'ın Tek Tanrılı Dinler Karşında Kadın adlı çalışmasıdır. Bkz. Fatmagül Bertay, "Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", İstanbul, Metis Yay., 2009. Ayrıca Bkz. Halikarnas Balıkcısı, "Kybele", *Yeni Ufuklar*, C. 5, S. 55, Aralık 1956, s. 737-740.

⁸¹ Chris Herman, *a.g.e.*, s. 42-43.

⁸² Fatmagül Bertay, *Tarihin Cinsiyeti*, s. 132-133.

ortaya çıkan kadınlara has bir hastalıktır. Yunanlılar vücut boşluğunda dolaşan rahmin, kalp ve beyne yaptığı baskının kadınlarda gerginliğe neden olduğuna inanmışlardır.⁸³

Kadın tarihinin dönüm noktalarından bir diğeri ise tek tanrılı dinlerin ortaya çıkmaları ve yayılmalarıdır. Üç semavi dinde, kadını ikincilleştirerek, geleneklerin işlerliğini arttıran erkek yanında arka planda kalmalarına sebep olan toplumsal yapıyı şekillendirmişlerdir. Aslında bu yerleşik yaşama geçişle beraber başlayan sürecin devamı niteliğinde olup, kadının koşulların kategorilerine tamamen uygun hale getirilmelerini hedeflemiştir. Yazının ve alfabenin bulunması sonrasında bu iki teknik yeniliği takip eden askeri ve teknolojik yenilikler beraberinde net bir erkek hâkimiyeti getirerek, kadının konumundaki gerileyişi hızlandırmıştır. Artık idari birimler şehir-devletleri değil onların bütünleşmesi paralelinde oluşan erkek gücünün simgeleştirdiği bölgesel devletler ile imparatorluklardan oluşmaktaydı. Yazı ile beraber kendisini göstermeye başlayan düşünsel farklılaşmaysa, alfabenin geliştirilmesi ile daha geniş çevrelere yayılmıştır. Bu ekseninde alfabe, ataerkil düzenin geniş bölgelere yayılımında oynadığı rolle, erkeğin bürokrasisini, askerliğini, dinini ve hukukunu antik dünyanın bütün merkezlerine yayarken, fiziki güçle simgeleşen silahların ağırlığı kadının iktidar üstündeki etkisini tamamen eşitsizleştirmiştir.⁸⁴

Kadının Orta Çağ'daki durumu ise ataerkil gücün artışı ekseninde şekillenmiş, hem İslamiyet'te hem de Hıristiyanlıkta atılan yeni adımlarla özellikle eğitim ve çalışma yaşamında kadının etkisi en alt seviyeye indirilerek ataerkil kalıpların sarsılması ihtimalinin önüne geçilmiştir. XI. ve XII. yüzyıllarda Batı'daki dönüşüm

⁸³ Norman Davies, **Avrupa Tarihi: Doğu'dan Batı'ya, Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a, Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması**, Ankara, İmge Yay., 2006, s. 143-144.

⁸⁴ Leonard M. Dudley, **Kalem ve Kılıç**, Ankara, Dost Yay., 1997, s. 22-25.

daha keskin oldu. Gregoryen Devrimi ile rahibelere bekâret şartı getirilirken kilise kadınları, yüksek görevlerden uzaklaştırıldılar. Karolenj Hanedanlığı'nın dağılması ile beraber ortaya çıkan feodal topraklar üstünde ataerkil çevrelerin pek de hoşlanmadıkları kadın hâkimiyetleri vardı. İşte, kilise bu iktidarı ataerkil şablonlara uygun hale getirebilmek için uzun soluklu bir mücadeleye girerken, merkezi devletin yarattığı bürokratik kurumların din adamları ile anlaşarak ticaretten kadınları uzaklaştırmasıysa kadınlara vurulan en net darbe olacaktır.⁸⁵

Cadılık ve büyücülük ataerkil yapıda kadınların hak taleplerini sınırlandırabilmek için kullanılan temel söylem olmuş, pek çok kadın özellikle Avrupa'da cadı oldukları gerekçesi ile öldürülmüş ya da yakılmışlardır. Cadılık ile kadın arasındaki ilişkiyi görünürleştiren ve somutlaştıran metin ise 15. yüzyılda yayımlanan *Malleus Maleficarum (Cadıların Kafasına İndirilen Balyoz)* adlı kitaptır. İleri sürdüğü önyargılarla kadınları cadılıkla özdeşleştiren bu metin, kadınların yakılmaları ya da öldürülmeleri için gereken ideolojik altyapıyı skolastik felsefeden aldığı destekle hazırlamıştır.⁸⁶ Bu çerçevede XVI. ve XVII. yüzyıllar şeytanileştirilen kadının kitlesel katliama uğradığı yüzyıllar olmuştur.⁸⁷ Önceki yıllara göre kadınlığın cadılık ile özdeşleştirilmesi durumunun bu yüzyıllarda çok daha yoğun olmasının nedeni ise kadınların sahip oldukları mülklerdir. Yerleşik düzene tehdit olarak

⁸⁵ Fatma Kayhan, **a.g.e.**, s. 15-18.

⁸⁶ Fatmagül Bertay, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 219-222.

⁸⁷ Cadılık söylemi ile kadınların katledilmesinin son büyük halkası 1692'ye kadar uzanmaktadır. 1692 yılının Mayıs ile Ekim ayları arasında Massachusetts Bay Kolonisindeki Salem kasabasında 19 kişi “ cadı “ oldukları gerekçesiyle asılmış, çok sayıda insan ise gene aynı gerekçeyle hapsedilmiştir. Bkz. Fatmagül Bertay, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 218.

algılanan cadıların belirgin özellikleri, mülk sahibi olan; ama erkek kardeşi ya da oğulları olmayan kadınlar olmalarıdır.⁸⁸

1.2. Aydınlanma ve Sanayi Devrimiyle Tartışılmaya Başlayan Kadın

Aydınlanma Dönemi düşünürlerinin kadın hakkındaki fikirlerinin günümüz kadınlarının hoşlanacağı türde olmadıkları aşikârdır. Kapitalizmin düşünsel temellerinin inşa edildiği bir ortamda yeni doğan burjuvazi, kadınlar üstündeki fiziksel şiddete karşı çıkar; ama onu özel alana hapsedip kendisini tamamlayan bir unsur haline getirmekten de çekinmez.⁸⁹ Dönemin düşünürleri temelde birbirlerinden ayrılan fikirlere sahip olsalar da kadın söz konusu olduğunda birbirleriyle hemfikirdirler. Kadınların siyasi eksikliklerini fizyolojik güçsüzlüklerine bağlayan bu düşünürler, onu yumuşak başlı, duygusal, boyun eğmeye meyilli varlıklar olarak tanımlarlar. Locke, siyasi konularda kadınların gündem belirlemelerine eleştirel yaklaşırken kadını sadece aileyi tartışırken irdeler. Onun fikirlerinden şekillendirilen evlilik anlayışı ise kadının aile içi konumunu olumlu anlamda düzenlemekle beraber erkeğe bağlılığı yasallaştırmaktaydı.⁹⁰ Kadın ile erkek arasındaki farklılığı türün korunmasına indirgeyen Kant ise tabiatın kadını güçsüz yarattığını, erkek karşısındaki gerçek gücünün ve farkındalığının bu güçsüzlük olduğunu belirterek kadının bağımlılığını doğallaştırmıştır. Bu eksende kadının erkek karşısındaki konumunu medeniyete değil doğaya bağlayan Kant için doğa, kadının rahmine en değerli şey olan türü, embriyo şeklinde emanet etmiştir. İşte kadının buradaki öncelikli görevi türün devamını sağlamak ve toplumsal yaşamı erkeği ehlileştirerek ahenkleştirmektir. Ancak Kant,

⁸⁸ Öldürülenlerin yüzde 89'unun erkek varisi olmayan mülk sahibi kadınlar olması bu noktada dikkat çekicidir. Bkz. Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 225-228.

⁸⁹ Juliet Mitchell, **a.g.e.**, s. 57-58.

⁹⁰ Necla Arat, **a.g.e.**, s. 57-58.

farklı olarak kadının da erkek gibi akıllı bir varlık olduğunu belirtmekten kendisini alamayarak onun tarihsel bir varlık olmasına giden yolu da açmıştır.⁹¹ Erkeğin sahip olduğu ussallık temasını sürekli vurgulayan Rousseau, *Emile* adlı eserinde kadınların eşitlik ya da bağımsızlık isteyen kişiler olarak yetiştirilmemelerini belirtip, kadının ancak erkekle kendisini ifade edebileceğini savunur. Kadına cinsellikle yaklaşan Rousseau'da kadın, erkeğin isteklerini karşılayacak araç olarak kurgulanmıştır.⁹²

Her ne kadar aydınlanmanın düşünürleri bu şekilde kanaatlere sahip olsalar da kadının hayatının farklılaşmasını savunan metinlerin bu dönemin sonlarına doğru kaleme alındıklarını da unutmamalıdır. Matbaanın, Aydınlanma dönemindeki en son etkilerinden birisinin kadınlar üstüne olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Özellikle burjuvazi ve burjuvalaşma eğilimi gösteren Aristokrat ailelerde, şehirlerde eğitim alan, basın araçlarını takip eden mücadeleci bir kadın birikimi oluşmaya başlamıştır. Fransız Devrimi ile somutlaşan burjuvazinin hak isteme ve iktidara ortak olma süreci kadınları da etkilemiş, aydınlanmanın birikimini hümanizmden destek alan bir tavırla kadınlara da uygulamayı hedefleyen önce bireysel sonra ise kitlesel tavırlar ortaya çıkmıştır. Olympe de Gouges ileride başlayacak Kadın Hareketi'nin ilk simgesidir. Fransız Devrimi'nin hukuksal üst aşaması olan *İnsan Hakları Beyannamesi'nin* kadından bahsetmediğini, insanı erkekleştirdiğini belirten Olympe de Gouges, bu durumun eşitlenebilmesi için 1791'de *Kadın Hakları ve Yurttaşlık Beyannamesini* ilan etti. Dönemin ataerkil devrimci hükümetinin buna gösterdiği tepki ise "Terör Dönemi"ne has bir şekilde giyotinle idam edilmesine neden oldu. Olympe de Gouges'in bu çerçevede kadın hakları savunusunda kullandığı yöntem ise oldukça

⁹¹ Aliye Kovanlıkaya, **Kant'ta Cinsiyet Farklılığı, Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar**, İstanbul, YKY, 2009, s. 14-16.

⁹² Necla Arat, **a.g.e.**, s. 60-61.

basitti. Ona göre giyotine gitme hakkı kadınlara tanınıyorsa, oy verme hakkı da tanınmalıdır. Tıpkı erkek gibi yasalara tabi olan kadın, sadece olumsuz şablonlarla yasalardan yararlandırılmamalı, suçlanabildiğine göre kamusal alanda⁹³ da eşitlenebilmelidir.⁹⁴ Kadınların hak söylemine Fransa'nın kısa vadede gösterdiği tepki ise oldukça sert oldu. 1793 anayasası ile kadınların bütün kulüpleri kapatıldı, Napolyon'un ilan ettiği *Medeni Kanun* ise kadının kocasına bağlılığını ve boyun eğişini yasalaştırdı.⁹⁵

Fransa'da bunlar yaşanırken İngiltere'de aynı tarihlerde Mary Wollstonecraft 1792'de *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi*⁹⁶ adlı kitabını yayımlamıştır. Aydınlanma düşüncesinin kadına bakışını eleştiren Wollstonecraft'a göre, kadın salt bir cinsel varlık değildir, o da en az erkek kadar bir insandır ve doğada erkeğe verilen ussallığın aynısı kadına da verilmiştir. Bu çerçevede ussal anlamda eşit olan kadın ve erkeği birbirlerinden farklılaştıran aldıkları eğitimidir. Eğer erkeklere sağlanan eğitim fırsatları kadınlara da sağlanırsa hak mücadelesinin erkek ve kadın için eşit işleyeceği söylenebilir. Ancak onun da fikirlerinin ulaştığı temel nokta çekirdek ailede kadının görevlerini düzgün ifa edebilmesi, sevgi ve saygı duyduğu için kocası ile evlenen iyi

⁹³ Feminist kuramın temel ayrımı, kamusal alan ile özel alanda çalışan cinsler üstüne kuruludur. Kamusal alanda çalışan erkek, özel alana yani ev içine hapsedilen kadın karşısında her anlamda siyasal, toplumsal, ideolojik üstünlüğe sahip olmuştur. Eril-dişi ayrımında, özdeşleşen kamusal-özel ayrımında kamusal alan için haklara, özel alan içinse erdeme sahip olmak gereklidir. Necla Arat, **a.g.e.**, s. 34.

⁹⁴ Margaret Walters, **Feminizm**, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2005, s. 54.

⁹⁵ Şirin Tekeli, Siyasal İktidar Karşısında Kadın, **Toplum ve Bilim**, S. 3, s. 89., Norman Davies, **a.g.e.**, s.764-765.

⁹⁶ Mary Wollstonecraft, **Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007.

bir eş ve iyi bir anne olabilmesiyle sınırlıydı.⁹⁷ Kadın Hareketi'nin bundan sonraki seyirini belirleyen husus ise hiç şüphesiz ki feminizm⁹⁸ olacaktır.

Sanayi Devrimi ile birlikte kadınların fabrikalarda ucuz işçi olarak çalıştırılmaları, taşralı kadınların eğitim olanaklarından yararlanmaları, basın ve yayıncılıkta yaşanan yeni dönüşümler ve bir biri ardınca ortaya çıkan ideolojiler, kadın hakları söyleminin dünya geneline yayılımını sağlayacaktır. Sanayi Devrimi'nin hızlandığı bu süreçte aile, kadın ve cinselliğin yeni bir kontrol mekanizmasına maruz kaldıklarını söyleyebiliriz. Tek eşlilik ve çekirdek aileyi merkeze alan yeni anlayışta evlilik öncesi ve evlilik dışı seks, boşanma, gebelik, cinsel sağlığın tartışılması ve cinsel haz kontrol altına alınıyor, her türlü cinsel sapkınlık yasaklanıyordu. Elbette ki bu çekirdek ailenin mantığı erkeğin aileyi geçindirebilecek kadar para getirebilmesiyle mümkündü. Ancak değişen ekonomik koşullarda fabrika sahipleri, kadınları yasal haklara sahip olmadıklarından ucuz iş gücü olarak kullanabilmekteydiler.⁹⁹ Kadınlara gebeliğin ve anneliğin baskılarını azaltan bir iş bölümü sağlayan geleneksel kırsal hayat, modern kent hayatı ile karşılaştırıldığında daha dengeliydi. Modern kent hayatı ve modernleşme ise kadınların gündelik hayatında olumlu bir sürecin doğmasından ziyade onları bir yandan erkek bir işçiden daha fazla çalışan bir yandansa evinde hizmetçilik ve annelikle görevlendirilmiş bireyler haline getirmişti.¹⁰⁰ Bu çerçevede kadının üretimdeki boyun eğişi, kendi dünyasında yani ailede özgür olduğu söylemi ile gölgelenmiş, bir nevi işteki

⁹⁷ Necla Arat, **a.g.e.**, s. 62-65. Norman Davies, **a.g.e.**, s.764-765.

⁹⁸ İlk kez Fransız yazar Alexander Dumas tarafından 1872'de o sıralarda doğmakta olan kadın hakları akımını betimlemek için kullanılan feminizm, ahlaksal, dinsel, toplumsal, siyasal, hukuksal ve eğitsel bütün insani hakların sadece erkeklere ait olmadığını, kadınlarında bu haklardan eşit bir şekilde yararlanmaları gerektiğini belirten bir akımdır. Necla Arat, **a.g.e.**, s. 37.

⁹⁹ Chris Herman, **a.g.e.**, s. 373.

¹⁰⁰ Norman Davies, **a.g.e.**, s. 822.

sömürünün devam etmesi¹⁰¹ evdeki sömürünün devamına da yol açarak *Birincil Feminist Dalgayı* şekillendirmiştir.¹⁰² İşte bu süreç Kadın Hareketi'nin ve feminizmin doğmasında belirleyici olmuştur. Kadın Hareketi'nin belirginleştiği ilk ülkenin İngiltere olması sanayileşmenin yoğunluğu nedeniyle oldukça normaldir. Aslında İngiltere'de Darwin'in teorisi nedeniyle zihinlerde yer edinmeye başlayan bir paradoks mevcuttu. Dünya'nın en büyük sömürgeci olan İngiliz erkeklerin maymunlardan geldiklerini kabul etmeleri hiçte o kadar kolay bir şey değildi. Bu durum karşısında bulunan çözüm ise İngiliz erkeklerinin evrim sürecinde aşağı ırklar ve kadınları aralarına tampon olarak yerleştirmeleri oldu.¹⁰³ Ama genel anlamda böyle bir kanaat var olsa da sanayileşme nedeniyle İngiltere'de Kadın Hareketi'nin seyri hızla değişmekteydi.

XIX. yüzyılda yukarıda belirttiğimiz süreç en hızlı şekilde İngiltere'de yaşanmakta, İngiliz ideologları ve eğitimcileri kadının konumunun nasıl başkalaştırılabileceği üstünde düşünmekteydiler. Yüzyılın başlarından itibaren etkisini gösteren bu durum, yüzyıl ilerledikçe kendisini kadın eğitiminin iyileştirilmesi, evliliği düzenleyen yasaların kadının elini kuvvetlendirmesi, ev dışı çalışma olanaklarının artırılması ve oy hakkının kazanılması gibi çabalarla hissettirmiş, özellikle yüzyılın sonları Kadın Hareketi'nin her anlamda dönüştüğü yılları kapsamıştır.¹⁰⁴ 1845'te

¹⁰¹ Kadın, sömürü ilişkileri çerçevesinde özellikle ekonominin gelişme ve savaş devrelerinde üretime katılmış, bu iki süreç dışında genelde yarı-zamanlı çalışan, bir taraftan emeğin parçası, diğer taraftan ise emeğinin karşılığı hak olarak koruma altına alınmayan görünümündedir. Yani kadınların emeği, sermaye için hem son derece gereklidir, hem de sosyal üretim sürecinin dışındadır; özelleşmiş bir emektir. Bkz. Şirin Tekeli, "Siyasal İktidar Karşısında Kadın", s. 75.

¹⁰² Juliet Mitchell, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁰³ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 135.

¹⁰⁴ Margaret Walters, **a.g.e.**, s. 68.

Margaret Fuller'in yazdığı *On Dokuzuncu Yüzyılda Kadın*¹⁰⁵ adlı eser kadınların temel gereksiniminin özgürleşmek etrafında toplandığını belirterek, Fransız ve Amerikan Devrimlerinin erkeklere sağladıkları haklardan kadınlarında yararlanmalarının zorunluluğuna işaret eder. Fuller'e göre kadın, tek başına ayaklarının üstünde durabilmek ve özgürleşebilmek için erkeğe bağımlılıktan kurtulmalıydı.¹⁰⁶ John Stuart Mill'in 1869'da yayımladığı *Kadınların Bağımlılığı*¹⁰⁷ adlı çalışma ise bireysel anlamda feminist hareketin doğuşuna işaret eden ilk metindir. Mill, bu çalışmasında cinsler arasındaki ilişkinin, cinslerden birisinin diğerinin baskısını kabul etmesinin etrafında gelişmesini eleştirerek, insanlığın ilerleyişini en fazla bu durumun engellediğini belirtmiştir. Ona göre erkekler ile kadınlar arasındaki farklılıkta erkeklerin daha fazla hakka sahip olmalarını sağlayan belirgin özellikleri yoktur.¹⁰⁸ Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Kadın Hareketi ise kölelik karşıtı söylemle beraber gelişmiş, Amerikalı pek çok kadın, kadını mahkûm eden her türlü konuma karşı çıkararak bir taraftan kadının özgürlüğünü bir taraftan ise köleliğin kaldırılmasını savunmuşlardır. Ancak artan her türlü özgürlük talebi karşısında Amerikan yayılcılığının üst noktaya çıkartılması Kadın Hareketi'nin hızını kesmiştir.¹⁰⁹

Kadın Hareketi'nin ve feminizmin biçimlenmesinde Marksizm'in etkisini de göz ardı etmemek gereklidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanan Kadın Hareketi, Marksizm'in kavramlarından ve yöntemlerinden yararlanmış, böylece kadınlar da kendi akımlarını yaratmışlardır. Ancak 1871'de Marksizm ile Feminizm

¹⁰⁵ Margaret Fuller, *Woman in the Nineteenth Century*, New York, W. W. Norton & Company, 1997.

¹⁰⁶ Necla Arat, *a.g.e.*, s. 66-67. Norman Davies, *a.g.e.*, s. 850.

¹⁰⁷ John Stuart Mill, *The Subjection of Women*, London, Longmans, 1869.

¹⁰⁸ Necla Arat, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁰⁹ Howard Zinn, *Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi*, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2005, s. 130-131.

arasında ortaya çıkan ayrılık, Batı ülkelerinde feminist hareketi üstlenenlerin burjuva feministler olmasına yol açarak süfrajeterleri ortaya çıkartmıştır.

1.3. Kadının XX. yüzyılda Farklılaşan Tarihi

Süfrajeter Hareketi(Oy Hakkı Savunucuları) genellikle eğitim gören, çalışma hayatına atılmış kariyer sahibi küçük burjuva feministlerin oluşturduğu bir harekettir.¹¹⁰ Feminist söylemin merkezine yerleşen süfrajeterler için kadınların vatandaşlık haklarına tam olarak sahip olabilmesi ve daha da ileriye giderek kadın hakları savunusunun bütün yaşamı kapsayacak şekilde geliştirilebilmesi için oy hakkı kesinlikle elde edilmeliydi.¹¹¹ Hatta oy hakkı için 1868’de Lydia Becker, hükümetin adaleti yerine getirmediği yerde militarist tedbirlerin alınmasının gerekli olduğunu iddia edecek, bu fikir 1903’te Pankhurst olayı ile dünya gündemine oturacaktır. 1903’te *Kadınların Sosyal ve Politik Birliği* adlı örgütü kuran Emmeline Pankhurst, Kadın Hareketi’nin işleyişini radikalleştirmiş, İngiliz hükümetini çeşitli bombalamalar ve yangınlarla karşı karşıya bırakmıştır. Pankhurst’un 1913’te tutuklanması ise olayları çığırından çıkartarak kadın hakları savunucuları ile polislerin sokaklarda birbirleriyle çatışmalarına, yeni bombalamalara ve yangınlara yol açmıştır. Pankhurst’un polis şiddetine tepki olarak yaptığı açlık grevi ise serbest bırakılmasıyla sonuçlanmıştır.¹¹²

Feminist hareketin işleyişini dönüştüren ise Birinci Dünya Savaşı olmuştur. Savaş ile birlikte kadınların çoğu askerlikte dâhil olmak üzere erkeklerden boşalan

¹¹⁰ Şirin Tekeli, “Siyasal İktidar Karşısında Kadın”, s. 90.

¹¹¹ Margaret Walters, **a.g.e.**, s. 98.

¹¹² Margaret Walters, **a.g.e.**, s. 109.

meslekleri doldurarak çalışma hayatına¹¹³ katılmışlardır. Savaşın hemen sonrasında ise kadınlar ev içi yaşama gönderilmelerine tepki göstererek savaşta yaptıkları katkılar çerçevesinde siyasi ve hukuki haklarını daha güçlü talep etmişlerdir.¹¹⁴ Ancak, savaş sonrasında imzalanan antlaşmaların militarist çatışmaları dizginleyememesiyle kurulan radikal devletler, kadının ataerkil yapıların işleyişine milliyetçilikten alınan destekle daha güçlü yerleştirilmelerine sebep olmuş, oy hakkının sağlanması ile kadının hak isteminin sonlandırıldığı kanaati yaygınlaşmıştır. Öyle ki kadınlara tanınan oy hakkı bile onların mücadeleleri çerçevesinde aldıkları bir hak olmaktan ziyade savaşın ekonomik yükünün paylaşılmasında gösterilen özverinin ödülü olarak nitelendirilmiştir.¹¹⁵ Nazi doktrinine göre kadın, ancak aile içinde yaşayabilen, özgürlük talep ettiğinde bir Yahudi ya da eşcinselden farkı olmayan çocuk ve mutfak ile ilgilenen; ama bunları yaparken de kiliseye gitmeyi ihmal etmemesi gereken bir canlıdır.¹¹⁶

İkinci Dünya Savaşı ile toplumsal yaşama çok daha güçlü katkıda bulunan kadınlar, savaş sonrasındaki teşekkürleri kabul etmeyerek, Birinci Dünya Savaşı sonrasındakinden farklı bir mücadeleye girişmişler, esas anlamda feminist hareketi ve teoriyi yaratmışlardır. 1960'larda ve 1970'lerde 1935-1945 tarihleri arasında doğan, çoğu karma okullarda okuyarak üniversiteye giren yeni bir kadın kuşağı ortaya çıkmıştır. Bunlar erkek egemen toplumsal düzenin değişmesini ve cinsiyet ayrımcılığının tamamen ortadan kaldırılmasını daha radikal bir şekilde

¹¹³ Tekeli'ye göre kadınların tarihsel süreçteki esas etkileri, devrim ya da ayaklanma gibi toplumsal işleyiş temelinden sarsan dönemlerde siyasal hayata yansiyabilmiştir. Genellikle büyük toplumsal buhranlar sona erdikten sonra kadının konumu ataerkil düzene uygun bir şekilde yeniden restore edilmiştir. Bkz. Şirin Tekeli, "Siyasal İktidar Karşısında Kadın", s. 89.

¹¹⁴ Margaret Walters, **a.g.e.**, s. 121.

¹¹⁵ Şirin Tekeli, "Siyasal İktidar Karşısında Kadın", s. 93.

¹¹⁶ Fatma Kayhan, **a.g.e.**, s. 27-28.

savunmaktaydılar. Sosyalizmin etkisi bu kadınlara daha fazla yansıdığından Kadın Hareketi ezen-ezilen çelişkisi içinde anlamlandırılmış, kadınlardan taraf erkekleri dışlayan bir feminist bilinç yerleşmeye başlamıştır.¹¹⁷

Kadın Hareketi'nin bu dönüşümünde belirleyici rolü oynayanın Simone de Beauvoir olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Varoluşçu bir düşünür olan Beauvoir'in 1949'da yayımladığı *İkinci Cins*¹¹⁸ adlı eseri kadının gördüğü baskının bilimsel incelemesini yaparak *İkinci Dalga Feminizmin* temellerini atmıştır. Aydınlanmanın kadınlara biçtiği doğallığı eleştiren Beauvoir'e göre kadınlara has olan her şey erkek egemen kültürde ortaya çıktığından kadın sorunu doğallıktan ziyade kültürelidir. Varoluşun özden geldiğini belirten düşünür için kadın doğalmaz kadın olunurdu. Bu çerçevede kadın hayal kırıklıkları ya da mutlulukları ile erkeğin biçimlendirdiği kalıplarla,¹¹⁹ icatlarla erkeğin ötekisi olan bir nesnedir.¹²⁰ İşte bu nesne durumundan kadının kurtarılması ise karınlarından başlayacak bir süreçtir.

Tıp ve kimya alanında 1960 sonrasında yaşanan değişimler doğum kontrolü ve kürtaj hakkını gündeme taşıyıp, feminist taleplerin biyolojik üremede toplanmasına yol açmıştır. Feministlerin gözünde erkek karşısında kadının zayıflığının temel nedeni olan doğum, peşinden getirdiği annelik vazifesi ile kadını ataerkil sisteme hapsedmektedir. Bu yüzden kadınların özellikle kürtaj hakkına sahip olmaları ve kürtajın yasallaştırılması geleneksel çevreler ile feministler arasında sıkı bir

¹¹⁷ Necla Arat, **a.g.e.**, s. 70-71.

¹¹⁸ Simone de Beauvoir, **İkinci Cins: Genç Kızlık Çağı**, İstanbul, Payel Yay., 1993., Simone de Beauvoir, **İkinci Cins: Evlilik Çağı**, İstanbul, Payel Yay., 1993., Simone de Beauvoir, **İkinci Cins: Bağımsızlığa Doğru**, İstanbul, Payel Yay., 1993.,

¹¹⁹ Margaret Walters, **a.g.e.**, s. 107.

¹²⁰ İkinci Cins'in getirdiği en önemli teorik yenilik, kadınların bağımlılığının ekonomik ve yeniden üretime dayalı açıklamalarını psikoloji ile bütünleştirmesidir. Erkek, bir yandan kendi bilincini yansıtan bir başka bilinç yaratabilmek diğer yandan ise güven içinde kendisinin olduğunu iddia edebileceği çocuklara sahip olabilmek için kadını egemenliği altına almaya çalışır. Bkz. Juliet Mitchell, **a.g.e.**, s. 12.

mücadelenin başlamasına yol açmıştır. Uzun soluklu tartışmalar sonrasında kürtaj hakkı, İngiltere’de 1967’de, ABD’de 1973’te, Fransa’da 1975’te ve İtalya’da 1978’de kabul edilmiştir.¹²¹ Ancak, yine de süreç ilerledikçe kadın hakları üstündeki saldırının sistematığının çok daha farklı olduğu görülecektir. 1960’larda büyük gürültülerle karşılanan ve kamuoyunun desteğini alan feminist hareket, savaş sonrasında kendisini yenileyememiş sanayi sektöründeki iş gücü eksikliğinin kapatılmasına hizmet etmiş, iletişim dünyasındaki gelişmeler ve kapitalizmin küresel çaptaki zaferi ise kadınlar üstündeki radikal hak talebini dizginlemeye başlamıştır. Dünya çapında güçlenen dinsel söylem ve muhafazakâr politikalar, çekirdek ailenin tekrar merkeze alınmasını sağlayarak ailenin kutsallığı için kadının ekonomik yaşama katılımının sanıldığı kadar yararlı olmadığı söylemini yaymaya başlamışlardır.¹²² Tabii feminizm bu politik değişikliğe rağmen eleştirilerine devam etmiş, özellikle Kate Millett’in 1970’de yayımladığı *Cinsel Politika*¹²³ adlı çalışma, bir dönüm noktası olarak Feminist Hareketi şekillendirmiştir. Kitabında kadınların azınlık grubu özelliklerine sahip olduklarını belirten Millett’e göre nefret edilmek, küçümsenmek, aşağılanmak ve reddedilmek tıpkı azınlıklar gibi kadınların sıklıkla maruz kaldıkları bir süre sonra ise yinelemeler nedeniyle kabul ettikleri azınlık özelliklerdir. Kadın, ataerkil düzende pasifliğe o kadar güçlü koşullandırılmıştır ki kadının suç işleyecek şekilde koşulları zorlayabilmesi mümkün değildir. Bu azınlık durumundan çıkışta, cinsellik üstündeki kısıtlamalar ve tabuların yıkılarak yozlaşmayan tek bir cinsel özgürlük standardına ulaşılabilmesiyle mümkündür.¹²⁴

¹²¹ Fatma Kayhan, **a.g.e.**, s. 29.

¹²² Nermin Abadan Unat, “İdeoloji Açısından Kadın Araştırmaları”, s. 10-13.

¹²³ Kate Millett, **Cinsel Politika**, İstanbul, Payel Yay., 1987.

¹²⁴ Fatma Kayhan, **a.g.e.**, s. 25.

Feminizm ve Kadın Hareketi'nin gelişimi paralelinde çeşit çeşit feminist tavır da ortaya çıkmıştır. Genel anlamda bu çeşitliliği *toplayabileceğimiz Aydınlanmacı Feminizm, Kültürel Feminizm ve Radikal Feminizm* olmak üzere üç çeşit feminist tavır vardır. Kadınların ve erkeklerin ontolojik olarak birbirlerine benzediğini belirten *Aydınlanmacı Liberal Feminizm* doğal haklar doktrinine bağlı olup, toplumsal değişme ve dönüşümde eğitimi en işlevsel yöntem olarak görmüş, eşitsizliğin giderilmesini hukuksal reformlara bağlamıştır.¹²⁵ Hayatın sezgiselliği, kolektifliği ve akıldışıluğu üstünde duran *Kültürel Feminizm*'de ise kadının statüsünü belirleyen doğal durumdan ziyade kültürün sağladığı değerler ve dinamiklerdir. Bu çerçevede Kültürel Feminizm kadınlarla erkekler arasındaki farklılıkları irdelemekten ziyade kamusaladaki farkındalığı değerlendirmeyi tercih eder.¹²⁶ Kapitalizm ve ataerkil sistemi en sert şekilde eleştiren *Radikal Feminizm* ise hegemonya altına alınmış bir sınıf olarak kadınların, erkeklere karşı birlik olarak bütün güçlerini özgürlük mücadelesinde kullanmaları gerektiğini belirtir. Aynılığa değil farklılığa dayanan bir eşitlik anlayışı kurgulayan Radikal Feminizm, geleneksel hukukun çeşitliliği tek tipleştirilmesine karşı çıkarak, farklılıkların hukuki alanda dikkate alınmasını ister.¹²⁷

¹²⁵ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 43.

¹²⁶ Fatma Kayhan, **a.g.e.**, s. 37-38.

¹²⁷ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 45., Necla Arat, **a.g.e.**, s. 45.

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'İN İLANININ ÖNCESİ ve SONRASINDA OSMANLI KADINININ KONUMU

2.1. Klasik Dönem Osmanlı Tarihinde Kadının Durumu

Batı Avrupa'da skolâstik felsefenin yarattığı düzene her noktadan saldırarak onu hem siyasal ve toplumsal hem de düşünsel ve kurumsal anlamda farklılaştıran modernleşme, Kadın Hareketi ile de bağlantı kurmuştur. Bu farklılaşma sürecinde kadın, kendi konumunun artılarını ve eksilerini irdeleyerek ataerkil yapılar karşısında direnç noktaları elde etmeğe çalışmış, izlediği mücadelecî politika modernizm ekseninde tarihsel gelişimine katkıda bulunmuştur. Burada gözden kaçırılmaması gereken durum, Kadın Hareketinin, modernizm gibi toplumsal, kurumsal, siyasal ve düşünsel yaşamı üstten etkileyip girdiği her ortamın çıkar ve anlamlandırmasına uygun bir söylem geliştirebilmesidir. Elbette ki bu söylem farklılaşmasının arkasında yatan, kadının konumunun ataerkil yapıların kırılabilmesiyle paralel olmasıdır. Bu gerçeği belirginleştiren tarihsel gelişmedir. Batı'daki Kadın Hareketi, kendi gerçekliği ekseninde günümüze ulaşarak, kadın sorunsalını her yönü ile irdeleyen ve onu kendi özgünlüğü içinde kendi çabası ile var etmeye çalışan bir harekettir. Rönesans, Reform, Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi erkek merkezli dünyanın kategorileştirilmesiyle Avrupa'yı dönüştürürken kadın da bu süreçten etkilenmekte, ben neydim, neyim ve ne olacağım sorularını sormaktaydı. Özellikle eğitim ve yayıncılık alanında günbegün yaşanan zenginleşme, kadına kendini ifade etme ve erkek uğraşlarına dâhil olma fırsatı sunarak tarihsel kabuğundan kurtulmasına yardımcı olmuştur.

İletişim teknolojisinin bilgiye ulaşımı kolaylaştırması, kadınların söylemlerini yaymalarını sağlayarak hak talebinde bulunmalarına, bunları korumalarına ve geliştirmelerine yol açmıştır. Tabi ki bu tarihsel süreç sadece Avrupalı kadınlar için geçerli değildir. Çünkü basın ve yayın dünyasında yaşanan gelişmeler diğer ülkelerin kadınlarının da konumlarını eleştirmelerine neden olmuştur. Sürece dâhil olan Osmanlı Devleti' de kendi koşullarına uygun bir Kadın Hareketi ile karşı karşıya kalacak, devlet merkezli modernleşme dürtüleri pek çok noktada olduğu gibi XIX. yüzyılın ortalarından itibaren kadını bu ülkede de dönüştürmeye başlayacaktır.

Kadının geleneksel İslami bakış açısıyla kodlandığı Osmanlı Devleti'nde, toplumsal yaşamı hareketlendiren ataerkillik, cinsiyet farklılığının kategorilerini belirlemiştir. Ancak kadının statüsündeki şekillenme, sadece dinsel yapıların belirleyişiyle ele alınmamalıdır. Ekonomik, düşünsel ve toplumsal faktörler de kadının ev içine kapatılmasına yol açarak, onun pek çok faaliyetten mahrum kalmasına sebep olmuştur. Bu noktada Osmanlı'da kadının konumunu ve Kadın Hareketini çözümlerken gözden kaçırılmaması gereken husus, bir imparatorluk olma gerçeği paralelinde çok ulusluluğun ve çok dinliliğin kültürel yaşamın her noktasına hâkim olduğudur. Ataerkilliğin yapıtaşlarını yaratan Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyasının tecimsel kentlerinin pek çoğunu idari mekanizmasına dâhil eden devlette kültürel farklılığın toplumsal cinsiyete yansımaması kaçınılmazdı. Bu nedenle Osmanlı Kadın Hareketi yerine Osmanlı kadın hareketleri demek kapsayıcı ve de tutarlı olacağından çeşitliliği gören bütünleştirici bir bakış açısı geliştirmemize yardımcı olabilir. Ancak milliyetçilik, tarihsel perspektifte kapsayıcılığın nereden başlayıp, nerede sona ereceğini belirlediğinden kadın da belli standartlara göre değerlendirilmiştir. Kadının tarihi Türkiye bağlamında anlatıldığında Osmanlı birikimi irdelenmekle beraber süreç

içinde, Osmanlı kadını motifi yerini modernleşme ve milliyetçiliğin belirlediği, şehirli, Müslüman ve Türk olan kadın motifine bırakmıştır.

İstanbul'daki kadınlar özellikle de harem kadınları klasik dönem Osmanlı kadın figürünü yaratmışlardır. Harem'den çıkarak padişahların gözdeleleri ve sonrasında da eşleri olan Hürrem Sultan, Safiye Sultan, Kösem Sultan gibi kadınlar, iç ve dış politikaya şekil vererek çeşitli dönemlere has kadın saltanatları yaratmışlardır. Ekonomik dinamiklerden ziyade bürokratik çıkar mücadelesinden kaynaklanan yönetimdeki kadın gücü, devletin gerileyişinin temel nedenlerinden biri olarak görülmüştür.¹²⁸ Ancak, burada dikkat edilmesi gereken nokta kadının gücünün, karizmatik liderin kontrolündeki dönem yerine bürokratik kurumların idari yaşamda etkin olmaya başladığı bir döneme tekabül etmesidir. Artık savaş merkezli padişah yerine saray merkezli padişah, bürokratik hayatı kontrol altına almakta, geçiş sürecinde yaşanan boşluğu ise kadınlar doldurarak hem siyasal hem de sosyal pek çok konuda ön plana çıkmaktaydılar.¹²⁹

Harem dışında hem kırsalda hem de şehirlerde yaşayan kadınların ataerkil aile kurumuna hapsedildiğini görmekteyiz. Kadının görevi sağlıklı bireyler yetiştirmek ve erkeğe itaattir. Aile içinde kendisine özel alan oluşturulan kadın, kamusal alandan uzak tutulmuştur. Yine de kadının durumunun tamamen olumsuz olduğunu söylemek doğru değildir. Ekonomik yaşama kadının doğrudan bir katkısı yokmuş gibi görülebilir, ancak vergilendirmede aileyi esas alarak düzenleme yapan devlet, bekâr

¹²⁸ Füsün Tayanç & Tunç Tayanç, **Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın**, Ankara, Toplum Yay., 1977, s. 108.

¹²⁹ Ruth M., Roded , “Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması”, **Osmanlılar**, C. V, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 418-419.

erkekten alınan vergiyi çifhane sistemi içinde en alt basamakta göstermiş, böylece kadın emeğini de ekonomiğe¹³⁰ dâhil etmiştir.¹³¹

Toplumsal yaşamda kadının konumunu farklılaştıran unsur vakıflardır. İslam hukuku ölen kişinin tek varisinin kadın olduğu durumlarda mirasın sadece dörtte birini kadına bıraktığından, soy düşüncesini ve aile bütünlüğü duygusunu sağlayan evladiyelik vakıflar ortaya çıkmıştır.¹³² Kurucusunun mallarının hazineye aktarılmasına engel olan bu vakıflar kadınların da işine yaramış, mülk sahibi pek çok kadın mülklerini koruyabilmek için vakıf sisteminden yararlanmıştır.¹³³ Aile vakıfları şeklindeki bu kurumlar cinsiyet farkı olmaksızın aile üyeleri arasındaki mal varlığının eşitlenmesi işlevini görüyor, üyelerine kalıcı bir ev ve gelir kaynağı sağlayıp, gelecek nesillere paylaşılacak mirası garanti altına alarak mülkü koruyordu. Böylece kadınlar patron-müşteri ilişkilerini ve sosyal ağlarını vakıflar aracılığıyla sağlıyorlardı.¹³⁴ Yani kurulan sosyal ağlar aracılığıyla, kadın ataerkilliğin bütün sınırlamalarına karşın toplumsal alanda küçük de olsa söz sahibi olmaktadır. Ancak her ne kadar kadının sosyo-ekonomik açıdan sınırlı bir serbestliğe sahip olduğu gözlemlenebilse de mevcut konumu ataerkil kalıpların belli çıkarlar çerçevesinde yüzeyselce kırılmasıyla oluşmuştur. Çünkü kadının Osmanlı Devleti'ndeki durumunu,

¹³⁰ Dengeç ve Roded'e göre 16. ve 17. yüzyıllarda tamamen kapalı kapılar ardına hapsedilmiş bir kadın imajının var olduğu düşünülmemelidir. Çünkü Sanayi Devrimi öncesi süreçte kadın, pazarlarda ve atölyelerde sanılanın aksine daha aktif görünmektedir. İlerleyen süreçte atölyelerin kapatılması ve köyden-kentte göçle artan işsizlik, eskiye göre kadını daha zor durumda bırakarak onu toplumsal yaşamdan uzaklaştırmıştır. Bkz. Emine Dengeç, "Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları", **History Studies**, Volume 2/1 2010, s. 23, Ruth M. Roded, **a.g.e.**, s. 423.

¹³¹ Feriha Karadeniz, "XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış", **Osmanlılar**, C. V, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 1999, s. 451.

¹³² Aytunç Altındal, **Türkiye'de Kadın: Marksist Bir Yaklaşım**, İstanbul, Havass Yay., 1980, s. 94.

¹³³ Feriha Karadeniz, **a.g.e.**, s. 452.

¹³⁴ Fariba Zarnebağ-Shahr, "Kentsel Alana Kadının Katılımı: 18. Yüzyıl İstanbul'unda Kadın Vakıfları", **Türkler**, C. 14, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 16-23.

şeriatın¹³⁵ yarattığı toplumsal cinsiyet ekseninde erkeğin birden çok kadınla evlenebilmesi, eşini rahatça boşayabilmesi, kız çocuklarının mirastan erkeğe göre daha az pay alması, kadın şahidin ifadesinin erkeğe göre yarı değerde sayılması, erken yaşlardan itibaren kızların eğitim hakkından mahrum edilmesi ve kamusal mesleklerin kadınlara kapalı olması gibi ataerkil örüntüler somutlaştırmaktadır. Kısacası üst sınıfları çevreleyen iyileştirici unsurlar göz ardı edilecek olursa cinsler arasındaki faaliyet alanlarının ayrıştırılıp, kadınların emeğine ve üreme kapasitelerine erkekler tarafından el konulması durumunun söz konusu olduğu görülebilir.¹³⁶

2.2. Tanzimat Döneminde Osmanlı Kadının Durumu

Kadının klasik dönemdeki statüsü modernleşmeyle birlikte değişmeye başlamıştır. II. Mahmut döneminden itibaren yeniliklerin askeriye yerine bürokrasiye odaklanması, kadının konumunun da devlet tarafından irdelenmeye başlamasına yol açmıştır. XIX. yüzyılda devletin kamusal ve toplumsal yaşamda artan gücü vakıflara da yansımış, bu önemli geleneksel kurumlardan sağlanan gelirin Evkaf Nezareti aracılığı ile merkezin kontrolüne alınması aile vakıflarındaki özel girişimciliğin etkisini azaltarak vakıflardaki kadın statüsüne zarar vermiştir.¹³⁷

Sonraki yıllarda kadın hakları için verilen mücadelede Tanzimat'ın kadınlık durumunda yarattığı gelişmeler ve değişmeler etkili olmuştur.¹³⁸ Dünyadaki

¹³⁵ Şeriatın katı kurallarının toplumun bütün katmanlarında kendisini hissettirdiğini belirten Kandiyoti'ye göre, üretim ve iş hayatında kadının pasifleştirilmesiyle toplumsal ahenk korunmaya çalışılmıştır. Bkz. Deniz Kandyoti, "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar", *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, İstanbul, İletişim Yay., 1990, s. 343.

¹³⁶ Leyla Kırkpınar, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2001, s.94.

¹³⁷ Fariba Zarinebaf-Shahr, *a.g.e.*, s. 23.

¹³⁸ Ayşegül Yaraman, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, İstanbul, Bağlam Yay., 2001, s. 17-18.

örneklerinden etkilenerek etnik ve dinsel çeşitliliği ne olursa olsun herkesin kanun önünde eşit olduğunu kabul eden Tanzimat Fermanı, kadının konumu hakkında herhangi bir fikir beyan etmeyip ataerkil düzeninin erkeklere ait kategorilerini koruma altına almaktaydı. Ancak bu fermanın getirdiği bürokratikleşme, hukukileşme süreçlerinden ve açılan eğitim kurumlarından kadınlar da yararlanacak, böylece günümüz Türk kadınının düşünsel, toplumsal, siyasal hayat anlayışlarının kalıpları ortaya çıkacaktır.¹³⁹ Batılı hayat anlayışının etkisi kendisini şehirlerde gösterdiğinden yeni kadın imge ve algılayışları da buralarda oluşacak, üst tabaka bürokrasiye dâhil olduğundan üreticiliği ile değil tüketiciliği ile ön plana çıkan ve muhafazakâr çevrelerle uyumsuzluk gösteren yeni bir kadın tipi şekillenecektir.¹⁴⁰

Tanzimat, kadın sorununa 1858 *Arazi Kanunnamesi* ile görece net bir tavır takınmaya başlamıştır.¹⁴¹ Klasik dönemin problemleri konularından birisi olan miras hakkı, bürokratlar tarafından dolaylı yöntemler olmaksızın kız çocuğunun da babasında kalan mirastan erkek kadar pay almasıyla çözümlenmiştir.¹⁴² Evlilik kurumunun geleceği devletin hukuki adımlarla şekillendirmeye çalıştığı bir başka konudur. XIX. yüzyılda kurum giderek daha fazla devletin koyduğu hukuksal

¹³⁹ Leyla Kaplan, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadınlarının Özgürleşme Hareketi, **Osmanlılar**, C. V, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 1999, s. 467.

¹⁴⁰ Nevin Meriç, “Kadında Meydana Gelen Değişmelerin Tarihselliğinden Bir Kaç Kesit”, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü**, İstanbul, Pınar Yay., 2000, s. 57-61.

¹⁴¹ Elbette ki bu netlik, dönemin toplumsal koşullarına göredir. Berktaş'a göre burada dikkat edilmesi gereken husus, kanunnamenin ataerkil dinamiklerin çok güçlü olduğu bir toplumda uygulanmak zorunda olmasıdır. Bkz. Fatmagül Berktaş, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm”, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul, Metis Yay., 2010, s. 98.

¹⁴² Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998, s. 7. Ayrıca miras sorununun Arazi Kanunnamesin öncesi gelişimi için bak; Bihteren Vural-Dinçkol, “Kadınların Hukuksal Statüsünün Tarihsel Gelişimi”, **20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek**, TODAİE Yay., Ankara, 1998, s. 35-51.

kurallardan etkilenmiş, verilen hukuksal güvenceyle kadınlar devletin aile ve nüfus¹⁴³ politikalarının araçları haline getirilmiştir. Evliliğin kolaylaştırılmasıyla devlet, hem yerel geleneklerin yarattığı sorunları çözmeyi hem de nüfus artışını güvence altına almayı amaçlamaktaydı.¹⁴⁴

Ataerkilliğin kadın üstündeki merkezi etkisini zina cezalarında da görebilmek mümkündür. Zina cezalarının genelde recm ile sonuçlanmadığı Osmanlı Devleti'nde zina için verilen ceza ekonomik güce göre ayarlanan para cezasıdır. Ancak burada ilginç olan nokta kadının namusundan birinci derecede sorumlu olan erkeğin bu para cezasını ödemesidir.¹⁴⁵

Hukuksal anlamda kadın Tanzimat sonrası süreçte genellikle kendisine en az yer verilen toplumsal gruplardan birisi olup, köleler ile birlikte uzun süre aynı kategoride bulunmuştur.¹⁴⁶ Kadına birey olarak yer veren ilk hukuki düzenleme 1869 tarihli *Tabiiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi*'dir.¹⁴⁷

¹⁴³ Devletin, vergi ve asker potansiyelini hesaplamak istemesi demografik istatistiklerin düzenli tutulmasına yol açarak, evlilik kayıtlarını daha sistemli hale getirmiş, böylece kadının demografik durumu da tespit edilmiştir. Bkz. Yasemin, Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi", **OTAM Dergisi**, S. 21, 2007, s.5

¹⁴⁴ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 98.

¹⁴⁵ Feriha Karadeniz, **a.g.e.**, s. 455.

¹⁴⁶ Zilfi'ye göre Kadın ile kölelik arasındaki Osmanlı temelli bağlantı da değinilmesi gereken konulardan birisidir. Kölelik tarihsel süreçte iki noktada sınıflandırılmıştır. Bunlardan ilki üretim verimliliğinin sağlanmasını hedefleyen kölelik, diğeri ise ev içi hizmeti sağlayan köleliktir. Osmanlı Devleti'nde, ilkinin herhangi bir işlevselliği bulunmamaktadır; çünkü kölelik dendiğinde ev içi kölelik toplumsal yaşamda ön planda kendisine yer bulmakta genç erkekler değil, cinselliği ile dikkat çeken genç kadınlar daha yüksek fiyatlarla satılmaktaydı. Bkz. Madeline Zilfi, "Osmanlı'da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler", **Osmanlılar**, C. V, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 474-488.

¹⁴⁷ Bu kanuna göre Osmanlı uyruğundayken yabancıyla evlenen kadın, kocasının ölümünden üç sene geçtikten sonra Osmanlı uyruğuna tekrar geçebilecekti. Ama bu karar sadece kadını kapsamakta olup, çocuklarını yasal çerçevenin dışında bırakmaktaydı. Gökçen Alpkaya, "Tanzimat'ın Daha Az Eşit Unsurları: Kadınlar ve Köleler", **OTAM Dergisi**, S. 1 s. 1-10, 1990, s. 3

1860'lardan itibaren¹⁴⁸ geleneksel aile otoritesine eleştiriler başlamıştır. Konak hayatının sürekli savaşlar ile zorlaşması Batılı değerleri benimseyen çevrelerin apartman dairelerine çıkmalarına neden olup, modernleşmek isteyen ile istemeyen arasındaki sınırı belirginleştirdi. Bazı çevrelerin bu duruma gösterdikleri tepkiyse sert oldu. Aile hayatına nüfuz eden Batılı değerlere karşı çıkan bu çevreler, geleneksel ailenin ahlaksallığını savunurken kadını kontrol altında tutmaya çalıştılar. şekilsel batılılaşmayı simgeleştiren apartman dairelerine ancak üst sınıftan kişilerin taşınabilmesi, gelenekselliğin eleştirisi oklarının onlara yönlendirilmesine sebep olacaktır.¹⁴⁹ Tango kadının kişiliğinde Batı'nın materyalist, ahlaksız, şeytani tarafları kadına yüklenmekte, böylece Ortadoğu ülkelerinde görülen kültürel emperyalizmin somut ötekisi yaratılmaktaydı.¹⁵⁰ XIX. yüzyılın sonlarına doğruysa Batılı kadını destekleyen anti-emperyalist, milliyetçi, aydın erkek tipi ortaya çıkacak, bu tip padişahın mutlak otoritesine olduğu kadar babanın aile içindeki otoritesini de eleştirerek geleneksel kadın tipini değiştirmeye çalışacaktır.¹⁵¹ Artık, dönemin yeni erkekleri geleneksel çok eşliliğin karşısında kapitalist dünyanın tek eşliliğini önemsiyor, Batılı hemcinsleri gibi görücü usulü ile değil daha modern yöntemler ile eşlerini seçmek istiyorlardı.¹⁵²

¹⁴⁸ Yaprak Zihnioğlu Birinci Dalga Feminizmin Türkiye'ye yansımalarını anlatırken, bu dalgayı üçe ayıran bir zamansal tasnif yapmaktadır. Bu çerçevede, Osmanlı kadınlarının ilk yazılarının çıktığı 1868'den II. Meşrutiyet'in ilan tarihi olan 1908'e kadar geçen dönem Erken Osmanlı Kadın Hareketidir. 1908 ile 1922 yılları arası ise Meşrutiyet'in yeniden ilanı paralelinde değişen koşul ve şablonların kadına öncekilerden farklı olarak hızla yansıdığı dönemdir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarının düşünsel çerçevesinin oluştuğu, Tek Parti iktidarının ülke genelinde etkin hale geldiği 1923-1935 yılları arası ise ona göre, Birinci Dalga Cumhuriyetçi Feminizm Dönemidir. Bkz. Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap ...**, s. 21.

¹⁴⁹ Nevin Meriç, **a.g.m.**, s. 61-63.

¹⁵⁰ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 161.

¹⁵¹ Deniz Kandiyoti, "Ataerkil Örüntüler...", s. 345

¹⁵² Füsun Tayanç, Tunç Tayanç, **a.g.e.**, s. 153.

Tanzimat Dönemi Kadın Hareketi'nin belirleyici noktası, kadınların bu dönemde ufak ufak da olsa bir bilinçlenme sürecine girmeleridir. Özellikle konak tipi eğitim alan kadınlarda insanlaşabilmek, sivilleşebilmek, kamusallaşabilmek ve hepsinden de önemlisi toplumsallaşabilmek için kadın mefkûresinin idealleri betimlenmeye başlamış, görünürlüğü kısıtlı da olsa kadınlar fikirlerini ifade etmiş, erkekler tarafından belirlenen kriterleri irdelemişlerdir. Kadınların bu yeni değerlendirilişlerinde İslamiyet yine merkezi konumdadır. Avrupa etkisine tepki geliştiren Ahmet Mithat gibi dönem düşünürleri, İslamiyet'in öncü kadınlarından hareketle kadının konumundaki Batı baskısını İslamiyet ile dengelemeye çalışıp, İslam medeniyetinin Batı medeniyetinden daha üstün olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre yükselme ve ilerleme Batı'nın teknikleri ile gerçekleşecektir, ancak kültürel ve toplumsal yaşamı dolduran İslamiyet'in gelenekleri ve görenekleri olacaktır.¹⁵³

Devletin Kadın Hareketi'ndeki belirleyiciliğini tam olarak yansıtan alan eğitimidir. Modern bürokratik kurumlar için açılan yeni okullar kadın eğitimine de yansımış, bu sayede kadınlar toplumsal statülerini algılamaya ve eleştirmeye başlamışlardır. Toplumun yeni kabullerinin içselleştirebilmesinde eğitim başat rol oynamıştır. Bu nedenle toplumun ihtiyaç duyduğu dönüşümün sağlanması, Batılı yaşam biçiminin artan etkisi eğitimdeki başarıyla birebir bağlantılıdır.¹⁵⁴ 1842'de Tıbhane-i Amire bünyesinde faaliyete geçerek 10 Müslüman 26 Gayrimüslim¹⁵⁵ kadını mezun eden ebe okulu, kamusal alana kadını dâhil edebilmek amacıyla atılan

¹⁵³ Yaprak Zihnioglu, **Kadınsız İnkılap...**, s. 46.

¹⁵⁴ Nevin Meriç, **a.g.m.**, s. 58.

¹⁵⁵ Yabancıların kadın eğitimi ile ilgilenmesi ise daha erken bir döneme rastlar. 1839'da İstanbul'da Fransızlar tarafından açılan ve pek çok zengin Türk ailesinin de dikkatini çeken 19 okul bulunmaktaydı. Detaylı bilgi için bakınız. Yahya Akyüz, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı", **Milli Eğitim**, S. 143, Ankara, 1999, s. 16.

ilk adımdır¹⁵⁶. Tanzimat Dönemi eğitim çabalarını daha somut hale getiren rüşdiyeler, kızları da merkeze almış, 1859'da ilk kız rüşdiyesi olan Cevri Usta İnâs Rüşdiyesi açılmıştır. Ataerkil bakış açısının yarattığı kız rüşdiyeleri kızların iffetli eş ve anne olabilmeleri için ihtiyaç duyacakları dünyevi ve dinsel bilgileri vermeyi hedeflemekteydi.¹⁵⁷ 1869 tarihli Fransa Maârif Teşkilâtı örnek alınarak çıkartılan *Maârif-i Umûmiyye Nizâmnamesi* bütün Osmanlı eğitim sistemini çağın koşullarına uygun şekilde geliştirmeyi ve dönüştürmeyi amaçladığından kadın eğitimine de değinmiştir.¹⁵⁸ Kızlara 6–10, erkeklere 7–11 yaş arasında iptidailere devam zorunluluğu getirilerek bir yerde iki okul varsa birinin kızlara ötekinin ise erkeklere ayrılması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁹ Mali sıkıntılar nedeniyle erkek eğitime öncelik verildiğinden Nizâmnamenin kadın eğitimi konusundaki planları tam olarak yerine getirilememiştir.¹⁶⁰ 1865'te ise Tuna valiliği sırasında Mithat Paşa ilk kız sanayi mektebini açmıştır. Mektep, Rumeli'deki ordunun elbise ihtiyacını karşılayabilmek için açılan fabrikada çalışacak kişileri eğitmeği amaçlamaktaydı.¹⁶¹

Kadın eğitim kurumlarının temel sıkıntısı, başlangıçtan itibaren öğretmen ihtiyacı olmuştur. Kurumların ilk açıldığı yıllarda bu sorun yaşlı erkek öğretmenlerce çözümlenmiş, ancak verimli eğitim ortamının sağlanamaması kadın öğretmen yetiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu sebeple 1870'te Dârümuallimât kurulmuş,

¹⁵⁶ Osman Ergin, **İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi**, C. I-II, Eser Kültür, İstanbul, 1977, s. 541–542. Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde...**, s. 8

¹⁵⁷ Ayla Oktay, Cemil Öztürk, **Türkiye'de Kızların Eğitimi, Eğitimde Nitelik Geliştirme**, İstanbul, 1991, s. 43.

¹⁵⁸ Hasan Ali Koçer, **Eğitim Sorunlarımız Üzerine İncelemeler ve Düşünceler**, Şafak Matbaası, Ankara, 1975, s. 18–19.

¹⁵⁹ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İstanbul, İletişim Yay., 1993, s. 86–87.

¹⁶⁰ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", **Kebikeç**, S. 10, 2000, s. 227-228.

¹⁶¹ Osman Ergin, **a.g.e.**, s. 913.

1880’li yıllardan itibaren kadın eğitimcilerin bu kurumdaki etkileri artmaya başlamıştır. Ancak ataerkil anlayış bu artışa tepkisiz kalmamış, 1895’te yayımlanan *Dârümuallimât Talimâtname* ile idari yapı erkek merkezli hale getirilmiştir.¹⁶² Devlet tarafından kızlara verilen eğitimle kadın üstündeki merkezileşme ve denetimin artmasında önemli rol oynayan Dârümuallimât, kadınlara ilk meslekleri olan öğretmenliği vermiş olsa da nitel ve nicel anlamda yaşanan sıkıntılar nedeniyle istenilen düzeye ulaşamamış, eğitim düzeyinin düşüklüğü ve disiplinsizliği¹⁶³ bu okula olan rağbeti azaltmıştır.¹⁶⁴

Konak eğitimi kadının kültürlenmesi açısından bir başka yöntemdir. Entelektüel kadın tipini yaratan konak eğitimi, klasik harem eğitiminin modernleşmeye ayak uydurmasını sağlamıştır. Bu eğitim sayesinde özellikle üst-sınıfa mensup kadınlar el becerisi ve duygusallık yerine akıl yürütmeye pozitif düşünmeği öğrenmişlerdir.¹⁶⁵ Ancak, toplum ile aralarında bağ kopmuş, bu kopukluk nedeniyle feminist hareket ilerleyen süreçte üst sınıf ile sınırlanmıştır.¹⁶⁶ Devlet kurumlarında yetişen öğretmen konak eğitimi ile yetişen hanımdan çok daha fazla toplumun içine dâhil olarak hem mesleklerini hem de toplumsal ilişkilerini daha rahat yürütebilmiştir.¹⁶⁷

¹⁶² Yahya Akyüz, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadınların Okul Yöneticiliği”, **Tarih ve Toplum**, S. 207, Mart 2001, s. 57–63. Yahya Akyüz, “Türkiye’de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu”, **Türkler**, C., Yeni Türkiye Yay., İstanbul 2001, s. 19.

¹⁶³ Bu sadece Dârümuallimât ile sınırlı değildir, çünkü kadın eğitiminin çerçevesini oluşturan mantalite ekonomik yaşamın ihtiyacı olan kadını eğitmeyi değil, üst-yapı kurumlarına kadını sınırlı da olsa dâhil etmeyi hedefleyen bir bakış açısı etrafında kurgulanmıştır. Bu da özellikle niceliksel gelişmenin kapasitesine darbe vurmuştur. Bkz. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, **a.g.e.**, s.153.

¹⁶⁴ İsmail Güven, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, Naturel Yay., 2010, s.147., Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde...**, 1998, s.8

¹⁶⁵ Nevin Meriç, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁶⁶ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 105.

¹⁶⁷ Ekrem Işın, “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, **Tarih ve Toplum**, Mart 1988, s. 23-25.

Basın ve yayın hayatındaki gelişmeler, Kadın Hareketi'nin farklılaşmasına yol açan bir başka etkidir. Dergilerde, gazetelerde düşünsel ve edebi anlamda kendisini gösteren bu yeni süreç, kadını da irdelenmiş toplumsal dönüşümün kadın boyutlu kodları önceki yıllara göre daha da zenginleştirilmiştir. İletişim ve basım tekniğinde yaşanan son gelişmeler bilginin akışını hızlandırıp kitlenin bilgiye ulaşımını kolaylaştırmış, böylece kendisini batılı zihniyet ile ifade eden bürokratik aydın tipi ortaya çıkmıştır. Bu yeni aydın tipi kadın konusunun da üstünde durmuş, erkek feminizmi değişen koşulları kadınlardan önce kadınlar için değerlendirmiştir. Kadınlara nazaran daha eğitilmiş olan Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Celal Sahir, Süleyman Sırrı, Faik Şevket, Hakkı Tarık ve Selahaddin Asım gibi düşünürler¹⁶⁸ modernleşme amacına ulaşılabilmesinin kadının geliştirilebilmesi, eğitilebilmesi ile mümkün olduğunu ileri sürerek çocuk eğitiminde kadının önemine dikkat çekmişlerdir.¹⁶⁹

Batı'da 1840'tan itibaren Kadın Hareketi oy verme, mülkiyet hakkı, mesleki ve kurumsal hiyerarşiye dâhil olma etrafında şekillenirken Osmanlı Devleti'nde eğitim, poligami, aile içi ilişkiler ve tesettür hareketinin seyrini belirlemiştir.¹⁷⁰ Böylece Avrupa 'da bireyselliği ile gündem gelen kadın, Osmanlı Devleti'nde toplumsallığı ile gündeme getirilmiş, Batı'daki gelişmelerin, değerlerin süreli yayınlarla ve edebi

¹⁶⁸ Batıcıların pek çoğu, kadın ile gelişmişlik arasında bağlantı kuruyor, özellikle çok eşliliğe, kadın giyimine ve kadının toplumsal yaşamına saldırarak değişimi savunuyorlardı. Elbette ki bunu yaparken İslami metinlerden yararlanmaktan da geri durmuyorlardı. Onların tam karşısında bulunan muhafazakâr çevrelerse, batıcıların isteklerini manevi hayata saldırı olarak değerlendirip, şeriat ile kadın arasındaki ilişkiye dikkat çekiyorlardı. Aslında her iki tarafında yaptığı kadını toplumsal çıkarlar çerçevesinde bir konuma oturtmaktır. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, "Türkiye'de Kadın Hayatının Tekâmülü", **Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansı 1953-1964**, Ankara, Kadın Sosyal Hayatı Tetkik Kurumu Yay., 1967, s. 122

¹⁶⁹ Leyla Kaplan, "II. Meşrutiyet Dönemi...", s. 469.

¹⁷⁰ Yasemin Avcı, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi, **OTAM Dergisi**, S. 21, 2007, s. 11.

eserlerle¹⁷¹ tanıtılması eğitilmiş kadın nüfusu ölçeğinde toplumsal yapının hızla değişmesine yol açmıştır.¹⁷²

Türk romanında Bihruz Bey ile görülen Batıyı şekilsel anlamda içselleştirmiş alafranga züppe tipi, kadınlar için de geçerlidir. Batıcı, budala ve beceriksiz genç erkeklerin yanında modaya düşkün kadınlar da romanlarda anlatılmış, modern dünyanın kıstaslarına göre ideal kadın ile ideal olmayan kadının konumu belirginleştirilmiştir.¹⁷³ Kadının ataerkil düzende, konumunun iyi eş, iyi anne ve iyi Müslüman olarak tanımlanması dikkat çeken noktadır. Modernleşmenin modern ve ahlaklı kadınlarca gerçekleştirileceğine inanan çevreler, moderniteye direnen, sosyal sorumluluklarını yerine getirmeyen geleneksel anne-kadın modeline sıcak bakmamaktadırlar. Romanlarda bu kadın tipleri işlenmiş, kültürel farklılaşma sürecinde bu tipler aracılığıyla toplumsal değişimin sınırları somutlaştırılmış, özellikle de aile sisteminin içindeki kadın eleştirilmiştir.¹⁷⁴ Bu romanlarda erkeklerin görücü usulü ile evlenmek istemediklerini kendilerine cariye değil eş ve yoldaş olabilecek kadınlar aradıklarını görmekteyiz. Ancak aranan bu eşin de cariyeden pek bir farkı yoktur. Kadının ataerkil düzenin kategorileri ile modernleşmesini isteyen erkeklere göre, kadın yine erkeğe bağımlı olmalı, bu bağımlılığın dışına çıkarak erkeğin konumunu zedelememeliydi. Yani değişen toplumsal koşulların erkek kimliği

¹⁷¹ Timur ve Yaraman'a göre modern uygarlığın gerekliliği olarak kabul edilen başta roman olmak üzere tiyatro ve şiir gibi edebiyat türleri, sosyal bilimlerin yeni yeni kendisini göstermeye başladığı bir dönemde, Osmanlı değişim sürecine çok daha ön yargısız yaklaşmışlardır. Bu eksende edebi yapıtlar bir taraftan kadına değişen toplumsal statü ve rolleri tanıtmış, bir taraftan da toplumsal kadın bilincinin oluşmasını sağlamıştır. Bkz. Taner Timur, Timur, Taner, **Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, İstanbul, AFA Yay, 1991, s. 7; Ayşegül Yaraman, **Resmi Tarihten Kadın Tarihine**, İstanbul, Bağlam Yay., 2001, s. 58.

¹⁷² Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, s. 97.; Nevin Meriç, **a.g.m.**, s. 67.

¹⁷³ Deniz Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, İstanbul, Metis Yay., 2007, s. 150

¹⁷⁴ Deniz Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar:...**, s. 147., Betül Coşkun, "Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak", **Turkish Studies**, Volume 5/4 (Fall 2010), s. 933-935.

üzerinde yarattığı tehdit algısı, Doğucu erkek ile Batıcı erkek arasında ortak bir noktanın oluşmasını sağlayıp kadına, erkek kontrolünde¹⁷⁵ modern bir annelik vazifesi yüklemekteydi. Aslında en basit söylemi ile İslami ataerkilliğin yerini modernleşmeyle bütünleştirilen Batılı ataerkillik almaktaydı.¹⁷⁶ Ancak Batıcı erkekler bunu gerçekleştirirken kendi rahatsızlıklarını dilendirebilmek için kadınları kullanıp, Batılılaşmış üst sınıf kadına iffetini kaybettirmişler. O dönemin edebiyatında bu üst sınıf batılılaşmış kadının hayata bakışı yozlaşmanın örneği olarak gösterilmiştir.¹⁷⁷

Bu süreçte ortaya çıkan asr-ı saadet mitini de gözden kaçırmamalıdır. Tanzimat sonrasında devletin ve ona bağımlı aydınının isteği, İslamiyet’i göz ardı etmeyen çok uluslu yapının parçalanmasına engel olan bir Osmanlıcı modernleşmedir. Bu durumun Osmanlı modernleşmesinde yarattığı kültürel ikililik ve tedrici değişim kaygısı kadının dönüşümünde de izlenebilmektedir. İşte asr-ı saadet miti de tam bu noktada ortaya çıkmıştır. Eşitlikçi ve bireysel bir kadın arayışı yerine, yenilikçi fikirlerin kadın statüsündeki meşruiyetinin İslamiyet’te aranması, tedrici modernleşmenin yansımasıdır. Modernleşme ile birlikte kadına verilen hakların aslında İslamiyet’in kaynağında olduğu ispatlanmaya çalışılacak, asr-ı saadet¹⁷⁸ döneminde kadının daha

¹⁷⁵Modernleşmenin taşıyıcılığı rolünü üstlenen kadının sınırları erkek tarafından çizilmiş, Tanzimat sonrasında kadın haklarını savunan erkek yazarlar, Osmanlı aile sistemini ve kadının konumunu eleştirirken geleneksel ataerkil düzenin baskısını kırmaya çalışmışlardır. Bkz. Ayşe Durakbaşa, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, **Tarih ve Toplum**, C. IX, S. 51, 1989, s. 41.

¹⁷⁶ Fatmagül Berktaş, “Cumhuriyet’in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1998, s. 3-4, Fatmagül Berktaş, “Doğu ile Batı’nın Birleştiği Yer...”, s.163.

¹⁷⁷ Deniz Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar:...**, s. 161.

¹⁷⁸ Mesela Fatma Aliye, 1891’de yayımlanan Nisvan-ı İslam adlı kitabında kendisine Avrupalı bir kadın seçip Osmanlı kadınlarını bu Avrupalı kadına anlatarak, Avrupalı kadınların Osmanlı kadınları hakkındaki cehaletini ortaya çıkartıyordu. Bu çerçevede Fatma Aliye’nin İslam kadını, Batılı yaşam tarzı, adet ve geleneklerinin iyi taraflarını göz ardı etmeksizin aydınlanmış, İslam kültürünü temsil ederek asr-ı saadet mitini güçlendiriyor, ayrıca oryantalizme de karşı çıkıyordu. İyi anne, iyi eş ve iyi Müslüman kadın düşüncesini savunan Fatma Aliye Hanım, kadın eğitimi, tesettürü ve modası gibi

özgür olduğu belirtilip o dönemde kadınların icra ettikleri meslekler ile edebi, dini ve siyasi rolleri anlatılacaktır. Batı'ya karşı savunma mekanizmalarının hayata geçirildiği bu söylemde, İslam'ın kadına sağladığı haklara Batılı kadınların çok sonraları kavuştukları da kanıtlanmaya çalışılacaktır.¹⁷⁹

1868'de kadın konulu ilk yayın *Terakki Gazetesi* tarafından çıkartılan *Muhadderat* adlı özel ektir. *İslam Kadınları İçin Gazete*'dir başlığı ile 48 sayı çıkan gazete Müslüman kadınlar için eğitimin önemini irdelemiş, çokeşliliğin karşısında tek eşliliği savunarak kadınların çalışmasını teşvik etmiştir. Kadını modernleşme kriterlerine göre ilk kez tartışan *Muhadderat*, Tanzimat edebiyatının kadın eksenli ilk ürünlerini de bünyesinde barındıracak, Osmanlı kadını ilk defa belgesel anlamda görünürlük kazanacaktır.¹⁸⁰ *Muhadderat*'in hemen akabinde yeni süreli yayınlar da ortaya çıkmıştır.1875'te *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderat* ile *Ayine* adlı dergiler, 1880'de kadınlar ve çocuklar için yayımlanan *Aile* adlı dergi, 1883'te ise kadınları ansiklopedik anlamda aydınlatmayı amaçlayan *İnsaniyet* dergisi yeni sürecin ilk yansımalarıdır.¹⁸¹ 1886'da kadınlar tarafından çıkartılan ilk kadın dergisi *Şükûfezâr'dır*. Kadınların aşağılanmasına karşı olduklarını belirtip, erkekler karşısında kadın eşitliğini isteyen bir önsöz ile çıkan siyaset haricinde kamuoyunda kadın varlığını hissettirmeği amaçlamıştır. II. Abdülhamit'in teşviki ile 1888'de çıkartılan *Mürüvvet* ise eğitime ağırlık vererek kadınları dünyadan haberdar etmeye

konularla, kadının sosyal hayattaki yeri ve cariyelik meselelerine de kitabında yer vermiştir. Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap...** s. 48. Ayşe Durakbaşa, **Halide Edib...** s. 105.

¹⁷⁹ Ayşenur Kurtoğlu, "Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü**, 21-51, İstanbul, Pınar Yay., 2000, s. 24-25; Yasemin Avcı, **a.g.m.**, s. 13-15.

¹⁸⁰ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul, Metis Yay., 1996, s. 24; Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi...**, s.10, Ekrem Işın, **a.g.m.**, s. 25.

¹⁸¹ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın...**, s.25.

çabalamaştır. Tek sayı yayımlanabilen *Parça Bohçası* ise 1889'da çıkartılmıştır.¹⁸² 1893'te Mehmet Tahir ve karısı Fatma Sadiye'nin çabaları ile yayın hayatına başlayan *Hanımlara Mahsûs Gazete*, uzun ömürlü bir kadın yayıdır. 1907'ye kadar varlığını sürdürüp üst ve orta sınıftan eğitilmiş kadınlara hitap eden gazetede eğitim, moda, dikiş, çocuk bakımı gibi gündelik yaşamı kolaylaştıran bilgilendirici metinler bulunmaktaydı. Kadınları aydınlatmayı amaçlayan bu metinlerin II. Abdülhamit döneminde iyi eş, iyi anne, iyi Müslüman kategorilerini belirginleştirdiğini görmekteyiz.¹⁸³ Tabii bu arada dünyadaki dönüşümü konu alan çalışmalara yer verilerek evrensel anlamda kadının gelişimi de bir kenara bırakılmamaktaydı. Aslında *Hanımlara Mahsus Gazete* dönemin asr-ı saadet fikrinden vazgeçmeksizin Osmanlılığı Batı değerleri ile bütünleştirmek istemekteydi. Kırım'da 1906'da yayımlanmaya başlayan *Âlem-i Nisvan* adlı dergi ise Tercüman gazetesine ek olarak çıkartılmıştır. Dergi Kafkasya'da yaşayan Müslüman kadınların durumunu gündeme getirerek çözüm önerileri sunmaktaydı.¹⁸⁴ 1899'da ise *Takvim-i Nisa* adında aile ve kadın hakkında güzel sözlere yer veren bir kadın takvimi yayımlanmıştır.¹⁸⁵

II. Abdülhamit sansüründen etkilenmeyen moda ve salon dergileri, özellikle şehirli hanımları¹⁸⁶ etkileyerek onları Batılı hemcinslerine benzetmiştir. Gazete ve

¹⁸² Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın...*, s. 26-27., Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi...*,s.19; Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 1993, s.15.

¹⁸³ Elif Ekin Akşit, *a.g.m.*, s. 84-91. s. 85; Yavuz Selim Karakışla, "Hanımlara Mahsûs Gazete'ye İmtiyaz Verilmesi (1895)", *Toplumsal Tarih*, Mart 2000, s.41.

¹⁸⁴ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın...*, s. 32.

¹⁸⁵ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi...*, s.11, Ayşegül Yaraman, *a.g.e.*, s. 43-44.

¹⁸⁶ II. Meşrutiyet öncesi ve sonrasında yayımlanan kadın gazete ve dergilerinde, gözden kaçırılmaması gereken bir başka husus ise dergilerin, Osmanlılık etrafında bütün Osmanlı kadınlarına hitap ettiklerini belirtmelerine rağmen uygulamada belli bir tabana seslenmeleri realitesidir. Karakışla'ya göre dergiler daha çok şehirli, Müslüman, zengin kesime hitap etmiş, bu kesim hanım-kadın ayrımı ile kendisini hem gayrimüslimlerden hem de daha düşük ücretli Müslümanlardan ayırmışlardır. Şehirli, Müslüman, zengin kesime hanım denirken, şehirli, gayrimüslim, zengin kesime matmazel, toplumun alt

dergi reklamları kadını hissedilir biçimde değiştiren bazı çevrelerde ahlaki koruma kaygısı ortaya çıkmış, kadın gündelik yaşama dâhil oldukça bu kaygının boyutları da artmıştır.¹⁸⁷ Zaten bu nedenle giyim-kuşamı düzenlemeye çalışılacaktır.

Toplumun geleneksel cinsiyet düzenini görünür kılan kılık-kıyafet, modernleşmenin ve geleneğin ifade biçimi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde erken tarihlerden itibaren etnik ve dinsel farklılıkların somutlaşmasını kılık-kıyafet biçimleri etkilemiş, özellikle tesettür vasıtasıyla erkeğin ve ataerkil devletin namusu korunmaya çalışılmıştır.¹⁸⁸ Kılık-kıyafet, üyelerine kimlik ve sosyal statü kazandırarak devletin gücünü simgeleştirmekteydi. İşte bu gücün Batılılaşma ile kadın bağlamında geleneksel ataerkil düzeni zarara uğratması, özellikle II. Abdülhamit döneminde kadın giyimi konusunda pek çok padişah iradesinin çıkartılmasına yol açmıştır. Çünkü kadın kıyafetindeki dönüşüm, geleneksel ataerkil düzenin sadece moda üstündeki ekonomik kontrollünü kaybettiğini göstermiyor, ahlak üstündeki toplumsal kontrolün de kaybedildiğine işaret ediyordu. Devlet, şehirli Müslüman kadınların dini normlara uymayan aşırılıklarına sınırlama getirerek bir taraftan toplumsal ahlaki korumaya çalışmış, diğer taraftan da yetki ve otoritesini hissettirmiştir. Ancak bütün yasaklamalara rağmen kadın giyimi İslami unsurların etrafında farklılaşacak tesettür yerine ferace ve yaşmağı gibi yeni model giysiler, basın aracılığı ile tanıtılacaktır.¹⁸⁹

Her ne kadar kamusal alanda devletin kıyafet üstündeki baskısı hissedilse de evlerde özellikle de bürokrat ailelerin evlerinde batılı eğitimin ve basın araçlarının

kısımında kalan Müslümanlara ise kadın denmiştir. Dergilerde, Osmanlı Hanım yazarlarca Osmanlı Hanımlarına hitaben yazılan yazılarda, biz ve onlar ayrımı hissedilmekte olup hanımların kendilerini kadınlara denk görmedikleri açığa çıkmaktadır. Bkz., Yavuz Selim Karakışla, "Kadın Dergilerinde (1869-1927) Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar" **Toplumsal Tarih**, C. XI, S. 63, Mart 1999, s. 16,22.

¹⁸⁷ Ekrem Işın, **a.g.m.**, s. 27.

¹⁸⁸ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın...**, s. 174.

¹⁸⁹ Yasemin Avcı, **a.g.m.**, s. 8.

etkisi altında kalmış Osmanlı kadınları modernliklerini gösterebilmek için Avrupa modasına uygun kıyafetler giymeye başlamışlardır. XIX. yüzyılın sonunda Paris modasının Osmanlı dergilerinde ve onun paralelinde de Osmanlı kadınının zihninde işgal ettiği yer netleşir, ferace ve yaşmak da ortadan kaybolur.¹⁹⁰ Yeni moda kıyafetler giymeye başlayan kentli seçkin kadınlar ince belli görünmek için korse taktılar, saçlarını topuz yaptılar. Sonra bu yeni giysileri bedenlerinin her yerini örten çarşafın altına giyinerek kamusal alandan sakladılar, bu uzun çarşaf batılı biçime büründükçe, peçe şeffaflaştıkça cüretkâr, havalı, kendisi gibi giyinmeyi küçük gören modern kadın tipi¹⁹¹ ortaya çıktı.¹⁹²

XIX. yüzyıl Osmanlı modernleşmesi pek çok alanda olduğu gibi kadının konumunu da ele almış, onu kültürel ikililiğin tartışmasına dâhil ederek Batıcı ve Muhafazakâr kalıplarda değerlendirmiştir. Bütün ataerkil düzenlerde olduğu gibi ataerkil Osmanlı düzeninde de kadın erkeğe bağımlı bir durumdadır. Modernleşme bu bağımlılığı ataerkillikler ekseninde farklılaştırarak iki yönlü hale getirmiştir. Bir tarafta kadının modernleşme karşısındaki değişen statüsünden hoşnut olmayıp, bu statünün şeriatın istekleri bağlamında korunmasını isteyen muhafazakâr ataerkillik, diğer taraftaysa önce daha tedrici bir modernleşmeyi benimseyip süreç içinde pozitivizmin de etkisi ile daha radikal hale gelecek olan Batıcı ataerkillik. Her ikisi de

¹⁹⁰ Nicole Van Os, "Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti", **Türkler**, C. XIV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 135.

¹⁹¹ Nora Şeni, yeni durumu şu şekilde tasvir etmekte. "*Artık oryantalist ressamların çizdiği, yumuşak, tombul, gevşek çizgili kadın yerini korse ve benzeri giysiler aracılığı ile ince belli, düz karınlı, geniş kalçalı, birkaç perçemi yanlardan sarkan topuz saçları ile dik bir kadın silüetine bıraktı. Bu cüretkârlaşmayı koruyan şemsiye ise şeffaflaşan tüllerin gizleyemediği yüzleri koruyarak geleneksel karşı gösterilen tavrın simgelerinden birisi oldu.*" Bkz. Nora Şeni, "19. Yüzyıl Sonu İstanbul Basınında Moda ve Kadın Hareketleri" **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın**, İstanbul, İletişim Yay., 1990, s.58.

¹⁹² Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s. 224

kadını kendi çıkarlarına uygun bir kategorileştirmeye tabi tutacak, II. Meşrutiyet yıllarına kadar kadın kendisini kendi bakış açısı ile irdelemeyecektir.

Eğitim ve yayın hayatındaki gelişmelerse kadın durumundaki farklılaşmada temel işlevi göreceklerdir. Liberalizmin Avrupa tarihindeki etkisi ile XIX. yüzyılda tanışan Osmanlı toplumu kadını Avrupa'daki bireyselleşme paralelinde algılamayacak kolektif yaşamla bütünleştirilen tartışma ve yenilikler daha etkili olacaktır. Devletin modernleşme kaygısı sınırlı da olsa kadın eğitime yansıyor, şehirli, üst sınıfa mensup kişilerin dönüşümüne yol açacaktır. İşte bu Osmanlı hanımları değişime duyulan güvenin ve değişimden duyulan korkunun simgesi haline geldiklerinden II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin gelişmişlik göstergesine dönüşeceklerdir.

2.3. II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Hareketi'nin Gelişimi

24 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesiyle basın hayatı hızla canlanmış, yeni dergiler, gazeteler toplumsal, siyasal dönüşümü şekillendirmiştir. Kadın sorunu, yeni sürecin ele aldığı en önemli konulardan birisi olarak II. Meşrutiyet öncesi tartışmaların içeriğini zenginleştirmiş, pek çok düşünürü bu konuyla ilgilenmeye sevk etmiştir. Ancak bu sefer hareketi, esas sahipleri yani kadınlar, kadınlar için değerlendirmekte, feminist söylem merkeze yerleşmektedir.

Osmanlı Devleti'nde kadın sorununun bilinçlenmesi, XX. yüzyılın başlarından itibaren kendisini her alanda hissettirmeye başlamıştır. Tanzimat ile beraber gelen merkezileşme, iletişim araçlarındaki yaygınlaşma ve eğitimdeki dönüşüm siyasal, toplumsal ve düşünsel köklü değişiklikleri yanında getirerek gelişen ve karmaşıklaşan bir dönem yaratmıştır. Burada Osmanlı kadınları için önemli olan husus, yüzyılın başında özgürlük, eşitlik ve mülkiyet hakkı gibi kavramların ayırdına varıp, bireysel

düzyeyde hissedilen taleplerinin örgütsel bir şekilde bilinçlenmesidir.¹⁹³ İç ve dış politika açısından kaos yaşayan bir toplumda erkeklerden başlayan dönüşüm, kadınlara doğru yayılarak II. Meşrutiyet öncesinden farklı bir Kadın Hareketi oluşturmuştur. Birlik ve ilerleme isteyen İttihat ve Terakki Fırkası'nın düşünsel ve toplumsal kurgulaması, devletten geniş kitlelere yayılan bir dönüştürücülükle beraber kadınları da farklılaştırmış, önceki döneme paralel olmayan bir kadın imajı şekillenmiştir. İttihatçıların zihinlerinde yarattıkları kadın imajı almıştır. Gelişen kadın söyleminin aydınlanmış erkeklerden aldığı destekse bu süreçte ilgi çekicidir. Dönemin aydınlanmış Osmanlı erkeklerinin gözünde kadın bir şeylerin değişebilmesi için işlevseleştirilerek erkeğin zihninden yansıyan bir varlık haline gelmiştir. Batı'dakinden farklı olarak Türk erkeklerinin gözünde, kadınların erkeğin toplumsal kategorilerine zarar verebileceği kanaatinin olmaması Kadın Hareketi'nin II. Meşrutiyet yıllarındaki seyrini belirginleştirmiştir. Toplumsal ve siyasal yaşamda yön tayin edilmesi gereken bir varlık olarak görülen kadına yaklaşımı belirleyen cinsellikten ziyade onun sosyalizasyonudur.¹⁹⁴ Bu düzlemde hem Osmanlı hem de Türkiye'de kadınların özgürleşmesini sağlayan temel çıkış noktası, erkeklerin erkekleşmiş kadın figürünün karşlarına bir tehdit olarak çıkabileceklerini inanmamaları olmuş, erkeğin kadın karşısındaki kontrolünü kaybetmemesi evlenilebilir, namuslu, eğitimli kadın imajının gelişmesine yol açmıştır. Kadın, erkeğin toplumsal yaşamını sekteye uğratacak çabalara girişmediği sürece erkeğin bakış açısında kendisine arkadaş ya da yoldaş olan yani erkeği tamamlayan bir figürandır.¹⁹⁵ Zaten, Kadın Hareketi hakkında yazan erkek yazarların metinleri,

¹⁹³ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın ...**, s. 21.

¹⁹⁴ Ayşe Durakbaşı, **Halide Edib ...**, s. 68.

¹⁹⁵ Ayşe Durakbaşı, **Halide Edib: ...**, s. 74.

toplumsal düzenin yeniden inşasına kadınların katılmalarını, görünürlükleri ile yardımcı olmalarını, özellikle aile içinde israfın önüne geçerek ekonomik düzene katkıda bulunmalarını hedeflemekteydi.¹⁹⁶

Kadın Hareketi'nin Osmanlı Devleti'ndeki ilk temsilcilerinin tıpkı Avrupa'da olduğu gibi ileri gelen ailelerin çocukları olmalarının pek de şaşırtıcı olmadığını geçen bölümde değerlendirdik. Bunlar daha çok elit, üst düzey ailelerden gelen konak eğitimi almış paşa kızları olup basın ve cemiyet yaşamında kadının görünürlüğünü arttırmaktaydılar.¹⁹⁷ II. Abdülhamit döneminde açılan okullarda eğitim alan yeni kuşak aydınlar, paşa konaklarının avantajlarına sahip olmayan, sınıfsal anlamda daha alt seviyelerden özellikle de orta halli ailelerden gelen bir kadın görünümü şekillendirmiştir. Elbette ki ileri gelen ailelerin kızları II. Meşrutiyet yıllarında da rol oynayacaklardır; ama fikirlerin genelleşmesi ve kamuoyu oluşması düzleminde etkin olanlar daha çok bu orta halli ailelerin çocukları ve kızları olacaktır. İşte bu Kadın Hareketini somutlaştıran aydınlanmış kadın ya da erkekler için sınıfsal anlamda rahatsız edici iki temel çelişki bulunmaktadır. Zaten Tanzimat'tan beridir oluşturulan kamuoyu, özellikle bu iki çelişkiye saldırarak modernleşmenin şekilsel bozukluğunu ortadan kaldıran bir altyapı hazırlamışlardır. II. Meşrutiyet ise tartışmalı ortamıyla bunlara son darbeyi vurmuştur. Zilfi'den aktararak belirttiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nde ırksal bir kölelik olmamakla beraber geleneklerin ve şeriatin biçimlendirdiği bir kölelik kurumu bulunmaktaydı. Ancak kadınlar bazında cariyelerin emeklerinin ve hizmetlerinin içinde sahiplerinin cinsel ihtiyaçlarını gidermekle sorumlu olmaları durumu vardır ki bu Kadın Hareketi'nin Osmanlıdaki konumuna sınıfsal anlamda zarar veren, erkeklerin gerçekleştirmek istedikleri çatışmasız toplum

¹⁹⁶ Fatma Kılıç Denman, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁹⁷ **A.g.e.**, s. 108-109.

idealizasyonuna zorlayan bir paradokstur. Kadının mevkiinin her noktasını kontrol eden iffete oldukça önem veren bir toplumda kadının, meta haline getirilip alınıp satılması dünya genelinde kölelik kurumuna savaş açılmışken liberal ilkelerle uyuşmayan bir tutumdur.¹⁹⁸

İlginç olan bir başka nokta ise erkeklerinde sınıfsal bağlama sahip bir bunalım içinde olmalarıdır. Taşradan gelip eğitimini bürokratik yapıyı işler hale getirebilmek için açılan yeni okullarda alan erkekler, düşünsel anlamda ülkenin gerçek aydınları konumundadırlar; ama İstanbul'da odaklaşan toplumsal hiyerarşi hiçte onlara aydınlarmış gibi davranmayarak sadece seçkin erkekler karşında değil seçkin erkeklerin eşleri karşında da ikincil bir konumla karşı karşıya bırakılmaktaydı.¹⁹⁹ Ayrıca kadınların Batı'dan etkilenecek aşırı tüketim yapmaları, özellikle maddi durumu iyi olmayıp, bürokratik kurumlarla orta halli bir ilişki içinde bulunan erkekler için zorlayıcıydı. Bu erkeklerin pek çoğu kendilerine eş ararken sadeliği ve fedakârlığı kendisinde içselleştirmiş, biraz da eğitilmiş kadınların özlemini çekmekteydiler.²⁰⁰

Somut bu iki çelişkiden hareketle şunu söyleyebiliriz ki Osmanlı ve Türkiye'de kadın sorunsalına yaklaşım da iki boyutludur. Bazıları için feminizm her ne kadar Kadın Hareketi'nin bir aşaması olsa da hatta kendisini temsil edecek çevreler bulsa da kadın kendi başına hareket eden bir birey olarak değil, aile sınırları içinde bireyselliği sınırlandırılarak yaşamak zorunda kalan bir varlıktır.²⁰¹ Yani kadın erkekleşmesini engelleyen kontrollü bir toplumsallaşmayla kategorileştirilmekteydi. Özellikle Batıcı

¹⁹⁸ Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap...**, s. 52.

¹⁹⁹ Ayşe Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1998, s. 42.

²⁰⁰ Zehra Toska, "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler** İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1998., s. 72.

²⁰¹ Ayşe Kadioğlu, "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1998, s. 91.

erkeklerin kadınlara toplumsal bir varlık gibi yaklaşımlarının altında yatan ise Herbert Spencer'dan aldıkları *organizmacı toplum modeli* ile Osmanlı Devleti'ndeki *hakkaniyet* nosyonuydu. Organizmacı toplum, Batıcılara ve İttihatçılara çatışmasız bir toplum yaratabilmeleri için gerekli altyapıyı hazırlarken hakkaniyet nosyonu toplumdaki alınının toplum refahında kullanılabilmesi için devlet yönelimli normu gerekçelendirmekteydi.²⁰² İşte bu iki fikir etrafında dönüşen üç siyasal akım yani İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık kadını toplumsal projelerin biçimlendirilebilecek simgeleri olarak gördüklerinden, kadın ataerkil belli şablonları kendisine içselleştirebilmekle yükümlüydü.²⁰³ Ancak bu biçimlendiricilikte etkili olanın sadece hakkaniyet nosyonu ile organizmacı toplum modeli oldukları düşünülmemelidir. *Militarizm*'de bu düzlemde II. Meşrutiyet dönemi Kadın Hareketi'nin gelişimini belirleyen İttihat ve Terakki ile özdeşleştirilebilecek bir başka unsurdur. Kuruluşundan itibaren yayılma ya da savunma ihtiyacından kaynaklanan savaşlarla iç içe yol alan bir devlete sahip olmanın verdiği baskıcı kıstaslarla boğuşmak, kadınların ataerkil etkilenmişliğini Osmanlı tarihinin her noktasında somutlaştırmıştır. Askeri mücadelelerin hep yenilgi ile sonuçlandığı II. Meşrutiyet döneminde de toplumsal yaşama sirayet eden militarizm, modernleşmenin ve uluslaşmanın ölçüt ve dinamiklerine uygun bir Kadın Hareketini devlet nezdinde bütünleştirmiştir. Balkan Savaşları sonrasında etkisini iyiden iyiye hissettiren militarizm, kadını vatanla özdeşleştirerek ve geri hizmette kullanarak erkeksileştirmiş, bu da toplumsal cinsiyet kalıplarına uygun bir biçimde erkekliği ve askerliği güçlendirmiştir. Anlaşılabacağı üzere

²⁰² Şerif Mardin, **Yeni Osmanlılar Düşüncesinin Doğuşu**, İstanbul, İletişim Yay., 2011.

²⁰³ Ayşe Kadioğlu, **a.g.m.** s. 92.

kadındaki bu değişim ve dönüşüm özünde kadının modernleşmesini sağlayan; ama militarizmin olası darbesi sonrasında her an yerle bir edilebilecek bir durumdur.²⁰⁴

İttihat ve Terakki Fırkası, özellikle 1913 sonrasında Cumhuriyet yıllarına da örnek olacak şekilde akrabalığa dayalı toplumları²⁰⁵ dönüştürebilmek için Kadın Hareketini kullanmaktaydı. İlerlemek isteyen bir toplumda kadının ilerlemenin temel araçlarından birisi haline getirilmesi kadın eksenli dönüşümü somutlaştırarak toplumsal reform ve yasal düzenleme ihtiyacının hissedilmesine neden olmuş, Milli *Burjuvazi* yaratabilme kaygısının etkisiyle içte pre-kapitalist yapılara karşı dışta ise Batı'nın sömürücü isteklerine karşı harekete geçmeye hazır, savunmacı bir psikoloji kadının durumunu farklılaştırmıştır. Farklılaşan ve çeşitlenen bu yeni düzende, yeni kadın modernleşmenin simgesi olacak, yerli burjuvazinin reformcu erkeği ise onun hakkını savunacaktır.²⁰⁶ Sürecin Batı dışı toplumlardaki işleyişine baktığımızda ulus-devlet yaratma ve yurttaşlık kalıplarının kadına yansımasının, genellikle yukarıdan-aşağıya uzanan bir devlet girişimi olarak kendisini gösterdiğini görmekteyiz. Buna göre, kadın modern ulus devletlerin ihtiyaçları ile bütünleştirilir ve değişimi milliyetçiliğin temel öncüllerinden birisi olarak işlenir. İktisadi kalkınma için bunun bir zorunluluk olduğu ise aşikârdır. Sonuç olarak modernleşme ve uluslaşmanın bir burjuva sınıfı yaratıp, bağımsız bir ekonomi yetkinleştirebilmekle ilgili olduğunu

²⁰⁴ Pınar Selek, "Türkiye'de Özgürlüğü Ararken..." **Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2009, s. 126-127.

²⁰⁵ II. Meşrutiyetle beraber başlayan bu süreç, özellikle kendisini Cumhuriyet döneminde hissettirecektir. Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasında Yenilikçiler dikkatlerini durağanlığın, geleneğin ve geriliğin kaynağı olan kırsal bölgeye çevirmişler, geleneksel kadınları dönüştürürken onları İslam Öncesi Türk kadınlarının taşıyıcıları olarak görmüşlerdir. Bkz. Deniz Kandiyoti, "Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Araştırmalarında Eksik Boyutlar", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998, s. 104.

²⁰⁶ Ayşe Durakbaşı, **Halide Edib...**, s. 88-89.

düşündüğümüzde her türlü ekonomik iş gücünün arz-talep dengesinde göz önünde bulundurulmasının zorunluluğu açığa çıkar.²⁰⁷

Bu çerçevede ilerici erkeklerle, kadınların milliyetçilik düzleminde kurdukları ittifakın önemli yansımalarından birisi aile tartışması etrafında gelişmiştir. Pek çok aydın için toplumsal buhranın XX. yüzyılın başlarında artan yoğunluğunun nedeni aile yapısındaki bozulmadır. Hâlbuki devlet ve toplum yapısının kendisini yenileyebilmesi için şimdinin dinamiklerini ve koşullarını algılayabilen, bundan da önemlisi ileriye görebilen kuşaklara ihtiyaç vardır. Bu yeni kuşakları yetiştirense anne olduğundan milliyetçi kurgulamada annenin ve ailenin mevkii belirleyicidir. Yeni kuşak ihtiyacının ideolojik birikimini belirleyen Türkçüler, İslamiyet'e daha mesafeli yaklaşarak özsel değerleri Batıdan uzak olduğu kadar İslamiyet'ten de uzak olan bir söylem geliştirerek, kadını bu söylemin eşitçi dinamiği haline getirmişlerdir. Milliyetçilik, Batı'yı belirginleştiren noktaların, İslamiyet Öncesi Türk törelerinde zaten var oldukları sonucuna ulaşmış, kadınların ve erkeklerin göçebe yaşamın standartlarında aynı haklarla kendilerini ifade ettiklerini iddia ederek, toplumsal yaşamdaki düşünsel kabul edilebilirliğinin boyutlarını artırmaya çalışmıştır.²⁰⁸

Aslında hem XIX. yüzyılı hem de XX. yüzyılın başlarını incelediğimizde Batı'da ve Osmanlı Devleti'nde gelişen sosyoloji ve tıp bilimlerinin kadının konumunda annelik vazifesini, tıpkı geçmişteki gibi modern dünyanın temel ölçütü haline getirdiklerini söyleyebiliriz. İster, Türkçü, Batıcı isterse İslamcı olsun her

²⁰⁷ Nilüfer Çağatay, Yasemin Nuhoglu Soysal, "Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırılmalı Düşünceler", **Kadın Bakış Açısıyla 1980'ler Türkiye'sinde Kadın**, İstanbul, İletişim Yay., 1990, s. 304-306. Benzer görüş için Bkz. Deniz Kandiyoti, **Kadın, İslam ve Devlet**, İstanbul, Metis Yay., 2007, s. 117.

²⁰⁸ Deniz Kandiyoti, **Kadın, İslam ve Devlet**, s. 106. , Cemile Burcu Kartal, "II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası: Makbul Kadınlar", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S. 38, (Mart 2008), s. 226.

birinin de kadının toplumsallaşmasını annelik vazifesi etrafında irdelediklerini, kadının cinsiyet rollerini ona göre kodladıklarını söyleyebiliriz. İttihat ve Terakki'nin milli bir toplum yaratabilmek için izlediği nüfus politikasında *Milli Aile* önemli bir yekûna sahipti.²⁰⁹ Ancak anneyi burada kıymetli kılanın annenin kendisi değil gelecek nesilleri yaşatacak olan çocuklar olduğunu gözden kaçırmamalıdır. Feminist kuramın sıklıkla saldırdığı çocuk hususu, kadının elini bağlayan unsurlardan birisidir. Gelenekçi ya da yenilikçi fikirlerin ortak noktaları tam olarak buradadır. Sonuç olarak ikisi içinde esas mülkiyet olan çocuğun varlığından dolayı anne vardır ve anne, çocuğa bakımıyla saygı kazanmalarıdır.²¹⁰ İttihat ve Terakki Fırkası'nın özellikle Balkan Savaşları sonrasında uyguladığı Türkçü politikalar, çocuklar üstünde etkisini göstermiştir. Milli bir nesil yaratabilmek için çocuk, özellikle eğitimle ilişkilendirilebilecek modernleştirici bir tavırla karşı karşıya kalmıştır. Çocuk edebiyatında ve çocuk dergilerinde işlenen konulardan bir tanesi *Milli İktisat* olmuş, milli çocuk iktisat üstünden kurgulanmıştır.²¹¹ Aslında burada dikkat çeken düşünür Ziya Gökalp'tir. Büyük çaplı askeri girişimler Osmanlı Devleti'nde kadını şehir yaşamına sokmakla kalmamış, şeriat üstündeki genel kabulün milliyetçilikle beraber daha çok sarsılmasına yol açmıştır. Evlenme, boşanma, miras ve aile hakkındaki fikirleriyle bu durumu belirginleştiren ise Ziya Gökalp olmuştur.²¹²

Yukarıda irdelediğimiz militarizm ve milliyetçilik düzleminde savaşla II. Meşrutiyet dönemi Kadın Hareketindeki paralellik dikkat çekicidir. Dünya'da olduğu

²⁰⁹ Ayşe Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde Modern...", s. 36.

²¹⁰ Zehra Toska, "Cumhuriyet'in Kadın İdeali...", s. 71. Özellikle bu ekseninde Ziya Gökalp'in milli aile fikri İttihatçılar için belirleyici olmuştur. Bkz. Cemile Burcu Kartal, **a.g.m.**, s. 221.

²¹¹ Cüneyd Okay, Meşrutiyet Dönemi'nde Savaş ve Çocuk, **Osmanlılar**, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, C. V, s. 494.

²¹² Nermin Abadan Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", **Türk Toplumunda Kadın**, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1979, s. 19.

gibi Türkiye’de de kadınların siyasal ve toplumsal yaşama atılmalarında savaşlar belirleyici olmuş, erkelerden boşalan yerleri kadınlar doldurmuştur. Türkiye’de kadınların savaş düzleminde gündelik hayata yaptıkları katkılar, Birinci Dünya Savaşı’ndan ziyade Balkan Savaşları sırasında kendisini göstermiştir. Dünya savaşının provası olarak kabul edilen Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti için bir felaket ile sonuçlandığından İttihatçılar ülke genelinde milliyetçi söylemi merkezileştirerek kadınları da bu söylemin unsurlarından birisi haline getirmişlerdir. Kadınlar ilk kez Balkan Savaşları sırasında siyaset ile yakından ilgilenmeye başlamışlar, Darülfünun salonunda verilen konferanslar ile siyasal anlamda bilinçlendirilmişlerdir. Topyekûn savaş ise kadınların siyasal ve toplumsal yaşamdaki etkilerini bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de göstermiş, pek çok kadın II. Meşrutiyet’in ilk yıllarındaki ideolojik tartışmaları bir tarafa bırakıp Meşrutiyet’in ilk yıllarındaki ideolojik birikimi savaş yıllarında çalışma hayatı ve cemiyetleşmeyle somutlaştırmışlardır.²¹³

Osmanlı kadınının düşünsel dünyasında sıklıkla gündeme getirilen öğelerden birisi ise İslamiyet’tir. Özellikle medenileşme ve ilerleme kavramları biyolojik materyalizm ile özdeşleştiğinde İslamiyet, bir savunma mekanizması olarak kullanılmış, İslamiyet ile yapılan romantik savunuda etnosantirizme yönelinerek Avrupa kadınlarının uğurlarında savaştıkları hakların zaten İslamiyet’te var olduğu belirtilip, feminizm Avrupa’daki biçimiyle anlaşılacak yerine savunmacı bir ilerleme ile bütünleştirilmiştir. Buna göre, kadının gelişmesi, yükselmesi ya da ilerlemesi için Batı’nın değerlerinin Doğu ile uzlaştırılmadan alınmaması isteniyordu.²¹⁴ İslamcı kadınlar, Kuran ve hadislerden hareketle kendilerine verilen hakların niteliğini işleyip

²¹³ Zafer Toprak, “Halk Fırkası’ndan Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası”, **Tarih ve Toplum**, Mart 1988, s. 30.

²¹⁴ Fatma Kılıç Denman, **a.g.e.**, s. 113.

asr-ı saadet miti etrafında özellikle İslamiyet'in ilk yıllarının kadınlarını kendilerine örnek almışlardır. Ancak onlara göre Batı eksenli her türlü dişil söylem, İslamiyet'in gelişimine set çekmekten başka bir şey olmayıp, feminizmi²¹⁵ komünizmin bir başka versiyonuna dönüştürmektedir.²¹⁶ Gelenekçilerin fikirlerinde kadın, sadece biyolojik anlamda değil ahlaki anlamda da zayıf olduğundan, toplumsal ya da kamusal alanın görevlerinden ziyade özel alanla yani ev ile sınırlandırılmış görevleri yaparak bu görevlerin dışına çıkmamalıydı. Batıcılar ise kadının görevleri konusunda pek de İslamcılar gibi düşünmemekteydiler. Batıcıların terakki fikrinde kadınların görevleri sadece ev içi ile sınırlı değildir, kadınların erkekliğe tehdidini olumlu kıstaslarla ölçen Batıcılar için kadın, toplumsal ve kamusal alanda kontrollü bir görünürlükle şekilsel Osmanlı imajının değiştirilebilmesi için kullanılmalıydı. Bu çerçevede kadınlara görevlerinin neler olduklarını belirten ya da belleten pek çok kitabın olmasına şaşmamalıdır. Onların konumunu erkek bakış açısına göre somutlaştırmaya çalışan bu eserler, daha çok ataerkil kontrol mekanizmalarının dinamiklerini ve değerlerini yansıtmaktadır.²¹⁷ Kadınların dönüşümünde etkileri olan bir başka unsur ise

²¹⁵ Feminizm ile İslamiyet arasındaki uyumsuzlukta sıklıkla gündeme taşınan konu, insan vücudunun yaratıcıya mı yoksa kişinin kendisine mi ait olduğudur. Çünkü Feminizm 'in vücuda yönelik istekleri İslamiyet'e göre günahdır. Bkz. İpek Merçil, "İslam ve Feminizm", **Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar**, YKY, İstanbul, 2009, s. 111.

²¹⁶ İpek Merçil, a.g.m., s. 114. Kadın hareketi ile İslamiyet arasındaki ilişkiye değinen önemli kişilerden bir tanesi de Muslihiddin Adil'dir. Zafer Toprak'ın onun fikirlerinden yola çıkarak yazdığı sonuç bu düzlemde dönemin kanaatini belirginleştirdiğinden ilginçtir. "*Muslihiddin Adil'e göre İslam kadının tasarruf hakkı Batı'da olduğu gibi bir dizi tartışmalar sonucu parlamentonun onayı ile değil, İslam'ın doğuşundan beridir vardır. Diğer konularda da Osmanlı kadının hukuku Avrupa kadının hukukuna orana daha ileri düzeydedir. Fakat itiraf etmek gerekir ki bu hakların en önde geleni olan tahsile bu topraklarda gereği kadar önem verilmemiştir. Cehalet erkekler kadar belkide daha da beter kadınlar için kötüdür. Kadınlarını mükemmel eş mükemmel anne olarak görmek isteyen bir millet kadın eğitimini yükseltmeye çalışmalıdır. Ancak feminizm geliştikçe kadının aileye sıcak bakmadığı gözlenmektedir. Oysa doğumlarda düşüş siyasi açıdan bir ülke için sakıncalıdır. Yarın, Osmanlı sanayileşip fabrikalar, madenler işlemeye başlayınca amele sefaletleri de bu ülkede baş gösterecektir. Bunun için şimdiden önlemler alınmalı kadın sefaletten kurtarılmalıdır.*" Bkz. Zafer Toprak, "Muslihiddin Adil'in Görüşleri Kadın ve Hukuk-ı Nisvan" **Toplumsal Tarih**, Mart 2000, s. 117.

²¹⁷ Fatma Kılıç Denman, a.g.e., s. 154-155.

gayrimüslim kadınlardır. Çokuluslu Osmanlı toplumunda Gayrimüslim kadınlar Müslüman kadınlara göre Batı ile daha erkenden temasa geçmiş, özellikle Beyoğlu ve Pera bu çerçevede bir taraftan Gayrimüslim kadınlar için yaşam alanı olurken bir taraftan da şekilsel batılılaşmanın Müslüman kadınlara yayılımını sağlamıştır. Özellikle eğitilmiş ve belli bir ekonomik güce sahip olan Osmanlı kadınları için Gayrimüslim kadınlar hem giyim ve eğitim açısından hem de düşünsel açıdan dönüşümün somutlaşan örnekleriydiler.²¹⁸ Gayrimüslim kadınların bu noktada temel etkilerinin kadın giyimi ve moda etrafında geliştiğini, şekilsel gelenekçi-yenilikçi çatışmasının kadın giyimini tartışma konusu haline getirdiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. II. Meşrutiyet ile birlikte modanın toplumsal anlamdaki işleyişi daha da belirginleşecek devletin özellikle kadın giyimi üstündeki kontrolünde gedikler açılacaktır.²¹⁹ Zaten, ataerkil yapının kadın giyimine saldırmasının nedeni de bu olacaktır. Kadim Osmanlı bürokrasisinin sadece Gayrimüslimlerin üstündeki hâkimiyeti zedelenmemekte, çok daha tehlikeli olarak Müslüman kadınlar üstündeki iktidarı, gücü zarara uğratmaktaydı. Geleneklerden hoşnut olmayanlarında tam olarak istedikleri buydu. Ama onların gözünde kadın sorun yaratmamalı, varoluşu belli bir standartta oturduktan sonra modern erkeğin çevrelediği kıstasların dışına çıkmamalıydı.

Buradan hareketle kadının değişen, dönüşen ve tartışılan statüsünü çözümleyebilmek için kadını hem maddi hem de manevi anlamda görünür kılan dergiler hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. II. Meşrutiyet döneminin yayıncılarının büyük çoğunluğu erkekti. Bu terakkiperer erkeklerin çıkarttıkları her türlü erkek merkezli süreli yayın, kendi bakış açısına uygun hareket ederek ekonomik

²¹⁸ Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap...**, s. 109.

²¹⁹ Nora Şeni, **a.g.m.**, s. 48.

gücünü basın üstünde hissettirmekteydi. Ekonomik güce sahip olanların dışında kalan kadınların bu süreli yayınları satın alması ise elbette ki kolay değildi.²²⁰

Kadın eğitiminin sınırlılığı ise kadının basın hayatındaki konumunu şekillendiren bir başka husustur. Kadın dergilerini okuyanların kulüpler kuran konak eğitilmiş terakkiperver kadınlar, cemiyet faaliyetlerine katılan kadınlar, okullarda öğretmenlik ve yöneticilik yapan kadınlar, şehirli üst ve orta-sınıf hanımlar ve İttihatçı erkeklerden oluşması dergilerdeki görüşlerin sınırlı bir çevreye hitap ettiğini göstermektedir. Zaten ticari kaygılar nedeniyle çıkartılmaktan ziyade okurlarının arzuları ve istekleri ekseninde siyasi, fikri, sosyal ve mizahi yeni bir birikim yaratan dergilerde kullanılan dilin ağdalı olması, taşralı kadınların dergilerde kaleme alınanları anlamalarını zorlaştırmaktaydı.²²¹ Yine de sosyal ve siyasi açılardan baktığımızda şehirlerle de sınırlı olsa bir tartışma ortamının doğmuş olması şablonların dönüştürülebilmesi açısından önemlidir.

II. Meşrutiyet yıllarında önceki dönemden farklı olarak Osmanlı kadın ve erkekleri Avrupa’da gelişen kadın hareketlerini daha yakından takip etmeye başlamış, kadınların hak savunusu ilgilenilen önemli başlıklardan birisi olmuştur. Özellikle ilgilenilen Batı eksenli olay ise *Süfrajyet Hareketi'dir (Oy Hakkı Savunucuları)*.²²²

²²⁰ Palmira Brummett, **İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911**, İstanbul, İletişim Yay., 2003, s. 92.

²²¹ Fatma Kılıç Denman, **a.g.e.**, s.67-69.; Palmira Brummett, **a.g.e.**, s. 94.

²²² Osmanlı kadınlarının Süfrajyet Hareketi’ni tanıyabilmek için Paris ve Londra’ya yaptıkları gezilerde ilginç anekdotlarla doludur. 1906’de Paris ve Londra’yı gezen Zeynep Hanım, Avrupa’daki fikirlerin kadınlara yarar getirmediğini düşünerek hayal kırıklığına uğramış, soyut özgürlük ilkeleri için yapılan mücadelenin gereksizliği üstünde durmuştur. Meral Akkent, “Osmanlı Büyükannelerinin Feminist Talepleri: Geçmişe Kısa Bir Bakış”, **Kadın Hareketinin Kurumsallaşması Fırsatlar ve Rizikolar**, İstanbul, Metis Yay. , 1994, s. 16. Daha ilginç bir kadın gözlemini aktaran Margaret Walters ‘ın örneğini kadın hareketinin Osmanlı ve Avrupa’daki gelişimini karşılaştırdığından doğrudan buraya aktarmak yararlı olacaktır: “1915’te Grace Ellison adında oy hakkı savunucusu bir İngiliz Türkiye’yi ziyaret etti ve *An English Woman n an Turkish Harem* adında bir kitap yazdı. Kitapta reformların

Elbette ki burada Kadınların ve erkeklerin süfraj hareketine yaklaşımları farklıdır. Batı'daki kadın hareketleri hakkında bilgi sahibi olan Osmanlı kadınları yavaş ilerlemeden ve reformdan yana, saygınlığa ve ahlaka gölge düşürmeyecek bir tutumu benimserken erkek yazarlar, kadının hareket karşısındaki ilgisini ve politikleşmesini dizginlemeye çalışan bir tutum içindeydiler.²²³

Kadını, II. Meşrutiyet yıllarında siyasi konular ile tanıştıran ilk dergi 30 Eylül 1908–11 Kasım 1908 arasında çıkan *Demet*²²⁴ olmuştur. Derginin başyazarı Celal Sahir'dir. Enis Avni, Mithat Cemal, Cenap Şahabettin, Mehmet Emin, Mustafa Namık, Selim Sırrı, Mehmet Rauf, Süleyman Fehmi, Mithat Cemal gibi erkek yazarların yanında Fatma Müzehher, Halide Salih, İsmet Hakkı gibi kadın yazarlar da dergi kadrosunda yer almışlardır.²²⁵ Eylül 1908-Kasım 1909 arasında çıkan *Mahasin* dergisiyse ilk kez renkli resimler kullanmış olmasıyla dikkatleri üstüne çekmektedir.

kadınların yaşamını nasıl etkilediğini ve erkeklerin belli bir dereceye kadar kadınların özgürlüğünü desteklediklerini zekice bir kavrayışla anlatılır. Ellison geleneksel giysilerden kaynaklanan tartışmalarla da ilgilendi. Fakat onun zamanından bugüne kadarki birçok feminist gibi geleneksel alışkanlıkları ve peçeyi romantikleştirme eğilimindeydi ve en azından evindeyken Batılı giysiler giyen kadınların sayısının artmasını üzümlere izledi. Fakat Zegreb Hamun adında bir Türk bayan dostu onu İngiltere'de ziyarete geldiğinde, durum bu kez gayet uygun ve komik bir biçimde Ellison'un aleyhine döndü. Hamun'da Ellison'a yazdığı mektupları A Turkish Woman's European Impressions başlığıyla kitap olarak yayımladı. Kitapta Hamun Londra Kadınlar Kulübünün sıkıcı ve duygusuz, harem gizem ve çekiciliğinden uzak bulunduğunu belirtir. Fakat Parlamento Binasına yaptığı gezi sonrasındaki eleştirileri çok daha keskindir: İyide hayatım Bayanlar Galerisi'nin bir harem olduğunu neden bana hiç anlatmadın? Hem de kafesli pencereleri olan bir harem? Hükümetin haremi... Siz kadınlarınızı hiç bir koruma olmadan dünyanın dört bir yanına gönderiyorsunuz ve kendi ülkenizde, yasalarınızın yapıldığı çalışma yerinde onları bir koruma simgesiyle örtüyorsunuz.” Margaret Walters, a.g.e, s. 173.

²²³ Ayşe Durakbaşa, **Halide Edib...**, s. 103.

²²⁴ Devrimin gerçekleştiği politik ortamdan etkilenen dergide ilerleme fikri merkezdedir. Toplumsal değişim, ailenin dönüşümü ve eğitim, kadının ilerlemesinin hareket ettirici unsurları olarak kabul edilmiş kadındaki modernleşmeyle, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu arasında bağlantı kurularak kadın, ulus ve vatan arasındaki birlikteliğe işaret edilmişti. Bu birlikteliğin kadına biçtiği görevse, önceki yıllardan farklı olarak daha politize olarak ulusun annesi imajının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Artık kadının görevi ulusu ayakta tutacak olan geleceğin nesillerini sağlıklı bir şekilde yetiştirmektir. Bkz. Tülay Keskin, “Demet Dergisi'nde Kadın ve İlerleme Anlayışı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXIV, S. 37, 2005, s. 292–295.

²²⁵ **İstanbul Kütüphanelerinde Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası**, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, Metis Yay., 1992, s. 24-27.

Emine Semiye, Münevver Asım, Fatma Sabiha, Şukufe Nihal, Halide Salih ve Zühre Hanım derginin önemli isimleridir. Kadın faaliyetleri ve dernekleri hakkında bilgilerin verildiği dergide, genel kültür bağlamında diğer ülkelerin önemli kadın simaları tanıtılarak kadınlar için düzenlenen konferansların metinlerine yer verilmiştir. Kadının esaretinin sonlandırılması, eğitim ve meslek edinme hakları derginin sayfalarında yer edinen diğer konu başlıklarıdır.²²⁶ 26 Ekim 1908–7 Haziran 1909 arasında Selanik’te çıkartılan *Kadın* dergisi ise 30 sayı yayımlanmıştır. Abdullah Cevdet, Abdülhak Hamit, Mehmet Emin, Ceal Sahir, Kazım Nami, Ayşe İsmet, Cavide Peyker, Emine Semiye, Fatma Seniye, Zekiye, Fatma bint-i Haşim, Nakiye, Nigar bint-i Osman, Ömer Seyfettin, Enis Avni, dergide yazıları bulunan isimlerden bazılarıdır. *Kadın*, *Demet ve Mahasin*’e kıyasla daha politik ve pozitivist yazılara sahiptir. Kadın hakları, kadın eğitimi, kadın cemiyetleri, geçmişte kadın gibi başlıklarda toplayabileceğimiz pozitivist içerikli makalelerin yanı sıra pek çok edebi türde dergide kendisine yer bulmuştur.²²⁷ Nizamettin Hasip’in müdürlüğünde çıkan *Musavver Kadın* 16 Nisan 1911–3 Temmuz 1911 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Aile hayatı, aile bütçesi, kadının gelişimi, anne-çocuk ilişkisinin irdelendiği gazetenin yayın kadrosunda erkekler yoğunluktadır. Mehmet Nurettin, Cemal Asım, Selahattin Enis, Nizamettin Hasip, İskender Fahrettin bu kadronun dikkat çeken isimlerdir.²²⁸ Bir diğer *Kadın* adlı dergiye 24 Ağustos 1911–5 Temmuz 1912 arasında İstanbul’da çıkartılır. Kadınları zihinsel ve toplumsal anlamda geliştirmeyi amaçlayan dergide, çocuk bakımından modaya modadan hukuki gelişmeye kadar pek çok nokta ele alınmış, İngilizce ve Fransızcadan tercüme edilen makaleler yayımlanmıştır. Derginin yazı kadrosunda

²²⁶ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın...* s. 36. Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi...*, s. 12.

²²⁷ *İstanbul Kütüphanelerinde...*, s. 239-246.

²²⁸ *A.g.e.*, s. 328-330.

Selahattin Asım, Selahattin Enis, Fahrünissa, Hüseyin Cahit, Süleyman Sırrı, Cemile Hüsnü, Bedia Hanım, Kasım Emin gibi isimler bulunmaktadır.²²⁹ 13 Eylül 1913'te yayın hayatına başlaya *Kadınlık Hayatı*'nın müdürü Emine Seher Ali'dir. Edebi, fenni, içtimai kadın gazetesidir başlığıyla çıkan dergide, Emine Seher Ali ile Atiye Şükran'ın makaleleri dışında edebi metinler de bulunmaktadır.²³⁰ 19 Ocak 1913'te Mevlanzade Rıfat tarafından çıkartılan *Erkekler Dünyası* Kadın Hareketine erkek penceresinden bakmayı amaçlar. Kadın haklarının önemine dikkat çeken dergi için kadının toplumsal konumu değiştirebilmelidir.²³¹ II. Meşrutiyet dönemi kadın dergileri değerlendirildiğinde *Kadınlar Dünyası* yayın ilkeleri, yazar kadrosu ve diğer kadın dergilerine nazaran daha uzun ömürlü olmasıyla farklı bir yere sahiptir. 17 Nisan 1913–21 Mayıs 1921 yılları arasında 208 sayı yayımlanan derginin ayrıcalıklı konumunun en önemli nedeni gerçek anlamda kadın mücadelesini başlatması ve geliştirmesidir. Nuriye Ulviye'nin sahibi olduğu dergi tümüyle kadınların kadınlara hitap ettiği ilk kadın dergisiydi. Mükerrerem Belkıs, Nilüfer Mazlum, Ulviye Mevlan, Aziz Haydar, Feride Mağmun, Bint-i Pertev Hadiye, Nimet Cemil, Atiye Şükran, Emine Seher Ali, Aliye Cevat, Belkıs Şevket, Nilüfer Mazlum, Fatma Aliye, Yaşar Nezihe, Fatma Neşide, Nezihe Hamdi dergi kadrosunun önemli bazı isimleridir.²³² Düşüncelerin tartışıldıkça, eleştirildikçe büyüdüğüne inanan dergi önemli sosyal olayları kadınlara tanıtmış, feminist bakış açısı geliştirmiş, kadınının hukuki yaşamını irdelemiş, eğitimin önemine dikkat çekmiş, dönemin Avrupa modasını takip ederek

²²⁹ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi...*, s. 12.

²³⁰ *İstanbul Kütüphanelerinde...*, s. 311-312.

²³¹ Mithat Kutlar, "Osmanlı Kadın Dergileri ve Erkekler Dünyası Dergisi", *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, C. II, S.2, 2010, s. 2-3.

²³² Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın...*, s.82.

ataerkil düzenin aile içinde kadına biçtiği rollerin yanlışlığını göstermiştir.²³³ Hacı Cemal ile Nigâr Cemal'in çıkarttıkları *Kadınlık* dergisi, 21 Mart 1914–16 Temmuz 1914 tarihleri arasında çıkmıştır. Kadının bugünü ve geleceği, kadın hakları, evlilikle ilgili makaleler ve pek çok şiir, nesir dergi sayfalarında yer edinmiştir. Ebussüreyya Sami, Şukufe Nihal Mithat, Nevvare Şükran, Âliye Haşmet, Udviye Sıtkı, Mahmut Sadık, Hayriye Fitnat, Nezahat Sabri, Raife Halil, Cahide Cevdet dergide yazıları bulunan isimlerin bir kısmıdır.²³⁴ Kadın dergilerinin pek çoğu ile karşılaştırıldığında yayın hayatı daha uzun bir tarihi sürece yayılan *Hanımlar Âlemi*, 9 Nisan 1914–24 Ekim 1918 tarihleri arasında çıkmıştır. Derginin müdürü Ahmet Cevdet'in yanında, Fatma Neşide, Haşim Nahit, Eşref Nesib, Fahri Seza, Abdullah Zühtü, Mehmet Asaf, Emine Ferhunde, Abbas Lütfü, Belkıs Ümit yayın kadrosunun dikkat çeken isimleridirler. Edebi türlerin yanında kadın sağlığı ve eğitiminin de değerlendirildiği dergide, özellikle yayımlanan resimlerle Avrupalı kadınlar Osmanlı kadınlarına örnek gösterilerek tanıtılmış kadın hakları savunucularının çalışmalarına yer verilmiştir.²³⁵ 4 Haziran 1914–17 Temmuz 1914 tarihleri arasında yayımlanan *Kadınlar Âlemi* dergisiyse 4. sayıdan itibaren *Osmanlı Kadınlar Âlemi* adını almıştır. Feriha Kâmuran'ın başyazarlığında çıkan derginin yazı kadrosunda Emine Ferhunde, Ferit Mübin, Emin Haki, Fatma Zehra, M. Raik, Raife Halil gibi isimler vardır. Dergide İslam kadını ve Türk kadınının durumunu ve kadın eğitimini anlatan makaleler bulunmakla birlikte yazıların yoğunluğunu edebi türler oluşturmaktadır.²³⁶ *Kadınlar Âlemi* ile aynı tarihte çıkan bir başka süreli yayın ise Adile Necati'nin sahipliğinde

²³³ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi...*, s. 13.

²³⁴ *İstanbul Kütüphanelerinde...*, s. 306-310.

²³⁵ *A.g.e.*, 46-53.

²³⁶ *A.g.e.*, s. 247-249.

çıkan *Seyyale'dir*.²³⁷ Zaim Hayriye'nin müdürlüğünde 4 Haziran 1914–9 Temmuz 1914 tarihleri arasında yayımlanan *Siyanet*, kadın ve çocuk sağlığını, kadın eğitimini irdelemiş, meşhur kadınlar hakkında bilgi vererek Ermeni, Kürt, Çerkez kadınlarını tanıtmıştır. Fatma Saide, Halil Hamit, Köprülüzade Mehmet Fuat, Dr. Nurettin Ramih, Şaika Peyami kadrosunda bulunan isimlerdir.²³⁸ 15 Nisan 1917–17 Kasım 1918 tarihleri arasında çıkan *Bilgi Işığı* risalesinin müdürü Ahmet Edip'tir. Yayın 13. Sayıdan sonra *Bilgi Yurdu Mecmuası* adını almıştır. Ahmet Emin, Macit Şevket, Dr. Nurettin Ramih, Şukufe Nihal, Asım Nihat, Nejat Tahsin, İskender Fahrettin, Ali Rıza, Muslihiddin Adil, Halide Edib gibi isimler kadınlık bilinci, aile düzeni, kadın eğitimi, kadın giyimi hakkında yazılar yayımlamışlardır. Derginin içeriğinde edebi metinler de önemli bir yekûn tutmaktadır.²³⁹ Kadın sorununa feminizm, eğitim ve toplumsal yaşamı merkeze alarak yaklaşan *Türk Kadını* 23 Mayıs 1918–8 Mayıs 1919 tarihleri arasında çıkmıştır. Dergi, Necmettin Sadık, Tahsin Nejat, Mehmet Arif, Kazım Nami, Ahmet Edib, Sevim Türkan, Ethem Nejat, Nükhet Nevaziş, Ömer Seyfettin, Cemile Orhun, Şukufe Nihal, İbrahim Alaattin, M. Şekip, Faruk Nafiz gibi isimleri bünyesinde barındırmaktaydı.²⁴⁰ 24 Ekim 1918'de yayımlanan *Genç Kadın* dergisinin müdürü Hatice Refik'tir. Rıza Tevfik, Hakkı Tahsin, Mehmet Emin, Muhip Kamuran dergide yazıları bulunan kişilerdir. Kadın eğitimi, felsefe ve toplumsal yaşam hakkında makalelere sahip olan dergide şiirler ve nesirler de mevcuttur.²⁴¹

Yukarıda değindiğimiz dergilerin her biri geçmişin ve geleneklerin iletişim ve basın araçlarının kullanılmasıyla dönüşüp, yeni bir ideolojik birikimin oluşmasında ya

²³⁷ **A.g.e.**, s. 336-337.

²³⁸ **A.g.e.**, s. 338-339

²³⁹ **A.g.e.**, s. 17-21.

²⁴⁰ **A.g.e.**, s.367-375.

²⁴¹ **A.g.e.**, s. 36–37.

da eski ideolojik birikimin üretiminin devam etmesinde oynadıkları rollerle dikkatleri üstüne çekmiş, fikirlerin bu dergilerde kazandığı ahenkse II. Meşrutiyet yıllarının siyasi, hukuki ve toplumsal şekillenişine katkılarda bulunmuştur.

XX. yüzyılın başında modernleşme ekseninde kadının statüsünü toplumsal bir problem olarak ele alan paradigmalar, ulusun ve toplumun ilerleyişini eğitim ve hukuk alanlarında yapılacak yeniliklerin başarısına da bağlamıştır. Kadına biçilen ana misyon terakki olduğundan somut ve soyut düzlemlerde kadın eğitimi bir taraftan açılan yeni okullar bir taraftan da süreli yayınlarda ve kitaplarda yazılanlarla işlenmekteydi.²⁴² Ancak önceki yıllardan farklı olarak kadının eğitim ve kamusal çalışma haklarının ataerkil düzenle XIX. yüzyıldakine benzer bütünleşmesinin ulusçuluk nedeniyle dönüşmesi söz konusudur. Yani kadın amaçlı ilerleme ülküsü, ulusçuluk ile ataerkil düzen arasında kurulan yeni dengeye oturtulmuştur. İslamcı çevreler hariç aydınların pek çoğunun basında kadın eğitimine değindiklerini, kadın ile eğitim arasındaki ilişkiden hareketle toplumsal dönüşümü hedeflediklerini görmekteyiz.²⁴³ Kadında yaşanan en ufak şekilsel farklılaşmayla eğitim arasındaki ilişki kurumların niceliksel ve niteliksel gelişimine katkıda bulunarak modernleşmenin bireysel ve toplumsal ahengini ulusçuluğun dinamiklerine uygun hale getirmiştir. Basın hayatında, dernekleşmede, yasalaşmada somutlaştığı üzere, kadın eğitimi de üst sınıf mensuplarını hedefleyip onları kitleden ayırksılaştırmış bu sayede ileriki yılların laik kadın tipi²⁴⁴ ortaya çıkmıştır.²⁴⁵ Bu kadın tipi ile Osmanlı konak eğitimi arasındaki

²⁴² Ayşe Durakbaşa, **Halide Edib....**, s. 67; Fatma Kılıç Denman, **a.g.e.**, s. 111.

²⁴³ İsmail Güven, "Ahmet Rıza'nın Kadın Eğitimine İlişkin Görüşleri", **A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. XXXI, S. 1, Ankara, 1998, s. 150.; Ayşe Durakbaşa, **Halide Edib....**s. 88-89., Tülay Keskin, **a.g.m.**, s. 256.

²⁴⁴ Ancak burada ilgi çekici nokta elit kadın ile kırsal kadın arasındaki ilişkinin kurumsallaşmasının ve katmansallaşmasının toplumun yapısal bir özeliği haline gelmesidir. İleriki yılların bu laik kadın tipi

ilişkiyi de unutmamalıdır. Konak eğitimi Cumhuriyet'in ilk döneminde eşitlikçi feminist söylemin temsilciliğini yaparak üst-orta sınıf kadınların oluşumunda rol oynamış, sistemin yetiştirdiği kadınlar II. Meşrutiyet dönemi Kadın Hareketi'nin yönlendirmişlerdir. Bu eğitim yöntemi şehirli kadın ile taşralı kadın arasındaki eğitime ulaşılabilirliğin niteliğini yapılandırmıştır. II. Meşrutiyet dönemi devlet adamları ve ideologlarının yarattıkları kadın, XIX. yüzyıl edebiyatının eleştirdiği süslü kıyafetleri ile Bihruz Bey'e bürünmüş bir tip²⁴⁶ değil ulusçu modernleşmenin şekillendirdiği bir tiptir.²⁴⁷

II. Meşrutiyet yıllarında Dârümuallimât'ta görev yapan kadın öğretmen sayısı artmış, kurumsal anlamda iki önemli eğitim kurumu-kız sultanileri ve kız darülfünunu-hayata geçirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde bir kız lisesi açma çalışmaları Ahmet Rıza ve kız kardeşi Selma Rıza'nın çabaları ile başlamıştır. *Galatasaray Sultanisi'nin* örnek alındığı okul bütün kızlara açık olacaktı. 31 Mart Olayı sırasında muhafazakâr çevrelerin saldırıları nedeniyle çalışmalarını durdurulan sultani, uzun soluklu gayretler sonrasında 1916'da *Âdile Sultan İnâs Mektebi Sultânisi* adıyla faaliyetlerine başladı.²⁴⁸ 1914'te açılan *İstanbul İnâs Sultânisi* ise ilk kız lisesidir, 1915'te ise *Bezmi Âlem Sultânisi* adını almıştır. Taşrada sultânilerin yaygınlaşmasıysa ancak Cumhuriyet yıllarında mümkün olmuştur. Edebiyyât, riyâziyyât ve tabîiyyât şubelerinden oluşan

ataerkil normların ve kontrolün eşit uygulayıcısı olacaklardır. Bkz. Ayşe Durakbaşa, **Halide Edib...**, s.92-93.

²⁴⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşum ve Dönüşümü**, Ankara, TTK, 1999, s. 87. Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın...**, s.22.

²⁴⁶ Vatana evlat yetiştirirken ki sorumluluklarının bilincinde olan bu kadınlar, modernleşmeci erkek yazarlarca kendilerine toplumsal görevler yüklenebilen eğitilmiş, bilgili, namuslu bireyler haline gelecek, toplumsal ve ulusal ahlakın yükselmesini sağlayıp, yeni ideallerin benimsenmesinde ve yaygınlaşmasında kocalarına entelektüel yoldaşlar ve eşler olacaklardı. Bkz. Ayşe Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde..." s. 40

²⁴⁷ Necla Arat, **a.g.e.**, s. 21-22; Fatma Kılıç Denman, **a.g.e.**, s. 108-109.

²⁴⁸ Nicole A. N. M. Van O, "Kandilli Sultânî-i İnâs", **Tarih ve Toplum**, S.163, 1997, s. 32; Osman Ergin, **a.g.e.**, s. 1431,1444.

İnas Darülfünunu 1914'te açılmıştır. 1914–1919 yılı arasında genelde küçük burjuva eğilimi sergileyen 129 öğrenci *İnâs Dârülfünûnu*'na kayıt olmuştur. *İnâs Dârülfünûnu* 1920'de *Dârülfünûn*'a bağlanana kadar *İnâs Sultânilerine*, taşra *dârümuallimât* müdürlüklerine ve öğretmenliklerine atanan 53 tane mezun vermiştir. 1918'de *İnâs Dârülfünûnu*'nunda karma eğitime geçildi, kadın öğrenciler de erkeklerle aynı sınıflarda ders görmeye başladılar.²⁴⁹

İttihat ve Terakki'nin eğitim politikası irdelendiğinde görüleceği üzere parti, *Tuba Ağacı Nazariyesi'nden* yola çıkarak yukardan aşağıya uzanan bir eğitim politikası izlemiştir. Ders kitaplarının içeriği padişaha karşı hizmetten uzaklaştırılarak vatan hizmetine odaklandırılmış, din üstündeki medrese tahakkümü ise devlet okullarında verilen din dersleri ile kırılmaya çalışılmıştır.²⁵⁰ Eğitimin etkisi süreli yayınlara da yansıyor, özellikle yapılan karikatürler dönüşümü mizahi bir dille topluma yansıtarak imgelem bağlamında kitlenin zihninin nasıl biçimlendiğini ortaya koyuyordu. Yeni okullarda eğitim gören memurlar, öğretmenler karikatürlerde ceketleri ve kravatları ile aydınlık düzenin temsilcileriydi.²⁵¹ Kadın eğitimi yaygınlaştırılırken²⁵² elbette ki Batılı örneklerin gösterilmesine II. Meşrutiyet döneminde de devam edilmiştir. Özellikle artan Alman etkisi Türk kadınının Alman

²⁴⁹ Bahar Baskın, "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: *İnas Darülfünunu*", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S. 30, İstanbul, 2008, s. 97–100; Ayşe Durakbaşa, **Halide Edib...**, s. 102.

²⁵⁰ Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004, s. 108.

²⁵¹ Palmira Brummett, **a.g.e.**, s. 209.

²⁵² Kadın eğitimi paralelinde II. Meşrutiyet, çocuk eğitimini de dönüştürmüş, ulusçuluğa uygun bir söylemle çocuk üstündeki devlet etkisi sıkılaştırılmıştır. Özellikle 6 Ekim 1913'te kabul edilen "*Tedrisât-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati*" ile ders programlarında, sistemde ve idari yapılanmada değişikliklere gidilerek eğitimde millileşme yolu açılmış, milli aile yaratma politikası çocuklar üstünde kurgulandığından kadın eğitimi de çocuk eğitimi kadar önemsenmiş, çocuk bakımından çocuk genel kültürüne kadar pek çok konu hakkında kadından bilgili olması, bu bilgilerini vatan sevgisi ile harmanlayarak çocuklarına aktarması beklenmiştir. Bkz. Cüneyd Okay, "Meşrutiyet Dönemi'nde Savaş ve Çocuk", **Osmanlılar**, C. V, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 489.

kadını içselleştirmesinin beklenmesine sebep olmuş, Alman ulusçuluğunun ve Alman kudretinin arkasında eğitilmiş, vatansever kadının bulunduğu belirtilerek kabiliyetli anneler, tutumlu kadınlar, başarılı yöneticiler yetiştiren *Alyans Kız Okulları* örnek gösterilmiştir.²⁵³

II. Meşrutiyet'in canlı tartışma ortamında kurulan ideolojik ve sosyal içerikli dernekler, Osmanlı vatandaşlarını politik yönden de hareketlendirmiştir. Kadın Hareketi'nin toplumsal yapıda etkin hale gelmesini sağlayan dernekler toplumsal, siyasal pek çok konuda kadını hayata dâhil ederek onu düşünen, eleştiren bir varlık haline getirmiştir. Kadınlar ve onları destekleyen erkekler tarafından kurulan dernekler olmasaydı kadının sosyal yaşama aktif katılımı mümkün olamazdı. Demokratikleşmenin en önemli yansıması olarak dernekler, görünür ve mücadeleci kadın imgesini oluşturmuş, ataerkilliğin kalıpları bir nebze de olsa işlevsiz hale gelmiştir. Bu arada çoğunlukla İttihatçı hanımlar tarafından kurulan bu dernekler, kadınların kamusal alandaki aktivitelerini arttırıp ittihatçı genç erkeklerin sivil bir Kadın Hareketi oluşturma gayretlerine de katkıda bulunmuştur. Zaten, parti politikasının kitleleşebilmesi ve meşruiyet kazanabilmesi için zorunlu olan bu dernekler sivil toplumla kaynaşmak isteyen İttihat ve Terakki için bulunmaz fırsattı.²⁵⁴

Kadın dergileri kadınların kendilerini birey olarak ifade etmelerine giden yolu açarken dernekler, bireysel taleplerin ve görüşlerin örgütsel hale gelmesini sağlamıştır. Başlangıçta İttihat ve Terakki'nin politikalarını görünür kılmayı hedefleyen dernekler, süreç içinde farklılaşarak özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın

²⁵³ Hakan Aydın, "Kadın(1908-1909): Selanik'te Yayımlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 22, 2009, s. 153.

²⁵⁴ Ayşe Durakbaşı, **Halide Edib...**, s. 107; Fatma Kılıç Denman, **a.g.e.**, s. 13-14.

etkileriyle hayır işlerine odaklanmış, savaş sırasında erklerden boşalan pek çok meslek ve uğraşığı²⁵⁵ dernekler aracılığıyla kadınlar üstlenmiştir.²⁵⁶

1909 tarihinde yayımlanan *Cemiyetler Kanunu'nun* getirdiği özgür ortam II. Meşrutiyet yıllarında kurulan derneklere yaşam alanı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde kadın derneklerini yardım, eğitim, kültür, ülke sorunlarına çözüm arayıcı, feminist, ülke savunmasına yönelik, siyasal amaçlı ve siyasal partilerin kadın dernekleri olarak gruplayabiliriz. Kadınların ilk kez yardım derneklerinde bir araya gelerek örgütlendiklerini görmekteyiz. 1908'de Selanik'te kurulan *Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi* adlı dernek mezhep ayrımı yapmaksızın tüm Osmanlı kadınlarına açık olduğunu belirtiyor, kimsesiz kadın ve çocuklara yardım eli uzatmayı hedefliyordu.²⁵⁷ Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe girmesinden bir süre sonra yine Selanik'te kurulan *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye* ise bir yardım derneği olmasının yanında eğitimi temel amaç olarak algılamış, kız okullarının eksiklerinin tamamlanmasını, yoksul kız çocuklarının okutulmasını hedeflemiştir. Kadınları çalışmalarına dahil etmenin faydalarının farkında olan *Hilal-i Ahmer* bünyesinde, 1910'da *Hilal-i Ahmer Kadınlar Merkezinin* kurulmasıyla ilk kez resmi bir kurumda gönüllü kadınlardan yararlanır.²⁵⁸ 1913'te Balkan Savaşlarının yıkıcı etkisinin gölgesinde kurulan *Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği* ise savaş sonrasında yoksul ve kimsesiz kadın ve çocukların sorunlarıyla ilgilenmiş, özellikle mesleki

²⁵⁵ İktisadi milliyetçiliğin kadınların bakış açısını biçimlendirdiği bir ortamda, dernekler yerli malı ürünlerin kullanılmasını sağlayarak, kızlara okullarda ve başka yerlerde eğitim vererek onları milli ekonomiye katkıda bulunacak terzilik, hastabakıcılık gibi mesleklere yönlendirmişlerdir. Böylece kadınlar imalat sektörüne girmiş, küçük atölyeler ve imalathaneler açmışlardır. Bkz. Ayşe Durakbaşa, "**Halide Edib...**" s. 110

²⁵⁶ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın...**, s. 43., Fatma Kılıç Denman, **a.g.e.**, s. 133.

²⁵⁷ Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", **Toplum ve Bilim**, S. 43-45, 1989, s. 183., Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", **Toplum ve Bilim**, S. 53, 1991, s. 139.

²⁵⁸ Güldane Çolak ve Lale Uçan, **a.g.e.**, s. 153.

yaşamda kız çocuklarının yer edinmesini sağlayacak eğitim faaliyetlerine yönelerek, kadını çalışma hayatına dâhil etmeğe çalışmıştır. Kadınlara öğretilmek istenen mesleğin genellikle terziilik olmasıyla ülkenin çeşitli yerlerinde dikiş evleri ve fabrikalar açılmasını sağlamıştır. Mesela, Konya'daki Şefkat Heyeti kızlara dikiş öğretmek için bir dikiş evi açıp, masraflar çıktıktan sonra gelirin % 10'ununu yetimlere ayırmıştır. İstanbul'da 1914'te Behire Hakkı Hanım'ın, *Biçki Yurdu* adıyla faaliyete soktuğu ticarethaneyi ise Kadıköy, Üsküdar gibi semtlerde açılan yeni şubeler izlemiştir. Kadınlara savaş ortamında istihdam yaratmayı yalnızca kadın dernekleri üstlenmemiş, İttihat ve Terakki'de savaşın yarattığı toplumsal sorunları bir nebze de olsun çözebilmek için kadın dernekleri kurmuş ya da mevcut dernekleri desteklemiştir. 1916 yılında İstanbul'da Enver Paşa'nın himayesinde kurulan *Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi* Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı, Harbiye Nezareti Mektupçusu Ali Rıza, İstanbul Mebusu Salah Cimcoz, Dava vekili Mehmet Selahaddin Bey'den oluşmaktaydı. Derneğin erkeklerin kontrolünde olmasını *Kadınlar Dünyası* eleştirmiştir.²⁵⁹ *Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi* ayrıca ilk kez gündeme alınan özendirici nüfus politikasının yürütülmesini de üstlenir. Bünyesinde çalışan memur ve işçilere evlenme zorunluluğu getiren dernek, benimsediği *Milli Aile* politikasıyla özellikle İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde savaşın etkisiyle yaşanan geleneksel aile yapısındaki çözülmeyi evliliği özendirerek aşmaya çalışmıştır. Dernek evlenme yaşını geçiren veya bulunan adayları benimsemeyenlerin istihkaklarının yüzde 15'ine el koyarken evlenen memur ve işçilerin gündeliklerini yüzde 20 arttırır. Dernek aracılığıyla kadınlar 1918'de gönüllü olarak askere de alınır. İstanbul'da Birinci Ordu tarafından oluşturulan *Birinci Kadın*

²⁵⁹ Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", s. 141–143.

İşçi Taburu geri hizmette kadınlara istihdam yaratır. *İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti* İttihat ve Terakki bünyesinde kurulan derneklerin bir kısmıdır.²⁶⁰

Kadın dernekleri içinde feminist olarak değerlendirebileceğimiz tek dernek Kadınlar Dünyası'nın yayın organlığını yaptığı *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti*'ydi. Batı'daki hemsinleri ile karşılaştırıldığında en az onlar kadar siyasal ve hukuksal mücadele etrafında duran dernek bu yapısıyla Batı'dakiler kadar olmasa da feminist bir karakteri yansıtmaktaydı. Bütün Osmanlı kadınlarına açık olan dernek, ataerkil düzenin kadın üstündeki her türlü tahakkümüne karşı ideolojik bir mücadeleye girerek, eğitim, hukuk, kadın-erkek eşitliği gibi pek çok hususu gündeme taşır. Kadının siyasette dâhil olmak üzere her alanda başarılı olabileceğini ileri süren *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti*, eşitlikçi yeni bir kadın tipinin yaratılmasının gerekliliği üstünde durarak feminizmin öncülüğünde bir kadın inkılâbı ister. Bu eksende dernek aile hayatındaki değişimle, kadınla erkeğin konumunun eşitlenmesini, eşler arasında uyumun sağlanmasını, poligaminin önlenmesini²⁶¹, kadına boşanma hakkının verilmesini, görücülük usulünün terk edilmesini

²⁶⁰ Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Kadın Askerler ve Milli Aile", **Tarih ve Toplum**, 1988, s. 36-38.

²⁶¹ Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti esas başarısını ilk kez bir Osmanlı kadınının kamu kuruluşuna girmesini sağlayarak gösterdi. Derneğin çabaları sonucunda İstanbul Telefon İdaresine başvuruları kabul edilmeyen Bedra Hanım ve arkadaşları bu kamu kurumunda çalışmaya başlamışlardır. Derneğin işlevselliği yurtdışında da ilgiyle karşılanmış, faaliyetleri Alman, İngiliz, Fransız, İtalyan, Rus ve Amerikan basınlarında takip edilmiştir. Çakır'a göre dernek kadın hareketini iyi eş, iyi anne kodlamasından çıkartıp, kadını hukuksal ve mesleki alana dâhil ederek kadın hareketini Avrupa'daki hemsinlerine yaklaştırmayı başarmıştır. Bkz. Serpil Çakır, "Bir Osmanlı Kadın Örgütü Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti", **Tarih ve Toplum**, S. 66, 1989, s. 19.-21

amaçlayarak toplumsal dönüşümü sağlayacak dinamikler²⁶² ile kadın arasında bağlantı kurar.²⁶³

Hukuki yapının yeniden düzenlenmesi ve çalışma hayatı Kadın Hareketi'nin temsilcilerinin ele aldığı diğer konulardır. İttihat ve Terakki, devleti yeniden organize ederken hukuki değişiklikleri merkeze almıştır. Parti her alanda izlediği yasalastırma faaliyetiyle yukardan-aşağıya toplumsal düzeni sağlamaya çalışmış, atılan her adım hukuki altyapıyla güçlendirilmiştir. Aslında Tanzimat ile başlayan yasalastırma sürecinin bir devamıdır. Ancak İttihat ve Terakki'nin izlediği strateji, içinde ulusçuluk ve laikleşme çabalarını barındırdığından kendinden önceki yıllara göre daha özgün, Cumhuriyet yılları içinse hazırlayıcıdır.

Yargısal kurumları şerîyye mahkemelerinin elinden alarak doğrudan adliye nezaretine bağlamak, halk ve köylüler arasında yerel güçlerin kurduğu baskıyı hafifletmek, *Milli İktisat* politikasını merkeze alan bir ekonomik kamu hukuku mevzuatı oluşturmak partinin hukuki değişikliklerinin temel çerçevesidir.²⁶⁴ Bu yasalastırma faaliyetinin kadının statüsüne yansımaması kaçınılmazdı. Özellikle *Milli*

²⁶² 1908–1918 yılları arasında yukarıda anlattığımız dernekler dışında pek çok kadın derneği daha bulunmaktadır. Cemiyet-i İmdadiyye, Teali-i Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Hilal-i Ahmer Hanımlar Şubesi, Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi, Mamulât-ı Dâhiliye-i İstihlâk Kadınlar Cemiyet-i Hayriye'si, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Müslüman Kadın Birliği, Asri Kadın Cemiyeti. Bu derneklere İttihat ve Terakki Fırkası'nın kendi ideolojisi doğrultusunda kadınlara yönelik kurduğu İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi,, Musiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınlar Cemiyeti, Osmanlı İttihat-ı Nisvan Cemiyeti, Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti, Teali-i Nisvan Cemiyeti, Kırmızı-Beyaz Kulübü, Beyoğlu Rum Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi, Türk ve Ermeni Kadınlar İttihat Cemiyet-i Hayriyesi, Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi, Kadıköy Fukarasever Hanımlar Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Müslüman Kadın Birliği. Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti. Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti'ni aynı sürece ekleyebileceğimiz diğer derneklerdir. Bkz. Cemile Burcu Kartal, "II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası: Makbul Kadımlar", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 8, 2008, s. 215-238., s. 225, Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", s. 139-159.

²⁶³ Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", s. 147.

²⁶⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, YKY, 2006. s.214.

Aile projesi nedeniyle devletin aile yapısına çekidüzen verdiğini, kadına daha yapıcı yaklaştığını görmekteyiz.

1911’de *Ceza Kanunu’nda* yapılan değişiklikle zina yapan koca eskiden sadece para cezasına çarptırılırken, eklenen yeni maddeyle erkeğin de kadına verilen cezaya çarptırılması kabul edilmiştir. Ancak, uygulamada sistem farklı işlemiş, ceza kadına her durumda uygulanırken erkeğin cezalandırılmasında evlilik konutunda bir başka kadınla sürekli bir ilişki varlığı hükmü yer almıştır.²⁶⁵ 1876’da yürürlüğe giren *Mecelle*’nin aile hükümlerinin 1917 tarihli *Hukuk-ı Aile Kararnamesi* ile değiştirilmesi dönemin kadın merkezli en önemli hukuki adımıdır.²⁶⁶ Aile hayatındaki devlet kontrolünü arttıran bu kararname, çeşitli milletlerin dini otoritelerince belirlenen aile hukuklarını laikleştirerek kadına yeni haklar sağlamaktaydı.²⁶⁷ Kanun, geleneksel Osmanlı ailesinin yerine İttihat ve Terakki’nin vatansever *Milli Ailesini* koymayı hedeflemekteydi. İstanbul’un işgali sonrasında Gayrimüslimlerin itirazları nedeniyle ancak iki yıl yürürlükte kalan kararname ne ailenin bunalımda olduğunu ileri sürerek kökten değişiklik isteyenleri ne de öngörülen değişiklikleri şeriat hukukuna saldırı olarak görenleri memnun etti. Laikleşme yolunda Osmanlı Devleti’nin son yıllarında atılan bu çekişen adım toplumdaki cemaat etkisinin kırılmasını sağlayamadı.²⁶⁸

²⁶⁵ Cemile Burcu Kartal, **a.g.m.**, s. 223, Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın...**, s. 140.

²⁶⁶ 1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesi aile hukukuna ilişkin bütün meseleleri değil, sadece evlenme ve boşanma başlıklarını ele almış, poligamde evlenmeden önce ilk eşin rızasının alınması kararlaştırmış, kadınlara erkekteki bazı fizyolojik bozukluklar, akıl hastalığı, evin geçimini sağlayamama ve geçimsizlik gibi sebepler paralelinde boşanma hakkı tanımış, ilk kez nişanlanma olgusunu gündeme getirmiş, kızların evlenebilmesi için 17 yaş, yaş sınırı olarak kabul etmiştir. Bkz. Mehmet Ünal, “Medenî Kanununun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXXIV, S. 1 1977, s. 225-231; Bihteren Vural-Dinçkol, **a.g.m.**, s. 46.

²⁶⁷ Ayşe Durakbaşa, **Halide Edib...**, s. 100.

²⁶⁸ Deniz Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar...**, s.108. Leyla Kırkpınar, **a.g.e.**, s. 125.

Sanayileşme kadınları dünya genelinde çalışma hayatına dâhil ederek medeniyet ile kadın arasında ilişki kurulmasını sağlamıştır. Toplumun yarısını oluşturan kadının çalışmasının gerekliliği Tanzimat aydınlarından itibaren tartışılmış, II. Meşrutiyet yıllarının savaş ortamıysa konumunu bir devlet uğraşısı haline getirerek emeğinin ülke ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmasını sağlamıştır. Cemal Paşa'ya bağlı Dördüncü Ordu'da pamuk hasadında çalışmak üzere Çukurova'ya gönderilecek bir *Kadın Amele Taburu'nun* oluşturulması ve İstanbul'da faaliyete geçen *Kadın Tüccarlar Pazarı* bu duruma güzel örneklerdir.²⁶⁹ Çalışma hayatına kadının katılımı için *Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti* çok çaba harcamıştır. Kadının erkek gibi mesai harcaması gerektiğini belirten derneğe göre, kadınlar ticarethaneler ve sanayi kuruluşlarına yaptıkları katkılarla ülke ekonomisini canlandırmalıydılar. 1913 yılında sanayide çalışanların yaklaşık yüzde 20'si 1915'te ise yüzde 30'u kadındır. 1913'de İstanbul Cibali ve İzmir Tütün fabrikalarında çalışan işçilerin 1186'sı erkek, 923'ü kadın; 1915'de 1141'i erkek 1086'sı kadındır. Ancak bu iki fabrikada da erkekler ile oranlandığında daha fazla kadın işçinin bulunmasının nedeni, kadına verilen yevmiyenin erkeğinkinin yarısı hatta daha azı olmasından dolayı işverenlerin kadınları çalıştırmayı tercih etmeleridir.²⁷⁰ Geçim derdindeki pek çok kadını savaş eskisine nazaran daha yoğun bir iş hayatı ile karşı karşıya bırakarak ekonomik durumu kötü kadınların, ailelerinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilmek için emeklerini satmalarına, iyi olanlarınsa iş kurmalarına yol açmıştır.²⁷¹ Çalışmak isteyen kadınların iş hayatına katılmalarını isteyen *İslâm Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti'nin* iş ilanına kadının toplumsal katılımının oldukça sınırlı olduğu bir ortamda 1,5 ay gibi kısa bir

²⁶⁹ Ayşe Durakbaşa, **Halide Edib...**, s. 101.

²⁷⁰ Güldane Çolak ve Lale Uçan, **a.g.e.**, s. 141-142., Füsun Tayanç & Tunç Tayanç, **a.g.e.**, s.111.

²⁷¹ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı'da Kadın Fotoğrafçılar", **Toplumsal Tarih**, Mart 2000, s. 18.

sürede 14.000'e yakın müracaatın olması kadın emeğinin kendisine yer aradığını açıkça göstermektedir. Kadın ve erkeğin her anlamda birbirlerine eşit olduklarına inanan Halide Edib'e göre, hem erkeğin hem de kadının çalışması ikisinden birinin hâkim olduğu bir dünyanın oluşmasını engellemektedir. Kadının yumuşak ve nazik olması nedeniyle doktor olmasının uygun olmayacağını savunanları eleştiren Halide Edib, Amerika'da sağlık mekanizmasının yüzde altmışının kadınlardan oluştuğuna dikkat çekip, erkeklerden çalışma hayatı²⁷² konusunda kadınlara yardımcı olmalarını ister.²⁷³

²⁷² Ancak kadının çalışma hayatına dâhil olması kolay olmamış, muhafazakâr çevrelerin tepkileri nedeniyle çeşitli önlemler alınmıştır. Bedra Osman Hanım'ın İstanbul Telefon Şirketi'nde işe alınmasında sonra kurumda çalışan kadın sayısı artarken tepkiler de kendisini göstermiştir. Aynı kıyafeti giyerek işe giden kadınlara bir süre sonra tepki gösterilmiş, kıyafetleri yırtılırken kadın ve erkeklere kurumlarda haremlik selamlık uygulanması, kadın memurların çarşaflarını çıkartmamaları, işyerini önce erkek memurların terk etmeleri gibi uygulamalarla çalışan kadınlara yönelik tepkilerin yoğunluğu azaltılmıştır. Bkz. Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Teşkilatlarda...** Kaplan, s.131

²⁷³ Kelime Erdal, "Halide Edib Adıvar'ın Bakış Açısıyla Kadının Çalışma Hayatı", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.VII, 2008, S. 1, s. 117; Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi...**, s. 32.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NİN ÖNEMLİ TOPLUMSAL, EKONOMİK ve SİYASAL GELİŞMELERİ

3.1. İttihat ve Terakki'nin Niteliği ve Dolaylı Yoldan İktidarı Kontrol Etme Çabası (1908-1913)

1908'de Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulmasından 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına kadar geçen sürede toplumu, ekonomiyi ve bürokrasiyi modernleştirerek imparatorluğun dağılmasını önlemeye çalışan pek çok girişim bulunmaktadır. Osmanlı devlet adamlarının imparatorluğun bütünlüğünü koruyabilmek için yüzlerini Batı'ya çevirmeleri, modernleşme kaygısını yanında getirerek İstanbul başta olmak üzere şehirlerde zihinsel ve sosyo-ekonomik bir değişim süreci yaratmıştır. Yeni kanunlar, yeni okullar, yeni gazeteler ve dergiler Batı'nın felsefesinin, değerlerinin ve algılayışlarının toplumun belli kademelerine yayılımını sağlamıştır. Böylece imparatorluğun kurtarılması için her şeyi göze alan eğitilmiş bir kadro şekillenmiş, askeri yenilgiler ve iç politikadaki karışıklıklar bu kadronun zihinsel altyapısını etkilemiştir. II. Meşrutiyet'in yaratıcısı olan Jön Türkler, İstibdat döneminin koşulları altında Yeni Osmanlılardan daha radikal ve daha mücadeleci bir fikri altyapı ile tarih sahnesine adım atmışlardır. Kendilerinden önceki bürokrat ve aydınlardan farklı olarak Fransız Cumhuriyetçiliğine ve İngiliz Parlamenterizmine hayranlık duymayan Jön Türkler, radikal bir pozitivismden hareket ederek imparatorluğu kurtarabileceklerine inanmaktaydılar.²⁷⁴ Hıristiyanlığa bulaşmadan Batı'nın üstünlüğünü açıklayan pozitivism, sahip olduğu toplumsal ahenk

²⁷⁴ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul, İletişim Yay., 2005, s. 77

ve sınıfsal uzlaşıyla küçük burjuvanın ihtiyaçlarına doğrudan cevap vermektedir.²⁷⁵ Aslında Ahmet Rıza gibi düşünürlerin, sürgün yıllarında geliştirdikleri toplumsal sorunların bilimsel metotlar ile çözülebileceği kanaati İttihatçıların çıkış noktasıdır.²⁷⁶ Yine realizm ekseninde toplumun iktisadi unsurlarını kabul eden emeği esas sayan bir toplum algılayışıyla köklerini askeri tıbbiyeden alan hayatı, yaratıcının iradesi ile oluşmuş bir süreç olarak görmekten ziyade biyolojik ve fizyolojik bir süreç olarak anlamlandıran materyalizm, pozitivism haricinde aydınların zihniyetini biçimlendiren diğer unsurlardır.²⁷⁷

1908'de iktidarı ele geçiren Jön Türkler, XIX. yüzyılın sonlarında belirginleşmeye başlayan eğitilmiş alt-orta sınıfa mensupturlar.²⁷⁸ Ordunun modernizasyonu için kurulan Batı tipi okullar, merkezileşmeyle etkisi ile bütün yeni bürokratik kurumlara insan yetiştiren organizasyonlar haline getirilmiş, böylece bürokratin ülke yönetimindeki gücü artmıştır. Ordu ve okul, II. Meşrutiyet liderlerinin üstünde dikkatle durdukları konu olacaktır.²⁷⁹ Siyasi liberalizmle Abdülhamit dönemi istibdadına karşı çıkan aydınların büyük çoğunluğu, açılan yeni okullarda eğitilmişlerdir. Bu sayede İmparatorluğ'un korunması kaygısı etrafında çıkarları bütünleşen gazeteciler, avukatlar, küçük memurlar ve askeriye içindeki ikinci dereceden kişilerden oluşan organik bir aydın tipi şekillenmiştir.²⁸⁰ Aslında önceki

²⁷⁵ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 112

²⁷⁶ Şükrü Hanioglu, **The Youngs Turks in Opposition**, Oxford University Press, 1995, s. 208

²⁷⁷ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İstanbul, İletişim Yay., 2004.s. 49., Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yay., 2007, s. 98.

²⁷⁸ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yay., 1996, s. 37.

²⁷⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul, Baha Matbaası, 1959, s. 29.

²⁸⁰ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, İstanbul, Sander Yay., 1971, s. 38; Çağlar Keyder, **a.g.e.** s. 71-72.

dönemlerden farklı olarak memleketin ücra köşelerinden gelen taşralı gençlerin kendi değerlerine sarayın değerlerini karıştırmayarak ona karşı çıkmaları realitesi söz konusudur.²⁸¹ Klasik Osmanlı değerlerinden farklı olan taşralı değerler, başta İstanbul olmak üzere İmparatorluğun ideolojik merkezlerindeki modernleşme sorunsalına kendi dinamikleriyle yaklaşmaktaydı. Bu çerçevede üyeleri Türklerden, gençlerden, sivil, askeri bürokratlardan, mekteplilerden ve burjuva zihniyetlilerden oluşan İttihat ve Terakki Cemiyeti tecrübesiz bir kitlenin hareketliliğine, sabırsızlığına ve faydacılığına sahip bir örgüttü.²⁸² İdeolojiden çok eyleme önem veren İttihatçılar, ihtilali devletin gücüne karşı değil devlet gücü ile gerçekleştirmişlerdir. Tutarsız davranışlarının altında onları uyanık tutan bir deneyselcilik ve pragmatizm vardı. Bu sebeple mevcut toplumsal düzen ile çatışmaya girmeden devleti kurtarmaya çalışmaktaydılar.²⁸³ Siyasi bilince sahip örgüt ve onun temsil ettiği Müslüman çevreler, mevcut sorunlarla güçlü, egemen bir devletin başa çıkabileceğine inanmakta, bu sebeple yabancı sermaye-gayrimüslim bağından rahatsız kesimlerin desteğini almaktaydılar.²⁸⁴

Batı sömürgeciliğinin Osmanlı Devleti'ni de etkileyen dünya ölçeğindeki geniş çaplı etkisi, yerli ekonominin dinamiklerini tahribata uğratarak özellikle öğretmenlerin, memurların ve küçük rütbeli subayların maaşlarının azalmasına ve düzensizleşmesine verilmesine yol açmıştır. Saray ve Bab-ı Ali'nin politikalarıyla bazı çevreleri kayırmalarıysa eğitilmiş, aydın kesimin statükoya karşı duyduğu şüpheyi

²⁸¹ Şerif Mardin, **Jön Türklerin...** s. 70

²⁸² Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2009, s. 132.

²⁸³ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki...**, 1971, s. 242.

²⁸⁴ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul, Kaynak Yay., 1999, s. 90.

arttırmıştır.²⁸⁵ Ülkede yükselmenin yetenek ve alınan eğitim yerine sadakat ile ölçülmesi Jön Türklerin mevcut sistem karştı tavırlarını daha da sertleştirmiş, bu nedenle liyakat esasına dayanan idari anlayış en büyük özelemlerden birisi olmuştur. Onlara göre, birey padişahın isteği ile değil işinin ehli olması ve diplomasıyla yükselbilmeliydi.²⁸⁶ İmparatorluğun yarı sömürge haline gelmiş olmasından İttihatçı genç kadrolar oldukça şikâyetçi olduklarından ekonomik bağımsızlığa ulaşmak ilk hedefti.²⁸⁷ Klasik Osmanlı bürokrasisinin Batı ile içe içe girmiş olmasının temel sonucu, politik bağımsızlığın yitirilmesi olmuş, Avrupalı sermayedarlardan etkilenerek uygulanan politikalar ülke ekonomisi büyürken mali sistemin çöküşüne sebep olmuştur.²⁸⁸

Elit olmayan Jön Türkler, halkın sorunlarını çözmek için siyasete ortak olduklarını belirtip, halkın siyasi iradesini temsil ettiklerini iddia etmişlerdir.²⁸⁹ Demokratik söylemler ile kitleyi ilk kez peşinde sürüklemeyi başaran cemiyet, politik manevralarında şehirlerden büyük bir beceri ile yararlanmıştı.²⁹⁰ Aslında, bu modernleşmenin getirdiği yeni bir siyasal-kamusal alan anlayışının yansımasıydı. Çünkü cemaatten topluma, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş ile birlikte vatandaşlık kavramı doğmuş, izlenen yasalaştırma faaliyetiyse bu vatandaşın hak ve sınırlılıklarını somutlaştırarak ²⁹¹ alt-orta tabakanın Osmanlı siyasetine dâhil

²⁸⁵ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Kaynak Yay., 2005, s. 48; Erkan Tural, **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler**, Ankara, TODAİE, 2009, s. 49.

²⁸⁶ Şükrü Hanoğlu, **a.g.e.**, s. 23-28; Sina Akşin, **a.g.e.**, 2009, s. 134

²⁸⁷ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yay., 1995, s. 179.

²⁸⁸ Çağlar Keyder, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 1983, s. 180.

²⁸⁹ Masai Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, İstanbul, İletişim Yay., 2000, s. 74.

²⁹⁰ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki...**, s. 239.

²⁹¹ Füsün Üstel, **Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Günümüze Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s. 27.

olmasını sağlayan anayasal düzeni biçimlendirmiştir.²⁹² Siyaset ile ilgilenen birey sayısındaki artış, bireysel katılımı önceki yıllara göre daha dikkat çekici kılmış; düşünmek, eleştirmek, fikir beyan etmek siyasetin olağan icraatları haline gelmiştir.²⁹³ Kurumlaşmış, nesnel, halka hizmet eden bir idare anlayışı, Batı tarzı okulların etkisiyle vatandaşlığı içselleştiren sivil, askeri mekteplilerin, esas yaratmak istedikleridir.²⁹⁴ Bu çerçevede tebaadan vatandaşa geçiş, kamuoyunun gelişmesi, meclis içi muhalefetin doğması, bütün olumsuzluklarına rağmen demokrasi pratiği ve ulusal toplum, ulusal egemenlik ve ulusal devlet oluşturulması bağlamında harcanan çabalar, İttihat ve Terakki dönemini önemli kılmıştır.²⁹⁵

Mektepli subayları en fazla rahatsız eden konu Makedonya'ydı. İstanbul'daki hükümete karşı çoğunlukla milliyetçilikten ve maaş alamamaktan kaynaklanan kıpırdanmaların yaşandığı Makedonya'nın, büyük devletlerin müdahalesi ile kaybedileceğinin anlaşılması üzerine gösterilen tepki, II. Meşrutiyet'e uzanan kapıyı aralamıştır.²⁹⁶ Niyazi ve Enver Beyler harekete geçtiklerinde İstanbul olaya önceki kıpırdanmalar boyutunda yaklaşır.²⁹⁷ 200 adamı ile birlikte ön plana çıkan Niyazi Bey başlangıçta cemiyet ile birlikte hareket etmez. Ancak 6 Temmuz 1908'de Manastır valisine gönderilen bildiri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti hareketin liderliğini üstlenir. Makedonya'dan çekilen telgraflar, İstanbul'un işin ciddiyetine varmasına neden olur ve 24 Temmuz 1908'de II. Abdülhamit Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe

²⁹² Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, s. 135.

²⁹³ Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 28.

²⁹⁴ Sina Akşin, **a.g.e.**

²⁹⁵ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s. 219-220.

²⁹⁶ Mete Tunçay, Siyasal Tarih 1908-1913, **Türkiye Tarihi**, C. IV, Cem Yay., İstanbul, 2007, s. 29.

²⁹⁷ Ernest Edmonds Ramsuar, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, İstanbul, Sander Yay., 1982, s. 151.

konulduğunu açıklar.²⁹⁸ Bütün hareketlerini II. Abdülhamit döneminin istibdadına son vermek ve Meşrutiyet'i yeniden hayata geçirmek üstüne kurgulayan Jön Türkler böylece amaçlarına ulaşırlar. Yalnız II. Abdülhamit'in ani bir kararla Meşrutiyeti ilan etmesi idari yapının maneviyatını bozarak onu bütünüyle çalışamaz hale getirir.²⁹⁹ Jön Türklerin tıpkı Yeni Osmanlılar gibi toplumsal sistemi değiştirmek amacından ziyade imparatorluğu kurtarmayı hedeflemeleri, programsızlıkları ve iktidar olmak konusunda taşıdıkları endişe, müdahaleler ile dolu bir döneme uzanan yolu açmıştır.³⁰⁰ Yine cemiyetin üyelerinin yaşça çok küçük ve tecrübesiz olmaları, devlet idaresinde büyük ve tecrübeli kişilere güvenilmesi nedeniyle bir başka dezavantajdı. Yeterli tecrübe ve örgütlenmeden yoksun olduklarının farkında olan İttihatçılar, Meşrutiyet'in ilk yıllarında iktidarı doğrudan denetlemek yerine dolaylı yollardan ona ortak olmaya çalışmışlardır.³⁰¹

Anayasanın yeniden ilan edilmesiyle istibdat zincirlerinin kırılması kültürel hayatı hızlandırarak basın hayatında patlama yaşanmasına neden olmuştur. 25 Temmuz 1908 günü İkdam 60.000, Sabah 40.000 nüsha basmış, bu nüshalar satış fiyatlarının kırk misli fiyatla elden ele dolaşmıştır.³⁰² Fikirlerini yansıtmaya fırsatı bulamayanların yeni gazeteler çıkartmaları ilk iki ay içinde 200'ün üstünde gazetenin ortaya çıkmasına neden oldu. Her görüşten gazete ve dergi yayınlanmaya başlarken gazete tirajları 2000'den 50.000'e kadar yükseldi. Kanun-ı Esasi'nin ilanından 1918

²⁹⁸ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 22-23.

²⁹⁹ **A.g.e.**, s. 35

³⁰⁰ **A.g.e.**, s. 37.

³⁰¹ **A.g.e.**, s. 40, Eric Jan Zürcher, **a.g.e.**, s. 141

³⁰² Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2004, s. 230.

sonuna kadar 918 gazete ve dergi çıkartıldı.³⁰³ 28 Temmuz 1909'daysa basın özgürlüğünü kısıtlayıcı yeni bir basın kanunu getirildi. 22 yıl yürürlükte kalan bu kanunun üstünde yapılan değişikliklerle İttihat ve Terakki basını kontrolü altında tuttu. Mesela 9 Kasım 1913'te çıkartılan kanun ile devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek biçimde yayın yapan gazetelerin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılabileceği kabul edildi.³⁰⁴

1908 sonrası siyasal tartışmalarının niteliğini incelediğimizde ilkesel tartışmalardan ziyade gündelik konuların merkezde olduğunu görürüz. Tartışmaların İttihat ve Terakki'nin ya lehinde ya da aleyhinde dönmesi cemiyetin eleştirilere karşı hoşgörü ya da hoşgörüsüzlüğünün sınırlarını belirler.³⁰⁵ Elbette bu sınırlar II. Abdülhamit dönemindeki gibi keskin değildir. Her ne olursa olsun ortalığı kaplayan çeşitli yayınlar, düşünceler, polemikler, kurulan dernekler ve kulüpler aracılığıyla sağlıklı bir düşünce ortamı şekillendiğinden yalnız siyasi değil kültürel, iktisadi, toplumsal konular da gündeme taşınmıştır.³⁰⁶

Olaylar karşısında hızla değişen, dönüşen İttihatçı liderlerin izledikleri politikayı ideolojik bir tutarlılık değil hedefe ısrar ile ulaşma kaygısı biçimlendirmekteydi.³⁰⁷ İdeolojik tutarlılıktan uzak olan Jön Türkler için hedef, monarşinin yanında bir parlamento var edebilmektir. Bu ekseninde Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin gibi siyasi arenanın etkili düşünürlerinin bile görüşleri doktriner bir değer taşımadığından, kuramlardan ziyade eleştiri ve fikir beyanları belirleyici olmuştur. İttihat ve Terakki

³⁰³ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003, s. 83-84.

³⁰⁴ **A.g.e.**, s. 86.

³⁰⁵ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 231.

³⁰⁶ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 371.

³⁰⁷ Çağlar Keyder, **a.g.e.**, s. 85

döneminde de devam eden bu ideolojik tutarsızlık pragmatik kaygıların politikanın gidişatını belirlemesine sebep oldu.³⁰⁸ Kısacası İttihatçıların ortak paydaları ortak bir ideolojik programdan çok Abdülhamit muhafazakârlığına ters düşen bir tür eylemciliği, değişimi ve ilerlemeyi kapsayan ortaklaşa bir tutumlar bütünüydü.³⁰⁹

İttihat ve Terakki'nin, başlarda iktidarı dolaylı yollardan kontrol etmesi 1913 yılına kadar süren bir siyasal çekişme ortamı yaratmıştır. Devrimin daha ilk yılında beş hükümet değişir, pek çok nazır istifa eder.³¹⁰ İktidara talip üç güç, 1913 Bab-ı Ali baskınına kadar yönetimi ele geçirebilmek için çaba harcamıştır. Bunlardan ilki İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Cemiyet yukarıda belirttiğimiz nedenler dolayısıyla başlangıçta pasif kalacak; ancak dış politikada gerçekleşen olaylar nedeniyle hem aktifleşecek hem de eli güçlenecektir. Meşrutiyeti yeniden ilan ederek günü kurtaran II. Abdülhamit ise ikinci aktördür. Büyük ihtimalle cemiyetin yapabileceklerini izleme ve ona göre hareket etme politikası güden padişah, iktidarı tekrar kendi denetiminde toplamayı hedeflemekteydi. II. Abdülhamit döneminde etkisizleştirilen Bab-ı Ali bürokrasisi ise üçüncü güçtür. Deneyimli Bab-ı Ali bürokrasisi ülkenin kurtarılması için gereken reçetelerin kendisinde olduğunu düşünmekte, 1902 ve 1907'de Jön Türkler arasındaki adem-i merkezîyetçilik-merkezîyetçilik ayrımı ve yabancı müdahale konusunda yaşanan tartışmaların yarattığı Prens Sabahattinci grubun da desteğini almaktaydı. Bu güçler arasında yaşanan iktidar mücadelesi, Meşrutiyet'in ilanının hemen sonrasında başlayan Harbiye ve Bahriye nazırlarının atanması

³⁰⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1860-1908)**, C. I, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970, s. 287-292

³⁰⁹ Eric Jan Zürcher, **a.g.e.**, s. 193

³¹⁰ Erkan Tural, **a.g.e.**, s. 34

sürecinde kendisini göstermiştir.³¹¹ 5 ve 6 Ekim 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhak etmesi ve Girit'in Yunanistan'a katılması Temmuz'da başlayan umutlu sürecin hiç de beklenileceği gibi olmayacağını işaretlerini vermiştir.³¹² Aralık 1908'de yapılan seçimleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteklediği kişiler kazanır; ama dikkat çekici nokta meclise giren 275 milletvekilinin 160 tanesinin cemiyet üyesi olması ve azınlıkların güçlerine ters orantılı olacak şekilde temsil edilmeleriydi. Osmanlıcılık ideali etrafında herkesi bir çatı altında toplama stratejisinin yarattığı bu durum, İttihat ve Terakki'nin meclis içinde ciddi bir muhalefet ile karşılaşacağını sinyallerini de verir.³¹³

Bu güç odakları arasında başlayan iktidar mücadelesi 31 Mart 1909 tarihli isyan ile önemli bir dönemece girer. Yeni rejimin getirdiklerinden ve götürdüklerinden rahatsız olan çevreler, İttihatçı karşıtlığı söylemi ekseninde *Ahrar Fırkasının* etrafında toplanmaya başlarlar. Özellikle ordu içindeki alaylı-mektepli gerginliği, talimlerin Prusya geleneklerine göre disiplin altına alınması, sınavlarından geçemeyen medrese öğrencilerine askerliğin zorunlu hale getirilmesi ve akılcı reformlarla idari mekanizmanın yeniden organize edilmeye çalışılması cemiyet karşıtı tavrı sertleştirir. Zaten, bu nedenlerden dolayı ayaklanma dinsel bir bağnazlıktan ziyade siyasi bir karakter taşımaktaydı.³¹⁴

İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurulmasının hemen akabinde muhalif *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ve onun için yapılan cenaze

³¹¹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki...*, s. 342.

³¹² Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 30.

³¹³ Bülent Tanör, *a.g.e.*, s. 183-184.

³¹⁴ Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 147, Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki...*, s. 75.

töreni İttihat ve Terakki'ye yönelik tepkiyi somutlaştırdı.³¹⁵ Ayaklanmanın İstanbul'da derinleşmesi üzerine İttihat ve Terakki'nin merkezi Selanik'te Mahmut Şevket Paşa komutasında *Hareket Ordusu* toplandı. Makedonya'dan İstanbul'a giren ordu hızla otoriteyi tesis etti. Hareket Ordusu sayesinde anayasa kurtarıldı, ancak İttihat ve Terakki bunun için bedel ödemek zorunda kaldı. Çünkü 1913 yılına kadar cemiyet adına hareket etmediğini, kanun ve nizamı kurmak amacını güttüğünü belirten Mahmut Şevket Paşa ve generallerinin küçük ortakları haline geldiler.³¹⁶ Bu nedenle askeri hiyerarşiyi kontrol eden yüksek rütbeli subaylar ile siyasal yaşamı kontrol eden İttihat ve Terakkili küçük rütbeli subaylar arasında gerginlik ortaya çıktı.³¹⁷

Cemiyet ve ordunun topraksal bütünlük noktasında hareket etmeleriyle bu iki gücü ister istemez birbirine yaklaştırmaktaydı. *31 Mart Ayaklanmasına* verilen tepki 1909'da girişilen yasama faaliyeti ile II. Meşrutiyet düzenini pekiştirmek oldu. Parlamento artık sadece kabinenin güvenoyunun alınamaması durumunda feshedilecek, fesihden üç ay sonra da seçimler yapılacaktı.³¹⁸ Yapılan değişikliklerle 119 madenin 21 tanesi değiştirilmiş, biri kaldırılmış, üç tane de yeni madde eklenmiş, böylece yürütme organı zayıflatılırken yasama organı güçlendirilmiştir.³¹⁹ Yasama ve yürütme padişahattan koparak demokrat organlar haline gelmiş, sarayın etkisi kırılmış, ordunun siyasal yaşama müdahale süreci başlamıştır. Gerek devlet aygıtının yeniden düzenlenişi gerek de kişi haklarında elde edilenler ile Osmanlı Devleti esas 1909'dan itibaren meşruti sisteme geçmiştir.³²⁰ Aslında İttihat ve Terakki'nin yasalaştırma

³¹⁵ Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 31.

³¹⁶ Feroz Ahmad, **a.g.e.**, s. 76.

³¹⁷ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 224.

³¹⁸ Eric Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.149

³¹⁹ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki...**, s. 97-98.

³²⁰ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s. 218.

faaliyeti bir önceki istibdat dönemine verilen tepkiydi. Daha önce keyfi olarak da yapılabilen şeyler artık belli yasal yetkilere dayanılarak yapılabilecekti. Açıkçası başlatılan yasalştırma faaliyeti ile eski düzeni tasfiye etme ya da hiç değilse zayıflatma amaçlanmıştır.³²¹

Ayaklanma sonrasında II. Abdülhamit'in iktidar mücadelesinde saf dışı bırakılması muhalefeti, Bab-ı Ali bürokrasi ve onun etrafında toplanan liberallerin devralmasına neden oldu. Kamil Paşa etrafında toplanan bu çevre cemiyetin gücünü kırabilmek için elinden geleni yapmaktaydı. 1 Nisan 1910'da Arnavutluk'ta geniş çaplı bir isyanın patlak vermesi, 9 Haziran 1910'da *Sada-yı Hak* gazetesi yazarı Ahmet Samim Bey'in vurulması ve Eylül 1910'da Hüseyin Hilmi tarafından Osmanlı *Sosyalist Fırkası*'nın kurulması cemiyete yönelik muhalefetin artmaya başladığını göstermektedir.³²² Bu arada cemiyet ile fırka arasındaki ikililik de belirginleşir. Fırka, cemiyetin aleti gibiydi. Cemiyet asıl vücut iken fırka onun siyasi yaşamı kontrol etmesini sağlayan araçtı.³²³ Cemiyet işlerinin uzun bir süre savunma psikolojisi ile gizli bir şekilde yürütülmüş olması da dikkat çeken bir başka husustur. Siyasetin yıpratıcı unsurlarından uzak kalmak, üyeler arasında mistik bir bağ örme isteği siyasal amaçlar için yıldırma ve sindirme yöntemlerinin kullanılması bu gizliliğin temel nedenleridir.³²⁴

1911'de İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalefetin dozu daha da artar. Şubat 1911'de Miralay Sadık Bey *Hizb-i Cedit* grubunu kurar ve cemiyetin yöntemleri ile

³²¹ Sina Akşin, **a.g.e.**, 230

³²² Eric Jan Zürcher, **a.g.e.**, s. 152-153.

³²³ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 238.

³²⁴ **A.g.e.**, s. 246.

onu kısıtırmaya çalışır.³²⁵ Nisan 1911’de *Hizb-i Cedit* grubunun dile getirdiği taleplerin kabul edildiği on maddelik yeni bir program yayınlanır. Eylül 1911’de İtalya’nın Osmanlı Devleti’ne harp ilan etmesi ile muhalefetin eleştirileri artar, bir ay sonra ise İttihat ve Terakki karşıtı bütün çevreler büyük bir karmaşa içinde *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* adı altında toplanır. Bu çevrelerin İttihat ve Terakki’den nefret etmek dışında ortak bir yanları bulunmamaktaydı.³²⁶ Aralık 1911’de İstanbul’da yapılan ara seçimleri *Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın* adayının bir oy farkla kazanması seçim havasını daha tartışmalı bir noktaya getirirken, İttihat ve Terakki Fırkası’nı meclis içindeki hareket kabiliyetini arttırabilmek için seçime yönlendirir. Ancak seçime gidilebilmesi için meclisin feshedilmesi bunun için de 35. Maddede değişiklik yapılması gerekmektedir. İttihat ve Terakki 1909’da yapmış olduğu değişiklikle çelişerek meclisin feshine ilişkin yorum yetkisinin kısıtlanmasını, padişahın yetkisinin arttırılmasını istemektedir.³²⁷ Uzun tartışmalardan sonra 35. Madde için yapılan oylamada 234 oyda 125 kabul,105 ret ve 4 oy da çekimser kalır. Değişiklik gerekli 2/3’lik çoğunluk sağlanamadığından reddedilir. Sait Paşa bu sonucu kendine güvensizlik olarak kabul eder, ayandan gelen olumlu görüş üzerine 18 Ocak 1912’de padişah meclisi fesheder. Bunun hemen üzerine iki parti de seçim çalışmalarına başlarlar.³²⁸

Seçimlerin hemen sonrasında Nisan 1912’de yeni meclis açıldı. Ancak meclisin yeni üyelerini belirlerken yapılan ve tarihimize *Sopalı Seçim* olarak geçen 1912 seçimleri gündemin ilk maddesiydi. Gerçekten de seçim yapılırken kullanılan yöntem adil, genel ve eşit oy ilkesini sağlayacak durumda değildi. Ayrıca vilayetlerde bulunan

³²⁵ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki...*, s. 132.

³²⁶ Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 152-153., Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki...*, s. 152.

³²⁷ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 123; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki...*, s. 156,

³²⁸ Tevfik Çavdar, *a.g.e.*, s. 123

görevlilerin de seçime müdahalesi söz konusuydu.³²⁹ Cemiyet 1912 seçimlerinde sopadan çok daha ince taktikler de kullanmıştır. İktidar partisi olarak İttihat ve Terakki alacağı oylara karşılık vaatlerde bulunabilmekteydi.³³⁰

Meclisin açılmasından hemen sonra İttihat ve Terakki Fırkasına yönelik muhalefet kendisini gösterir. Mart 1912’de matbuat kanununda yapılan değişiklikle memurların ve askerlerin politik yazılar yazmaları yasaklanır, bu arada Arnavutluk Ayaklanması ve devam eden Trablusgarp İşgali İttihatçıların iç ve dış politikada sıkışmalarına yol açar. Özellikle Arnavutluk Ayaklanması sırasında yaşanan olaylar 1908 Temmuzunda yaşananlara oldukça benzemektedir. Ayaklanmayı haklı gören çevreler hükümetin düşmesini ve seçimle daha dürüst bir meclisin oluşturulmasının zorunluluğunu savunmaktaydılar. Ordu içindeki *Halaskar Zabitan* adlı gizli örgüt, İttihat ve Terakki istibdadını yıkmayı hedefleyip, seçimle meşru bir meclis kurmayı istemektedir.³³¹ Temmuz 1912’de Gazi Muhtar Paşa sadrazamlığında *Büyük Kabine* kurulur, Ağustos 1912’de ise sopalı seçimle belirlenen meclis feshedilir. İttihat ve Terakki’nin muhalefetten çekilmek zorunda kalması hiç şüphesiz ki iktidara geliş amacıyla iç ve dış politikada yaşanan olayların çelişmesiydi. Devleti kurtarmak için iktidara talip olan parti; Trablusgarp’ı İtalya’ya teslim etmek sorumluluğunu üstlenmek istememekte, nefes alabilmek için kendisine fırsat yaratmaktaydı.³³²

Büyük Kabine’nin idaresi altında Osmanlı Devleti tam bir kargaşa ile karşı karşıya kalır. 8 Ekim 1912’de Balkan Savaşı başladıktan on gün sonra Uşi Antlaşması imzalanır. Bu kabinenin dört aylık idaresinde Edirne dâhil olmak üzere

³²⁹ Tefik Çavdar, **a.g.e.**, s. 124

³³⁰ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki...**, s. 157.

³³¹ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 310-312., Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 222.

³³² Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 319

İmparatorluğun Balkanlardaki bütün toprakları elden çıkar.³³³ Balkan Savaşlarıyla İmparatorluk 150.000 kilometrekarenin üstünde ülkenin en gelişmiş topraklarını kaybetmiş, İstanbul tıpkı *93 Harbi*'nde olduğu gibi yine Müslüman mülteciler ile dolmuştu.³³⁴

Büyük Kabineye paralel olarak İttihat ve Terakki üstündeki baskı artar. Kapatılan *Tanin Gazetesi Cenin, Senin ve Hak* adlarında varlığını sürdürmeye çalışır.³³⁵ I. Balkan Savaşında Edirne'nin kaybedilmesiyle İttihatçılar için dönüm noktası olur. Öyle ki Birinci Balkan Savaşı'nın yarattığı ortam olmasaydı, Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa'nın İttihatçı karşıtı hükümetleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni siyaset sahnesinden silebilirlerdi. İmparatorluğun ikinci başkentinin kaybedilmesi cemiyetin imparatorluğu kurtarmak söylemiyle yeniden iktidara gelme çabalarını hızlandırmıştı.³³⁶ Saltanat Şurası ile Kamil Paşa'nın Edirne'nin kaybedilişinin sorumluluğundan kaçmak istemesi sırasında 23 Ocak 1913'te *Bab-ı Ali Baskını* gerçekleşir.³³⁷ Sadaret binasını basan Enver Paşa liderliğindeki grup, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürerek Kamil Paşa'yı zorla sadrazamlıktan istifa ettirir. Böylece Kamil Paşa'nın yerine kurulan Mahmut Şevket Paşa kabinesi ile İttihat ve Terakki yeniden iktidara gelir.³³⁸ İttihat ve Terakki'yi zorla hükümeti devirmek konusunda tereddüde düşürecek bir durum söz konusu değildi. Sonuç itibariyle kendi iktidarı sırasında Arnavutlar ve subaylar onlara karşı ayaklandırılmış, hukuken geçerliliği şüpheli de olsa çoğunlukta olduğu meclis dağıtılmış, yayın organları

³³³ Tefik Çavdar, *a.g.e.*, s. 126

³³⁴ Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 161

³³⁵ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki...*, s. 167.

³³⁶ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. s. 51-52

³³⁷ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki...*, s. 178.

³³⁸ Tefik Çavdar, *a.g.e.*, s. 129.

kapatılmıştı. Bu ortamda cemiyetin demokratik yollarla iktidara gelebilmesi mümkün gözükmemekteydi.³³⁹

Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi İttihat ve Terakki partisinde büyük bir şaşkınlık yarattı. Paşa'nın cenazesi büyük bir kalabalık ile uğurlandı. Cemiyetin bu duruma verdiği tepki sıkıyönetim mahkemeleriyle tam bir muhalif avı başlatmak oldu.³⁴⁰ Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi İttihat ve Terakki için muhalefetin sessizleştirilmesi ekseninde 31 Mart Olayı'nın bastırılması kadar önemlidir. İki olayın da ardından gösterilen tepki muhalefetin uzun bir süre sindirilmesine ve İttihat ve Terakki'nin kararlı bir icraatlar dönemine girmesine sebep oldu. Yani Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesine gösterilen tepki İttihat ve Terakki'nin iktidarı doğrudan ele almasını sağladı.³⁴¹

Temmuz 1913'te Edirne'nin geri alınmasıyla cemiyet verdiği sözü tuttu. Edirne'nin kurtarılışından hemen sonra Enver Paşa, Batı Trakya'da Türkçe konuşan bölgelerde *Fedailer* aracılığıyla bir gerilla hareketi başlattı. Bu gerilla savaşında Milli Mücadele'deki direniş örgütlenmeleri için laboratuvar vazifesi görecek olan *Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi* kuruldu. Fedailer 1914'te kurulan *Teşkilat-ı Mahsusa*'nın çekirdeğini de oluşturacaklardır. Yine doğrudan iktidara geçiş döneminde üç önemli kişi lider olarak ön plana çıkacaktır. Çeşitli hiziplere mensup 50 kişilik bir kadro tarafından yönetilen İttihat ve Terakki'de Enver Paşa orduya hâkimdi, Talat Paşa cemiyet içindeki en nüfuzlu sivildi, Cemal Paşa ise İstanbul muhafızı olarak ön plandaydı. Özellikle Talat Paşa, bu üç lider içinde hizip önderlerini

³³⁹ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 352.

³⁴⁰ Tefik Çavdar, **a.g.e.**, s. 133.

³⁴¹ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 368.

uzlaştırabilmesi nedeniyle politika oluşturulmasında merkezi rol oynar.³⁴² Bu üç liderin yönetimi altında devlet gücünün mekanizması terör idaresine varacak şekilde sıkılaştırılır.³⁴³

3.2. İttihat ve Terakki Fırkasının İktidarı Doğrudan Kontrolü Altında Tuttuğu Dönem (1913-1918)

İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarı doğrudan kontrol ettiği 1913-1918 tarihleri arasındaki dönem, muhalefetin sindirilmesi akabinde güçlü bir merkeziyetçi idari mekanizma oluşturmak isteyen parti kadrolarının icraatlarını hayata geçirdikleri yılları kapsamaktadır. Bu yılların en önemli olayı şüphesiz ki I. Dünya Savaşıdır. Ancak Almanya ile Türkiye arasındaki ilişki, İttihat ve Terakki'nin milli burjuvazi yaratma politikaları ve Türkçülüğe yönelik bu yılların önemli değişiklik noktalarıdır.

Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe konulduğu süreçte II. Abdülhamit ile Almanlar arasındaki ilişki nedeniyle İttihatçıların İngiltere yanlısı olduklarını görmekteyiz. Ancak ne kadar İngiliz yanlısı olunursa olunsun ülkenin yeni yetişen aydın kesimlerinin üstündeki Alman etkisi reddedilemezdi.³⁴⁴ Zaten dış politikadaki gelişmeler de Alman taraftarlığını merkeze alan taktik bir stratejiden oluşmaktaydı. Bu stratejideki amaç, İngiliz ve Fransızların Arap vilayetlerindeki, Rusya'nın ise Doğu Anadolu üstündeki emellerinin karşısına çıkabilmektir.³⁴⁵ 14 Temmuz 1880'de Almanya ile yapılan anlaşma ile Alman uzmanlar yüklü bir maaş ve sağlam özlük haklarıyla Osmanlı Devleti'ne gelmeye başlarlar. Gelen bu uzmanlar, Almanya'da

³⁴² Eric Jan Zürcher, **a.g.e.**, s. 162-163., Tevfik Çavdar, **a.g.e.**, s. 134-135.

³⁴³ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 226.

³⁴⁴ Ernest Edmonds, **a.g.e.**, s. 161-163

³⁴⁵ Çağlar Keyder, **a.g.e.**, s. 85.

ikinci sınıf muameleye tabi olan, başka ülkelerde yeni fırsatlar arayan kişilerdi.³⁴⁶ Colmar von der Goltz'da simgeleşen bu Alman uzman geleneği II. Meşrutiyet Döneminde zirve noktasına ulaşmıştır. 4000 sayfadan fazla Türkçe broşür ve ders kitabı yayınlayan Goltz, mektepli subayların yetişmesinde ve onların Prusya disiplininin önemini kavramalarında ve Alman hayranı olmalarında merkezi bir rol oynamıştır.³⁴⁷ Eğitim müfredatına taktik, strateji, askeri tarih, kartografi ve istatistik gibi yeni dersler ve çalışma alanları ekleyen Goltz Paşa'nın eğitim sistemiyle yeni bir subay kuşağı şekillenir. 15 yıl sonra misyonunu tamamlayıp Almanya'ya geri döndüğünde mektepli subayların oranı tüm Osmanlı subaylarının çeyreğini oluşturacak düzeye gelmişti.³⁴⁸

Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkide Osmanlının stratejik öneminin yanında ciddi bir pazar olması gerçeği de yatmaktaydı. Alman mamul maddeleri ve silah sanayisi için Osmanlı Devleti bulunmaz bir nimetti. 1909–1910 yılında sadece *Schwarzkopf* firmasına 180 adet torpido ısmarlanır. Birinci Dünya Savaşı'na yaklaştıkça bu askeri birliktelik *Deutsche Bank'tan* alınan krediler sayesinde derinleşir.³⁴⁹ Cavit Bey'in İngiltere ve Fransa'dan borç para bulmaya çalıştığı sırada devreye giren *Deutsche Bank*'ın ihtiyaç duyulan miktarı temin etmesi Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletlerinin himayesine girmesini engeller.³⁵⁰ Aslında dış borçlanma olayında görüldüğü gibi iktidarının karşılaştığı siyasal ve ekonomik sorunlar, tecrübesizlikler, tutarsızlıklar Jön Türklerin koyu bir Alman dostu olmalarına

³⁴⁶ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, İletişim Yay.,2002, s. 88-89.

³⁴⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s. 114., Fuat Dünder, **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İstanbul, İletişim Yay., 2008, s. 29

³⁴⁸ Fuat Dünder, **a.g.e.**, s. 63.

³⁴⁹ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s. 200.

³⁵⁰ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki...**, s. 125, Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 279.

yol açar.³⁵¹ 1913'te General Otto Liman von Sanders'in başkanlığında gelen Alman heyeti ile birlikte sadece ordunun değil İmparatorluğun her köşesinde Alman nüfuzu artar, sivil hayatta Alman taraftarı olmak bir moda haline gelir.³⁵² Alman tüccarları, yatırımcıları, Alman eğitim ve sosyal yardım tesislerini yöneten personel ve uzman ve subaylar ile İstanbul'da kalabalık bir Alman kolonisi oluşur ve Beyoğlu'nda yeni dükkân ve mağazalar açılır.³⁵³

İttihat ve Terakki dönemi Alman kültür politikası 1908-1912 ve 1913-1918 olmak üzere iki evreye ayrılabilir. İlk evrede büyük devletler ile girilen rekabette Osmanlı seçkinlerinin sempatisi Alman dili ve kültürü ile tanıştırılarak kazanılmaya çalışıldı. 1913'te Alman hayranı İttihatçı subayların iktidarı ele almalarıyla Türk toplumunun önemli bir kısmının Alman düşünce ve değerler sistemine yakınlaştırılması hedeflendi.³⁵⁴ Başlangıçtan itibaren Almanya'nın siyasi, kültürel, iktisadi, askeri etkisi altına giren imparatorluk, gerçek Alman kültürünü değil Alman propagandasını tanıdı. Rusya'da yaşanan kültürel reformdan farklı olarak Osmanlı Aydınları Kant, Schelling, Hegel, Feuerbach ve Marx ile gelişen klasik Alman felsefesi, Alman edebiyatı, tekniği ve doğa bilimlerinin niteliğini kavrayamayarak pragmatizm ile bütünleşen Alman otoritaryanizmini kendisine örnek aldı.³⁵⁵ Gene de eğitim alanındaki Alman etkisinin olumlu bir bilançosu çıkartılabilir. Türk eğitiminin Alman sistemine göre yeniden yapılandırılmasında kazanılan kısmi başarı ve Alman

³⁵¹ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ...**, s. 197.

³⁵² **A.g.e.**, s. 125.

³⁵³ **A.g.e.**, s. 84.

³⁵⁴ Mustafa Gencer, **Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhü:1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim**, İstanbul, İletişim Yay., 2003, s. 334.

³⁵⁵ İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 91.

profesörlerin reform çabaları Cumhuriyet döneminde etkisini gösterdi.³⁵⁶ Özellikle gençleri askerliğe hazırlamak için yeni jimnastik dersleri, askeri talim ve donanım dersleri, askeri zaferleri ön plana alan tarih dersleri müfredata yerleştirilir. Böylece askerin millete hizmet etme düşüncesi yerini milletin askere hizmet etmesi düşüncesine yani militarizme bırakır.³⁵⁷ Alman hayranlığının Türkçülük bağlamındaki en önemli etkisi İslamcılıktan da umut kesilmesi sebebiyle Pantürkizm'e yönelen yeni bir yayılmacı modelin doğmasıdır.³⁵⁸ Pangermanist Almanya ile modernleşme ve uluslaşma bağlamında güç kazanan Pantürkizm'in Turancı, maceracı taşkınlıkları yükselen yeni ideolojinin realiteyi zorlayan serüveni olacaktır.³⁵⁹

Balkan Savaşları imparatorluğun coğrafi ve etnik yapısını da değiştirmiştir. Şüphesiz ki bu değişiklik devleti kurtarma kaygısında olan İttihat ve Terakki'nin iç ve dış politika zihniyetini de şekillendirmekteydi. İç politika açısından en önemli değişiklik Osmanlıcılığın tamamen terk edilerek, etnik eksenli bir dönüşümün yaşanması olmuştur. Dış politika açısından en önemli gelişme ise ülkedeki Alman etkisinin günden güne artması ve I. Dünya Savaşıdır. İmparatorluğun Rumeli'deki topraklarını kaybetmesi çok uluslu niteliği ortadan kaldırıncaya, İttihatçılar dikkatlerini Anadolu ve Arap coğrafyasına yönlendirmişlerdir. Ancak, Araplarda Trablusgarp Savaşı nedeniyle artık Osmanlı İmparatorluğu'na sıcak bakmamakta, milliyetçilik onları da etkilemekteydi. Kaybedilen topraklarla birlikte Türklerin, İmparatorluktaki

³⁵⁶ Mustafa Gencer, **a.g.e.**, s. 335.

³⁵⁷ Fuat Dünder, **a.g.e.**, s. 70.

³⁵⁸ İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 202.

³⁵⁹ Bülent Tanör, **a.g.e.**, s. 212.

en yoğun unsur haline gelmeleri küçük burjuva radikalizmini bu unsura yönlendirecektir.³⁶⁰

İttihatçılar, Osmanlı Türkleri arasında milli bir kimlik yaratarak toplumsal birliği güçlendirmeyi amaçlamaktaydılar. Ancak bu milliyetçi anlayış Milli Mücadele sonrasındaki milliyetçilikten farklı olarak batılılaşma ve laikleşmeden ziyade İslamlaşmayı merkeze almaktaydı. Bu durumun nedeni şüphesiz ki yayılcı bir siyaset izlenebilmesine İslam'ın daha müsait olmasıydı.³⁶¹ İlginç olan nokta Türkçülüğün gelişimi üstünde Anadolu dışından gelen unsurların etkisidir. Kafkasya'dan ve Rumeli'den göç eden Avrupa ve Rusya'daki nasyonalizmden etkilenen aydınlar, Anadolu merkezli Türk milliyetçiliğinin biçimlenişinde belirleyici olmuşlardır.³⁶² Ülkenin kaderinde rol oynayan göçmenlerin Kafkasya kanadı, İslami politikaların, Rumeli kanadı ise Türkleştirme politikalarının gündeme gelmesinin demografik nedenini ve zeminini hazırlamışlardır.³⁶³ İttihat ve Terakki'nin İslamcılığa yönelişini 1914 meclisinin temsil oranları açıkça göstermektedir. 5.338.000 Arap'ı 84 mebus, 12.500.000 Türk'ü 144 mebus temsil etmekteydi.³⁶⁴ Cemiyet açıkça İslamcılık tabanından hareketle imparatorluğun varlığını koruma yollarını aramaktaydı. I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylar cemiyet ile Araplar arasındaki ilişkinin sınırlarını şekillendirecek, Arap dünyasından ümit kesildikçe İttihatçılar dikkatlerini daha fazla Anadolu'ya yönlendireceklerdir. Tabii İttihatçıların merkezi ve baskıcı politikalarla Arap, Arnavut ve diğer Türk olmayan Müslümanlar arasında da Türkleştirme

³⁶⁰ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki...**, s. 226-228.

³⁶¹ Marai Asai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, İstanbul, İletişim Yay., 2000, s. 147.

³⁶² Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar...**, s. 87

³⁶³ Fuat Dündar, **a.g.e.**, s. 28.

³⁶⁴ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki...**, s. 230.

politikası izlemeleri cemiyet ile diğer Müslüman unsurlar arasındaki ilişkiyi biçimlendirecektir.³⁶⁵

İttihatçıların milliyetçilikten yararlanmaya başladıkları sırada Balkan milliyetçiliğinden daha farklı bir konumla karşılaşmışlardır. Romantik devletler olan Balkan devletleri önce milli kültürlerini hazırlamış daha sonra bu milli kültürleri aracılığıyla milli devletlerinin kurumlarını yaratmışlardır. İttihatçılar için ise tam tersi bir durum söz konusuydu. İttihatçıların elinde Osmanlı Devleti'nden miras kalmış zengin bir idari mekanizma vardı. Ancak o idari mekanizmanın içini doldurabilecekleri herhangi bir milli kültür bulunmamaktaydı.³⁶⁶ Açıkçası imparatorlukta tarih ve felsefe okumayan tek unsur olarak Türkler kalmıştır. Balkan milletleri ve Araplar dış dünyadaki bilimsel ve kültürel konuları yabancı kaynaklardan öğrenirken Türkler, bu bilgi birikiminden uzaktılar. Zaten bu sebeple hem Osmanlılık hem de İslamcılık çoğu zaman slogancılık ve gösterişçilikten öteye geçememiştir.³⁶⁷

İttihatçılar Anadolu'yu Türkleştirirken, İslamlaştırırken pozitivist bilimsel hiyerarşisi olan hesap, geometri ve mekanik sıralamayı kullanarak etno-istatistik, etnografik harita ve araştırmalardan yararlandılar.³⁶⁸ Modern ulus-devletlerin oluşmasında nüfus sayımlarının gördüğü işlev dikkat çekicidir. Devletlerin halkları üstündeki bu en kapsamlı girişimlerinde etnik ve dinsel kimliklendirme metotları kimlik sorununa yaklaşımlarını netleştirmektedir.³⁶⁹ Haritalarında benzeri bir işlevi

³⁶⁵ Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 218

³⁶⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı...**, s. 19-20

³⁶⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda...**, s. 80.

³⁶⁸ Fuat Dündar, **a.g.e.**, s. 85.

³⁶⁹ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul, Metis Yay., 2004, s. 183-184.

vardı. Bütünleştirici bir sınıflandırma temelinde iş gören haritalar, bürokratik üretici ve tüketicileri radikal politikalara yönlendirmiştir.³⁷⁰ İttihatçıların ilk faaliyetlerinden birisi vatan savunması için ordu bünyesinde haritacılık çalışmaları yaparak Anadolu'nun etnografik yapısını aydınlatmalarındır. Başvurulan logo-haritalar ile İttihatçılar bir propaganda süreci başlatmıştır.³⁷¹ Bab-ı Ali baskınından sonra İttihatçıların etnik yapılar üstündeki her köyü bir askeri uç olarak algılayan niceliksel, niteliksel çalışmaları hız kazanırken Anadolu'nun pek çok yerine saha araştırmaları yapılır.³⁷² Aslında İttihatçıların I. Dünya Savaşı sırasında izlediği Türkleştirme politikası matematiksel bir operasyondan ibarettir. İttihat ve Terakki bilimsel ölçütler ve yüzdeler aracılığıyla nüfusun kompozisyonu ile devletin ve ordunun çıkarlarına uygun hale getirebileceğine inanmaktaydı.³⁷³

İttihat ve Terakki Cemiyeti ekonominin durumu ile özellikle ilgilenmiştir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı ekonomisi Avrupa'dan gelen sanayi ürünlerinin istilasına uğramaya başlamıştır. Özellikle tekstil ürünlerini büyük yekûnu aşama aşama dışarıdan ithal edilebilir hale gelmiş, yüzyılın başlarında kendisine yeten Osmanlı Devleti, yüzyılın sonlarına doğru iç tüketimin %80-%90'ı ithal malı iplik ve kumaşlardan sağlanan bir ülke görünümüne bürünmüştür.³⁷⁴ Dış borçlanmalar, sürekli akan yabancı yatırımlar, giderek ağırlaşan kapitülasyonlar 1881'de *Duyun-u Umumiye'nin* kurulması ile sonuçlanmış, Osmanlı ekonomisi hızla çöküşe doğru yol

³⁷⁰ **A.g.e.**, s. 192

³⁷¹ Fuat Dündar, **a.g.e.**, s. 116-119.

³⁷² **A.g.e.**, s. 126.

³⁷³ **A.g.e.**, s. 432.

³⁷⁴ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1908-1980)", **Türkiye Tarihi :Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, İstanbul, Cem Yay., 2007, s. 268.

almıştır.³⁷⁵ 1820'lerden itibaren hızla büyüyen Osmanlı-Avrupa ticareti dış pazara yönelik tarımsal meta üretimini yaygınlaştırırken zanaatlara dayalı tarım dışı üretimin gerilmesine neden olmuştur. Buna paralel olarak artan yabancı sermaye dış ticareti arttırmayı hedefleyen ağaç biçimli demiryolu hatları döşemiştir. Bu durum iltizam usulünü önemsizleştirdiğinden dış ticaret için tarımsal meta sağlama kaygısı ön plana çıkmış, büyük toprak sahipliği daha kârlı hale gelmiştir.³⁷⁶

1915 sanayi sayımına göre 50 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinin sayısı 284'tür. Bunların 148'i İstanbul'da, 62'si İzmir'de geri kalanı ise büyük oranda Batı Anadolu'ya yayılmış durumdadır. Sermayesinin %85'i gayrimüslimlerin ve yabancıların kontrolü altında olan bu kuruluşlarda 14.179 tane işçi çalışmaktadır.³⁷⁷ 1914 toprak sayımına göre, Anadolu'da küçük işletmeler daha yaygındır. Bitlis, Muş, Bingöl gibi feodal üretim ilişkilerinin en yoğun olduğu illerde bile işletme büyüklüğü 85 dönümdür. Ataerkil, küçük üreticiliği temsil eden bu veriler ışığında Türk ekonomisinin yarı-feodal bir karaktere sahip olduğunu söyleyebiliriz.³⁷⁸ İttihat ve Terakki, bu ekonomik koşullarda özellikle Balkan Savaşları sonrasında milli bir ekonomi yaratmaya çalışarak milli bankalar, milli şirketler kurmuş, milli sermaye birikimi sağlayarak, *milli bir burjuvazi* yaratmaya çalışmıştır. Bosna Hersek'in ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, iktisadi boykotu gündeme taşıyan cemiyeti, *İttihat-ı Anasır* politikasından vazgeçirip, ulusal bir ekonomi yaratmaya yönlendirmiştir.³⁷⁹ Bu çerçevede *Milli İktisat* görüşü, gerekirse savaşın yarattığı kıtlık koşullarından yararlanarak milli bir ekonomi, milli bir burjuvazi yaratımını

³⁷⁵ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 269.

³⁷⁶ Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, İstanbul, Gerçek Yay., 1999, s. 195-196.

³⁷⁷ Taner Timur, **a.g.e.**, s. 15.

³⁷⁸ Taner Timur, **a.g.e.**, s. 16.

³⁷⁹ Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, 1995, s. 13-14.

kalkınmanın anahtarı olarak nitelemektedir.³⁸⁰ 1914'te İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki bütün yabancı kuruluşlardan, Rumları işten çıkartıp Müslümanları iş almalarını istemesi, savaşın hemen başlangıcında kapitülasyonları tek taraflı kaldırması, yabancı işletmelerde işe alınan Türkleri, meslek sırlarını öğrenmeleri için gruplar halinde Almanya'ya göndermesi, açtığı banka ve şirketler aracılığı ile milli ekonomiyi dönüştürmeye çalışması *Milli İktisadın* temel yansımalarıdır.³⁸¹

İttihat ve Terakki'nin iktidarı doğrudan kontrol etmesi ile *Milli Burjuvazi* yaratmayı amaçlayan Milli İktisat politikası tam bir uygulama alanı buldu. 1915'te yayınlanmaya başlayan *İktisadiyat Mecmuası* milli ekonominin pragmatik, teorik temellerini atmaya girişerek bu yolda Almanya'nın örnek alınmasının doğru olduğunu belirtir.³⁸² Parvus, Ziya Gökalp, Tekin Alp gibi isimler yazmış oldukları makalelerinde yerli bir burjuvazi ve sanayi yaratmanın önemine dikkat çekiyorlardı. Haziran 1914'te Osmanlı sanayi ürünlerinin ithal edilen benzerlerinden yüzde 10 daha pahalı olsalar dahi tercih edilmesini şart koşan *Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi*'nin çıkarılması ile savaş ortamına uygun iktisadi uygulamalar kendisini göstermeye başlamıştır. Kara Kemal, *Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye* aracılığıyla yeni kurulan milli şirketleri denetlemekteydi. 1916–1918 arasında 80'in üzerinde anonim ortaklık kurulurken bir de *Esnaf Cemiyeti* oluşturuldu. Özellikle buğday ihtiyacını karşılama kaygısı burjuvazi yaratma sürecini kolaylaştırmıştır.³⁸³ Savaş sürecinde siyasi kontrolün gıda maddelerinde ve askeri malzemelerde artması karaborsayı

³⁸⁰ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 272.

³⁸¹ Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: 1. Dünya Savaşından 1971'e**, İstanbul, Belge Yay., 2005, s. 16.

³⁸² Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, 1995, s. 13-14.

³⁸³ Eric Jan Zürcher, **a.g.e.**, s. 182-184

canlandırmış, bu süreçten yararlanan bazı çevreler siyasi himaye sayesinde önemli kârlar elde etmiştir.

Batı'dan İstanbul'a ulaşan ticaret yollarının Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kapanması, İstanbul nüfusunu ağır bir beslenme sıkıntısına düşürmüştür. Tabii bu milli bir ekonomi yaratmak için İttihatçılara için fırsat yaratmış, mevcut ulaşım şebekeleri sonuna kadar kullanılarak Anadolu çiftçilerinin ürünleri İstanbul'a taşınmış, bu da ülke içinde paranın dolaşımına yol açmıştır. Böylece modern ekonominin kriterleri ilk kez doğrudan devletin tekeline girmiş, devlet bunu bankalar, şirketler hatta gerekirse karaborsa ve istifilikle milli bir burjuvazi yaratabilmek için kullanmıştır.³⁸⁴

Mayıs 1915'te yapılan dil reformu ile Fransızca, Almanca, İngilizce tabela kullanımının yasaklanması ve her türlü ticari yazışma ve resmi muhasebenin Türkçe yapılması şartı getirilmesi, ekonomi üstündeki Türkleştirme amacının niteliğini belirginleştirir. Osmanlı Bankası'nın yarattığı sürekli sorunlar İttihatçıları milli bir banka oluşturmaya yönlendirdi. 1917 başında 400 bin pay senedinin satışı için kayıtlar açıldı. Bunların bir bölümü satıldıktan sonra geriye kalan bölümü devlet tarafından satın alındı. 11 Mart 1917'de kuruluşunu tamamlayan *İtibar-ı Milli Bankası* tüm işlemlerin Türkçe yapıldığı ilk ulusal banka olarak hayatına başladı.³⁸⁵

II. Meşrutiyet yıllarının iç politikadaki bir diğer önemli başlığıysa milli burjuvazi yaratma isteğidir. İttihatçılar, özellikle savaş ortamından yararlanarak ülkedeki ekonomik yapıyı Müslüman burjuvaziye uygun şekilde dönüştürmeye çalışmışlardır. Zaten İmparatorluğun yıkılma sürecini hızlandıranda bu olmuş, Türk burjuvaziye verilen destek Hıristiyan ticaret burjuvazisinin tepkisine yol açmıştır.

³⁸⁴ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 273-274.

³⁸⁵ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar.**, s. 89-90., Tefvik Çavdar, **a.g.e.**, s. 137.

Devlet, milliyetçiliğe yaklaştıkça ülkedeki azınlık sermayesi ile yabancı sermayenin Osmanlıcılıktan uzaklaştıklarını görmekteyiz.³⁸⁶ İttihatçılar, pazar mantığı ve bürokratik denge nedeniyle, Rum ve Ermeni azınlıkları gerçekleştirmek istediklerini emperyalizmden aldıkları desteklerle engellemeye uğraşan unsurlar olarak değerlendirirler. Bürokrasi, pazar üstündeki siyasi hâkimiyetini kurmuş olsa bile iktisat politikasını yürütürken güvenmediği Rum ve Ermeni burjuvaziyle karşı karşıya kalmak zorundaydı. Bu durumu engellemenin tek yoluysa kendi burjuvazisini yaratmaktı.³⁸⁷ İmparatorluğun sömürge haline gelmiş olmasına tepkili olan Jön Türkler başarıya ulaşmanın yolunun ekonomik bağımsızlıktan özellikle de kapitülasyonların kaldırılmasından geçtiğinin bilincindeydiler.³⁸⁸ Ancak tıpkı Polonya'da olduğu gibi İmparatorluğun burjuvazisi milli olmadığından toprak ve memurlukla uğraşmaktan başka bir iş yapmamış Müslüman kitlenin, devletin himayesi ve teşvikiyle burjuvalaştırılması gerekmektedir.³⁸⁹ İşin açıkçası ülkenin iktisadi sorunlarını kapitalizmle çözmek için çaba harcayan İttihat ve Terakki kapitalizmi etnik koşullara uygun hale getirmenin yollarını aramaktaydı.³⁹⁰

İttihatçıların Alman hayranlığı milli burjuvazi yaratma uğraşısını beslemiştir. Alman ekonomist Friedrich List 1840'lı yıllarda dünyadaki klasik ekonomi sistemini İngiltere'nin menfaatlerini savunmakla suçlayarak milli ekonomi adı altında merkantilizmin yeniden canlandırılmasını ve himayeci bir ekonomi politikası izlenmesini öneriyordu.³⁹¹ *Milli iktisadi* savunan List gibi düşünörlere göre, her ulusun

³⁸⁶ Fatma Müge Göçek, **Burjuvazinin Yükseliş İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme**, Ankara, 1999, s. 307-309.

³⁸⁷ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, s. 93-95.

³⁸⁸ Eric Jan Zürcher, **a.g.e.**, s.179.

³⁸⁹ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, .s. 89.

³⁹⁰ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 58

³⁹¹ Mustafa Gencer, **a.g.e.**, s.276.

kendisine özgü bir iktisadi gerçeği ve ulusal bir dizi kurumları vardı. Bu nedenle klasik iktisadi öğretiden yola çıkarak iktisadi gerçeğe ulaşabilmek mümkün değildi; çünkü soyut kavramlarla çözüm arayan klasik iktisadi anlayış somut gerçeklere uyarlanamazdı. Bunun için ülke gerçekleri gözlenerek, bu gerçeklerin ışığında hareket edilmeliydi.³⁹² Partinin ilk yıllarında, Cavit Bey önderliğinde klasik liberal ekonomiden destek almaya çalıştığı söylenebilir. Cavit Bey, Osmanlı Devleti'nde liberalizmin öncülüğünü üstlenerek uluslararası ticaretin her türlü engelden arındırılmış bir şekilde yürütülmesini istemekteydi.³⁹³

II. Meşrutiyet döneminin yukarıda değindiğimiz zamansal değişiminin de gösterdiği üzere, Osmanlı Devleti istibdat sonrası yılların önce bir özgürlük sürecine dâhil oluşuna, sonraysa bu özgürlüğün totaliter bir yapı içinde eritilişine tanık oldu. Değişim ve farklılaşmanın, imparatorluğun yıkılmasının kaçınılmazlığı ortaya çıktıkça kazandığı hızın getirdiği kafa karışıklığı ile atılan her adım, yapılan her yenilik mevcut statükoyu geri dönülemeyecek şekilde ortadan kaldırmıştır. İttihat ve Terakki'nin çabalarıyla toplumun siyasal yaşama demokratik kriterler aracılığıyla dâhil olması, modernleşmenin dinamiklerinin kitleye ulaşımını hızlandırarak onu politize etmiştir. Dış politikada alınan yenilgilerin milliyetçilik ve militarizmle bütünleştirilmesiyle yukarıdan aşağıya atılan adımların daha sert olmasına yol açmış, bu sayede toplumun özellikle şehir merkezli dönüşümü Cumhuriyet kadrolarının temelini atmıştır. Sosyal yapının tamamını etkileyen bu süreç Kadın Hareketine de yansımış siyasal, sosyal, hukuksal, eğitimsel gelişmeler kadını, Tanzimat ile karşılaştırdığında hayatın içine daha fazla çekmiştir. Eğitim, feminizm, hukuk ve gündelik yaşam alanlarında atılan

³⁹² Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, İstanbul, Yurt Yay., 1982, s. 29

³⁹³ *A.g.e.*, s. 24.

adımların süreli yayınlara yansıma biçimi bizlere dönüşümün nasıl olduğu hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DÜŞÜNCE ve KADIN DERGİLERİNDE KADIN TARTIŞMALARI

4.1.II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerini Etkileyen Fikri Akımlar

II. Meşrutiyet Dönemi düşünce ve kadın dergilerinde kadının konumunu irdelemeden önce dönemin düşünsel akımları hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda gerçekleştirdiği yenilikler yıkılmakta olan bir devleti kurtarmayı hedeflemekteydi. Aslında işin özünde imparatorluğun sürekliliğini tekrar sağlayabilmek kaygısı zihinleri doldurmakta, Avrupa'daki devrimsel dönüşümler ya hiç anlaşılmadan ya da yüzeysel bir şekilde alınarak siyasal, toplumsal, hukuksal yaşama yansıtılmaktaydı. Elbette ki bu sürecin düşünsel ortamdan, ideolojiden uzak kalarak gerçekleşmemesi çeşitli fikirler ve görüşlerin önce aydınların ilerleyen süreçte ise yaygınlaşan iletişim araçları sayesinde geniş çevrelerin değişip, dönüşmesine yol açmıştır. Bu durumsa koşullar ekseninde Osmanlı Devleti'ne has bir biçim olarak Batı etkisinin merkezileştiği farklı fikir akımlarını gündeme getirmiştir. Batı'ya karşı takınılan tavır, akımların zihinlerdeki konumunu belirginleştirerek Batılı değer ve yargıların kullanılması ya da bu değer ve yargılara karşı çıkılması ekseninde toplanan eleştirel bir ortam yaratmıştır. İslami geleneğin zihinlerde yer edindiği ve yüzyılların yaşamsal dinamiklerinin eleştiriden uzak kalıplarla belirlendiği bir ortama, Batılı dinamikler ile saldırılması bundan önceki yüzyıllardan daha farklı bir değişimin zorunluluk ya da zorunluluk dışı tavırlarla var olmasına sebep olmuştur. İşte bu sürece diğer devletlerden daha erken giren İslami

değer ve yargılarla yönetilen Osmanlı İmparatorluğu zorunluluk ya da zorunluluk dışı tavırların etkisi altında diğer pek çok devlete nazaran daha erken bir modernleşme süreci ile karşı karşıya kalmış, bu nedenle fikirsel dönüşümün kuramsal bir tabandan uzak olmasına rağmen hızlı ve canlı yaşanan ideolojik bir tartışma havası teneffüs etmeye başlamıştır. *Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük* bahsettiğimiz bu ortamın bireysel ve toplumsal açılardan söz konusu edilen fikri akımları olup, Kadın Hareketi'nin II. Meşrutiyet dönemindeki konumuna da yansiyarak kadınların ya da kadınlar hakkında yazan erkeklerin görüşlerini ifade ederken yararlandıkları kalıplar olmuşlardır. Bu nedenle bu akımlar hakkında da bilgi vermek tezimizin ilerleyen süreçlerinde değineceğimiz konularının anlaşılmasında bizlere yardımcı olacaktır.

4.1.1. Osmanlıcılık Akımı Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Osmanlı İmparatorluğu Klasik döneminde fethettiği yerleri kendisine bağlı birimler haline getirirken iki sistemden yararlanmıştır. Bunlardan ilki olan *tımar sistemi* daha çok ekonomik ve askeri dinamiklerle ilgili olup, devletin hızlı yayılımında belirleyici unsur olmuştur. Sistem sayesinde elde edilen topraklar, devlet mekanizmasının idari birimleri aracılığı ile devlete pek çok artılar sağlayacak biçimde bağlanmış, bütün toplumsal yapılar onun sağladığı ortamdan yararlanmıştır.³⁹⁴ *Millet sistemi* ise bahsedeceğimiz ikinci sistemdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda dini ve etnik çevreler belli standartlarla bu sisteme dâhil edilerek imparatorluğun malı haline getirilmişlerdir. *Millet sisteminde* toplumsal mekanizma beraya ve reaya adlı iki hukuksal statüye ayrılmakta, bu statünün içine İslamiyet ve Osmanlıca yerleştirilerek bir katmanlaşma oluşturulmaktaydı. Enderun mekteplerinde eğitim alan çevrelerden

³⁹⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, İstanbul, Eren Yay., 2000, s. 157-161.

devşirilen beraya devleti idare etmekteydi. *Berayaya* dâhil olabilmek için Müslüman olmak şartı aranmakta, Osmanlıca ise idare edilen çevreler ile idare edenler arasında gördüğü belirsizleştirici köprü işleviyle zorunlu tutulmaktaydı. Beraya haricinde kalan diğer bütün dini ve etnik kitleler ise *reaya* altında toplanmış, mali anlamda yapılan ayırım haricinde herkes bu hukuki sınıfın içine dâhil edilmiştir.³⁹⁵ Aslında Osmanlılar vergilerini düzenli aldıkları sürece, toplumsal kaynaşmayı millet sisteminin sınırları içinde tutmuşlardır.

Askeri yenilgilerin başlamasından Fransız Devrimi'ne kadar geçen süreçte devlet dış dünyadaki gelişmelerin tımar sisteminde açtığı gedikle uğraşmış, 19.yüzyılda ise millet sistemini ulusçuluk ile dönüştüren ayaklanmalar ve ayrılıklar ile karşı karşıya kalmıştır. Artık devletin sınırlarını korumak için yaptığı savaşlardan ziyade iç parçalanmadan kaynaklanan çatışmalar ile sık sık karşılaşması hukuksal anlamda yeni bir tanımlamayı mecburi hale getirip bir Osmanlı vatandaşı yaratma mecburiyetini hissettirmiştir. Artan milliyetçi ayaklanmalara karşı dönemin pek çok Osmanlı devlet adamı ve aydını elbette milliyetçi bir kimlik ile karşı çıkamayacaklarını biliyor, ama yine de bir şeyler yapılmasının zorunluluğu içinde üst bir kimlik yaratmak istiyorlardı.³⁹⁶ Yukarıda da değindiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nde zaten bir sınıfsal bütünleştirici aracı olarak millet sistemi vardır, ama burada önemli olan bu sistemin modern kriterlere uygun hale nasıl getirileceğidir. Bunun için izlenen yol ise hukuk, eğitim ve bürokrasiden geçecek reformlar ile devlete ayaklanmaları durdurmayı amaçlayan ideolojik bir çerçeve yaratmaktır. Aslında Osmanlı meşrutiyetçiliği özünde Avrupa'dan etkilendiği kavramları kullanmakta,

³⁹⁵ İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2008, s. 76-83.

³⁹⁶ Şükrü Hanioglu, "Osmanlılık", **TCTA**, İstanbul, İletişim Yay., 1986, C. V, s.1390.

heyecanlı ve romantik ifadelerden destek almaktaydı. Ancak onun yukarıda belirttiğimiz yapısı teoride ve pratikte milliyetçi ayaklanmaların doğmasını engelleyemedi.³⁹⁷

Parçalanmış devlet otoritesini ayakta tutabilmek için atılan ilk adım yukarıda da biraz değindiğimiz Osmanlılık oldu. Bu kavram bir grup kimliği içinde tüzel bir yapıya sahip olmayan etnik ve dinsel çevrelere Osmanlılığı empoze etmekte yasalasma ve anayasallaşma aracılığıyla kendisine destek kolları yaratmaktaydı.³⁹⁸ Herkesin eşit haklara sahip olması, anayasal bir yönetim ile tüm soylara temsil hakkı tanınması akımın temel hedefleridir.³⁹⁹ Bu akım aslında Balkan Savaşlarına kadar toparlayıcı bir işlev görmüş, içerikten ve kuramsal bilgiden yoksunluğu ile diğer akımların görüşlerini beyan ederken onu bir araç olarak kullanmalarına yol açmıştır.⁴⁰⁰

II. Mahmut dönemi öncülerinden destek alınarak 1839'da ilan edilen *Tanzimat Fermanı* Osmanlılığın ilk belgesidir. Hemen onun peşinden gelen 1856 *Islahat Fermanı* ve 1876 *Kanun-ı Esasisi* etnik ve dinsel gruplar arasında bir bütünleştiricilik vaat ediyordu. Tanzimat Fermanı ve onun ardıllarının özünde gerçekleştirdiği ise yargılamasız kimsenin cezalandırılmaması, mal ve mülklerin müsadere edilememesi gibi ileriki yılların dönüşümüne yol açan adımlardır.⁴⁰¹ Ancak Osmanlılığın ilk döneminde Tanzimat bürokratları ile sınırlı bir çevrede şekillenmesi, bu bürokratların reformlarının yukarıdan aşağıya olması devlete sadakat ve biat kavramları etrafında

³⁹⁷ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken Yay., 2001, s. 63-64.

³⁹⁸ Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yay., 2010, s. 90-91.

³⁹⁹ Suna Kili, **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay., 2006, s. 57.

⁴⁰⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Fikir Cereyanları**, İstanbul, 1948, s. 44.

⁴⁰¹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 102.

hareket eden *Yeni Osmanlılar* hareketiyle⁴⁰² tepki görecektir, bu hareketin temsilcileri Osmanlıcılığı gerçek anlamda bir fikirsel boyuta taşıyarak basın ve yayın tekniklerinden yararlanan bir akım haline getirip, geniş çevrelere indireceklerdir. O zamana kadar klasik söylemler etrafında tartışan ve eleştiren çevreler, artık devletin nasıl kurtarılacağı sorusuna takip ettikleri Batılı fikirler ile yanıtlar aramaya çalışıp, hem bu değerlerin yarattığı kişileri eleştirirken hem de onun ruhunu ister istemez kendilerinde his edeceklerdir. Tabii bu aydınların zihinlerindeki ikili yapı onların bir yandan doğal hukuk bir yandan şerî hukuka dayanmalarına, Batılı kavramlarla İslamiyet'i gündeme getirerek çıkış kapısı aramalarına yol açacaktır.⁴⁰³

Osmanlıcılık akımının Gayrimüslim ve Müslim çevrelerde çeşitli tepkilere neden olduğunu söyleyebiliriz. Milli kültürlerini yaratan pek çok Balkan Devleti için bu akım istenilenleri sağlayabilecek kapasitedeymiş gibi görünmemekte, hatta bağımsızlık hareketlerinin önüne çıkarılmaya çalışılan bir engel olarak tanımlanmaktaydı. Müslümanların akıma bakışı ise çok daha farklı olmuş, özellikle Türkler imparatorluğun kurucu ögesi olduklarından uzun yıllar milli kültürlerini oluşturamamaları karşılığında akımın savunuculuğunu yapmışlardır.⁴⁰⁴

İttihat ve Terakki Dönemi ise Osmanlıcılığın hem zirve yaptığı hem de düşüşe geçip, ortadan kalktığı yılları içinde barındırmaktadır. İttihatçıların II. Meşrutiyet'i ilan ederken yararlandıkları altyapı bütün unsurların aynı haklara sahip olmaları yani Osmanlıcılıktı. Onlara göre Kanun-ı Esasi yürürlüğe girer ve meclis açılırsa imparatorluğun dağılmasının önüne geçilebilirdi. Gerçekten de II. Meşrutiyet'in ilk

⁴⁰² Şerif Mardin, *Yeni Osmanlılar...*, s. 445.

⁴⁰³ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 34.

⁴⁰⁴ Şükrü Hanioğlu, "Osmanlıcılık", s. 1390-1391.

yıllarında buna uygun bir ortam oluşmuş, pek çok etnik yapı ele ele vererek meydanlara çıkmıştır. Ancak bu dış koşulların etkisiyle düşünülenlerin aksi bir ortama doğru evrilerek, Osmanlıcılığın ortadan kalkmasıyla sonuçlanmıştır. Azınlık unsurların özellikle parlamentoyu kendi isteklerine uygun noktalara yönlendirmeleri, patlak veren savaşlar ve ilhaklar artık bazı kategorilerin eleştirilmesi gerektiğini açıklığa kavuşturmuştu.⁴⁰⁵

4.1.2. Batıcılık Akımı Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Osmanlı aydınları kendilerini ifade ederken Batı'nın yarattığı realite ile sık sık karşılaşarak onu örnek almak ile almamak arasında kalmışlardır. Batıcılık, Osmanlı batılılaşma çabasının, aydınların zihninde uyandırdığı ileri uçlardan birisidir. Devletin aldığı yenilgiler karşısında kendisine ve çevresine bakan bürokratlar XVIII. yüzyıldan itibaren iç ve dış koşullardaki farklılaşmanın dışarıdaki dönüşümlerden kaynaklandığını fark edip, askeri yenilikler ekseninde batılı kurumlar ve stratejiler ile ilgilenmeye başlamışlardır. Artık İslami değerler karşısında Batılı değerleri tanıyan döneminin düşünürlerini, eserlerini takip eden küçük de olsa bir kitle vardır. XIX. yüzyıl ise bu kitlenin gerçek anlamda büyüdüğü, ülke yönetiminde sadece askeriye ile ilgili konularda değil bürokratik ve toplumsal konularda da Batı'yı örnek almaya başladığı açıktır. Ancak Osmanlı Batılılaşmasının tam bu noktada ayırt edici özelliği klasik sömürgeciliğin yayılım dönemi ve milliyetçiliğin Osmanlı organizasyonundaki keskin düşüşüyle çakışmasının yarattığı zorlayıcılıktır.⁴⁰⁶

Sanayi Devrim'inin hemen sonrasında başlayan Avrupa mamul maddelerinin Osmanlı, Çin ve Hindistan gibi nüfus potansiyeli zengin ülkelere zor ya da kolay

⁴⁰⁵ Şükrü Hanioglu, **Osmanlıcılık**, s. 1392. Bülent Tanör, **a.g.e.**, s. 211.

⁴⁰⁶ İlber Ortaylı, "Batılılaşma Sorunu", **TCTA**, İstanbul, İletişim Yay., 1986, C. I, s. 136.

yollardan yayılımı bu devletleri kültür ile gündelik siyasal çıkarlar arasında bırakmıştır. Bu nedenle Batılılaşma ve Batıcılık bir model olmaktan ziyade Avrupalı ülkelerin Osmanlı Devleti'ne dayattıkları eylemler bütünü haline gelmiştir.⁴⁰⁷ Osmanlı Devleti işte emperyalizmin hızla bütün dünyada kol gezdiği bir yüzyılda Batılılaşarak emperyalizmi yavaşlatma politikası izlemiş, ancak bu zorunluktan kaynaklanan farklılaşma kültürel bir ikiliğe yol açarak zihinleri modernleşme-cemaatleşme iklimi içinde bulandırmıştır.⁴⁰⁸ Aslında Osmanlı Batılılaşmasını Batı'nın Osmanlıya takındığı üstü kapalı tavra karşı izlenen bir başka üstü kapalı tavır olarak görebiliriz. Avrupa daha Napolyon'dan itibaren Osmanlıyı paylaşım stratejisini tartışmaya başlamış, ancak önce Rusya sonra ise Almanya faktörü her seferinde bu hedeflerin dizginlenmesine sebep olmuştur. İşte Osmanlı Devleti'nin bu üstü kapalı tavra izlediği politika da Batılılaşma görünümü içinde ileriki yılların fikrîsel altyapısını hazırlayan bir başka üstü kapalı tavidir. Zaten tam olarak da bu taklitçi batılılaşmayı yaratmış, yüzeysellik devletin çöküşünün son noktaya ulaşmasına kadar akımın talihsizliği olmuştur.⁴⁰⁹ Kısacası bizi Batı karşında savunacak her şeyin Batı'dan alınabileceği şeklinde bir akıl yürütme vardır. Ama bu akıl yürütme ancak ileriki yıllarda felsefe ve değerlerin içselleştirilmesi aşamasına ulaşabilecektir.⁴¹⁰ Tarih, felsefe ve edebiyat alanlarındaki gelişmenin doğa bilimlerdeki gelişmelerden yavaş olması da Batılılaşmanın ve Batıcılığın konumunu belirginleştirmiştir. Gerçekten de Osmanlı aydınları batıcılığın ilk aşamasında teorik konular ile pek ilgilemeyerek pragmatik

⁴⁰⁷ Taner Timur, "Osmanlı ve Batılılaşma", **TCTA**, İstanbul, İletişim Yay., 1986, C. I, s. 139.

⁴⁰⁸ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s. 40.

⁴⁰⁹ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 59.

⁴¹⁰ Hasan Ünder, "Türkiye'de Batılılaşma ve Değerlerin Araçsallaşması", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C.XXVIII, S. 2 , 1995, s. 298-300.

dönüşümlere odaklanmışlardır.⁴¹¹ Zaten bu yararcılık nedeniyle Batıcılık, karşılaştığı iki zihniyet ile çatışmak zorunda kalmış, bir yandan skolastik kalıpların zihinlerde yarattığı donmuşluk diğer yandan ise idari zihniyetin aceleciliğinin yarattığı kendini bilmişlik ve yüzeysellik sorunların gelgitlerle çözülmesine yol açmıştır.

Devletin izlediği iki politika Batıcılık akımını Osmanlıya has bir konuma taşıyarak onun bir ifade aracı haline gelmesine yardımcı olacaktır. Bunlardan ilki yurt dışına gönderilen elçiler, öğrenciler ya da kendi istekleri ile seyahate çıkan konak paşalarının Batı karşısındaki etkilenmişlikleridir. İkincisi ise devletin yeni idari mekanizmasını yürütmek için yetişmiş insan potansiyeli yaratan modern eğitim kurumlarıdır. Bu eğitim kurumları özellikle doğa bilimlerinde sağlanan, temel İslami söylemin dışına çıkan hatta ona olabildiğince zıt fikirler sağlayan bir kitle meydana getirmiştir. İşte bu iki kaynaktan yararlanan Batıcı tipler Tanzimat'tan itibaren kendisini gösterecek, ona duyulan tepki diğer akımın temsilcilerine duyulan tepkilerden daha büyük olacak, materyalist, natüralist, darvinist, dehri, dekadan hepsi Batıcılık ile özdeşleştirilecektir.⁴¹²

Çoğu edebiyat ve sanat adamlarından oluşan Batıcılar için uygarlık kavramı dinden arındırılmış bir kavram olarak Batı'nın doğurduğu evrensel ölçütler olarak kabul edilmekteydi. O ne Hıristiyan ne Müslüman olan yepyeni unsurlara dayanan koşulsuz takip edilmesi şart koşulan üstün bir uygarlıktır.⁴¹³ Tabii burada şunu da düşünmek gerekir ki bu modern eğitim kurumlarında yetişen kişiler Türk modernleşmesinin İslam dünyasındaki özgünlüğünü sağlayacaklardır. İran

⁴¹¹ İlber Ortaylı, "Batılılaşma Sorunu", s. 137.

⁴¹² Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş...**, s. 35.

⁴¹³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s. 382.

modernleşmesi dini kurumları ve din adamlarını modern eğitim kurumlarında yer vererek bu eğitim kurumlarındaki yabancılaşmayı dizginleyebilmişlerdir.⁴¹⁴

Batılılaşmanın yukarıda değindiğimiz süreci aslında Batıcıların talihsizliği olmuştur. II. Meşrutiyet öncesinde yani Batıcılık, kendi içinde kısmi ve bütüncül batıcılık olarak ayrılmadan önce devletin pragmatik isteklerini karşılayan araçtan başka bir şey değildi. Gerçek anlamda bir Batıcı söylem geliştirilmeden önce klasik sömürgecilik ile Osmanlılar arasındaki ilişki de süreçten yararlananın ülke topraklarındaki etnik ya da dinsel bir kimlik değil bürokrasiyi kontrol eden paşalar olduğu söylenebilir.⁴¹⁵ İşte bu durum Batıcılığın karşısında İslamcılığı tartışılır hale getirmiş, Batıcılık ile bürokrasi arasındaki bütünlük bu bütünlüğün dışında kalan çevrelerin eleştirilerine yol açmıştır.

Batıcılık ile kapitalizm arasındaki geleneksel ekonominin dinamiklerini dönüştüren ortamda ise alafranga-alaturka çatışmasında izlerine rastlamak mümkündür. Alafrangalık belli bir tüketim biçiminin göstergesidir ve Batıcılık ekseninde konforlu bir yaşam ile özdeşleştirilmenin sert eleştirilere maruz kalan sancısına sahiptir.⁴¹⁶ Bireyin kültürel ikililik içine hapsedilip Batılılaştırılmayıp, metalaştırılması ve Batı'nın lüks ürünlerinin bir afyon misali takip edilmesi, kitleler ile Batıcılar arasındaki sınırı belirlemiştir.⁴¹⁷ Batının lüks mallarını ve gösterişçiliğini kullanan aşırı Batılaşmış kişiler Osmanlı edebiyatının en fazla saldırdıkları tipler olacaktır.⁴¹⁸ Osmanlı Devleti'nin kültürel değerlerine ve geleneklerine uzak olan

⁴¹⁴ İlber Ortaylı, "Batılılaşma Sorunu", s. 138.

⁴¹⁵ Taner Timur, "Osmanlı ve Batılılaşma", s. 141.

⁴¹⁶ Seçil Derel, "Kültürel Batılılaşma", **MTSD: Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 387.

⁴¹⁷ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s. 245.

⁴¹⁸ **A.g.e.**, s. 15.

Bihruz Bey, potlacın işleyişini bozduklarından halk tarafından tehlikeli görülmüş, ona aleyhtar olmak sosyal seferberlik biçimini almıştır.⁴¹⁹

Yeni Osmanlıların diğer akımlarda olduğu gibi Batıcılıkta da yayılımcı katkıları olmuştur. Akımın mensupları açtıkları gazeteler, dergiler ve yazdıkları makaleler ile ilk defa Batıcı fikirleri doğa bilimlerinin mekanikliğinden çıkartarak geniş kitlelerin anlamasına yardımcı olacak hale getirmişlerdir.⁴²⁰ Batıcılık kelimesi Garpcılık kelimesi olarak ilk kez II. Meşrutiyet yıllarında kendisini göstermiş ve bir temele oturmuştur. Acizlik sebebiyle Batılılaşmanın gerekli olduğunu savunan psikoloji, Garpcıların nezdinde Batı'nın üstünlüğünün tartışmasız kabulü ile başlıyor, bilimin ve tekniğin gücüne karşı çıkmak yerine onu üreten uygarlığa saygı duyulması işleniyordu.⁴²¹ Gelenekten kaynaklanan her şeye karşı çıkan Batıcılar, kendi içlerinde de bir ayrım yaşayacak, böylece bütüncül batıcılar, kısmi batıcılar ve İslamcılar arasında zengin bir tartışma başlayacaktır. Pozitivizme bulaştıkça materyalistleşen Batıcıların topluma, kültüre, ekonomiye karşı takındıkları tavır onların olumlu ve olumsuz taraflarını ise somutlaştıracaktır.⁴²² Bütüncül Batıcılar devletin çöküşünün Batı'nın her şeyinin alınması ile durdurulabileceğini savunurken, Kısmi Batıcılar bu konuda daha esnek bir tavır sergileyerek kültür ve gelenekte bulunan olumlu yanların da gözden kaçırılmamasını isteyeceklerdir.⁴²³ Tartışmanın çıkış noktası görüldüğü üzere kültür ile medeniyet arasındaki ayrımdır. Batıcılar duyguların devletin kurtarılmasında oynadığı rolden uzaklaşarak realist bir tavır takınmaktaydılar. Ancak

⁴¹⁹ A.g.e., s. 78-79.

⁴²⁰ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş...**, s. 41.

⁴²¹ Şükrü Hanioglu, "Batıcılık", **TCTA**, İstanbul, İletişim Yay., 1986, C. V, s. 1384.

⁴²² Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş...**, s. 206.

⁴²³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri-II**, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 1999, s. 59-61.

özel tavra karşı takınılan tavır burada ayırımın niteliğini belirlemiştir. Sonuç itibari ile hala ortada Doğu toplumunun değerleri vardır ve bu Batı'nın değerlerinin tamamen doğru olduğunun söylenmesini engellemektedir.⁴²⁴ Ama her iki Batıcılıkta özlerinde dine daha şüpheli yaklaşım, geleneğe ve donmuş kaidelerle savaşmışlar fikirlerindeki ve planlarındaki geçmiş yıllara göre yerine oturmuş karakterleriyle de ileriki yılların hazırlığını yapmışlardır.⁴²⁵

4.1.3. İslamcılık Akımı Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Osmanlı siyasal ve toplumsal yaşamında din belirleyici olmuştur. Ancak bu belirleyicilik beraya-reaya farklılığının yarattığı realite ile karşılaşım ona uygun bir görünüm kazanmıştır. Merkezi otoritenin idaresini sağlayan berayanın üyeleri din karşısında devlet çıkışlı bir tavır ile hareket edip, Hanefiliği yaymaya çalışmış, halkın dini gelenekleri ise hem Müslim hem de Gayrimüslim ekseninde taşra değerleri olarak görülmüştür. Aslında İmparatorluğun başlangıcından itibaren dine yaklaşımda farklılaşmalar mevcuttu.⁴²⁶ Devletin din görevlileri olan Ulema İstanbul'da eğitim alan İstanbul'dan ülkenin dört bir tarafına gönderilen ve sonunda yine İstanbul'a dönen bir kitledir. Ama işin halk boyutuna bakıldığında farklı mezhepler, tasavvufi düşünceler ya da çok tanrılı dinlerden kalma gelenekler değişik biçimlerde varlığını sürdürmekte, Hanefilik bunlara derinlemesine sirayet edememekteydi.⁴²⁷ XIX. yüzyılda Batılılaşmanın kaçınılmazlığının anlaşılması ile başlayan reformlar, klasik dönem İslamiyet'inin işleyişini bambaşka bir noktaya çekmiş, ama yine de özünde devletin din adamları ile geniş kitlelerin din savunucuları arasındaki ayırımı sürdürmeye devam

⁴²⁴ Hasan Ünder, "Türkiye'de Batılılaşma...", s. 303.

⁴²⁵ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş...**, s. 207.

⁴²⁶ Muzaffer Sencer, **Osmanlı Toplum Yapısı: Eleştirel Bir Yaklaşım**, İstanbul, Sarmal Yay., 1999, s. 247.

⁴²⁷ Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, s. 9.

etmiştir. İşte Batılılaşma ile birlikte gelişen fikirsel ve hukuksal ortam İslamiyet'i geleneğin savunucusu rolünde ortaya çıkartacak, özellikle yasalaşma süreci ve onu izleyen sömürgecilik tepkisel bir akımın doğmasına yol açacaktır.

Oryantalizm, misyonerlik, Batı karşısında alınan yenilginin getirdiği kompleks ve bilim-teknikteki geri kalmışlık Osmanlı âlimlerini etraflarında yaşananları gözlemleye sevk etmiştir.⁴²⁸ Devlet işlerinin kötüye gitmesinin nedeninin dini kuralların uygulanmamasında bulan İslamcılar, İslam'ın toplumsal yaşamda hâkim kılınmasıyla saygın günlere kavuşulabileceğini iddia etmekteydiler.⁴²⁹ Aslında İslamcıların zihninde bir yenileşme çabası vardı. İslamcı çevreler İslamiyet'in söyleminin dışına çıkmayacak bir yenileşme istemekte, Batı'ya keskin bir olumsuz tavırla bakmaktan ziyade sentezlemeye çalışmaktaydılar.⁴³⁰ İslamcıların bir kısmı İslamiyet ile modernleşme arasındaki çatışmayı akılcılık paralelinde en aza indirip yola çıkarken bazıları Japonya'yı örnek göstererek Batı'nın tekniğinin alınmasını yeterli görüyordu. Daha uçta bulunan radikaller ise İslamiyet'in değerlerinden verilecek hiçbir tavizi kabul etmeyerek dinsel dogmalara ve şeriata bağlılıktan hareket ediyorlardı.⁴³¹ İslamcılara göre *İttihat-ı İslam* Müslümanlar için kurtuluştur. Müslümanları bir çatı altında tutmak ya da dağılmalarını önlemek İttihat-ı İslam'ın I. Dünya Savaşı'na kadar temel söylemi olmuş, ancak milliyetçiliğin etkisiyle dönüşüme uğramıştır. İttihat-ı İslam söyleminin özünde bir yayılmacı ideoloji yarattığını da unutmamalıdır. Söylemin içeriğinde odakta Rusya olmak üzere Hıristiyan ülkeler ile girişilen mücadelede Müslümanların hep beraber hareket edip birbirlerini korumaları

⁴²⁸ İsmail Kara, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslamcılık Tartışmaları", **TCTA**, İletişim Yay., İstanbul, 1986, s. 1406.

⁴²⁹ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 57.

⁴³⁰ İsmail Kara, **a.g.e.**, s. 1405.

⁴³¹ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş...**, s. 200-203.

özlemi bulunmaktaydı.⁴³² Başlangıçta Türkçülüğü kendilerine tehdit olarak algılayan İslamcılar süreç içinde ya karşıtlığa devam etmiş ya da onun etkisi altında kalmışlardır. Velhasıl toplumun dinden kaynaklanan bir ideolojik bilinçlendiricilik altında millet olma ruhunu kazanmasında İslamcılık dikkatlerden kaçırılmayacak bir kimlik işlevi de görmüştür.⁴³³ Kuran'da devlet yönetiminden ve hükümet biçiminden bahsedilmemesinin üstünde duran İslamcılara göre meşveret usulü Meşrutiyet'in çıkışıdır. *Meşveret usulü* sadece bununla sınırlı kalmayacak milli hâkimiyet ilkesi de gündeme taşınıp, milletin iradesinin siyasi yaşama yansıtılması hedeflenecektir. Elbette ki bunların hepsini yapabilmek için içtihat kapısının da yeniden açılması gerekiyordu. XIII. yüzyılda İslamiyet'in mükemmelleştiğinin kabul edilmesiyle tartışmalara son verilmiş, her türlü tartışma çabası çürütülmüştür. Fakat XIX. ve XX. yüzyıllarda artık yenilenme gerekliliği açığa çıktığından her türlü konunun tartışıldığı görülmektedir.⁴³⁴

İslamiyet'in modern kriterlere uygun ilk karşı çıkışını da Yeni Osmanlılarda bulabilmek mümkündür. Yeni Osmanlılar İslamiyet'i Tanzimat'ın bürokratlarına karşı bir savunuyu ve eleştiri aracı olarak kullanmış, Avrupa'daki fikirler ile İslamiyet'in değerleri arasında bir sentez yapmaktan kendilerini alamamışlardır.⁴³⁵ Zaten bu sentez sayesinde de I. Meşrutiyet'e giden yolu açmışlardır. Anlaşılacağı üzere ideolojiden yoksun Osmanlı aydınlarının ellerindeki en güçlü ifade aracı yine İslamiyet'tir, bu nedenle onu modern dünyanın kriterleri içinde değerlendirmekten kendilerini alıkoyamamışlardır. İslamcılık için bir dönüm noktası olan II. Abdülhamit

⁴³² Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki ...*, s. 229.

⁴³³ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s. 77.

⁴³⁴ İsmail Kara, *a.g.e.*, s. 1414-1415

⁴³⁵ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlılar...*, s. 444.

Dönemi'nde, dış koşulların halifelik makamının siyasallaşmasına zemin hazırlaması İslam birliğine seslenen ama özünde iç politikayı kontrol etmeyi hedefleyen bir siyasetin doğmasına neden olmuştur.⁴³⁶ II. Abdülhamit hem her türlü İslami değeri kendi çıkarları için kullanmakta hem de yarattığı jurnal sistemiyle de isteğinin dışında fikirsel dönüşümlerin şekillenmesini engellemekteydi. İslamiyet ile Hıristiyanlık arasında bu dönemde oluşturulan uçurum sayesinde dolaşan fikirlerden sadece halk değil aydınlar da habersiz bırakılmıştır.⁴³⁷ Ancak döneme biraz daha yakından bakılacak olursa bu padişahın İslamcılığı nasıl bir araç olarak kullandığı, modernleşmenin zorlayıcılığı altında açılan eğitim kurumlarının içten içe her meşrepten aydınının zihnini bulanıklaştırdığını görebilmek mümkündür.⁴³⁸

Diğer akımlarda olduğu gibi İslamcılığın zengin bir tartışma ortamıyla kendisini gösterdiği dönem de II. Meşrutiyet yıllarıdır. İslamcılar özellikle çıkarttıkları gazeteler ve dergiler aracılığı ile fikirlerini yayarak, kendi içlerinde bir bölünmüşlük yaşamışlardır. İslamiyet'i hurafeler ve batıl inançlar nedeniyle bozulmuş akli bir din olarak gören İttihatçılara göre her türlü ilerlemeyi dizginleyen dogma İslamiyet'in özünden arındırılmalıydı.⁴³⁹ İttihatçılar, İslam'ın toplumsal ve siyasal birleştiriciliğinin farkında olduklarından onu kullanmaya çalışmışlardır. Ama bir taraftan da 31 Mart Ayaklanmasını gerçekleştiren radikal İslam'dan çekinmişlerdir. Belki de biraz da bu nedenle İslam'ı devlet kontrolünde tutmayı tercih edip, ona uygun bir yasalaştırma faaliyetine girişmişlerdir. Parti bilinçli bir politika ile devlet tabanlı din adamlarının

⁴³⁶ Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze...**, s. 71-73.

⁴³⁷ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 351.

⁴³⁸ Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, s. 14.

⁴³⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 439.

üstündeki dini yükleri arttırıp onları siyasi yaşamdan uzak tutmuş, ama bunu yaparken de açılan boşluğu dinin taşralı dar anlayışın doldurmasına engel olamamıştır.⁴⁴⁰

4.1.4. Türkçülük Akımı Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Fransız Devrimi'nin ülkeleri hızla dünyaya yayılırken Osmanlı İmparatorluğu'nun içine kapanışının sıkıntıları, her gün bir parça daha devleti yıkıma sürüklemiştir. Bütün ulusları etkileyen Romantizm, vatan ve tarih şuuru yaratarak yeni devletlere yeni ufuklar açıyordu.⁴⁴¹ Milliyetçilik Osmanlı Devleti'ne girdiğinde millet sistemin organize ettiği dinsel bir cemaatleşme toplumsal yaşama hâkimdi. Bu cemaatlerin her biri kendi içinde etnik bir bölümlenmeyle devletlerini kurmak isteyen milli kimliklere sahip olacak, Osmanlılık ise bunu engellemek için son adımlarını atacaktır. Devlet parçalandıkça ortaya çıkan Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan gibi ülkeler ötekileştirdikleri Osmanlıyı dağıtıp, sınırlarının dar kalıplarından çıkabilmek için hareket ediyor, bunu gerçekleştirmek hedefinde ise dış destekten mahrum kalmıyorlardı. İmparatorluğun kurucu unsuru olan Türklerin ise tarihsel ve kültürel anlamda geç fark edilip, Osmanlılığı ayakta tutmak için kullanılmaları ulusal bir devletin Türkler nezdindeki oluşumunun imparatorluğun tamamen kaybedildiğinin anlaşılmasıyla mümkün olmasına neden olmuştur.⁴⁴²

Batıcılığın etkisiyle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Türklere yönelim başlamış, ama bu yönelimin siyasal bir karakter kazanması için bir süre beklenilmesi gerekmiştir. Bu yüzyılda Türkçe, etnik ve politik anlamdan bağımsız olarak,

⁴⁴⁰ Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, s. 26-27.

⁴⁴¹ Hilmi Ziya Ülken, **Millet ve Tarih Şuuru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 201.

⁴⁴² Şükrü Hanioglu, "Türkçülük", **TCTA**, İletişim Yay., İstanbul, 1986, C. V, s. 1395.

aydınların, askerlerin ve bürokratların ayırt edici özelliği haline gelmiştir.⁴⁴³ Ayak izleri kültürel ve tarihsel çalışmalarda görülen Türkçülüğün hedefi ilk etapta bir kimlik birlikteliği yaratmak, ikinci etapta ise bu birlikteliği siyasal arenanın iç ve dış işleyişine yönlendirmek olmuştur. Türkçülük hakkındaki çalışmalar, XVIII. yüzyılda oryantalist tarihçilerin Çin ve Arap kaynaklarından hareketle İslam öncesi Türk tarihinin tartışmalarıyla başlamıştır. Özellikle Macarların kendi geçmişlerine irdelerken Orta Asya ile kurdukları bağlantı Türkçülerin dikkatini çekerek, irdelenmiştir.⁴⁴⁴ 1880'lerde Türkçülük bir dil sorunu haline getirilmiş, bazı gazeteler Türk gazetesidir başlığıyla çıkarılmaya başlanmıştır.⁴⁴⁵ Tabii bu noktada akımın düşünsel gelişiminde can alıcı rol oynayan Rusya'dan göç etmiş Türkçülerin etkisini de unutmamalıdır. Rusya'nın Batı'nın fikirlerine açıklığından yararlanan bu düşünürler, Osmanlı Devleti'nde emellerine destek bulabileceklerini hissettiklerinden burada fikrinsel bir altyapı oluşturmuşlardır.⁴⁴⁶

Türkçülüğün kültürel arenadaki bilinçlenmesi Balkanlar nedeniyle siyasal arenaya da yansımıştır. Özellikle askeri amaçlarla Balkanlara gönderilen kişilerde değişen savaş realitesinin zihinlerde açtığı bir duygusallık mevcuttu. İşte bu duygusallık kayıplar arttıkça mevcut statükonun eleştirilmesini sebep olup, Türkçülüğün siyasal arenaya taşınmasını hızlandıracaktır.⁴⁴⁷ II. Meşrutiyet Türkçülüğüne giden kapıyı aralayan ise 1904'te Yusuf Akçura'nın yazdığı *Üç tarz-ı Siyaset* makalesidir. İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük siyasetlerini karşılaştıran bu makale, Türkçülüğün

⁴⁴³ Kemal Karpat, **a.g.e.** , s. 46.

⁴⁴⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 342-343.

⁴⁴⁵ Şerif Mardin, **Jön Türklerin ...**, s. 65.

⁴⁴⁶ Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", s. 1395.

⁴⁴⁷ Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", s. 1395.

gerekliliğini savunuyordu.⁴⁴⁸ Türkçülük Türk milletinin bilinçlendirilmesini amaçlayan hem *Türk Derneği* gibi örgütlerine hem de *Türk Yurdu* gibi dergilerine II. Meşrutiyet yıllarında sahip oldu.⁴⁴⁹ Ziya Gökalp'in Rusya'dan uzaklaştırıp Osmanlılık semsiyesi altında Türkçülüğü Batıcılık ve İslamcılık ile bütünleştirmesi İttihat ve Terakki tarafından itibar gösterilen bir akım meydana getirmiştir.⁴⁵⁰ Gökalp Türkçülüğü bir uygarlık ve bir kültür çevresi içinde değerlendiriyor, Türk ulusunun kültürüyle Türk olduğunu fakat uygarlık olarak Avrupa'yı mı İslamiyet'i mi seçeceğine karar verilemediğini belirtiyordu.⁴⁵¹ Bu arada Türkçülük siyasi bir şekil aldıkça olayların akışına göre ya taraftarlar kazandı ya da şiddetli eleştirilere maruz kaldı. İslamcılar ve Osmanlıcılar Türkçülüğü imparatorluğun temelini konulmuş son dinamit olarak görmüşlerdir.⁴⁵²

Türkçülerin temel hedefi Türklere bir kimlik şuuru kazandırmaktı. Bunun içinde ilk olarak Osmanlı sınırlarındaki Türklere yönelmek, onları bilinçlendirdikten sonra ise bir lisan ve hars birliği ile bütün Türkleri tek bir çatı altında Turan adıyla toplamak gerekliydi. İttihat ve Terakki döneminde Türkçülük 1913 sonrasında resmi ideoloji haline gelecek onun paralelinde ülkenin ekonomik, kültürel ve toplumsal hafızası dönüştürülecektir.⁴⁵³ Yalnız Türkçülerin izlediği bu politika halk nezdinde kafa karışıklığı da yaratacaktır. Sonuç itibari ile Türkleştirilmek istenen kitle ya Anadolu'da yüzlerce yıldır yaşayanlar ya da göçler ile Balkanlardan, Kafkasya'dan gelmiş olanlardır. Halk özünde millet fikrinin içeriğinin nasıl olduğunu ve nasıl idare

⁴⁴⁸ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 189.

⁴⁴⁹ Selahattin Hilav, "Düşünce Tarihi (1908-1980)", **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye Tarihi(1908-1980)**, Cem Yay., İstanbul, 2007, s. 362.

⁴⁵⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 410.

⁴⁵¹ **A.g.e.**, s. 439.

⁴⁵² Hilmi Ziya Ülken, **Millet ve Tarih Şuuru**, s. 157-158.

⁴⁵³ Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", s. 1397-1398.

edileceğini anlamamış, sadece İstanbul'a karşı duyulan hukuksal, tarihi ve idari bağdan hareket ederek fikirleri kabullenmiştir.⁴⁵⁴ Zaten İttihat ve Terakki'nin bir ulusal devlete dönüşme gerekliliğinin bilincinde olmayıp Osmanlıcılık ve İslamcılığın barındırdıkları kafa karışıklığı ve amaç farklılığı Türkçülüğün tutarsız hayallere kapılmasına yol açmıştır.⁴⁵⁵ Ancak tutarlılık ve tutarsızlık da farklı kollardan hareket etmekteydi. İttihat ve Terakki'nin son yıllarında Türkçüler artık her alanda yeni bir hayat öneriyor, siyasal konulardan çok toplumsal konuları irdeleyip, devlet çıkarlarına yeniden inşa şansı tanımaya çalışıyorlardı.⁴⁵⁶ Bu arada II. Meşrutiyet yıllarında kaybedilen topraklar Anadolu'yu göz önünde getirmiş, Anadolu'ya ağırlık veren Türk köylüsünün konumunu ve kültürünü irdeleyip Cumhuriyet'in milliyetçiliğine göz kırpan ikinci bir tür geliştirmiştir.⁴⁵⁷

4.2. II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın ve Kadınlık Üstüne Yapılan Tartışmalar

İletişimin hızlandığı bir dönemde, erkekler kadınları fark ederek, eğitimin bütünleştiriciliğinin ruhlara verdiği değerlerle kadını, kendi yaşamının bir parçası haline getirmeye çalışmıştır. Kadın, artık Sanayi Devrimi'nin yarattığı fabrikalarda çalışabilen erkekten daha ucuz olan, daha cahil olan; ama bir taraftan da erkeğine, evine ve ailesine bağlılığın doğallığını söz konusu yapamaması gereken bir işçidir. Kısacası kadın, özellikle de maddi durumu iyi olmayanlar modernleşme ve sanayileşme ile beraber özgürleşmekten ziyade yeni bir bağımlılışmanın etkisine girmiş, sadece erkeğin geçindirebildiği aile ortamından başlayan kopuş ile beraber

⁴⁵⁴ Kemal Karpat, **a.g.e.**, s. 54-55.

⁴⁵⁵ Suna Kili, **a.g.e.**, s. 58-59.

⁴⁵⁶ Fuat Dündar, **a.g.e.**, s. 79.

⁴⁵⁷ Eric Jan Zürcher, **a.g.e.**, s. 190.

kendisini hem ev içi işler hem de ev dışı işler ile uğraşırken yani daha fazla ezilirken bulmuştur. Kurumları ve bürokrasiyi ayakta tutabilmek için açılan okullarda akılcı, bilimsel bir eğitim alan orta halli ailelerin kızları farklılaşan söylemin farklı sesleri olarak, kadın hakkı, kadın hukuku, kadın eğitimi gibi noktaları irdeleyip, çevrelerini etraflarını sonra ise kendi taşralarını değiştirme ve dönüştürme uğraşısı içine gireceklerdir. Ancak kadınlar arasında erkeklerinki ile karşılaştırıldığında daha derin uçurumlar vardır. Kadınların birbirleri ile iletişime geçmeleri ya da birbirlerini takip etmeleri hiç de kolay olmadığından kitlesel dönüşümün hızlı olmasını beklemek mümkün değildir. Çünkü ataerkil kalıplar, değerler ve gelenekler kadınları o kadar sağlam argümanlarla esir etmiştir ki, kadının bir tarafta çıkarttığı ses bir tarafa sirayet etmeden eğitimsizliğin derin kuyusu içinde kaybolmuştur.

II. Meşrutiyet düzleminde kadını, Osmanlı Devleti'nin pek çok gürültüsünde kaybolan ince sesi, kalınlaştıkça kafa karışıklığına esir olan bir varlık olarak tanımlayabiliriz. Ataerkil örüntülerin her türlüşünü yaşayan Osmanlı kadını, basın ve eğitim alanlarındaki gelişmeler paralelinde kendisini sınırlı bir çevrede ifade ederek etrafındaki olay ve olguları değerlendirilmiştir. Ancak bu değerlendirmenin düşünce ve kadın dergilerindeki boyutunu incelediğimize pek de zengin olmadığını, dönemin kafa karışıklığını içinde barındırdığını, atılan her adımın geri alınabilecek adımlar niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz. Dergilerde bir kadın mantalitesi, mefkûresi ve ruhu irdelenmiştir, ancak bu kavramların toplumsal yaşamda bıraktığı izler erkek kontrolünün dışına çıkamamıştır.

4.2.1. Kadınlık ve Kadının Tarihsel, Toplumsal Konumu

Kendinden önceki yıllara göre basın ve yayın hayatının daha canlı olduğu II. Meşrutiyet ortamında, kadın ve düşünce dergilerinin görünürlüğünün artması Kadın Hareketi'nin gelişimi açısından önemli bir noktadır. Bu düzlemde *Sabah* ve *İkdam* gazetelerinin Paris'te yapılan *Kadınlar Kongresi*'ni sütunlarına taşınması Kadınlar Dünyası'na göre artan kadın görünürlüğünün ispatlarından birisidir.⁴⁵⁸ II. Meşrutiyet ilan edildiğinde hürriyet,⁴⁵⁹ önceki yılların adımlarından farklı olarak özgürlüklerin geldiği inancını erkeklerin zihnine olduğu kadar kadınların da zihnine yerleştirmiştir. Kanun-ı Esasi'nin yeniden ilanı ile kadınların yenileştiğini, geliştiğini düşünen aydınlara göre, geleceğin mutlu günlerine uzanan yolun engellerle çevrelenmemesi için yükselen kadına yönelik adımlar korunmalı ve hızlandırılmalıdır.⁴⁶⁰

Asaf Muammer, *Mahasın* dergisinin çıkış nedenini irdelerken Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte erkeklerin yanlarındaki hürriyet fikirlerini evlerine getirip, eşlerini bu fikirlerle tanıştırdıklarını, annelerin ve kızların eski anlayışın korkularından ve endişelerinden kurtulduklarını anlatmaktadır.⁴⁶¹ Ancak kadınlar arasındaki bu hürriyet fikrinin niteliğinin pek de zengin olduğunu söyleyemeyiz. Kadın ve kadınlık hakkında fikirlerin dergilerde dolaştığı; ama yeterliliğinin tartışıldığı bir ortamda herkesin bir şeyler söylemesi; ama hiçbir şey söylenememesi realitesi dönemin bütün fikrî tartışmalarında görülen rahatsızlıklardan birisidir.

⁴⁵⁸ Kadınlar Dünyâsı, "Gazeteler ve Kadınlık", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 60, (2 Haziran 1329), s. 1.

⁴⁵⁹ Kadınlar Dünyâsı'na göre hürriyet, insanın her şey üstüne istediği gibi düşünebilmesi, düşündükleri hakkında karar verebilmesi, bu kararını pratiğe dökebilmesi ve bu süreç sırasında yaptıklarının hepsini sorgulayabilmesi kısacası kadın ve erkek her iki cinsi oluşturan insanın kendisine sahip olması demektir. Bkz. Kadınlar Dünyâsı, "Kadınlar da Hürdür, İnsandır", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 40, (13 Mayıs 1329), s. 1.

⁴⁶⁰ Raife Halil, "Kadınlıkta İtilâ", **Kadınlığa Doğru**, S. 7, (3 Temmuz 1330), s. 9.

⁴⁶¹ Asaf Muammer, "Muazzez Karielerimize", **Mahâsin**, S. 1, (Eylül 1324), s. 2-3.

Kadın tartışılmaktadır, ama onun hakkındaki bu tartışmalar gürültüler arasında var olmaya çalışan bir kadınlık hakkı isteği görünümündedir. Kadının ve Kadın Hareketi'nin derinliklerine inmeyen bu tartışmayı derinlikten mahrum bırakanın ataerkil bakış açısı olduğunu belirten Feriha Kamuran şunları söylemektedir: “*Hâlbuki esasen kadın imzaları altında sırttan solgun ve sert parmaklar dâima bir hâkimiyete alışmış oldukları için bir husûsda nâil-i âmil olmak istedikleri halde dûçâr-ı esâret ve hüsrân oluyorlar. Bundan dolayı kadınlığa doğru olan bu cereyân-ı efkâr arasında birçok gerçekler kayboluyor. Bu bizim gelecekteki mevcûdiyetimiz için pek kötü bir tehlikedir. Öyle bir tehlike ki sarsıntıları şimdiden etrâfi istîlâ etmiş herkesi derin bir hayrete düşürmüştür.*⁴⁶² Kadın Hareketi’ni ilerici çerçevede değerlendirenlere göre, zihniyet, Osmanlı kadınlığının temel problemidir. Kadın hakkında modernleşme ile beraber yapılan pek çok yenilik, II. Meşrutiyet yıllarında özellikle hukuk, eğitim ve çalışma hayatı bağlamlarında önceki yıllara göre daha üst bir seviyeye ulaşmıştır. Ancak atılan temelsiz adımlar kadının ve kadınlığın zihniyetinin değiştirilmesi önceliğini göz ardı etmiştir. Dünya’ya niçin geldiniz sorusuna “*Allâh’ıma ibâdet, pâdşâhıma itâat, kocama hürmet, evlâdıma muhâbbet için*” yanıtını veren kadınlar ataerkil düzenin dinamiklerinin dışına çıkamadıklarından geçmişi ve geleceği aydınlanmamış bir şekilde incelemek zorunda kalmışlardır. İşte bu yapının kırılabilmesi için kadınların ilk etapta aydınlatılması, dönemin fikirsel, bilimsel yeniliklerinin farkında olması, daha sonra ise kendisi adına yapılan yeniliklere kendi çabaları ile destek vermesi gereklidir.⁴⁶³

⁴⁶² Feriha Kamuran, “Kadınlığa Doğru”, **Kadınlar Âlemi**, S. 1, (22 Mayıs 1330), s. 1.

⁴⁶³ Ebulsüreyya Sami, “Kısm-ı İctimâide Kadın Zihniyeti”, **Kadınlık**, S. 1, (8 Mart 1330), s. 4, Raife Halil, “Kadınlıkta İtilâ”, s. 9.

Kadınlığın konumunun tarihsel gelişimini değerlendiren İsmail Hami, erkek egemen zihniyetin nasıl oluştuğunu irdelemektedir. Paleolitik dönemde kadının konumuna değinen yazara göre, ilk erkek doğa ile girdiği mücadelede fiziksel gücünü kullanıp kendinden daha zayıf olan kadını öldürmeğe hatta yemeğe başlamıştır. Uygarlık geliştikçe ortaya çıkan adetler ve gelenekler ise kadını erkeğin hükmüne bağlayıp, ona ağır vazifeler yüklemiş, onun haklarını gasp etmiştir. *“Erkekler hâkim olmağa başladı. Erkek her şeyi yapabiliyor fakat kadınlar bu haktan mahrûm meselâ kadın bir memuriyet alamıyor. Erkek ne yaparsa yapsın dâima küçültülüyor fakat aynı şeye iştirâk iden kadın her taraftan bi-nazar-ı tahkîr görüyor. Red olunuyor namussuz sayılıyor. Sebeb çünkü o zayıf, çünkü o hakîkati müdâfaa edebilecek bir kuvvete mâlik değil, aciz.”*⁴⁶⁴ Benzer konuya değinen Fatma Aliyye ise ilk insanlar arasında kadın avı olarak adlandırılan bir gelenekten bahseder. İnsanlarda mülkiyet dürtüsü geliştikçe, kadın da mülkiyetin metalarından birisi haline getirilmiş, aşiretler arasında kadınları avlamak günden güne artmıştır. Aslında, ataerkil ailenin oluşması, avlanan kadına, ev içinde söz sahibi olma hakkını ve güvenliğini sağladığından kadınlar için bir devrim olmuştur.⁴⁶⁵ Mustafa Sadık duruma pek de Fatma Aliyye gibi yaklaşmamakta, kadının hayvanlıktan kurtarıldığını; ama siyasi, toplumsal ve ekonomik yaşamda itaate ve hizmete alıştırıldığını belirtmektedir. *“Zorbalık sayılan hukûk ve imtiyâzattân yoksun tutulmuş kadınların asla reşit olmadığı ve dâimâ korunmaya muhtâc, hücrede yaşamaya ve yaşatılmaya layık bulunduğu iddiâ olunmuş, kadınların hak ve hürriyeti de bu nokta-i nazardan zayıflatılmıştır.”*⁴⁶⁶ Kadının gelişmişliği tarihsel anlamda sınıflandırılmıştır da. Bunlardan ilki tarihte yüksek ve ayrıcalıklı konumlar işgal eden

⁴⁶⁴ İsmail Hami, “Kadınlara Ait İlk Sözler”, **Piano**, S. 1, (10 Ağustos 1326), s. 3-4.

⁴⁶⁵ Fatma Aliyye, “Kadın Nedir”, **Yeni Mecmûa**, S. 21, (29 Teşrin-i Evvel 1917), s. 416.

⁴⁶⁶ Mahmud Sadık, “Kısm-i İctimâî: Kadınlık Safahâtı”, **Kadınlık**, S. 4, (27 Mart 1330), s. 3.

kadınlarken diğeri standart koşulların yarattığı kadınlardır. İlki kadınlığın tarihsel gelişiminde azınlık olmalarına rağmen belirleyici rol oynarken, ikincisi ancak sevgi bağlamında kutsal görülmenin biçimlendirdiği bir esaret içindedir.⁴⁶⁷

Kadının ev içine bu şekilde hapsedilmesi elbette ki kadın hakkındaki tarihsel gidişatın yönünü de belirlemiştir. Bu çerçevede, kadın bir taraftan ezilirken bir taraftan da aşkın, fedakârlığın ve edebiyatın konusu haline getirilmiş, erkek, kadını fiziki güçlerine aldıklarını zannederken bazen kadınların zekâsı altında oyuncak olmaktan kurtulamamış, kadın zekâsı karşısında kimi zaman geri adım atmak zorunda kalmıştır.⁴⁶⁸

Şiire konu edilen kadın imajının ünlü bir şairin gözünde II. Meşrutiyet yıllarında aldığı biçim ise dikkat çekicidir. Şukufe Nihal, kadına değer vermeyen genç bir şairi eleştirerek şairlerin bu toplumda saygıyla anıldıklarını, yazdıkları en ufak şiirin bile zihne biçim verdiğini, kadınların ve çocukların durumunu şairlerin daha iyi anlatabileceğini söyleyip, gelecek ile kadınlık arasında bağlantı kurarak devletin gelişmesini ve ilerlemesini kadının bir süs ve oyuncak olarak görülmemesinde olduğunu savunmaktadır.⁴⁶⁹ Elbette ki kadınlık dendiğinde olduğunda kadın ve düşünce dergilerinde İslam kadınının tarihsel anlamda söz konusu edilmemesi

⁴⁶⁷ H.C., “Kadınlık İctimâî: Kadınların Mevkiî”, **Kadınlık**, S. 5, (3 Nîsân 1330), s. 2., H.C. makalesinin devamında Antik Yunan, Antik Roma, Antik İran ve Antik Yahudi medeniyetleri arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Antik İran ve Yahudi medeniyetlerini aynı kategoride toplayan yazar, bu toplumlarda kadınların akılsızlıkları ile özdeşleştiklerini, kadınların sınırlanmış bir seçkin konuma sahip olduklarını anlatmıştır. Antik Yunan ve Roma toplumlarına ise yazar, Batı’daki olumlu Yunan ve Roma algısıyla ilgisi olsa gerek kadının bu toplumlarda prestijlerinin ve konularının yükseldiğine değinmiştir.

⁴⁶⁸ Emine Semiyeye, “Hayat-ı İctimâîyyede Kadın Mevkiî,” **İnci**, S. 10, (Teşrîn-i Sâni 1335) s. 6. Yazarın bu metni geçmişten çeşitli örnekler vererek kadının konumunun nasıl şekillendiğini de anlatmaktadır. Bu çerçevede Asurlular, Romalılar, Yunanlılar, Abbasiler ve Türkler örneklenen toplumlardır. Ayrıca yazar Paris’te Eski Yunan kadınları hakkında izlediği bir piyesi de anlatmaktadır.

⁴⁶⁹ Şukufe Nihal, “İctimâîyyât: Bizde Kadın Telakkîsi”, **Türk Kadını**, S. 11, (17 Teşrîn-i Evvel 1334), s. 162-163.

mümkün değildir. Antik medeniyetlerde⁴⁷⁰ kadının konumunu ve durumunu anlatan M. Şemseddin, İslamiyet'in kadını en basit dereceden en yüksek dereceye çıkarttığını, dönemin koşullarının bütün olumsuzluklarına rağmen kadınlara diğer medeniyetlerle karşılaştırıldığında çok daha rahat bir ortam sağladığını iddia etmektedir.⁴⁷¹

Kadınların içinde buldukları geri kalmışlığın kadınlara yüklenilmesi ya da kadınlığın bu gelişiminde erkeklerin katkısının olmadığı düşünülmesi hatta erkeklerin esas problem olduklarının görülmemesi Osmanlı Kadın Hareketi'nin seyirinde gözden kaçırılan noktalardır. Kadınlara saygı gösterilmesi Batıcı yazarların değindiği ilk konulardan birisidir. Kadınlara saygı gösterilmeyen devletlerin gerileme ve çöküşle karşı karşıya kaldıklarını belirten Hakkı Behiç, toplumun düzen ve güveninin kadınların mutlu, huzurlu ve saygı gördükleri yerde mümkün olacağı sonucuna ulaşmış, hürriyet ile saygı arasında bağlantı kurmaktadır. Kadının kocasından ve çocuğundan saygı görmediği bir ortamda, Meşrutiyet'in getirdiği hürriyetperver haklara sahip olmasını beklemek yanılısamadan başka bir şey değildir.⁴⁷²

İçtiḥâd'ta 1 Kânûn-ı Sâni 1330'da çıkan *Örf ve Adat ve Kadınlığımız* adlı makalede Kafkasya'da bir derginin yayınladığı karikatürden hareketle Osmanlı erkeğinin kadınına nasıl baktığı şu şekilde anlatılmaktadır. “*Çarşafli üç-dört kadın resmi. Bu kadınlar ipler ile sım sıkı ağaçlara bağlı ve yüzleri örtülü duruyordular. Birkaç şık bey karşılıklarına geçmişler ellerinde muhtelif cerâid-i yevmiye tuttıkları halde kadınlara doğru bağıyorlar. Karikatürün üzerine de şöyle bir şey yazılmış.*

⁴⁷⁰ M. Şemseddin'de antik uygarlıklarda kadının konumunu anlatmaktadır. İyi asker olamayan Sparta kadınlarının idam edildiği, Hintlilerin, Çinlilerin ve Yahudilerin kadınlara mesafeli yaklaşıklarını, Roma'da kadın üstündeki erkek hâkimiyetinin tartışmasız olduğunu ve Cahiliye Dönemi Araplarının kızlarını diri diri mezara gömdüklerini belirtmektedir. Bkz. M. Şemseddin, “İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimâîyyesi”, **İslâm Mecmûası**, S. 5, (27 Mart 1330), s. 15-16.

⁴⁷¹ M. Şemseddin, “İslâm'da Kadının ...”, 16.

⁴⁷² Hakkı Behiç, “Kısm-ı Siyâsî: Mümtaziyyet-i Nisvân ve Kadınlara Hürmet”, **Demet**, S. 7, (29 Teşrîn-i Evvel 1324), s. 105-107.

*İstanbul'da talim-i nisvân meselesi matbûât kadınlar. Ne duruyorsunuz koşunuz ileri gidiniz bir milletin temeddün-i derecesi nisvânın terakiyâtıyla ölçülür bak biz sizi nasıl teşvîk ediyoruz. Daha bundan büyük muavenet olur mu?*⁴⁷³ Kadının erkeğe bağımlılığını bu şekilde karikatürize edildiği bir ortamda Celal Nuri, radikal bir öneri ile kadınlarla ilerleme arasındaki bağlantıyı erkeklere mahsus pek çok adımı göz ardı ederek irdelemektedir. Ona göre, ilerleyebilmek ve yükselebilmek için ordudan ya da eğitimden önce kadınlarımızdan başlamalı, çatıya değil temele öncelik verilmelidir.⁴⁷⁴ Bunun için ilk etapta genelde bütün Osmanlı zihniyetini özelde ise Kadın Hareketi'nin zihniyetini batıl fikirlere esir etmiş olan fikirsizliğe ve kuramsızlığa çare bularak, fikir orduları oluşturmak daha yararlı olacaktır.⁴⁷⁵ Aslında kadının daha aydınlanmış bir olgunluğa ulaşamadığı bir dönemde erkek, kadına yardımcı olması gereken araçtır; ama geleneklerin belirlediği erkek kalıpları Aziz Haydar'a göre, Osmanlı kadınlığının önündeki ciddi engellerdir. Hep kadınların cahilliklerinden dem vurulan bir ortamda erkeğin cahilliğinin gözden kaçırıldığını belirten yazar, kadının her türlü bağımsızlaşma isteğinin erkek egemenci bakış açısının içinde eridiği sonucuna ulaşmaktadır.⁴⁷⁶ *“Acebâ erkekler kendilerinin zannettikleri gibi mükemmel midirler? Bir kadın evinin idâresini bilmeliymiş fakat sadece kadın mı bunu bilmeli. Bu konuda erkeklerin herhangi bir görevi yok mudur? Bu eksiklikler sadece kadınlara mı mahsûstur ki her kimi dinlese kadınlardan bahsetmektedir. Bu fikir bizde o kadar yerleşmiştir ki aksini iddiâ etseniz delilikle suçlanırsınız. Binlerce yıldır dâimâ erkeklerin esâreti altında kalan kadınlar bir süs, bir oyuncak ya da kafesinden asla*

⁴⁷³ C.S. “Örf-Adât ve Kadınlarımız”, **İçtiyhâd**, S. 125, (1 Kânûn-ı Sâni 1330), s. 458.

⁴⁷⁴ Celal Nuri, “Kadınlarımız”, **İçtiyhâd**, S. 63, (2 Kânûn-ı Sâni 1330), s. 1362.

⁴⁷⁵ Kadınlar Dünyâsı, “Hukukumuzu Arayalım”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 79, (21 Haziran 1329), s. 1.

⁴⁷⁶ Aziz Haydar, “Yalnız Kadınlar mı Islâha Muhtâc?”, **Kadınlık**, S.7, (17 Nisân 1330), S. 4-5.

çıkartılamaması gereken bir kuş gibi görülmüşlerdir."⁴⁷⁷ Anlaşılacağı üzere, erkek yazarların çoğunun kadınlar hakkında söylediklerinin yalan olduğunun bilincinde hareket etmek ve erkeklerin kadınları bir meta, bir meyve olarak gördüklerinin farkında olmak ve gerçek anlamda hürriyetperverliğini göz önünde bulundurmamak üstüne yapılan bir kurgulama söz konusudur.⁴⁷⁸

Kadınlığın kan ağladığı bir ortamda erkeklerin Kadın Hareketine karşı gösterdikleri umursamaz tavır da eleştirilmiş, erkeklerin kadınlara güldükleri, eğlendikleri belirtilmiştir. Hatta bu umursamaz tavrın içine saklanan bazı erkeklerin, kadınlar için çabalıyormuş gibi gözükmeleri, erkeğin özündeki kendini düşünme dürtüsü nedeniyle illüzyondan başka bir şey değildir.⁴⁷⁹ Fatma Neşide'nin kafasında tasarladığı Osmanlı erkeği rakı ya da konyak içen, yakalandığı frengi ile vücudunu harap eden, kendisinin farkında olmayıp kadınının da hayatını zorlaştıran bir tiptir. Onun bu erkek tipi karşısında bulduğu çözümse, daha erkeklerin kadınlarını kurtaramadığı bir ortamda kadınların erkekleri kurtarmasını isteyen radikal bir öneridir.⁴⁸⁰ Bu yüzden sarhoş erkeklerden ziyade akla, mantığa uygun erkeklerin Kadın Hareketi konusundaki fikirlerini beyan etmelerini sağlamak ve bu erkeklere güvenmek gereklidir.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Şazimed, "Kadınlığımızın Mevki-i İçtimâîyyesi", **Kadınlık Dünyâsı**, S. 23, (26 Nisân 1329), S. 3.

⁴⁷⁸ Emine Seher Ali, "Kadınlıkta Seviye-i İrfân", **Kadınlık Dünyâsı**, S.1, (4 Nisân 1329), S. 2., N.Naciye, "Erkekler Hakikaten Hürriyetperver midirler? Kadınlar Ne İstiyor?", **Kadınlık Dünyâsı**, S. 7, (10 Nisân 1329), s. 3.

⁴⁷⁹ Feriha Kamuran, "Türklük Cereyânı Önünde Kadının Ehemmiyeti", **Kadınlık Âlemi**, S. 3, (5 Haziran 1330), s. 2.

⁴⁸⁰ Fatma Neşide, "Lakayt Erkekler ve Zavallı Kadınlar", **Hanımlar Âlemi**, S. 1, (27 Mart 1330), S. 3-4. Fatma Neşide bu makalesinin hemen peşinden yazdığı bir diğer makalesinde söylemini yumuşatma ihtiyacı duymuştur. Bkz. Fatma Neşide, "Hep Erkeklerimiz Dâima Anlar", **Hanımlar Âlemi**, S. 2, (3 Nisân 1330), s. 1-2.

⁴⁸¹ Fevziye Abdülreşid, "Kadın Meselesi", **İslâm Mecmûası**, S. 53, (10 Mayıs 1333), s. 13.

İlerleme ihtiyacı içinde bulunan kadını, erkeğin umursamazlığı karşısında erkekten daha düşük bir seviyedeymiş gibi tanımlamak, nitelemek kadına verilebilecek önemli zararlardan birisidir. Bu nedenle erkeğin olduğu kadar kadının da hakkı olan ilerleme durumundan mahrum bırakılmaya tepki geliştirmek şarttır.⁴⁸² İlerlemenin ve harekete geçmenin önemine edebi bir dille değinen Şukufe Nihal'in şu söyledikleri ise kadınlığın Osmanlı Devleti'ndeki konumunu daha iyi anlamamızı sağlamaktadır:

“Ulviyyet-i tabiyyatı biraz hisset uç o seni ne kadar yükseltir. Sabahlara dikkat et ne şevkle açılıyor perûr ufuklarda. Ne derin bir ilhâm-ı saâdet var. Hilkatın o muazzam nurânîyyeti karşısında sen bu mâhiyet-i zulmet ve sefâlete tahammül eder misin? Hayır değil mi? Öyle ise hadi yavaş yavaş kıpırdan ilk adımların pek acemi olacak belki şu milyonlarca halk seni tanımayacak. Zarar yok. Çünkü kabâhat sende çünkü sen olanlara hiçbir vâkit onların annesi olduğunu tanıtmadın. Fakat ağlama üzgün olma artık samimi bir azm bir ümidle büyük gaye ki doğru yavru. Feyyâz ruhundan onlara hakiki güneşler doğsun biraz hayât bulsunlar. Sonra onlar medeniyeti yavaş yavaş tanyacaklar ve bir ihtirâm-ı takdîrkâr ile ellerini öperlerken sen artık münevver istikbâlin zi-hayât bir neslin en büyük şeref -i ruhunda hiss idecek azâb-ı ittihâmdan kurtulan pâk semâda ebediyetlere kadar yükselecek, yükselecek!”⁴⁸³

İlerleme ile gerileme arasında kadın düzleminde bir bağ olduğu özellikle eğitilmiş erkekler ve kadınlar arasında hissedilmiştir. Geçmiş değerlendirildiğinde kadınların erkekler tarafından en az ezildikleri, gündelik yaşama katılabildikleri dönemler, devletlerin ilerledikleri kadınlara bir hayvanmış gibi davranılan dönemler ise

⁴⁸² Kadınlar Dünyâsı, “Terakkîye Doğru”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 5, (8 Nisân 1329), s. 1.

⁴⁸³ Şukufe Nihal, “Bugünün Genç Kadınına”, **Kadınlık**, S. 1, (8 Mart 1330), s. 5.

devletlerin geriledikleri yılları kapsamaktadır.⁴⁸⁴ Mahmud Sadık, uygarlıkların gelişimi incelendiğinden kadınlar ile uygarlıklar arasında doğru orantı olduğunu, kadının geliştiği yerde devletin de geliştiğini belirtmektedir. Kadın ile medenileşme arasındaki bu ilişkiyi sadece geçmişte görmek de şart değildir. Hala dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan pek çok kabile, kadının uygar olmayan toplumlardaki konumunu bizler için göz önüne sermektedir.⁴⁸⁵ Bu çerçevede Avusturalya yerlileri örneklenebilecek topluluklardan birisidir. Erkeklerin yedikleri yemeklerin kırıntılarını kadınlara verdiği, koca vefat ederse kadının küçük kardeşin odalığı haline geldiği, kadınların sopayla yaptıkları kavgayı erkeklerin büyük bir keyifle izlediği bir Avusturalya imajı Osmanlı aydınlarının gözünde yer edinmiştir.⁴⁸⁶ İlerleme sürecinde erkeğin ilk etapta yapacağıysa özellikle fiziksel açıdan olmasa da maneviyat açısından kadının kendisinden güçlü olabileceği ihtimalini aklının bir tarafında tutarak, kadın ile erkek arasındaki zihniyet şablonlarını yumuşatmaktadır..⁴⁸⁷

Kadın ile erkek arasındaki ayrımı derinlikli hale getiren fiziksel güçsüzlük ataerkil anlayışın elindeki en büyük silahlardan birisi olmuştur. Sadece el-kol kuvveti ile sınırlı bir fiziksel güçsüzlük söz konusu değildir. Beynin hacimsel farklılığı, kadının doğa karşısındaki hastalıklara erkekten daha açık olması fizyolojik farklılığı belirginleştiren diğer unsurlardır.⁴⁸⁸

Kadının erkekle eşit olamayacağını belirtenlere göre, bunun üç nedeni vardır: bedenen erkekten güçsüz olması, erkeğe göre daha hassas olması ve fikri

⁴⁸⁴ Aliye Cevat, “Hayât-ı Umûmiyye-i Beşer Kadınların Elindedir”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 28, (1 Mayıs 1329), s. 3.

⁴⁸⁵ Mahmud Sadık, “Kısm-i İctimâî: Kadınlık Safahâtı”, s. 2.

⁴⁸⁶ **A.g.m.**, s. 3.

⁴⁸⁷ Fatma Fuad, “Kadın ve Kadınlık-I”, **Genç Kadın**, S. 1, (4 Kânûn-ı Sâni 1335), s. 4.; Lâlî, “Kadın”, **İçtihad**, S. 26, (1 Kânûn-ı Evvel 1326), s. 920.

⁴⁸⁸ İsmail Hami, “Kadınlara Âit Bir Mukâyese”, **Piano**, S. 2, (16 Ağustos 1326), s. 12.

kabiliyetindeki eksiklik. Hüseyin Ragıb’a göre, ilerleme sürecinde kadın ile erkeğin eşit olamayacağını belirten bu üç gerekçe kadının kuvvetsizliği paralelinde toplanmakta olup kabul edilebilir değildir. “Kadının zaîf olduğu söylenir ama Anadolu’da tarla süren, hayvânlarla ilgilenen, yük taşıyan kadınlar hiç de güçsüz gözükmemektedir. Hattâ içlerinden biri Çemişkezek kazasında rençberlik eden bir kadın diyebilir ki bilâkis ben erkeğimden daha kuvvetli daha mukâvemetliyim, çünkü o yalnız akşama kadar çalışır sonraistirâhat eder hâlbuki ben sabahdan akşama kadar tarlada çalıştıktan sonra ev işleri ile de uğraşırım.”⁴⁸⁹ Anlaşılacağı üzere kadın, ataerkil normların belirlediği yaşam koşulları içinde çalışma ve ezilme biçimi nedeniyle hiç de güçsüz değildir. Çünkü süreci şekillendiren erkeğin yetenekli görülürken kadının yeteneksiz görülmesidir. Kadının pek çok yeteneği vardır ama bu yetenekler yüzyıllardır süren erkek merkezli eğitim nedeniyle açığa çıkartılamamıştır. Yani işin özünde kadınların yeteneklerini kullanamaması durumu vardır.⁴⁹⁰ Bu nedenle kadınların hayata karşı büsbütün yabancı kalmalarını önleyebilmek için ahlaki ve toplumsal hayatta kadının yetenekleri yeniden biçimlendirilirken akli başında bütün erkeklerin samimi bir çaba harcamaları yararlı olacaktır.⁴⁹¹ Bu düzlemde, XX. yüzyıl ile beraber koyu gölgeler arasında kalan kadın vicdanı, ilerleme sürecinde karanlıktan kurtarılması gerektir. Çünkü erkeklerin vicdanı kadınlarınkı kadar saf ve pak olmadığından her türlü dış telkiden kadınlar daha rahat sıyrılabilirler.⁴⁹² Kadının bedeninin erkek bedeninden daha kuvvetli olduğunu istatistiki bilgilerle⁴⁹³

⁴⁸⁹ Hüseyin Ragıb, “Hayât Mücâdelesinde Kadın”, **Yeni Mecmûa**, S. 39, (11 Nisân 1917), s. 242.

⁴⁹⁰ Fatma Fuad, “Kadın ve Kadınlık-I”, s. 4-5.

⁴⁹¹ F. N., “İslâm Kadını”, **İslâm Mecmûası**, S. 2, (13 Şubat 1329), s. 29.

⁴⁹² Emine Ferhunde, “Kadın Vicdânı”, **Hanımlar Âlemi**, S. 18, (24 Temmuz 1330), s. 2; H.Sabri Ayvazuf, “Kadınlık ve Kadınların Ehemmiyeti”, **Füyûzât**, S. 25, (12 Ağustos 1908), s. 315.

⁴⁹³ Hüseyin Ragıb bu çerçevede şu istatistiki bilgileri vermektedir. “Mesela Fransa’da ki istatistiklere göre, 1902 senesinde bir yaşında ölen çocuklardan 63000’i erkek ve 51000’i kızdır. 1905 senesinde yine

destekleyen Hüseyin Ragıb, bekâr erkeklerin bekâr kadınlardan daha çok öldüklerini belirtmekte; ama kadın ölümünün özellikle çalışma koşulları ön planda olduğunda erkeklerden daha fazla olduğu sonucuna ulaşarak, kadınların fiziksel anlamda kuvvetsiz olduğunu belirten söylemi çürütmeye çalışmaktadır.⁴⁹⁴

Kadın ile erkek beyni arasındaki hacimsel fark da gündeme sıklıkla taşınan konulardan birisidir. Tıp alanındaki keşiflerle kadın beyninin erkek beyninden hacimce daha küçük olduğunun anlaşılması Kadın Hareketi'nin önüne geçmek isteyen çevreler tarafından kullanılmış, kadının zihnen geri olduğu tarihsel ve bilimsel verilere dayanılarak kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu söylem Batı'da olduğu kadar İttihat ve Terakki döneminde de tepkisel bir karşı çıkışa neden olmuş, kadının fiziki açıdan ne kadar küçük olursa olsun erkek ile kadın arasındaki beyinsel farkın hiç de düşünüldüğü gibi olmadığı savunulmuştur.⁴⁹⁵ Selahaddin Asım konuyu şu şekilde açıklamaktadır: *“Beşeriyette uzvî ve ruhî cereyân iden atavizim ve heredite kanûnlarının azim-i mecrâsı ve tevlîd ettikleri hâdiselerin intikâl-i vesâit bize kadının uzviyyet ve dimâği olduğunu fennen kanıtladı. Dimâğin ruhu hissî ve fikrî bütün tekâmüllerinin istihsâlleri kadın vasıtasıyla beşeriyete vâreste-i intikâl ettiği için dimâğının her mevcûdiyyette ait tekâmülü insâniyyet için erkeğinkinden elzemdir.”*⁴⁹⁶

Zaten gelişen dünyada fiziksel kuvvetten ziyade kişinin kavrama, algılama ve değerlendirme yetenekleri ön plana çıktığından beynin küçüklüğünden ya da

Fransa da bütün seneler dahîlinde vefât eden erkeklerin yekûnu 399797 kadınların toplamı ise 340374 dür.” Bkz. Hüseyin Ragıb, “Hayât Mücâdelesinde....”,s. 243.

⁴⁹⁴ **A.g.m.**, s. 243.

⁴⁹⁵ Fatma Aliyye, “Kadın Nedir”,..., s. 415. Lâlî, “Kadın”, **İçtihâd**, S. 26, (1 Kânûn-ı Evvel 1326), s. 921.

⁴⁹⁶ Selahiddin Asım, “Kadının Dimâği Tekâmülleri”, **Yeni Felsefe Mecmûası**, S. 8, (1 Kânûn-ı Evvel 1911), s. 22-23.

büyükliğünden ziyade işleme şekli önemli hale gelmiştir.⁴⁹⁷ Tabii, kadının beyninin küçük olması ya da hastalıklara daha açık olması erkeklerin doğa karşısında çok da güçlü oldukları anlamına gelmemektedir. Çünkü doğa erkekler arasında bile eşit yaklaşmayıp, onları da birbirlerinden ayırmıştır. Erkeklerde bile durum bu şekilde iken kadınların fiziksel güçsüzlükleri ile bir alt tabakaya indirilmeleri insanlık ile örtüşecek bir durum değildir.⁴⁹⁸

Baha Tevfik tarafından 23 Ağustos 1326 tarihinde yayımlanan *Biraz Feminizm: İki Yüzlü Ahlak* adlı yazı, ataerkil düzende kadın ile erkek arasındaki ilişkiyi belirleyen kıstasların katılığını anlatarak, ahlaki olduğu iddia edilen bir ortamda erkeğe hürriyet ve merhamet gösterilirken kadına baskı ve şiddetin düştüğü sonucuna ulaşmaktadır. Cinsler arasındaki ahlaksızlığı şekillendiren ise erkeğin gücü çerçevesinde kullandığı zihinsel ve toplumsal kalıplardır. Hatta Baha Tevfik'e göre erkeğin bu ikiyüzlü ahlaki kadının savunma mekanizmalarının en alt seviyeye inmesine neden olup, kadınların bir kısmının ahlaksız olarak nitelendirilen ortamlarla karşılaşmasına yol açmaktadır.⁴⁹⁹

*“Vakîâ maksadım bir fahişenin bu rezîl ve sefil menşeyini rezîl etmek değildir. Fakat kendini satan bir kadın tezlîl edildiği halde kendi arzu -i şahsiyyesini teskîn için onu iştirâ iden erkek ne için şâyân-ı afv olunsun kadına bahş edilebilen türlü mahcûbiyyetlere tazyîklere vahşetlere bedel erkeklere verilen bu serbestî ne içindir. Ne için kadına karşı erkek himâyeye olunuyor.”*⁵⁰⁰ Burada sadece kadının suçlu görmek, şehvetini tatmin etmeye çalışan erkekleri suçsuzlaştırmaya çalışarak, erkeğin yarattığı

⁴⁹⁷ Lâlî, “Kadın”, s.921.

⁴⁹⁸ İsmail Hami, “Kadınlara Ait Bir...”, s. 12.

⁴⁹⁹ Baha Tevfik, “Biraz Feminizm: İki Yüzlü Ahlâk”, **Piano**, S. 3, (23 Ağustos 1326), s. 21.

⁵⁰⁰ **A.g.m.**, s.22.

olumsuz kurumlardan kadını sorumlu tutmak ikiyüzlü ahlakın temellerini gözler önüne sermektedir.⁵⁰¹

Kadının ahlaki güzelliğe sahip olması aslında onun ayırt edici özelliklerini belirginleştirdiğinden hem erkeklerin hem de kadınların onu önemsemesi gereklidir. Tabii, buradaki ahlaki güzelleşmeyi ataerkillik babında düşünmelidir. Özellikle maddiyat ve ahlakın, kadınla bütünleştirilememesi kadının yaşamının anlamını önemsizleştirdiğinden kokusuz çiçeklerin açmasına neden olmaktadır.⁵⁰² Elbette ki kadının aldığı eğitim onu değiştirmekte ve dönüştürmektedir; ama bu farklılaşma sürecinde maddi olana odaklanması kadında var olan kötü huyların ortadan kaldırılmasında başarısızlığa yol açmaktadır. Bu sebeple kadın, ataerkilliğin ihtiyaçlarını giderebilmek için hoş gitmeyen özelliklerini imha edip sevimli değerler haline getirmelidir.⁵⁰³

Kadının farkındalığını kalpte gören Macit Şevket, cinsler ile ahlak arasındaki ilişkide vicdanlı kadının erkeğe nazaran daha ahlaklı olacağı sonucuna ulaşarak bilgiden ziyade ahlaka öncelik verilmesinin üstünde durmuştur. “*Kadın fikirden ziyâde his ve kalbi ile hareket eder, zekâsı mütemâdiyen kalbinin taht-ı tesîrindedir. Mademki ilmin dimâğa ahlâkın kalbe ait olduğuna teslîm ediyoruz. Her şeyden evvel kalb olan kadının ahlâk ile münâsebetinin erkeklerden ziyâde olduğunu da kabûl etmelidir.*”⁵⁰⁴ Bu arada kadın sadece kendi ahlakını şekillendirmemekte, belki de daha fazla olarak erkeğin ahlakına sirayet edebilmektedir. Sinirli pek çok erkeği kadınların daha nazik insanlar haline getiren kadınların varlığı da bunu kanıtlamaktadır.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ A.g.m., s.22.

⁵⁰² Süleyman Fehmi, “Hüsn-i Ahlâk”, **Demet**, S. 2, (24 Eylül 1324), s. 28.

⁵⁰³ A.g.m., s. 28.

⁵⁰⁴ Macit Şevket, “Ahlâk ve Kadın”, **Bilgi Yurdu Işığı**, S. 4, (15 Temmuz 1333), s. 54-55.

⁵⁰⁵ A.g.m., s. 57.

1329 yılında tek sayı çıkan *Erkekler Dünyası*, kadın ile erkek arasındaki ayrımı en aza indirip, erkeği Kadın Hareketine bir nebze de olsa yaklaştırmayı amaçlamıştır. Derginin tek sayısının göz doldurucu makalelerinden birisini yazan İbn-i Aziz Sina Reşid'e göre, kadın ile erkek birbirlerini tamamlayan doğal unsurlar olduklarından erkeğin kadına saygı göstermesi hem kadının hem de erkeğin yükselmesini sağlayacaktır.⁵⁰⁶ Kadın Hareketini erkek nazarında görünür kılan bu dergi, kadın zihniyetindeki erkek bakış açısının nasıl olduğunun değerlendirilmesi gerektiğini de yanında getirmiştir.

Aslında Kadın Hareketi sadece erkeklerin baskısı altında değildir. Kadının hukuk, çalışma ve toplumsal hayatta elde ettiklerinin savunulmasında kadınlara rağmen işleyen bir süreç vardır. Ataerkil yapı, kadına erkek çocuk doğurması karşılığında güvence sağladığından belli bir süre sonra kadın ataerkilliğin savunusunu, konumunu kaybetmemek için sert bir ifade biçimi haline getirmiştir. Öyle ki Osmanlı Devleti'nde kadınların kadınlardan daha büyük bir düşmanı yoktur.⁵⁰⁷

Bu arada kadının kendisini ifade ederken karşılaştığı kendinden kaynaklanan temel sıkıntılardan birisinin de sabırsızlık olduğu unutmamalıdır. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kadınlar, ardı arkası kesilmeyen sonuçsuz tartışmalar paralelinde hızla basın hayatında görünür hale geldiler. Ancak biraz da sabırsızlıklarının etkisi ile içeriği boş, amaçsız tartışmalara odaklanan kadınlar belli bir fikir etrafında toplanamamakta, en basitinden cemiyet oluşturmayı bile becerememektedirler.⁵⁰⁸ Elbette ki bu sabırsızlığın nedenini Avrupa ile karşılaştırıldığında Kadın Hareketi'nin daha yeni başlamış

⁵⁰⁶ İbn-i Aziz Sina Reşid, Tabii Düşünelim, **Erkekler Dünyası**, S. 1, (6 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 3.

⁵⁰⁷ İsmail Zahidi, "Bizde Kadınlık", **Şebtâb**, S. 14, (13 Teşrin-i Evvel 1328), s.182.

⁵⁰⁸ Kalem," Hanımlarımıza", **Kalem**, S. 4, (4 Eylül 1324), s. 3-4.

olmasında ve Osmanlı kadınlarının Batılı kadınların geçtiği tarihsel ve toplumsal aşamalardan geçmemesinde görebiliriz.⁵⁰⁹

Kadınların sabırsızlıklarını sadece kendi doğal durumlarına değil örf ve adetlere de bağlayabilmek mümkündür. Tanzimat ile birlikte erkekler nasıl örf ve adetlerin modernleşme sürecinde engeller oluşturduklarını fark etmişlerse kadınlar da II. Meşrutiyet ile birlikte engelleme boyutlarını algılamaya başlamışlardır.⁵¹⁰ Önce eğitim sonra ise çalışma alanlarına atılan kadınlar bir taraftan kızların okumasının gereksizliğini savunan diğer taraftan ise açtığı ticarethanenin sadece kadınlara mahsus olmasını isteyen, giyimini bir toplumsal savunma mekanizması haline getiren fikirlerle karşılaşmışlardır. *“Hakikaten kadınlarımızı sım sıkı bağlayıp terâkki ve teâlîlerine manî olan kuvvet, örf ve âdâttan başka bir şey değildir. Kız mektepleri tesîs edilir programların zamana muvaffak tarzda tanzîmine manî oluruz, kadın telefon idâresine posta memurluğuna tayîn edilmek ister engellenir, kadın ticaret etmek ister senin ticarethânenin surf kadın müşterilere mahsûs olacaktır denilir.”*⁵¹¹

Kısacası modernleşmek istiyorsanız geleneksel şablonların örtük ya da doğrudan şekillendiriciliğinin engelleri ile uğraşmak, yeri geldiğinde bu engellerle inatlaşmak, yeri geldiğinde ise engeller karşısında geri adım atmak gerekiyordu. Bu nedenle değişen dünya karşısında geleneklerin modernleşme ölçütlerine uygun değişmesi ya da değişmemesi irdelenen bir başka noktadır.

Eskiden çatalla yemek, başı saçlı olmak, ökçeli mest veyahut potin giymek, demiryolu inşasına taraftar olmak küfür sayılırken şimdi bu adetlerin hepsi bambaşka biçimlere bürünmüştür. Ne var ki bu dönüşüm, hep ileriye doğru olmamış, özellikle

⁵⁰⁹ Cahide Cevdet, “Hukuk-ı Nisvân”, S. 10, (10 Mayıs 1330), s. 5.

⁵¹⁰ C.S., “Örf-Adat ve Kadınlarımız”, s. 457-459.

⁵¹¹ **A.g.m.**, s. 458.

kadınlar söz konusu olduğunda ataerkil yapının kontrol mekanizmalarını kaybetmek istememesi bağlayıcı yeni adetleri yanında getirmiştir. Mesela, pazar günü Emirgan'dan Kanlıca'ya giderken kadınlar ile erkeklerin aynı kayıklarda yolculuk etmesine, köprüye kadar beraber konuşarak yürümelerine kimse ses çıkartmazken, Meşrutiyet ortamında bunu yapmak tepki ile karşılanmaktadır.⁵¹²

Sabırsızlığın, bir ileri bir geri atılan adımların, örf ve adetlerin Batılılaşmayı yönlendirmeye çalıştığı bir dönemde kadınlarda bir ilerleme olup olmadığı bir başka sorunsaldır. Ebulsüreyya Sami'ye göre 1330 yılına gelindiğinde kadınlıkta ilerleme hem var hem de yoktur. Var ile yok arasındaki çizgiyi belirleyen ise olanakların yayılımı ile sınırlıdır. Fatma Aliye, Nigar bint-i Osman ve Belkıs Şevket gibi kişilerin yetiştiği bir ortamda ilerlemenin olmadığını iddia edebilmek mümkün değildir. Bu ilerlemenin bütün toplumu kapsadığını, bütün kadınları etkilediğini söyleyebilmek, İstanbul'daki kadın ile Ankara'daki ve Şam'daki kadını aynı noktada değerlendirebilmek mümkün olmadığından değişim ve dönüşümü bireyselliğin gerçekleştirdiği sınırlı ilerlemeler olarak görebilmek mümkündür.⁵¹³

Kadının toplumsal yaşama dâhil olup haklarını aramadığı, erkeklerin ise gelişmişlik ile kadın arasındaki ilişkiyi fark edemedikleri bir ortamda ilerleme bekleyebilmek elbette ki mümkün değildir. Kadın ile erkeğin beraberliğinin yararlarının farkına varan gelişmiş Batılı ülkeler de ilk etapta göze çarpan, kadınların toplumsal hayata bilgilenmişlikleri düzleminde katılımlarıdır.⁵¹⁴ Bilgili olmak ilerleme ve gelişme düzleminde eski ile yeni kadın arasındaki farkın şekillenmesini sağlayan

⁵¹² Mehmed Ubeydullah, "İçtimâiyât ve Siyasîyât: İslâm Kadınları", **Türk Yurdu**, C. II, S. 24, (4 Teşrin-i Evvel 1328), s. 401-402.

⁵¹³ Ebulsüreyya Sami, "Kadınlık İctimâî: Kadınlıkta Terakkî Var mı Yok mu?", **Kadınlık**, S. 2, (13 Mart 1330), s. 2-3.

⁵¹⁴ Mustafa Şevket, "Felâketlerimizizin Sebepleri", **Kadınlık**, S. 10, (10 Mayıs 1330), s. 6-7.

ana bağlantılardan birisidir. Eski kadın ile karşılaştırıldığında İstanbul ile de sınırlı olsa kadın, artık konumunun farkında olup bilgilenmenin ve eğitimin önemini gözden kaçırmayandır. Hayat hakkında eskiye nazaran daha ümitli olan yeni kadın, hayatın getirdikleri ve götürdükleri arasında yaşamayı öğrenmiştir.⁵¹⁵ Hatice Refik'e göre, artık herhangi bir bilimsel başarı dershanelerdeki başarılarla ölçülememektedir. Hayatta geçerli olan karışık kanunların, sebeplerini ve maksatlarını anlayıp bedenlen, zihnen ve ruhen mücadele vermedikçe, hayat karşısında bilgilerin bir işe yaramayacağını bilincinde olunmalıdır.⁵¹⁶

Kadınlık bağlamında felsefe arasındaki ilişki, düşünce ve kadın dergilerinin dikkat çekici konularından birisi olmuştu. *Felsefe Musahabeleri: Kadın Felsefenin Mevzuu Olabilir mi?* adlı yazıda Muhib Kamuran kadın-felsefe ilişkisini değerlendirmiştir. Batı'nın üç filozofunun kadın üstündeki fikirlerinden yola çıkarak konuyu irdeleyen yazara göre, Schopenhauer eserlerinde kadını acı ile anarken Nietzsche kadına elinde kırbaç ile yaklaşılmasını önermiştir. Bu iki filozoftan farklı bir noktaya kendisini kanalize eden, John Stuart Mill ise *Süfrajelerin (Oy Hakkı Savunucuları)* ihtiyaç duydukları fikri altyapıyı hazırlamıştır.⁵¹⁷

Yunan felsefesinden itibaren kadın, felsefenin ciddi konularından birisi olarak nitelendirilmemiştir. Kadına yabancı kalmayı tercih eden Yunan felsefesi, ona herhangi bir toplumsal mevkii vermemiş, faziletli erkek anlatılırken kadın manasız bir resme büründürülmüştür. Orta Çağ felsefesinde ise kadın, şekli bir mahiyettin ötesine geçememiş, skolastik ataerkil düzenin yorumlamasına tabi tutulmuştur. Aydınlanma

⁵¹⁵ Hatice Refik, "İctimâîyyat: Yeni Kadın", **Genç Kadın**, S. 1, (24 Teşrin-i Evvel 1334), s. 9. Bilgilenmenin önemine edebi bir yaklaşıma için Bkz. Kadriye Rasim, "Kadınlığa", **Kadınlık Dünyâsı**, S. 37, (10 Mayıs 1329), s. 3-4.

⁵¹⁶ Hatice Refik, "İctimâîyyat:", s. 10.

⁵¹⁷ Muhib Kamuran, "Felsefe Musâhabeleri: Kadın Felsefenin Mevzû Olabilir mi?", **Genç Kadın**, S. 1, (24 Teşrin-i Evvel 1334), s. 7.

filozofları içinde kadın bir uğrak yeri olmamış, iyi anne, iyi eş rolü onun için yeterli görülmüştür. Kısacası, Antik Yunan'da başlayamayan kadın-felsefe ilişkisi başlayamamanın kısır döngüsünde sürüklenip durmuştur.⁵¹⁸ Feminizm ile birlikte kadın ilk defa geniş bir felsefi akımla karşı karşıya kalmış, fakat tıpkı sosyalizmdeki gibi propagandacılık kuramın yerini almıştır.⁵¹⁹ Muhib Kamuran yazısının devamında kadın ile felsefe arasındaki boyutu İslamiyet bağlamında irdeleyip, çelişkili şekilde Osmanlı kadınının Batılı kadınlarla karşılaştırıldığında felsefe ile daha fazla iç içe bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Kadının giydiği çarşafın kutsallığına dikkat çeken yazar, tasavvuf ile felsefe arasındaki ilişkiyi aynı kulvarda değerlendirmenin verdiği çelişki ile yüzü ve sesi ile maneviyatımızda derin tesirler bırakan kadının edebiyatımızın en canlı tarafını oluşturduğu sonucuna ulaşır. *“Bizde kadın son zamanlara kadar ve hatta ekseriyyete bakılırsa şimdi bile yalnız dinen içtimâidir. İşte bunu ifâde için bizde kadın mukaddestir denildi. Bu nokta-i nazardan düşünülürse bizde kadın mevzû bilhâssâ felsefenin en mühim bir bahsini teşkîl eder. Zîrâ vicdânda duyulan her azâb keskinleşir canlandırır ve işletir. Bunun içindir ki kadın hiçbir yerde bizde olduğu kadar isrârlı şiiirin ve kudsîyetin, ahlâkın velhâsıl en geniş mefkûrelerin birleştiği ve ebedî bir ateş gibi yandıği bir noktayı teşkîl edememiştir.”*⁵²⁰

4.2.2. Kadın Paralelinde Batılılaşmaya Getirilen Eleştiri

II. Meşrutiyet yıllarında kadınlığın seyrini belirleyen öğelerden birisi de Batılılaşma olmuştur. Batı'da özellikle de Avrupa'da hızla gelişen cemiyetler, kulüpler açan, kitaplar yazıp, konferanslar düzenleyen, kadını erkeklerin baskısından

⁵¹⁸ A.g.m., s. 8.

⁵¹⁹ A.g.m., s. 8.

⁵²⁰ A.g.m., s. 8-9.

kurtarmaya çalışan bir Kadın Hareketi vardır.⁵²¹ Kadın ve düşünce dergilerinde yazarların bir kısmı için Batı'nın örnek gösterilmesi kadar normal bir durum olamazdı. Ancak Batı karşısındaki tavır önceki dönemlere göre tepkisel bir karakterde olduğundan irdelenen noktalar daha çok Batı'yı eleştirmektedir. Özellikle İslamcılığın burada oynadığı rol, Batı karşısındaki tavırda belirleyici olup, eleştirelliğin boyutlarını kurgulamıştır. Doğu'da kadının bir eşya gibi kullandığının Batı'nın kitaplarında irdelenmesi, Osmanlı aydınlarının kafalarını karıştıran noktalardan birisidir. Batılıların belirginleştirdikleri Doğulu kadın tipi, aydınlanmış doğulu erkek için zincirlerinin bir kısmından kurtarılması gerektirir.⁵²² İngiltere, Fransa ve Amerika gibi ülkelerde, kadının gelişen konumu karşısında Osmanlı kadının Piyerlotti'nin romanlarında açık olarak görülen geriliği ve ruhsuzluğu aydınlanmış Osmanlı erkekleri için kabul edilebilir değildir.⁵²³ Bu nedenle sadece Piyerlotti'nin romanlarına değil, Batı'dan gelen pek çok yaygın üstüne bir kötüleme söz konusudur. Yayınların bir kısmı gerçekten de içeriği boş olup kadınlarımıza herhangi bir yarar sağlamadıklarından, diğer bir kısmı ise tersine içeriği çok dolu olduklarından kadınlarımızın anlamakta zorlandıkları ya da anlasalar da gereksiz olayları okumakla zaman harcadıkları eserler olarak zihinlerde buhranlar yaratmaktadırlar.⁵²⁴

İslamiyet'in gerilemesini İslam'ın kurallarından uzaklaşıldığına bağlayan Tahsin Nahid'e göre, bilimsel gelişmelerle değişen dünyada hayat kapısının, hak kapısının, İctihâd kapısının yeniden açılması şarttır. İslamiyet'in kadına kötü bakmadığına değinen yazar kadının üstündeki ataerkil sınırları belirleyen gelenekler olduğunu iddia etmektedir. İslamiyet ile karşılaştırıldığında kadını daha tehlikeli gören

⁵²¹ Meliha Zekeriya, "Kadınlar Nasıl Çalışıyorlar", **Kadınlar Dünyası**, S. 6, (9 Nisân 1329), s. 2.

⁵²² H.C., "Kısm-ı İctimâî: Bizde İctihât-ı Nisvân", **Kadınlık**, S. 9, (3 Mayıs 1330), s. 2.

⁵²³ Mediha Ünsal, "Vakti Değil mi?", **Mahâsin**, S. 3, (Teşrîn-i Sâni 1324), s. 128-129.

⁵²⁴ Tahsin Nahid, "Kadınlarımız", **İctihâd**, S. 70, (T.E.), s. 1536.

Hıristiyanlık, onun gelişimi için sınırlayıcı pek çok unsuru içinde barındırmasına rağmen kadın hakları açısından daha gelişkin bir ortamın oluşmasına engel olamamıştır. Hıristiyanlığa göre daha ılımlı kategorilere sahip İslamiyet ise aksine kadınlığın yükselmesinde engelleyici bir unsur haline gelmiştir. Bu iki din arasındaki farkı açık hale getirenlere geleneklerdir.⁵²⁵

İslamcıların eleştirileri ise daha sert bir minval etrafında şekillenmiş, Batıcı taklitçiliğe karşı kadını geleneklerin dışına çıkartmamak amaçlanmıştır. *“Avrupa medeniyetini bir rehber olarak almamız gerektiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Bu Batılı çevrelerin bir kısmı İslâmiyet’in kadınlar ile ilgili görüşü konusunda lakayd kalıyorlar. Onlara göre, ancak Avrupa taklîd edilirse, ancak kadınların hakları gelişebilir. Bunun sebebini idâre-i keyfiye -i sâbıkanın bize kalan yadigârında ahlâksızlık ve lâkaydlık da aramak iktizâ ider.”*⁵²⁶ Batılıların her tülü kurumunun taklit edilmesi yetmezmiş gibi manevi ve ahlaki kaidelerde de Batılıların bağnazlığının ve vahşetinin örneklenmeye başlaması, onların ürettikleri hayali fikirlere inanılması kabul edilebilir bir durum değildir.⁵²⁷

İslamcı çevrelere göre İslamiyet’in doğuşundan itibaren Muhammed peygamber, kadınları da düşünmüş, onların dini kendisinden öğrenme isteklerine olumlu yaklaşarak, sadece kadınları dinlediği bir gün tesis etmiştir.⁵²⁸ Mehmed Fahreddin’e göre, İslam kadınları dendiğinde, Batılı kıyafet giyinen birkaç madam ya da matmazeli anlamamak, İslam kadının kendi yaşam biçimine uygun algılamaları ve anlayışları bulunduğunu bilmek gereklidir. Müslüman erkeklerin kadınlarının kendilerine

⁵²⁵ A.g.m., s. 1535.

⁵²⁶ M. Şükrü, “Kadınlarımız”, **Beyânülhak**, S. 98, (21 Safer 1329), s. 1833.

⁵²⁷ Mehmed Fahreddin, “Feminizm Meselesi Münâsebetiyle”, **Sebülürreşâd**, S. 200-18, (21 Haziran 1328), s. 338.

⁵²⁸ F.N., “İslâm Kadını”, s. 26-27.

bağımlılığı konusunda çok hassas olduklarını belirten düşünür için başka toplumların dinamiklerine müdahale etmedikleri sürece, Batılı erkekler isterlerse kadınlardan oluşan bir ordu kurabilir veya kadınlarının arabalarını çekip onları istedikleri her şeyi yapabilirler.⁵²⁹ Özellikle Batılıların İslamiyet hakkında yaydıkları yanlış kanaatler, Müslüman kadını esir etmektedir. Ama bu kanaatlerden ziyade Müslüman olduğunu söyleyen bazı çevrelerin bunlara inanmaları İslamcılara göre daha acıklıdır. Aile yaşamının nimetlerinin farkında olmayan bu Batılılaşmış erkekler, kendi eşlerine hiç de eşit çerçevelerde davranıyorlarmış gibi gözükmemektedirler.⁵³⁰ Ayrıca bunlar Lamartin, Gustave Le Bon, Caussin de Perceval, Barthelemy Saint-Hilaire, Isambert, Ebers gibi İslamiyet'in özünü anlayanların fikirlerine saygı duymayan, bir Batılıdan daha fazla Batı'yı sevdiklerinden kendi kültürlerinden uzaklaşmış kişilerdir.⁵³¹

Bu noktada, kadınlığı Batı karşısındaki yenilmişlikten kurtulabilmek için kadınların özellikle çalışma hayatına dâhil olmaları sağlanmalıdır. Bilimsel anlamda güçlü olan Batılılar, bir de kadınlarını topluma ve devlete dâhil ettiklerinden karşımızdaki kuvvetlerini arttırmaktadırlar.⁵³² Fevziye Abdülreşid'e göre, bu eksende yapılması gereken çarşaf, peçe, tesettür ya da kadının aile içi görevleri gibi konulardan ziyade kadının asırlardan beri aldığı eğitim ve gelenekler etrafında şekillenen ve onun bir oyuncak gibi tanımlanmasına neden olan genel kanaat ortadan kaldırılmalıdır.⁵³³

Kadın meselesine sert bir tavır takınan *Şelale Dergisi* ise kadınlığın durumunu irdelerken içeriği kışkırtıcı örnekler vermiştir. Aslında kadınlar hiç de sanıldığı gibi bir

⁵²⁹ Mehmed Fahreddin, "Feministlerin Nazargâh-ı İnsâfına", *Sebilürreşâd*, S. 199-17, (14 Haziran 1328), s. 317.

⁵³⁰ Abdülreşid İbrahim, "Kanûn-ı Tâbiyyet Tebdil Olunamaz", *Sebilürreşâd*, S. 279, (2 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 290-91

⁵³¹ M. Şemseddin, "İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimâiyyesi", s. 17., Mehmed Fahreddin, "Feministlerin Nazargâh-ı ...", s. 17.

⁵³² F.N., "İslâm Kadını", s. 26-27.

⁵³³ Fevziye Abdülreşid, "Kadın Meselesi", s. 16.

baskı altında yaşamamakta, aksine nüfuslarının yoğun olduğu yerlerde erkekler üstünde baskı oluşturabilmektedirler. Ülkede çeşitli sorunlar mevcutken kadın hukukunun, kadınların hâkim olduğu bir ortamda tartışma konusu edilmesi gereksizdir. “*Bana öyle geliyor ki dâimâ bizler onların mağlûbu olduk, onların dimâğlarında teşekkül iden en küçük en garib husûsâtı ifâ edeceğiz diye en meşrû en tabiî ihtiyâcâtımızı bile fedâ ettik. Vâkıâ kocam değil misin elbette dediklerimi yapacaksın.*”⁵³⁴

Kadınların özünde zayıf olduklarını belirten Abdülreşid İbrahim de benzer fikirlerle dikkat çekmektedir. Fiziken ve aklen zayıf olan kadının hiçbir zaman iktidar olamayacağını belirten yazar için Avrupalıların kadınlara siyasal haklar vermemesi, onların akılcı kıt olduklarının bilincinde olmalarından kaynaklanmaktadır. Zaten ona göre, kadınlar kendi vazifelerinden gösterilen aşçılık ve terziilik işlerinde bile erkekleri geçemediklerinden bu ikilem onların zihinsel yetilerinin sınırlarını belirginleştirmiştir.⁵³⁵

Pankhurst olayına *Şelale*'nin gösterdiği tepki ve ulaştığı sonuç ise çok ilginçtir. Aslında olay birkaç İngiliz kadının açlık grevi yaparak kendini gösterme uğraşısından başka bir şey olmayıp, İngiliz Hükümeti'nin sabırlı çabalarıyla sonlandırılmıştır. Ancak yazarın grev sonrasında ulaşılan sonuç hakkındaki fikirleri gerçekten de dikkat çekicidir: “*Açlık ihtiyâcı birkaç gün insanı ezer bitirir sonra bir yegâne hayât bir yegâneistirâhât gelirmiş. İnsân başka bir dünyaya gelmiş gibi olurmuş. Eğer böyle ise kadınların açlığından hiç korkmamak lazım gelir. Onlar istedikleri kadar tatil-i iştigâl yapsınlar. Bilakis şu suretle hayâtlarına hayât katılmış oluyor demektir. Hatırma başka bir tedbir de geldi muhabetten zevceleri çıktıktan sonra erkekle yemek*

⁵³⁴ K.D., “Hukuk-ı Nisvân”, *Şelâle*, S. 7-8, (27 Mart 1913), s. 25.

⁵³⁵ Abdülreşid İbrahim, “Kanûn-ı Tâbiyyet Tebdil...”, s. 279.

*yememeğe karar verirseler bu suretle onları tehdîd etseler hayli müesser olurlar zannındayım. Fakat erkek oburdur kızarmış bir but karşısında dayanamaz”*⁵³⁶

İslamiyet söz konusu olduğunda Arap kadınlığının da durumu gözden kaçırılmamış, Arap coğrafyasındaki Kadın Hareketi konu edilerek İslamiyet’in ilk yıllarında hayata atılan, toplantılara katılan, ulema ile gerektiğinde tartışan Arap kadınlarının, yetersiz olmayan bir ilerleme kaydettikleri belirtilmiştir.⁵³⁷

Kadının siyasi yaşama dâhil olması sorunsalı devletin yıkılmakla yüz yüze kaldığı yıllarda gündeme taşınmıştır. Feriha Kamuran 26 Haziran 1330’da *Kadınlığa Doğru* dergisinde kaleme aldığı *İtilâ-yı Tedrici* adlı makalesinde konuyu gündeme getirerek şunları söylemiştir: “*XX. asra gelinceye kadar bizde kadın hayâtı hiçbir vakit kendi mevcûdiyetini gösterememiş. Hâlbuki diğer memleketlerde kadınlar mevkî sahibidirler. Her şeyde olduğu gibi kadın hayâtı konusunda da geç kalınmıştır. Avrupa’da parlamentolara kadınlar sirâyet ederken biz daha başlangıç aşamasında bile değiliz. Kadınlar için gerçekten de bağırınlar çığırınlar olduysa da bu kuru gürültüden öteye gidemedi.*”⁵³⁸ Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere’de gelişen *Süfrajjet Hareketi* bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de takip edilmiş, seçme-seçilme hakkını almak isteyen İngiliz süfrajjetleri önce protesto ve propaganda ile daha sonraları ise mağazaların camlarını kırmak, duvarlara yazılar yazmak, demiryollarını bombalamak, açlık grevi⁵³⁹ yapmak gibi etkin sert tepkileri geliştirmişlerdir.⁵⁴⁰ Birinci Dünya Savaşı’nda Türk kadınının çalışma yaşamına yaptığı

⁵³⁶ **A.g.m.**, s. 25.

⁵³⁷ M.S. “İnkılâb-ı Nisâvan-ı İslâm”, **Şelâle**, S. 39, (2 Teşrin-i Sâni 1913), s. 3-4.

⁵³⁸ Feriha Kamuran, “İtilâ-yı Tedricî”, **Kadınlığa Doğru**, S. 6, (26 Haziran 1330), s. 3.

⁵³⁹ Meliha Zekeriya, “Kadınlar Nasıl ...” s. 28.

⁵⁴⁰ Meliha Zekeriya açlık grevi bağlamında Emmeline Pankhurst olayını da anlatmakta, onun dokuz günlük açlık grevinin nasıl sonlandırılmaya çalışıldığından, serbest bırakılmasından ve ne tür tepkiler doğurduğundan bahsetmektedir. Bkz. Meliha Zekeriya, “Kadınlar Nasıl ...”, s. 3.

katkılar ve çektiği acılar, biraz da Süfrajeterler'in etkisiyle mecliste kadın temsili tartışmasına yol açmıştır.⁵⁴¹ Sürecin savunucularından birisi olan Sabiha Zekeriya, erkeklerden kadınların toplumsal ve hukuksal gelişimlerinin farkında olmalarını, meclise temsilci göndermek isteyen kadınlığı desteklemelerini istemektedir. Kadınların ülkenin geleceğini ilgilendiren konulardan uzak tutulmasının yararsızlığına değinen Sabiha Zekeriya'ya göre, kötü durumun gidişatına çıkar yol bulmak isteyen pek çok kadın vardır. *"Hakkını, vazifesini bilen bir memleketin hayât ve mukaderâtında erkekler kadar hak ve mevki sâhibi olan bu kadınlık ekseriyyetinin hayâtta kendisine müdâfaa iden vekillere ihtiyâcı vardır erkekler dâimâ kanûnları vaziyette buldukça kadınlara karşı akt ve tagallübe müstenid kanûnlar yapıyorlar. Hâlbuki Türk Kadını artık erkeklerin bu kanûnlarına esir olmak mecburiyetinden de kurtulacak kadar yükselmiştir."*⁵⁴² Yükselen kadınların bir kısmını söz söyleyebilmek ve kadın hukukunu savunabilmek için mecliste milletvekili olarak görmek yeni hayatın yeni kadının atacağı ilk adımlardan birisi olacaktır.⁵⁴³

4.2.3. Milliyetçiliğin Kadın Hareketi'nin Gelişimi Üstündeki Etkileri

Osmanlı kadınlığını İstanbul'u merkeze alarak irdelemek kadının genel konumunun kaçırılmasına da neden olmaktadır. Basın ve iletişim araçlarının toplandığı, ülke ticaretinin en canlı olduğu, bürokratik ve eğitsel kurumların ve devlet

⁵⁴¹ İnci'de yayımlanan Avrupa'da Kadınların Hukuku adlı yazı kadının siyasal yaşamının nasıl geliştiğini anlatmaktadır. Dergiye göre 1919 yılında bütün Dünya'da 11 milyonu Amerika, 6 milyonu İngiltere ve 5 milyonu diğer ülkelerde olmak üzere 22 milyon seçmen vardır. Amerika'da bulunan 13 hükümet kadınların siyasi her türlü haklarını kabul etmiştir. Diğer 7 hükümet de ilerleyen süreçte kabul edecektir. Çeşitli ülkelerde seçme hakkının verildiği tarihler ise sırasıyla şöyledir: 1867'de Avusturalya'da kadınlara belediyeye seçme-seçilme hakkı, 1907'de Finlandiya, 1909'da Danimarka, 1910'da Norveç, 1912'de Kanada'da İnci'ye göre kadınlar seçme-seçilme hakkını elde etmişlerdir. Bkz. İnci, Avrupa'da Kadınların Hukuku, İnci, S. 3, (Nisân 1919), s. 8.

⁵⁴² Sabiha Zekeriya, "Kadınlar ve İntihâbât", **Büyük Mecmûa**, S. 14, (20 Teşrin-i Evvel 1919), s. 219.

⁵⁴³ Sabiha Zekeriya, "Kadınlar ve İntihâbât", s. 218-219.

ideolojisinin üretildiği İstanbul'da kadınlığın konumunun diğer kentlere göre ileri bir seviyede olması normaldir. Ancak İstanbul merkezli kadın ve düşünce dergilerinin İstanbullu zengin ya da orta halli ailelere hitap etmesi veya İstanbul'da eğitim almış taşralı gençlerin dışına çıkamaması, özellikle ülkenin doğusu müzmin bir cahillik altındayken eşitsiz bir görünüme neden olmaktadır. Bu nedenle milli bir duygu uyandırabilmek için Osmanlı Devleti'nin sadece İstanbul'dan oluşmadığının ayırdına varmak gerekliydi.⁵⁴⁴ Bu çerçevede Hayriyye Melek Hunç'un *İslam Kadınları* başlığı ile 15 Ağustos 1334'te *Türk Yurdu*'nda yayımladığı makalesi yaptığı sınıflandırma nedeniyle özel bir yere sahiptir. İstanbul, Anadolu ve Suriye kadınlarını karşılaştıran yazar, genel bir bakış açısı oluşturmaktadır. Çeşitli etnisite ve geleneklerin bütünleşmesiyle oluşan İstanbul kadını onun gözündeki Türk ve Müslüman kadın tipinin temsilcisi olmayıp, ondan ayrılan pek çok özelliğe sahiptir. İstanbul'da semtler arasında hatta aileler arasında bile kadının konumunun farklılaştığı bir ortamda Hayriyye Melek Hunç'a göre, İstanbul kadını eğitim ve maddiyat paralelinde üç kategoriye ayırabilmek mümkündür. Bunlardan ilki maddiyatın ve toplumsal fırsatların yönlendiriciliği sayesinde düzgün bir eğitim almış olan, geleneksel değerlere eleştirel yaklaşan; ama eleştirelliğin boyutlarını tam olarak kavrayamadığından ülkedeki olayların pek de farkında olmayıp, aydınlanmaktan ziyade, dış görünüme önem veren bir tiptir.⁵⁴⁵

Fakir ve muhafazakâr ailelerden gelip, devletin eğitim olanaklarından yararlanan kadınların oluşturduğu ikinci kısım ise isyan duygusu ile hareket etmekten ziyade hayata doğrudan doğruya atılmanın vermiş olduğu buhranla uğraşan, gelenek ve modernleşme arasında kalmış tiplerden oluşmaktadır. Ancak bu ikinci kısma, mensup

⁵⁴⁴ H.C., "Kısm-ı İctimâ: Bizde İttihât-ı Nisvân", s. 2.

⁵⁴⁵ Hayriyye Melek Hunç, "İslâm Kadını", *Türk Yurdu*, C. XI, S. 161, (15 Ağustos 1334), s. 257.

kadınlar iş hayatına atıldıklarından ve erkeklerle beraber çalıştıklarından kadınlığın ve ülkenin geleceği hakkındaki olumlu unsurları da taşımaktadırlar.⁵⁴⁶

İstanbul kadınlarının büyük yekûnunu oluşturanlar ona göre ise cahillerdir. Bağnazlığın pençesine düşen hayatın zorluklarıyla boğuşan bu kadınlar, hem kocaları hem de çocukları ile ilgilenemedikleri gibi her türlü yeniliğe üstlerindeki yükü arttırdığını düşündüklerinden düşmandırlar.⁵⁴⁷ Hayriyye Melek Hunç, kadınları biraz önce de değindiğimiz üzere sadece İstanbul merkezli irdelememiş, Anadolu ile Suriye kadınları arasında da bir karşılaştırma yapmıştır. Ona göre, en başta ne Anadolu'da ne de Suriye'de İstanbul'da bulunan ilk iki kadın tipi mevcuttur. Anadolu kadını, Suriye kadını ile muhafazakârlık bağlamında karşılaştırıldığında dine ve geleneklere oldukça bağlıdır, Suriye kadını ise dine bağlı olmakla beraber değişime ve dönüşüme daha açıktır. Fikirsal anlamda Anadolu kadınının daha vasat olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Suriye kadını bilgiye açık bir zihniyetle yaklaşırken Anadolu kadınının bilgisi dini verilerin dışına çıkmamaktadır. Hayat enerjisi çerçevesinde bile belirgin bir farklılık vardır. Suriye kadınının neşesini Anadolu kadınında bulabilmek mümkün değildir ki Anadolu kadınının giyimindeki sadelik ve basitlik de bunu ispatlamaktadır. Aileye bağlılık söz konusu olduğunda ise Anadolu kadınının muhafazakârlığının etkisiyle evine, eşine ve çocuklarına karşı daha ilgili olduğu söylenebilir. Öyle ki Anadolu kadını genellikle evlilikten önce sever, sevgisine ulaşmak için gerekirse evinden bile kaçarken, Suriye kadını sevgiden ziyade maddi çıkarları merkeze alır.⁵⁴⁸

Osmanlı zihniyetinde her zaman bir yere sahip olan vatan kavramı, Fransız Devrimi sonrasında aydınların fikirlerinde daha modern kalıplarla kendisini

⁵⁴⁶ A.g.m., s. 258-259.

⁵⁴⁷ A.g.m., s. 258-259.

⁵⁴⁸ Hayriyye Melek Hunç, "İslâm Kadını", s. 250-261.

göstermeye başlamış, özellikle II. Meşrutiyet döneminde milliyetçilik ile özdeşleşip, romantikleştirilmiştir. Kadınlarla bütünleştirilen vatanın istikbali aydınlanmış, memleketin ruhunu tanıyan kadınlarla mümkündür. *“Bir memleketin ruhu kadınlardır. Bir milletin bir heyet-i içtimâyyesinin kalbi kadınlardır. Bundan dolayı vatânın hayâtı kadınların tesîrâtına kuvvetle merbûttur. Vatana inen zorba milleti perişan eden kahır ve zillet doğrudan doğruya ve bütün şiddetle kadınları esir, ıztırâb eder kadınlar cemiyette baştanbaşa bir ıztırâb içinde yaşar. İşte bunun içindir ki bir istikbâl-i teâlîye doğru gayret olmak isteyen heyet-i medeniyye evvela kadının teâlîsine çalışmalıdır.”*⁵⁴⁹

Kadın kavramı üstüne yapılan tartışmanın yörüngesini farklılaştırırsa Türkçülük olmuştur. Alınan yenilgiler düzleminde keskin bir biçimde kendisini ifade etmeye başlayan Türkçülük, düşünce ve kadın dergilerinde milli bir kadın yaratma isteğini gündeme taşımıştır. Felaketlerimizin sebeplerini kadınlarımızın önemsenmemesinde gören Mustafa Şevket, Balkan Savaşları’nda alınan yenilgiyi korkaklık bağlamında irdileyip, vatan savunusunda başarılı olunamamasının nedenlerini askerleri milli bir hisle büyütecek kadınların olmamasına bağlamıştır.⁵⁵⁰ Milli hissin militarist bir tabana sahip olması üstünde de durulmuştur. *Hiss-i Vatan* adlı yazısında Aliye Cevat, Türk kadınından Bulgarlar karşısında alınan yenilginin çocuklara unutturulmamasını, hatta bir intikam için gelecek nesillerin hazırlanmasını istemektedir.⁵⁵¹ Bulgarlar eleştirildiği kadar Avrupa da, Türkçülerin nezdinde eleştirilere maruz kalmış, İngiltere,

⁵⁴⁹ Hakkı, “Siyâsî Ne Haldeyiz ve Neye Muhtâcız?”, **Demet**, S. 5, (15 Teşrîn-i Evvel 1324), s. 78.

⁵⁵⁰ Mustafa Şevket, “Felâketlerimizin Sebepleri”, s. 8.

⁵⁵¹ Aliye Cevat, “Hiss-i İntikâm”, **Kadınlar Dünyası**, S. 49, (22 Mayıs 1329), s. 3.

Fransa ya da Almanya örnekleneceğine vatan topraklarının örneklenmesi istenmiştir.⁵⁵²

Vatansever validenin nasıl olacağını romantik bir şekilde anlatan Abdülatif, 7 Haziran 1332’de yazdığı *Fedakâr Valide* adlı yazısında 93 Harbi sırasında direnen Türk kadını bu noktada görünürleştirmektedir.⁵⁵³ Birinci Dünya Savaşı’nın sonrasında yazılan bir başka makale ise Türk Kadını, Türk Feminizmi ve Türk milliyetçiliğini aynı kulvarda değerlendirip, bir öz eleştiri yapmaktadır. Düne kadar kadınların siyasi yaşama dâhil olmasını erkeklerin bile tam olarak dâhil olamadığı bir ortamda mümkün görmeyen yazar için savaş sonrasında elde edilen haklar çerçevesinde Batı’daki şeklinden farklı olan, siyasi yaşama katılmayı arzulayan bir Türk Kadını ve bir Türk Feminizmi doğmuştur.⁵⁵⁴ Savaş ile birlikte pek çok hususta olduğu gibi kadınlık da yeni hayatın getirdiği koşullar düzleminde bir buhranla karşı karşıyadır. Buhranın ortaya çıkmasına sebep olansa, yeni hayatın sahip olduğu geniş ufuktur. Bu geniş ufukta kadının kaybolma ihtimali olabileceğinden Türk kadını Mehmed Arif’e göre dikkatli hareket edip, bir taraftan yeni değerlere uyum sağlamak bir taraftansa ilerlemesine engel olan örf ve geleneklerin yıkıcılığı ile mücadele etmek zorundadır.⁵⁵⁵

Avrupalıların oryantalist bakış açısını eleştiren Halide Edib ise Türk kadını hakkındaki ahlaksal söylemin yanlışlığına karşı çıkıp, birkaç kadının takındığı tavır nedeniyle Türk kadınlarının tamamının olumsuzlanmasının yanlışlığına dikkat çekip, her milletin kendisine has ahlaksızlıklarının bulunduğunu hatırlatmıştır. “*Hâlbuki*

⁵⁵² **A.g.m.** , s. 3.

⁵⁵³ Abdülatif, “Fedakâr Vâlide”, **Tedrisât Mecmûası**, S. 36, (7 Haziran 1332), s. 313.

⁵⁵⁴ Sabiha Zekeriya, “Kadınlar ve İntihâbât”, s. 218, Sabiha Zekeriya, “Kadınlara Dâir: Türk Feminizmi”, **Büyük Mecmûa**, S. 4, (27 Mart 1919), s. 63.

⁵⁵⁵ Mehmet Arif. “Musahabe: Asri Kadınlık,” **İnci**, S. 3, (Nisân 1919), s. 12.

çocuklarını beslemek için her türlü sıkıntı ve sefâlet içinde nâmûslu bir mesâî ile çalışan sokakları süpürmeğe, bile tenezzül iden Türk idâresinin gerisinde bir omzunda çocuğu öteki omuzunda askeri günlerce yürüyen Türkün hayâtının tarlada evde ticarete idâme için sessiz çalışan azim Türk kadını kitlesi karşısında küçük bir azınlığın düşük kadın kitlesi ne mânâ ifâde eder."⁵⁵⁶

Milli bir kadınlık oluşturabilmek için bazı noktaları göz önünde bulundurmamak gereklidir. Çağdaş bir zihniyet ve konum, yaşayan geleneklerimiz ve ahlakımız, milli ve siyasi fikirlerimiz, milli tarihin önemli bir kısmını oluşturan din ve bunların hepsini yoğuran tarih, Türk kadının konumunu belirlerken yararlanacağımız kaynaklardır.⁵⁵⁷ Türk kadınlığının gelişimi için bu kaynakların hiç birisini atlamayan bir dönüştürücülük zorunludur. Yalnız bu dönüştürücülük sürecinde, çağdaş dünyanın işe yarar öğelerini almamak ya da sadece milli duyguları öne alarak hareket edip sert bir tavır takınmak doğru değildir.⁵⁵⁸ Burada maksat Avrupa'ya benzemekten ziyade eski gelenek ve göreneklere ihya edip, milletin şanını yükseltmek ve özellikle Batı'nın ekonomik hor görünüşünden kurtulmaktır.⁵⁵⁹ Gelişen Türk kadınının erkeğinin yanında muharebeye katılması, tarlada ya da fabrikada çalışması Avrupa'da yeni Türkiye hakkında tehditkâr bir his uyandırmış, Batılıların kafalarında tasarladıkları kadın imajının farklılaşmasına yol açmıştır. *"Müslüman Türk'ün anane ve zihni gayp etmeksizin medeni ve bütün millet hayâtıyla mesûl ve hayâtıyla vazifedâr bir Müslüman kadını kitlesi meydana atması tabii İslâm ve Türk aleyhindeki bu bilge münferid delil kökünden sarsmıştır"*⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ Halide Edib, "Türk Kadınları Hakkında", **Büyük Mecmûa**, S. 15, (13 Teşrin-i Sâni 1919), s. 226.

⁵⁵⁷ Z.N., "Tarih: Türk Kadınlığı-I", **Türk Yurdu**, C. XIII, S. 6, (8 Teşrin-i Sâni 1333), s. 262-264.

⁵⁵⁸ Z.N., "Türk Kadınlığı-I", s. 262-264.

⁵⁵⁹ H.C., "Kısm-ı İçtimâi: İttihât-ı Nisvân Münâsebetiyle", s. 3.

⁵⁶⁰ Halide Edib, "Türk Kadınları Hakkında", s. 226.

Feriha Kâmuran'ın tarih ve gelenekler hakkında biraz daha mesafeli durduğunu söyleyebiliriz. Geçmiş bilmenin ve onu savunmanın önemi üstünde duran yazar için geleceğin nasıl tasarlanacağı ve bu tasarıda geçmişin oynayacağı rolün ne olduğu oldukça önemlidir. Ancak o, Türklük karşısında kadınlık cereyanını değerlendirirken önce Osmanlı, sonra Müslüman, en sonra ise Türklük kimliklerinden oluşan bir öncelik sırası belirlemiştir.⁵⁶¹ Eğer Türk kadınının cahilliği ortadan kaldırılıp aydınlatılmak arzulanıyorsa, dilde sadeleştirme yapılması bir başka gerekliliktir. Sade bir Türkçe ile kadınların zihniyetini bulandıran yanlış kelimeler ve fikirler temizlenip, daha fikirler aşılabilirdi.⁵⁶²

Türkçüler elbette ki Kadın Hareketini, Orta Asya ya da o zamanki değimi ile Turan etrafında da düşünmüşlerdir. İslam Öncesi Türk Tarihi söz konusu olduğunda özellikle kadınların erkekler gibi ata bindikleri, savaşlara gittikleri hatırlatılmıştır.⁵⁶³ Hem İslamiyet öncesinde hem de İslamiyet'i kabulünün ilk yıllarında Türk dünyasında kadın, konumu itibari ile diğer toplumlardan daha fazla toplumsal ve siyasal hayata atılan bir varlıktır. Öyle ki Turan, kadın aracılığı ile modern dünyaya yaklaştırılmaya çalışılmıştır.⁵⁶⁴ Köprülüzade Mehmed Fuad'a göre, Türk kadınları İslamiyet'in belirginleştirdiği kadın motifinin Eski Türklerde hiç de aynı olmadığının bilincine varmaktadır. Bir süs ya da eşya olmayı kabul etmeyen Eski Türk kadınları toplumda önemli bir yer işgal etmiş, erkeğin gerisinde kalmayarak onun yaptığı işlerin pek çoğunu yapabilmiştir. Kutadgu Bilig'de Eski Türk kadınlarının önemli bir konuma

⁵⁶¹ Feriha Kamuran, "Türklük Cereyanı Önünde...", s. 1-2.

⁵⁶² H.C., "Kısm-ı İçtimâî: İttihât ...", s. 2.

⁵⁶³ Fatma Aliyye, "Kadın Nedir?", ..., s. 417.

⁵⁶⁴ Z.N.'nin Türk Kadınlığı üstüne yazdığı ikinci makale kadının Orta Asya'daki konumu, nasıl yaşadığını ve neler yaptığını özellikle seyahatnamelerden verdiği örneklerle anlatmaktadır. Bkz. Z.N., "Tarih: Türk Kadınlığı-II", **Türk Yurdu**, C. XIII, S. 7, (22 Teşrin-i Sâni 1333), s. 271-275.

sahip olması da bunu ispatlamaktadır. Fuad Köprülü, buradan hareketle önemli Türk kadınları hakkında da bilgi verir. Ulun Ana'nın Cengiz Han'ın ortaya çıkmasında oynadığı rolü anlatan Köprülü, Arapların Türkistan'ı fethetmeye başladıkları sırada Soğd Türklerini Türkan Hatun'un idare ettiğini belirtmektedir.⁵⁶⁵

Tabi burada Türklük bağlamında yalnızca Orta Asya'nın örneklendiğini de düşünülmemelidir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılları İslam Öncesi Türk değerlerini yanında getirdiğinden kadının konumunun siyasi ve toplumsal yaşamda belirginleştiği dönemdir. Ancak Orhan Bey'den sonra kadınların erkekle yan yana durmaktan mahrum edilen kadınlar ev içine hapsedildiğinden kadınlığın siyasi ve askeri yaşamdaki olumlu durumu sonlanmıştır.⁵⁶⁶ Rusya'da bulunana Şimal Türkleri de bu çerçevede konu edilmiş, Ekim Devrimi sonrasında Şimal *Türk-İslam* hanımlarının Kazan'da, genel bir kongre yaptığı belirtilmiştir. Kongrede kadınlar için eşit hukuk talebi, kızların rızaları dışında evlendirilmemeleri, on altı yaşından küçük kızların evlendirilmemesi, küçük çocukları büyütme hakkının kadınlara verilmesi, her yerde kız mektepleri açılması ve sağlık ile ilgili kurumların vücuda getirilmesi gibi kararlar alınmıştır.⁵⁶⁷

4.2.4. Kadın Hareketi'nde Feminizm ve Hak Talebi

Osmanlı Devleti'nde feminist bir hareket ve bilincin olduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir. Kadın ve kadınlık üstüne yaşanan tartışma da düşünce ve kadın dergilerinde yayımlanan makalelerin içerik ve niteliklerinin kanıtladığı gibi feminizm,

⁵⁶⁵ Köprülüze Mehmed Fuad, "İlmî ve İctimâî: Eski Türklerde Kadın", *Siyânet*, S. 15, (19 Haziran 1330), s. 4-6.

⁵⁶⁶ Emine Semiyye, "Hayât-ı İctimâîyede Kadın Mevkiî", s. 6.

⁵⁶⁷ Z.N., "Türk Âleminde Kadınlar Hukuku", *Türk Yurdu*, C. XIII, S. 8, (6 Kânûn-ı Evvel 1333), s. 290.

ötekileştirmede kullanılan Batı kökenli kavramlardan birisidir. Osmanlı zihniyetindeki aşırıya kaçma korkusu, feminist söylemde de kendisini göstermiş, yazılar kadın kavramını irdeleyen; ama bunun feminizm olmadığını belirten fikirlerle donatılmıştır. Önceden de belirttiğimiz gibi Osmanlı düşünürleri herhangi bir kuramsal bilgiye sahip olmayıp Batı'dan aldıklarını yüzeysel bir şekilde farklı bir topluma tanıtanlar görünümündeydiler. Zaten özgünlükte tam olarak buradadır. Bu görünümün yani kuramsızlığın açıkça izlenebildiği alanlardan birisinin feminizm olduğunu söylemekse yanlış olmayacaktır.

Kadın hakkında yazan her iki cinse mensup yazarlar için kadın, ataerkil örüntüler içinde yaşamını erkeğe yaklaştıran kurgulanan, erkeğe eşit olma söylemi bile anne olma ve ev işlerini yapma ekseninde sınırlandırılan bir varlıktır. Bu ortamda feminist bir bilinç geliştirip, kadının hak mücadelesini erkeğin bile hak mücadelesinin gerçekleştirilemeden dönüştürebilmek Osmanlı düşünürlerine göre kolay değildir. İşte II. Meşrutiyet Dönemi dergileri, Kadın Hareketi'nin gelişiminde feminizmi tıpkı sosyalizm ve anarşizmde olduğu gibi uç noktaya yerleştirmiş, hareketi gelenekler ile aşırı istekler arasında orta bir noktada konumlandırmışlardır. Yine de feminizm kavramını içeren başlıklı yazılarda çıkmamış değildir. Yazılarda belli bir feminist kuramın var olduğunu ya da Batı'dakine benzer kışkırtıcı bir çabanın kadınların harekete geçirdiğini söyleyebilmek mümkün değildir. Anladığımız üzere, Feminizm Osmanlı yazarları için kuru bir eşitlik isteğinin ötesine geçememekte, genel anlamda eşitlik ve kadın hakları arasında şekillenmiş bir söylem kendisini hissettirmektedir. Aslında, *Sebilürreşad*'da feminizm başlığı altında çıkan makaleler anlatmak istediğimizi netleştirmektedir. Dergide çıkan feminizm başlıklı makaleler, belirttiğimiz ötekileştirme sürecinde feminizmi kötü bir şeymiş gibi göstermiştir.

Feminizm ve haklar arasındaki ilişkiyi gözden kaçıran bir bakış açısıyla, kadınlığı olumlu anlamda savunan herkes feminizm kavramı etrafında toplamıştır. Öyle ki kadın haklarının ve kadınlığın gelişmesini isteyenlerin de zihinlerinde güçlü bir feminizm arzusunun olduğunu söyleyemeyiz. Onlar için, feminizm değişen dünya koşullarında aşırılıkla somutlaştırılan, onun gibi olunmak istenen ama onun gibi olunamayacağı bilincinde olan demektir. Bu noktada feminizm, kadınlık hakları istemi sürecinde biz onlar gibi olmak istemiyoruz, aşırıya kaçmak istemiyoruz, daha sakın bir yol tutmak istiyoruz diyebilmenin kolay yollarından birisiydi.

Osmanlı Kadın Hareketi'nde hak istemi ve hukuk ile feminizmi aynı çerçevede irdelemek yanlış olmayacaktır. Kafa karışıklığı ve dönemin koşulları arasında kalan Osmanlı aydınları, dönemin düşünce ve kadın dergilerinde kadın haklarının dünyadaki ve ülkedeki gelişiminden bahsedip, geleneklerin artan ya da azalan baskısının önemini değerlendirmişlerdir. *Kadınlık* dergisinde 26 Nisan 1330'da yayımlanan *Kısm-ı İçtimai: Serbestiye-i Nisvan* adlı yazı, kadının evde yaşlanmasının önlenmesinin kadın serbestliğinin amacı olduğunu belirtip, kadınlara verilen haklardan erkeklerin neler beklediğini, erkek zihniyetinin sıkıntılı kalıplarında bahsederek irdelemektedir. Bu çerçevede yazıyı bizim için önemli kılan, kadınların haklarını sekiz madde halinde toplamasıdır. Kadınların işlerinin bir kısmını hizmetkârlara bırakıp, fazla iş yükünden kurtulmaları, evin ihtiyaçlarının giderilmesi ve düzeninin sağlanmasında tam bir serbestlik yaratılması, sadece kadının değil erkeğin de çocukların eğitiminden sorumlu olması, böylece kadın üstündeki yükün azaltılması, kızların yanlış bir şey yapmadıkları müddetçe aile bireylerinin müdahalesinden uzak bir biçimde eşlerini seçebilmesi, kadınların emek güçlerini sandıkta saklamak yerine satıp nakitte dönüştürebilmesi, modanın gereksiz elbiselerinden uzak durarak, serbestçe

giyebilecekleri bir kıyafet hakkına sahip olabilmeleri, dul ve hiçbir ekonomik gücü olmayan kadınların özel teşebbüs oluşturabilmesi ve en önemlisi ailenin düzeni için gerekli bilgileri öğrenebilmesi bu sekiz madde içinde bulunan haklardır.⁵⁶⁸

Yukarıda değindiğimiz bu sekiz hak, Kadın Hareketi'nin Osmanlı bağlamındaki durumunu netleştirmektedir. Sonuç olarak istenen bu haklar erkekler karşısında kadınların konumunun aşağı seviyede olduğu bir toplumda mevcut durumu iyileştirmeyi amaçlayan adımları içermektedir. Bu da bizi Osmanlı kadınlığının Batılı kadınla ile karşılaştırıldığında tarihsel ve toplumsal geç kalmışlığına götürmektedir. Moda ya da elbiseyi takip ederek dış görünüş üstünden gerçekleştirilen fetişleştirme hak ve Batı bağlamında irdelenen konulardan birisi olmuş, fetişleştirmeyle kadının kendisini toplumsal, siyasal yaşamda ifade edemeyeceği belirtilmiştir. Bu yüzden, kadınların hak taleplerinden önce içtimai bir inkılabın temellerinin bina edilmesi daha yararlı olacaktır. Tabii kadın hakları söz konusu olduğunda Batı'dan uzak bir söylem geliştirmek mümkün değildir. Batı söz konusu olduğunda oradaki Kadın Hareketi'nin içtimai inkılabın temellerini attığının bilincinde olmak, Batı'dan alınan değerleri bu gerçeklikle kurgulamak doğru olandır.⁵⁶⁹ *“Avrupa kadınları bugün haklarının serbestiyetle inkişâf ediyorlarsa. Şu şartla ki icâb eden ilm ve faziletle de bi-hakk-ı mâlike bulunuyorlar. Aynı zamanda bütün irfânın her mesleğinde erkekler kadar ve belki daha fazla bir iktidâr bir liyâkat ibrâz ediyorlar. Ufak bir akliyyet-i müstesnâ olmak şartıyla ekseriyetle serbesti-i hukûkumuz için elzem olan ahlâkı ilmî, fikrî terakkiyatımız acebâ biz hâlâ tekammül-i izâh etmiş miyiz?”*⁵⁷⁰

⁵⁶⁸ H.C., “Kısm-ı İçtimâî: Serbestiye-i Nisvân”, **Kadınlık**, S. 8, (26 Nîsân 1330), s. 3.

⁵⁶⁹ Fahriye Nahid, “Kadınlık Haklarından: Biz ne istiyoruz? Onlar Ne Esiriyorlar?”, S. 2, (16 Kânûn-ı Sâni 1335), s. 23-24.

⁵⁷⁰ **A.g.m.**, s.24.

Mahmud Sadık'a göre, kadın haklarının gerçek anlamdaki gelişimi için ilk etapta düzeltilmesi gereken erkeklerdir. Erkeklerin zihniyetinde yer edinen kadınları metalaştırma durumu, erkeğe kadına sahip olma hakkını verdiği için kadını erkek karşısında ikincilleştirmiştir. İnsanileştirilen hakların kadınlar arasında yayılımına erkeklerin verdikleri maddi ve manevi zararlar, kadından önce erkeğin, kadın haklarının önemini kavraması gerektiğini bizlere göstermektedir. Bunun içinse erkeklerin ani ve sert bir zihni değişim geçirerek kadınların hak istemine hazır hale gelmeleri şarttır. Ancak bu şekilde kadınlar arasında gerçekçi bir yükselme, ilerleme var edilebilir.⁵⁷¹ Kadın haklarını doğa ile özdeşleştiren Mehpere Osman ise erkeğin sahip olduğu haklara doğal durum nedeniyle kadınların da sahip olduğuna değinip, erkeğin yaptığı doğal olanı gasp etmekten başka bir şey olmadığı sonucuna ulaşmaktadır.⁵⁷² Zaten doğanın hem erkeği hem de kadını bir bütün olarak yarattığı, erkekle kadını beraber yaşamaya mecbur ettiği düşünüldüğünde hakların doğallığı da şekillenmektedir.⁵⁷³

Kadının konumunun fiziki özellikler ile değerlendirilmesine karşı çıkan Kazım Nami, insanlarla hayvanlar arasında kurulan bağlantıya tepki göstererek hak ve görevleri şekillendirenin toplumsal ve gündelik yaşam olduğunu iddia edip, hak olarak tabir edilenlerin aslında vazife olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Geçmişten ve geleneklerden yararlanarak kadının görevleri şu olmalıdır ya da bu olmalıdır demek ona göre, hayali bir hak ve vazife söylemi yaratmaktadır.⁵⁷⁴ Kazım Nami'nin de söylediği üzere, gelenekler ve geçmiş kadın hakkı tartışmasını farklılaştırmaktadır.

⁵⁷¹ Mahmud Sadık, "Zelzele-i Ruh: Terakkî-i Nisvân-ı Salâh-ı Ruh", **Kadınlığa Doğru**, S. 6, (26 Haziran 1330), s. 2.

⁵⁷² Mehpere Osman, Hukuk-u Nisvân, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 80, (22 Haziran 1329), s. 3

⁵⁷³ Fahreddin, "Hukuk-ı Nisvân", **Şebtâb**, S. 4, (19 Şubat 1329), s. 33.

⁵⁷⁴ Kazım Nami, "İçtimâîyyât: Kadının Haklarına ve Vazifelerine Dâir", **Türk Kadını**, S. 2, (6 Haziran 1334), s. 18.

Yahudilerde ve Hristiyanlardaki kadını metalaştıran erkek haklarına verilen örnekler ilginçtir. Çift sürmekten ve hayvan bakmaktan muaf tutulan Yahudi kadınları, sanki olumlu haklara sahipmiş gibi gözükmetedirler; ama erkeklerin burada kadın sahibi olmak konusunda hiçbir sınırlama ile karşılaşmamaları ilginç bir durumdur. Hristiyanlıkta ise kadınlar evlenirken bayağı yüklü bir çeyiz ile gelmek zorundaydılar. Yahudilerde köle kadınlara verilen hak ise çok daha gariptir. Köle kadını kocası, akrabası ve sevgilisi için bol bol ağlama hakkına sahipti.⁵⁷⁵

Hak istemi çerçevesinde gündeme getirilen kadının hukuki gelişimiye feminizm ile doğrudan doğruya bağlantılıdır. Feminizmi kadın ile erkeğin hukuki eşitliği olarak tanımlayan Osmanlı aydınları, Amerika ve Avrupa'daki feminist taleplerden etkilenmişlerdir.⁵⁷⁶ Batı'daki çoğu aydınının feminizmin etkisi altında yazılar kaleme aldığı belirten M. Zekeriya, kadınların erkek dünyasının biçimlendirdiği hakaret ve hodbinliklerden kurtulabilmek için Feminizmi yarattıklarını aktarmaktadır.⁵⁷⁷ *“Feminizm Avrupa'daki manâsıyla kadınların siyasi ve medeni hukukun hepsine hâiz olması demektir. Bu cereyân çikali seneler oluyor, bugün Avrupa da Amerika'da memur kadınlar olduğu gibi kadınlardan her ihtisâstan doktorlar, avukatlar, mühendisler ticaretin her şubesine girmiş olarak vardır. İbtidâî mektebinden en yüksek her mesleklere kadar hepsi kadınlara açılmıştır. Bu fiili misâler kadınların bu bütün işleri erkekler derecesinde görmeye muktedir olduklarını ve bu mesleklerdeki başarılarını isbâta da kâfi değil midir?”*⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Kadınlar Dünyâsı, Hukuk-u Nisvân, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 2, (5 Nisân 1329), s. 1-2.

⁵⁷⁶ Ebuzziya Tefik, “Nisâiyyûn”, **Mecmûa-i Ebuzziya**, S. 148, (27 Cemaziyulâher 1330), s. 226.

⁵⁷⁷ M. Zekeriya, “Feminizm Korkuları: Kızların Düşünceleri”, **Yeni Felsefe Mecmûası**, S. 3, (15 Eylül 1911), s. 22.

⁵⁷⁸ Necmeddin Sadık, “Bizde Feminizm”, **Türk Kadını**, S. 1, (23 Mayıs 1334), s. 3.

Avrupa’da gelişen feminizmi ikiye ayıran Pakize Sadri’ye göre, bunlardan ilki yıkıcı ikincisi ise yapıcı feminizmdir. İngiltere’de Süfretlerin ülkede yarattıkları kaos, yapıcı feminizmin gerekliliğini gözler önüne sermektedir.⁵⁷⁹ Aslında sadece yapıcılık yıkıcılık çerçevesinde feminizm kadınları ikiye ayırmamıştır. Daha da önemlisi feminizme katı karşıtlıkla kendilerini tanımlayanlarla kadın haklarının gelişimi ekseninden fikirlerini şekillendirenler arasında bir çatışma vardır. Kadınların feminist konumundan hoşnut olmayanlar, kadının erkeğin yapabileceği hiçbir işi başaramayacağını iddia ederken feminist tavrı kadınların gelişimi için değerlendirenler, erkeğin hakkına kadının da sahip olmasını mecburiyet olarak görürler.⁵⁸⁰

Feminizmin belli noktalarda tehlikeli olabileceğini belirtmekle beraber Necmeddin Sadık, feminizmin sağladıkları paralelinde kadınların durumunun artık eskisi gibi olmayacağını, kadınların açılan okullar ve yaratılan iş fırsatlarıyla, dönülmez bir ilerleme sürecine girdiklerini belirtmiştir.⁵⁸¹ Aslında Osmanlı kadınlarının bir feminizm cereyanı etkisinde altında olduklarını söyleyebilmek kadın haklarını savunacak bir kadın sınıfının olmaması nedeniyle mümkün değildir. Sınıflaşamadıkları ortamda kadınların, belli bir fikir etrafında toplanması bile oldukça zorken feminist fikirlerin kadın zihniyetinde yer edinmesini beklemenin ne kadar doğru olacağını belirten Sabiha Zekeriya’ya göre, ancak belli bir fikir etrafında toplanabilen kadınlar, feminist cereyanı savunabileceklerdir.⁵⁸² Elbette ki bunun hemen gerçekleşmesi beklenmemelidir. “*Bugün ki bu tevakkuf maalesef mefkûresizlikten müşterek heyecânlara düşüncelere malik olmamızdan ileri gelir.*

⁵⁷⁹ Pakize Sadri, “İki Feminizm”, **Kadınlar Dünyası**, S. 71, (13 Haziran 1329), s. 3-4.

⁵⁸⁰ Necmeddin Sadık, “Bizde Feminizm” s. 2.

⁵⁸¹ **A.g.m.**, s. 4.

⁵⁸² Sabiha Zekeriya, “Kadınlara Dâir: Türk Feminizmi”, s. 63.

*Bu cereyân uyandıktan sonra bizde ne şekilde tecelli edebilir. Bu ilmin hal ideceği bir meseleden ziyâde zamanın ve ihtiyâcın hal edeceği bir meseledir.*⁵⁸³ Feminizmin hak mücadelesi önceden de bahsetmiş olduğumuz seçme ve seçilme hakkının kadınlara da verilmesiyle ilgilidir. Necmeddin Sadık, bu konuya şu şekilde yaklaşmaktadır: “*Bugün feminizm davası kadınlığın siyasi mesâilere iştirâklerinden bil-hâssa intihâb hakkına hâiz olmalarından ibârettir. Bu hak da umûmî harpten beri Amerika’da İskandinav memleketlerinde tanınmıştır.*”⁵⁸⁴ Kadınların siyasi yaşama katılımını işleyen Sabiha Zekeriya yukarıda da bir iki tanesine değindiğimiz bir dizi makale yayımlamıştır. Ancak bu makalelerin iki tanesi bu hak mücadelesini açık bir şekilde feminizm ile özdeşleştirmektedir. Demokratikleşmeyle beraber kadın haklarının gelişiğine değinen Sabiha Zekeriya, feminizmle demokratikleşme arasında bağ kurarak seçme ve seçilme hakkını irdelemektedir. Ona göre, son dönemin en dikkat çekici akımlarından birisi olan feminizm İngiltere, Almanya, Hollanda, Danimarka ve Fransa’da farklı tepkilerle karşılaşmıştır. İngiltere ve Almanya savaşın hemen sonrasında seçme ve seçilme hakkını hemen kadınlara verirken, Fransa bu konuda direnç göstermiştir. Kadınların evden ve ailesel görevlerden uzaklaşmamasını isteyen Fransızlar, savaş sırasında kazanılmış hakları tek tek kadınların ellerinden almaya başlamışlardır. İşte Fransızların bu tavrını eleştiren Sabiha Zekeriya Fransız kadınlarının feminist mücadelesinin çeşitli engellerle karşılaşabileceğini, burada yapılması gerekenin mücadeleye devam etmek olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁵ Ancak Feminizmin geliştiği bir ortamda, harekete önüne engeller çıkartmak, onun önüne güçlü olduğu düşünülen yapılar inşa etmek mantıksızdır. Çünkü kadın artık kendisini ifade etmek içine ihtiyaç

⁵⁸³ Sabiha Zekeriya, “Kadınlara Dâir: Türk Feminizmi”, s. 63.

⁵⁸⁴ Necmeddin Sadık, “Bizde Feminizm”, s. 3.

⁵⁸⁵ Sabiha Zekeriya, “Kadınlığın Hukuku Bahsi”, **Büyük Mecmûa**, S. 2, (13 Mart 1919), s. 29.

duyduğu dinamikleri oluşturmuş, siyasal ve toplumsal hayata hızlı adımlarla dâhil olmaya başlamıştır.⁵⁸⁶

Genel anlamda Osmanlı düşünürlerinin feminizme ılımlı yaklaşıklarını söyleyebilmek mümkün değildir. Mehmed Fahreddin'e göre, Batılı misyonerlerin Osmanlı Devleti'ndeki çalışmalarıyla feminizm arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır. Özellikle Batı'dan taklit edilen okullarda eğitim veren kadın öğretmenleri, İslamiyet hakkında zehirli sözler sarf ederek misyonerlik yapmaktadırlar. Bu çerçevede Mehmed Fahreddin şunları söylemektedir: *“İşte bugün ki feministler garb misyonerlerinin bir asırlık mahsûl-i mesâisi. Şimdi mekteplerinde teslîs dersleri ibâdetleri bütün bütün aleni hatta otuz üç sene evvel böyle değildi. Cesaretlerini bu kadar ileriye götürüyorlar ihtiyâtkârlığı henüz elden bırakmıyorlar. Mekteplerinde bilalüzum mabet-i teslîs bulundurmak ve nihâyet İslâm yavrucaklarını cebren sokup ayin-i ruhâniye iştirâk ettirmek bütün bunlar imanımız üzerine bir yara açmaktan ruhumuzu zehirlenmekten başka ne içindir ki.”*⁵⁸⁷ Bu noktada bir feminist bilinç eksikliği söz konusudur. Kız çocuklarının çoğunun, gelecekte bir meslek sahibi olmaya çalışmaktan ziyade iyi bir evliliği düşlemeleri ilerleme için ihtiyaç duyulan bilgileri anlamakta zorlanacaklarına işaret etmektedir.⁵⁸⁸

Feminizmin kadınları kadınlıktan uzaklaştırdığını iddia eden M. Zekeriya, kadınların erkek işlerini yapmalarının duygularına zarar verdiğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede, genç kızlara verilmesi gereken eğitim, feminizm eksenli değil, kadınlık hissini ve meziyetlerini tanıtmak ve öğretmek şeklinde olmalıdır. İşte işlevi tartışmalı olan feminizme takılı kalmak, onun söylemine uygun bir kadınlık geliştirmek aslında

⁵⁸⁶ Sabiha Zekeriya, “Kadınlık Sayfası: Kadınlara Çalışma Hakkı”, **Büyük Mecmûa**, S. 11, (18 Eylül 1919), s. 172.

⁵⁸⁷ Mehmet Fahreddin, “Feminizm Meselesi”, **Sebilürreşâd**, S. 190-13, (17 Mayıs 1328), s. 236.

⁵⁸⁸ M. Zekeriya, “Feminizm Korkuları: Kızların Düşünceleri”, s. 21.

zararlı eğilimlerin ülkeye girmesine yol açıp, aydınların ve kızların kafasını karıştırmaktadır.⁵⁸⁹

İslamiyet'in kadınlara verdiği haklar, feminizme karşı çıkarken sık sık gündem oluşturan konulardan birisi olmuştur. Öyle ki Avrupa'da bulunan feministler bile Müslüman kadının sahip olduğu haklara sahip olamamıştır. Avrupalı kadınlar, evlendikleri zaman getirdikleri mülklerini tamamen erkeklerin tasarrufuna bırakırken İslamiyet'te bunun tam tersi söz konusu olup, kadın parasını kocasının herhangi bir engellemesine karşılaşmaksızın tasarruf edebilmiştir. Avrupalı kadınların çalıştıkları paraya erkekler el koyarken mevcut kanunlar da erkekleri korumaktadır. İslamiyet'te ise kadının kazandığı paraya kocasının el koyması durumunda kocasını şikâyet etme hakkı vardır. Avrupa'da tıp eğitimi almış bir kadının doktor ruhsatı alması oldukça zorken İslamiyet, üç cahil doktoru gerekirse yerinden edip, kadın doktora çalışma alanı açmaktadır. Bu noktada Avrupalı kadınların istedikleri Ebuzziya Tevfik'e göre, İslam kadınlarının sahip oldukları haklarını istemelerinden başka bir şey değildir.⁵⁹⁰ Anlaşılacağı üzere şeriatın kuralları kadın ile erkek arasında bir eşitlik yaratmıştır; ancak kadınlar erkek karşısında haklarını savunamadıklarından erkeklerin baskısına maruz kalmışlardır.⁵⁹¹ Bu eksende Mehmed Ferid Vecdi'nin ulaştığı sonuçsa Müslüman kadınlarının yaşam biçimine müdahale etmek isteyenlerin ne istediğidir. İslamiyet kadına pek çok haklar vermişken feminizm gibi kavramları gündeme getirip, şeriatın hükümlerini işlevsizleştirmeye çalışmak ahlaksızca bir tavidir.⁵⁹²

⁵⁸⁹ M. Zekeriya, "Feminizm Korkuları: Kızların Düşünceleri-II", s. 23.

⁵⁹⁰ Ebuzziya Tevfik, "Nisâiyyûn", s. 227-232.

⁵⁹¹ Fatma Fuad, "Kadın ve Kadınlık-II", **Genç Kadın**, S. 2, (16 Kânûn-ı Sâni 1335), s. 19.

⁵⁹² Mehmed Ferid Vecdi, "Kadınlara Hürriyet-i Mutlâk Vermek İsteyenlerin Elinden Vay O Biçârelerin Başına", **Sebilürreşâd**, S. 267, (10 Teşrin-i Evvel 1329), s. 104.

Baha Tefik'in feminizm ile ahlak arasındaki ilişkiyi hiç de Mehmed Ferid Vecdi gibi değerlendirdiğini söyleyemeyiz. Toplumsal yaşamda ikiyüzlü bir ahlakın olduğunu belirten yazar için feminizm, sadece kadının serbestçe çalışması ya da erkeğe her açıdan eşit olması anlamına da gelmeyip, ikiyüzlü ahlakın sonlandırılması anlamına gelmektedir.⁵⁹³

Cevad Sami'nin İslamiyet'in kadın hakları söylemine mesafeli yaklaştığını görmekteyiz. Avrupa'da kadınların mücadelelerine rağmen kadın haklarının hala yerine oturmadığını belirten yazara göre, kadının mevcut konumundan hareketle şerî hukukun kadınlara bütün hakları verdiğini söylemek gülünç bir tavidir. Ama bunun sorumlusu İslamiyet değil onun verdiği hakları gasp eden çevrelerdir. İşte feminizm kadınlara İslamiyet'in verdiği hakları baskıcı unsurlardan kurtarmaktır.⁵⁹⁴ Feminizmi bu argümanlarla savunan çevrelerin dinsizlikle suçlanmasıysa bir başka konudur. “*Ali kudretülîmkân mahiyetin müsâid olduğu mertebe-i teâlî-i nisvâna çalışmak kadınlarımızın terakkiyatına gayret etmek hem vatana ve hem de ahkâm-ı diniyeye hıdmetten başka bir şey olmaz iken ne kadar şâyân-ı teessüftür ki bu yolda sarf-ı mesâî edenleri teşvîk ve tahsîn şöyle dursun dinsizlik ve cemiyetsizlik ile ithâma kadar vardırıyorlar.*”⁵⁹⁵

4.3. II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadının Toplumsal Konumu Üstüne Yapılan Tartışmalar

II. Meşrutiyet dönemi kadın ve düşünce dergilerinde toplumsal içerikli pek çok yazı kaleme alınmış, aile, evlilik, çalışma yaşamı, cemiyetleşme ve savaş gibi konular

⁵⁹³ Baha Tefik, “Biraz Feminizm:...”, s.22.

⁵⁹⁴ Cevad Sami, “Feminizm Meselesi”, *Mecmûa-i Evuzziyya*, S. 150, (27 Cemâziyulaher 1330), s. 294-296.

⁵⁹⁵ Cevad Sami, “Feminizm Meselesi”, s. 295.

düzleminde ülkenin içinde bulunduğu sorunların niteliği açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber genç kızların toplumsal yaşama katılımları için birçok adımın tasarlandığını belirten Feriha Saide, bunların kâğıt üstünde kaldıklarını pratiğe yeterince dökülmediklerine değinmektedir. Açılan mektepler, sağlanan iş fırsatları bağlamında yapılanları şekilsel adımlar olarak değerlendiren yazar, ilk başta kitapçı dükkânlara giden kızlardan etkilendiğini ama biraz işin içine girdiğinde bu dükkânlara gidenlerin gereksiz kitaplar aradıklarını fark ettiğini belirtmektedir.⁵⁹⁶

4.3.1. Toplumda, Ekonomide ve Çalışma Hayatında Kadın

Farklılaşan ama niteliği istenilen hale gelmeyen kadının görevleri oldukça önemlidir. İlk başta kadının görevlerinin nelerden oluştuğunu bilinmesi gerektiğini belirten Emine Seher Ali, vazife üstüne yazılan kitapları eleştirerek bu kitapların kadınlara pek de yardımcı olmadıklarını, hatta Batı etkisi altında yazıldıklarından kafa karıştırdıklarını savunmaktadır. Bu çerçevede önemli olan kitapların yazılması değil bilgilerin yayılmasını sağlayacak cemiyetlerin ve kurumların oluşturulmasıdır.⁵⁹⁷ Aslında toplumsal yaşamda kadın ile erkek arasında yapılan görev taksimi, kadını yaşamın çoğu dalında ikinci planda bırakmış, ev içi görevler her anlamda onun önceliği olmuştur. Ancak değişen dünya koşullarında kadın çalışma hayatına girdiğinden yeni mesleklerle karşılaşmakta, temel görevi olan anneliğin yanına yeni görevler eklenmektedir. Necmeddin Sadık bu çerçevede şunları söylemektedir: *“Mekteplerde bundan sonra bu ihtisâs hayâtını nazar-ı dikkate alarak kızlarımız zevce ve ana olarak yetiştirdikten maâda ileride intibâh edebilecekleri herhangi bir mesleğe*

⁵⁹⁶ Feriha Saide, “İçtimâfiyyât Genç Kızlarımızın Dertleri”, **Türk Kadını**, S. 10, (26 Eylül 1334), s. 146.

⁵⁹⁷ Emine Seher Ali, “Vezâif-i Nisvân”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 27, (30 Nisân 1329), s. 1.

girebilmelerini temîn edecek ve kadınlarımız bu suretle hakikî ve tabii vazifeleri dâhilinde kalmakla beraber icâbında cemiyetin muhtelif vazifelerine girebileceklerdir."⁵⁹⁸ Kadının evden çıkmasının bir ölçüt olarak kabul edildiği ortamı eleştiren İsmail Hakkı, hayata girmek toplumsallaşabilmekle, toplumsallaşabilmek ise görev bilincine sahip olabilmekle alakalıdır. Şu halde kadın, iş hayatına atılıp görev sahibi olmadığı sürece toplumsallaşabilmiş sayılmaz.⁵⁹⁹ Ancak İsmail Hakkı'ya göre, kadının bir mesleğe girmesi yeterli değildir. O mesleğin ahlakileşmesi de lazımdır. Kadın eğitime, kadın mesleğine sahip olduğumuz kadar kadın mesleği ahlakiyatına da sahip olmalıyız. "*Kadına mensûb olduğu zümre dâhilinde ve hâricinde vücûdunun sıhhatinin bedî ihtiyâçlarının nasıl zarûretlerinin ahlâki safhalarının içtimâi mevkiinin; kadınlık şîârının himâye ve müdâfaa edildiğini görmezse ahlâki buhrâna girer. İnkılâb eski hayâtı yıkabilir yeni bir hayât kurmaz. Bunu yapacak yalnız içtimâi bir teşkilâtır. Bu teşkilât bütün meslekler ve zümreler için lazımdır. Kadına ancak bu suretle çare bulabiliriz.*"⁶⁰⁰ Kadın ne kadar çok hareket edebileceği bir alana sahipse o kadar çok ahlakileşebilmektedir. Bu bağlamda İsmail Hakkı'ya göre bir çelişki vardır. Ona göre, bir taraftan kadını hayata çağırılmaktayız bir taraftansa kadına girebileceği muhitleri yasaklamaktayız. Bugün meslek haricinde kadına açık olan tek yerin sokaklar olduğunu belirten yazar, Darülfünuna kabul edilen kadının her türlü cemiyet ve meclise de kabul edilmesini istemektedir.⁶⁰¹

Toplumsal yaşamının yeniden tesis edilmesinin kadınlardan başlamasını isteyen Selahaddin Asım, kadınlık gözden kaçırılırsa gelişmenin mümkün olmayacağı

⁵⁹⁸ Necmeddin Sadık, "İçtimâîyyât: Kadınlığın Terakkî Yolları", **Türk Kadını**, S. 4, (4 Temmuz 1334), s. 52.

⁵⁹⁹ İsmail Hakkı, "Kadın ve İçtimâî Muhitler", **Türk Kadını**, S. 9, (12 Eylül 1334), s. 134.

⁶⁰⁰ İsmail Hakkı, "Kadın ve İçtimâî Muhitler", s. 134.

⁶⁰¹ **A.g.m.**, s. 135.

sonucuna ulaşmaktadır. Ona göre, devletin geliştiği ve çöktüğü yıllarla, kadınların toplumsal yaşama dâhil oldukları yıllar arasında paralellikler bulunmaktadır. Kadının toplumsallığının, maddiyatının, maneviyatının ve zekâsının ihmal edildiği bir yerde hayatın teşkilinden ve tesisinden bahsedebilmek mümkün değildir. Bu yüzden kadının toplumsal konumunun ve haklarının tayin edilmediği bir ortamda, hiçbir pedagoji ya da üniversite hayatı onun gelişimini sağlayamaz. Her şeyden önce kadının sosyal hayata dâhil edecek adımları atmak, statüleri belirlemek gereklidir. Kadınsız bir ortamda çalışmak milleti ve devleti amaçsız, idaresiz ve miskin yapar. İşte Selahaddin Asım'a göre sosyolojinin ülkemizde çözmesi gereken ilk sorun budur.⁶⁰²

Macit Şevket artan uluslararası bağlantılar⁶⁰³ düzleminde yüzyılın değişen koşullarına dikkat çekip, var olmak isteyen devletlerin kadınları da çalışma hayatına dâhil etmek zorunda olduklarına dikkat çekmektedir. Kadın çalışmasını seçime bağlı bir görev olarak değil kesin yapılması gereken bir faaliyet olarak gören yazar, toplumda erkeğin sağ kol ise kadının sol kol olduğunu sol kolu çalışmayan toplumların

⁶⁰² Selahaddin Asım, “Kadın ve Cemiyet Hayâtı”, **Genç Kalemler**, S. 19, (Şubat 1327), s. 434-435.

⁶⁰³ *Batı'da kadının çalışması üstüne çeşitli metinlerde kaleme alınmıştır. Bu metinlerin dikkat çekici olanlarından birisi Abdullah Cevdet tarafından yazılmıştır. Yazıda bulunan istatistiki bilgileri buraya almak Fransa'daki gelişimin niteliğini kavramak açısından yararlı olabilir: “Maten gazetesi, 20 Mayıs 1911 târihli nüshasında bâlâdaki unvân ile iki istatistik cedveli neşrediyor ki derece-i ehemmiyeti ashâb-ı mütâlaanın iz'ânına göre bir fikir uyandıracığından ben, ehemmiyetine dâir birşey ilâve etmeğe lüzum görmedim. Ücretle çalışan nisvânın adedi:1906 tarihinde icrâ olunan tahrîr-i nüfûs netâyic-i muhakkakasına nazaran Fransa'da ücretle temîn-i mâişet eden nisvânın miktarı 7 milyon 693 bin 412'dir. Erkek ve kadın faaliyetlerinin cedvel-i kıyasîsi: Zirâatte: 5.525.042 erkek, 3.330.011 kadın, Sanâyide: 4.706.472 erkek, 2.518.402 kadın, Ticârette: 1.289.456 erkek, 779.164 kadın, Ahrârâne mesâlikte 1.332.940 erkek, 293.100 kadın, hizmetçilikte 173.558 erkek, 772.735 kadın. Fransa, faaliyet-i nisvân nokta-i nazarından Almanya ve Amerika'ya kıyâsen pek geridedir. Böyle olduğu halde Fransa'da yedi milyon kadın pazusu ve dimağı çalışmaktadır. Demek ki milletin yarısı meflûç, atıl ve metrûk değildir. Bugün cihâd-ı ekber, kavga-yı mâişettir. Bu bir hakikattir ki kabul ve tasdiki câ-yı tereddüd olamaz” Doktor Abdullah Cevdet, “Fransa'da Mesâi-i Nisvân”, **Mecmûa-i Ebuzziyya**, S.99, (11 Cemâziyülâher 1329), s. 668.*

medeniyetin yeni düzeninde geri kalmaya mahkûm olduklarını belirtmektedir.⁶⁰⁴ Ailede babanın ölümünün nasıl kötü sonuçlar yarattığına değinen Macit Şevket, kadınların bu durumdan oldukça etkilendiklerini, bunun yarattığı sıkıntıların ancak kadının çalışabilmesiyle aşılabileceğini savunur.⁶⁰⁵ Osmanlı kadınlarına ne tür işlerin uygun olacağını ise yazar şu şekilde anlatmaktadır. “*Osmanlı kadınlarına münâsib işler ne türdedirler. Kız mektepleri artık mahsûl vermeye başladığından oralarda yetişecek hanımlara uygun işler bulmak zarûretine karşı kendi kendine tevzî etmiş bir meseldir ki alaka-i mucib memnuniyeti olabilecek bir surette hissine hali için evvela adab ve ananat-ı milliye, saniyen efkâr ve ahlâk salisen kadının kadınlık sıfatıyla nezaket -i hilkâti, rabîen vâsıl olabildiği seviye-i irfân ve terbiye icâbınca bizde bugün işgâl-i müsteid olduğu mevki-i içtimâî nokta-i nazarından etrâflı tetkikâtta bulunmak lazım gelir.*”⁶⁰⁶

Kadının çalışarak kazandığı para, hem erkek için hem de kadın için yararlıdır. Ailenin yükünü babanın taşıdığı kadar annenin de taşıması gereklidir. Ancak erkeklerin birçoğu kadının çalışmasının getireceği yararların farkında değildir. Erkeklerin azımsanamayacak bir kısmı kadınların çalışmasının gerekliliğini kabul etmiştir, ama iş pratiğe gelindiğinde ataerkil bakış açısı teoride olanın hayata geçirilmesini engellemektedir.⁶⁰⁷

Ev kadını ile meslek kadını arasında bir ayırım yapılmaya başladığı da dikkat çekmektedir. Nüfusun önemli bir bölümü ev kadını olmak için yetiştirilmekle beraber

⁶⁰⁴ Macit Şevket, “Kadınlarımızın Çalıştırılması”, *Bilgi Yurdu Mecmûası*, S. 2, (10 Mayıs 1333), s. 22-23.

⁶⁰⁵ *A.g.m.*, s. 24.

⁶⁰⁶ *A.g.m.*, s. 25.

⁶⁰⁷ Meliha Canan, “Kadının Hayât ve Mesâî-i Umûmiyye İştirâkı Lazımdır”, *Kadınlar Dünyâsı*, S. 85, (27 Haziran 1329), s. 3.

değişen koşullar meslek kadınlarını yaygınlaştırmaktadır. Bir süs ya da oyuncak gibi kullanılan ev kadınları artık yerlerini hayatta rol oynamak isteyen, bir yer işgal etmek isteyen meslek kadınlarına bırakmaktadır. İşte, aktif olmak isteyen bu kadının çabalarının önündeki engelleri kaldırmak zorunluluktur. Mesela, kadınları evlerine bağlayan çocuklar için yuvalar açmak, onları yetiştirecek dadıları eğitecek okullar vücuda getirmek engellerden birisinin ortadan kalkmasını sağlayabilir.⁶⁰⁸

Tabii, kadınların çalışma hayatına dâhil olmaları, onların her türlü görev ve mesleği yerine getirebilecekleri anlamına gelmemektedir. Kadınların yapabilecekleri işler ile yapamayacakları işler arasında bu çerçevede temel farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre, kadınlar bazı işleri ve görevleri erkeklerden daha iyi gerçekleştirebilirler, iyi bir öğretmen ya da iyi bir terzi olabilirler; ama iyi bir mühendis ya da iyi bir avukat olamazlar. Çünkü kadınlar ile erkekler arasında zihinsel farklılık ne kadar aza indirgenirse indirgensin fiziki güç gerektirecek mesleklerde erkeklerin öne çıkması oldukça normaldir. Burada yapılması gereken kadınların bilimsel hayat noktasından hareketle yapacakları işlerin fizikiden ziyade zihni olan olmasıdır.⁶⁰⁹ Kadınların mühendis olarak çalışamayacakları fikrine tepki gösteren Mükerrerem Belkıs, mühendis olmak için fiziki kuvvetin değil matematiğin gerekli olduğunu, onunda akılda bittiğini belirtip kafası çalışan her kadının mühendis olabileceğini savunur. Aslında 1912’de Nobel ödülünü kazanan Marie Curie kadınların pek çok alanda başarı kazanabileceklerinin simgesidir. Kadınların dava vekili de olamayacakları söylenmektedir. Ama Rusya’da bir Müslüman kızın dava vekili olma hakkı dünya gazetelerinde yer etmiştir. Kadınların çalışma hayatına asker olarak giremeyecekleri

⁶⁰⁸ İnci, “Musâhabe,” **İnci**, S. 2, (Mart 1919), S. 3.

⁶⁰⁹ Şelâle, “Kadınların Vaziyeti”, **Şelâle**, S. 43, (20 Teşrin-i Sâni 1913), s. 8.

iddiasını ise Mükerrerem Belkıs'a göre Strazburg çürütmüştür, bugün bu kentte kadınlar polis olarak faaliyette bulunmaktadır.⁶¹⁰ Batı'da gelişen feminizmin birincil amacının kadınlara haklarını ve görevlerini vermek olduğunu unutmayarak medeniyet ve insanlığın gelişiminin en az erkekler kadar kadınların da çalışmasında görenler vardır.⁶¹¹

Kadının görev ve sorumluluklarının artması medenileşmekle, çağdaşlaşmakla doğru orantılı bir süreçtir. Medeniyet ilerledikçe artan ihtiyaçlar erkeğe eş olarak yaratılan kadını artık ev içine hapsedilmekten kurtarmaktadır. Mehmed Arif'e göre, kadının üstündeki görevler ve sorumluluklar ağırlaşmaktadır. Kadının bu düzlemde yapması gereken ona göre, ailesini, vatanını ve milletini güçsüzleştiren yüklerden kurtulmaktır. Eğitim ile çağdaşlaşma arasında var olan ilişki kadının esas görevlerini de belirlemektedir. Çalışma yükünün altında ezilen Türk kadınının yapması gereken ilk önce vatana ve millete gerçek anlamda yardımcı olabileceği bir eğitimden geçmektedir.⁶¹² Kadının içinde bulunduğu durumun bir kafa karışıklığı yarattığı da unutmamalıdır. Kadınlar gelenekler ve göreneklerden kaynaklanan, zihinsel bir buhranla karşı karşıyadırlar. Buhranı sonlandırabilmek için kadını toplumsal yaşama dâhil etmekse dönüşümlerine giden yolu açacaktır. Raife Halil, özünde bunu kabul etmekle beraber, ataerkil bir sonuca ulaşmamaktadır. Ona göre, vatan ve millet ihtiyaç duyduğu münevver nesilleri kadınlardan beklemektedir.

⁶¹⁰ Mükerrerem Belkıs, "Şiddetle Ret Kadınlar Nakısâtü'l akl İmiş", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 85, (27 Haziran 1329), s. 1-2. Almanya'da kurulan kadın itfaiye bölüğü konu edilen bir başka icraattır. Almanya'da 34 kadından oluşan bir itfaiye bölüğü teşkil edilmiştir. Sınava giren kızların işlerini yaparken ki çeviklikleri takdire şayandır. Açılacak yeni bölük için 200'e yakın kız ise aday olmuştur. Bkz. Türk Kadını, "Kadın İtfaiye Bölüğü", **Türk Kadını**, S. 4, (4 Temmuz 1334), s. 63.

⁶¹¹ Y.F., "Hayât Karşısında Türk Kadınları", **Yeni Felsefe Mecmûası**, S. 15, (15 Mart 1912), s. 23.

⁶¹² Mehmet Arif, "Kadının Vazîfeleri Artıyor, Mesûliyyetleri Ziyâdeleşiyor", **İnci**, S. 4, (Mayıs 1919), s. 7.

Erkekler savaşa giderken kadınlar savaşlara gidemez; kadınların burada yapacağı savaşa giden yetiştirmektir. İyi bir terbiye sayesinde devletin ve milletin teminatı olabilirlerdi.⁶¹³

Erkeğin toplumsal gelişmişliğinin sıkıntılı olduğu bir ortamda, kadının öncelikli hale getirilmesi eleştirilen noktalardan bir diğeri olmuştur. Bu çerçevede öncelik verilmesi gereken erkektir. Kadınlar ise çalışma yaşamına dâhil olmak yerine nesli yetiştirme işini üstlenmeli. Bu sebeple kadın çocuk eğitimi, ailede iletişim ve ev idaresi gibi konularda uzmanlaşmalıdır. Kadın ile erkek arasındaki bu ilişkiye uyulmayan toplumlarda ise kaos kaçınılmazdır. *“Erkeklerin sahip oldukları hukûki haklara kadınlarda sahip olmalıdır, kanâatlerini biz kabul edemeyiz çünkü Allah kadınları erkekle ortak olsun diye erkekten kadını yaratmıştır. Eğer erkekler gibi kadınların hayâtın işlerine dâhil olmaları gerekirse neslin yetiştirilmesi işini kim yapacaktır? İnsanın görevleri dinen, aklen ve mantiken belirlenmiştir. Bu usule uygun hareket eden bütün kavimler başarılı ve mutlu olurlar. Aksi takdirde karmaşa içinde yuvarlanırlar.”*⁶¹⁴ Kadının çalışmamasına fiziki güçsüzlük düzleminde yaklaşan Mehmed Asaf ise birazda Avrupa'nın etkisiyle, kadınların bir lokma ekmek için birbirleriyle didiştikleri bir ortamın doğmamasını istemektedir. Sırtında küfe taşıyan yaşlı, kimsesiz bir kadını örnek olarak gösteren Mehmed Asaf, kadının ağır yük altında ezilmemesi için çalışmasının daha iyi olacağı sonucuna ulaşmaktadır.⁶¹⁵

Toplumun gelişmişliği işbölümünde gören Necmeddin Sadık, kadınların çalışmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Tabii kadının gelişiminin tam olarak

⁶¹³ Raife Halil, “Kadınlıkta İtilâ”, **Kadınlığa Doğru**, S. 7, (3 Temmuz 1330), s. 9.

⁶¹⁴ H.C., “Kısm-i İctimâî: Saâdet-i Beşeriyye Kadımla Kâimdir”, **Kadınlık**, S.6, (10 Nîsân 1330), s. 2.

⁶¹⁵ Mehmed Asaf, “Validelerime ve Hemşirelerime”, **Hanımlar Âlemi**, S. 10, (29 Mayıs 1330), s. 7-8.

sağlanabilmesi için bir uzmanlık devresi lazımdır. Kadınlar işbölümüyle toplumsal yükü paylaşmadan önce uzmanlaşmalıydılar. Son yıllara kadar pasif bir hayat süren kadın II. Meşrutiyet ile beraber aktifleşmeye başlamıştır. Kadınların pasifliği toplum için aslında oldukça zararlı bir durumdur. Kadınlar arasında görülen pek çok sinirsel hastalığın nedeni bu pasifliktir. İşin ilginç olanı ise sinirsel hastalıkların ilerleyen süreçte hayatı daha olumsuz anlamda etkileyen verem gibi fiziksel hastalıklara dönüşmesidir.⁶¹⁶ Son yıllarda kadınların gelişimi açılan birçok iş sahası ya da cemiyet vardır; ama bunların yeterli olmadığını belirten Necmeddin Sadık şunları da eklemektedir: *“Herhangi bir vesile ile bir şeyler husûle getirmek kâfi değildir. Bu toplaşmalarda ciddi amaçlar olmalıdır. Yoksa sinemaları dolduran kalabalıklar niteliksizdirler. Bu derece yüksek duyguları ciddi arzular kurar. Gerginlik bittikten sonra ruha kuvvetli bir atalet gelir. İlmî, fikrî gelişmelerin takîb edilememesiyle levanten salonlarının taklîd edilmesiyle her halde Türk kadınlığını yükselerek cemiyet-i hayâti elde edilmiş sayılamaz fikrindeyiz. Kadınlarımızın gerek ulvî gayelerle teşkîl edecekleri cemiyetler bu saha dâhilinde ve hududu içinde tertîp edecekleri müsâmereler kadınlık âleminde en büyük terakkî ameli olacaktır.”*⁶¹⁷

Kadının Batı eksenli dönüşümüne de eleştirel yaklaşan Necmeddin Sadık, toplumsal bir sorun olarak kadınlar arasında yayılan kumarı konu edinir. Özellikle bütçesi yerinde olan kadınlar arasında yayılan ve bir çeşit eğlence haline gelen kumar yerine bilimsel ve sanatsal aktivitelerinin koyulması daha uygun olacaktır. İşte bunun sağlanabilmesi kadınlarında erkekler gibi çalışmasından geçmektedir. Böylece ailelerde oluşacak bilinçlenme toplumsal hastalığa neden olan olayların ortadan

⁶¹⁶ Necmeddin Sadık, “İçtimâfiyyât: Kadınlığın Terakkî Yolları”, s. 50.

⁶¹⁷ **A.g.m.**, s. 51.

kalkmasını sağlayacaktır. Necmeddin Sadık'a göre, bunları yapabilmek için İslamiyet bir engel değildir. Çünkü İslamiyet özünde hem ailede hem de her türlü meslekte kadınların eşitliğini savunan bir dindir.⁶¹⁸ Toplumsal buhrana değinen Burhaneddin Şevki ise devletin içinde bulunduğu çöküş ortamını siyasilerin ya da askerlerin yanlış kararlarından çok toplumsal problemlere bağlamaktadır. Şimdiye kadar önemsenmeyen bu problemler iyicene açığa çıktıklarından acilen çözülmelidirler.

Toplumsal buhranı çözecek olan ise çocuk eğitimidir. Bunu gerçekleştirmesi beklenen kadınlar ise kaliteli gelecek nesiller vücuda getirerek geleceği teminat altına alacaklardır.⁶¹⁹ Kadınlarında toplumsal yaşama erkekler gibi dâhil olmasını isteyen Melek Burettin, kadınların haklarını kazanabilmek için erkekleri yönlendirebilmeleri gerektiğini belirtmektedir. Dışarıda dolaşan kadınların kötü kadın gibi değerlendirilmesini eleştiren yazara göre, bunun nedeni erkeklerin tiyatroya, sinemaya giderken kadınları yanlarında götürmemeleridir.

Kadınların sık sık tacizle karşı karşıya kalmaları anlatmak istediğimiz durumu aydınlatmaktadır. Namuslu bir şekilde evlerine giden iki kadının uğradığı taciz olayını İçtihat şu şekilde nakletmekte: *“Nâmûskârane evlerine avdet ediyorlar. Tamam, yeni postahâne önünden geçerlerken bir ah insanın sevilmeyle dili varmıyor ki bir zâbit değil bir derbeder bir sefil bir ahlâksız memleketimizde ehemmiyetsiz telakki edilen bir cinâyete mücâseret etti. Ayıptır dedi zâbitsızın yakışmaz bir kadına hürmet etmeği biliniz. Toplanmış olan bir saygın insan sırtkan, şaşkın bir his ile izliyorlardı. Deli olacak idim. Şimdi atılmak parçalamak istiyordum. Bir inzibât memuru arıyor nafîle*

⁶¹⁸ Necmeddin Sadık, “İctimâîyyât: Bir Suâl Münâsebetiyle”, **Türk Kadını**, S. 8, (29 Ağustos 1334), s. 114-115.

⁶¹⁹ Burhaneddin Şevki. “Kadınların Vezâif-i İctimâîyyesi,” **İnci**, S.19, (T.E.), s. 3.

arıyorduk. Ah bunlardan hiç birisi yok. Bir kadın tahkîr edildi ve herkes ehemmiyetsiz bir vâkıa seyreder gibi lakayd baktı ve sonra dağıldı. Bir memleketteki bir kadın tahkîr edilir ve hiçbir erkek tarafından müdâfaa edilmezse o memlekete yaşamaya o memlekete olmağa layık değildir.”⁶²⁰ Tabii Kadınlar ağırbaşlı olduklarında erkeklerin onlara dikkat edeceğini belirten Melek Bureddin ise şunları söylemektedir: “Biz kendi çabalarımızla bunları yapalım. Bugün erkeklik maalesef kadınlıktan daha kuvvetlidir Zayıfların en büyük siyâset-i idâresi arzularını tedrici kabul ettirmektir. Erkeklerimize ciddi ve samimi bulunalım kendimize hüsn-i hürmet besletelim. Onları büyük bir insaniye ile mütehasıs idelim. Eğer bunları elde edebilirsek işte o zaman erkeklerimize istediklerimizi gayet kolay kabul ittirebiliriz.”⁶²¹

Çalışma yaşamı paralelinde gündeme alınan bir başka konu ise ekonomidir. Toplumsal problemleri ararken ve çözerken irdelemesi gereken temel noktalardan birisi olan ekonomi, Osmanlı Devleti’nin her döneminde çeşitli reformlara maruz kalmıştır. Bu düzlemde İttihat ve Terakki döneminin temel görüşlerinden birisi milli bir ekonomi kurulabilirse, devletin kendisini toparlayabileceği yönündedir. Dönemin kadın ve düşünce dergilerine de ekonomi ile ilgili fikirler yansımıştır. *Kadınlar Dünyası*’nda *Konferans* başlığı ile 6 Nisan 1329’da yayımlanan yazı, ekonomiyi irdeleyerek milli bir ekonomi yaratılmasının zorunluluğu üstünde durmaktadır.

Kapitülasyonlar nedeniyle yabancıların işledikleri suçlarda Osmanlı mahkemeleri yerine kendi mahkemelerinde yargılanmaları eleştirilen noktalardan birisidir. Bu çerçevede kapitülasyonlardan kaynaklanan hak ihlallerinin sonlandırılabilmesi için Batılılarla mücadele edilmedi. Bu arada tıpkı Japon kadınları

⁶²⁰ İctihâd, “Kadınlara Nasıl Hürmet İstiyoruz”, *İctihâd*, S. 69, (T.E.),s. 1520-1521.

⁶²¹ Melek Bureddin, “Nokta-i Nazarım”, *Hanımınlar Âlemi*, S. 28, (10 Teşrin-i Evvel 1334), s. 6.

gibi Müslüman kadınları da fedakârlık göstererek ülke ekonomisinin gelişmesi için ellerinden geleni yapmalıdır.⁶²² Atıl durumda kalan kadınların kendi özel girişimleri ile dikiş, nakış⁶²³ işleri yapmaları, yerli mallarına rağbet göstererek kocalarını da bu hususta yönlendirmeleri ülke ekonomisi için yararlıdır.⁶²⁴

Emine Seher Ali kitapçılardan hareketle ilginç bir karşılaştırma yapmaktadır. Kitapçılarda iç piyasaya ait herhangi bir ürün satılmamaktadır. Kalem, kalem ucu, not defteri, mürekkep hepsi de Avrupa'dan ithal edilmektedir. Beş kuruşa mal ettiğimizi iki kuruşa mal ederek daha ucuza satan Batılılar karşısında buğday ambarı olan Anadolu'nun bile kıymetini tam olarak bilmemekteyiz. Yerli ürünlere rağbet gösterilmesi ülkenin kalkınması için şarttır.⁶²⁵ Ekonomimizin bu kadar kötüleşmesinin içinde yaşadığımız toprak parçası ile doğrudan bir alakası yoktur. Oldukça zengin yerüstü ve yeraltı kaynakları ile çevrili Osmanlı Devleti'nde ekonomin çalışır hale gelebilmesi için insanları çalıştıracak bir zihniyetin şekillendirilmesi şarttır.⁶²⁶ İşte bunun gerçekleşebilmesi için Saime Ferruh Niyazi'ye göre, kadınlar erkelerin geliştirdiği “kadının saçı uzun aklı kısadır” söylemini kabul etmeyerek emeğini ekonominin gelişimine katkıda bulunmak için kullanmalıdır.⁶²⁷ Kadınların kurdukları şirketlerde dergilerde konu edilmiştir. *Haymana Siyah Kehrubar Madeni İşletme*

⁶²² Kadınlar Dünyâsı, “Konferans”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 3, (6 Nîsân 1329), s. 3-4.

⁶²³ Dikiş nakış işlerini kadınların yapması, Meşrutiyet'in yeniden ilanının ilk yıllarından itibaren gündeme gelmiştir. Asaf Muammer'e göre kadınların eline en güzel yakışan iş dikiş, nakıştır. Kadınlar bu işi bir şair gibi bir ressam gibi yapmaktadırlar. İngiliz kadınlarının buldukları her boş vakitte bir şeyler örmeleri ise dikkat çekilen bir başka konudur. Bkz., Asaf Muammer, “Sanâyi-i Nisvâniyeden”, **Mahâsin**, S. 1, (Eylül 1324), s. 58-59.

⁶²⁴ Fatimetüzzehra, “Teşebbüs-i Şâhsî Ne Demektir”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 2, (24 Nîsân 1329), s. 3.

⁶²⁵ Emine Seher Ali, İstihlâka Doğru, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 8, (11 Nîsân 1329), s. 2., Belkıs Fırat, “Terakkîmiz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 18, (21 Nîsân 1329), s. 3.

⁶²⁶ Nezihe Muhlis, “Bir Mütâlâa”, **Kadınlar Dünyâsı**, S.14, (17 Nîsân 1329), s.2-3.

⁶²⁷ Saime Ferruh Niyazi, “Hak Bir Sây-ı Mukabilidir”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 18, (21 Nîsân 1329), s. 3.

Şirket-i Milliyesi adlı şirket kadınların kurduğu şirketlere örnek verilebilecek şirketlerden birisidir.⁶²⁸

Toplumsal bir problem olarak genç kızların dine yaklaşımları da irdelenen konulardan birisidir. Avrupa’da pozitivizme nazaran dinin güçlü olduğunu belirtenlere göre, Avrupalı kızlar bir şekilde dinsel bir gayeye sahiptirler, dini yükümlülüklerini yerine getirmektedirler. Ancak güç kazanan agnostizme rağmen hem Avrupa hem de Amerika’da din yeniden güçlenmeye başlamıştır. Ahlak ise bu güçlenmenin merkezindedir. *“Son zamanlarda bilhassa on seneden beri din lehinde mühimm bir cereyân-ı fikr hükm-ü fermân olmağa başladı. Çünkü genç zihinlerin tırmalayan ilm ve din mubâhaseti tamamiyle ahlâki gayeler nazar-ı dikkate alınmak şartıyla telakki olundu. Orada gençleri dindâr bir Hristiyan değil düşünebilen ve ahlâklı ve tam bir insan yapmağa çalışıyorlar. Bütün fezâil-i ahlâkiyede dinin esas teşkâl ettiği bir bedâhet hükmündedir. Acebâ bunca hezeyân-ı medeniye ve yüz milyon nüfusıyla Amerika halkı insanlar yetiştirmek için dinden istiâne iderse biz bu kudsi kuvvetten müstâğni kalabilir miyiz?”*⁶²⁹

Osmanlı Devleti’nde kızlar arasında din pek de alakadar olunan bir konu değildir. Hatta toplumun temel sıkıntıları dinsizlik etrafında toplanmaktadır. Özellikle anne ile kız arasındaki muhabbet bunu kanıtlamaktadır. Anne dindardır, ama kızına dini yeterince öğretememiştir. Kızlarına dini nasıl öğreteceklerini bilmeyen özellikle şehirlerde yaşayan aileler bu durumun odak noktasıdır. Feriha Saide’ye göre, kızlara moda, evlilik gibi konular hakkında sorular sorulduğunda çeşitli yanıtlar alınabilmektedir; ama din hakkında ufak bir soru sorulduğunda bu kızlar

⁶²⁸ K.N., “Hanımlarımızın İktisâdî Teşebbüsleri”, *Türk Yurdu*, C. IV, S. 46, (8 Ağustos 1329), s. 415.

⁶²⁹ Feriha Saide, “İçtimâîyyât Genç...”, s. 147.

tıkanmaktadırlar.⁶³⁰ Din ile bilim arasında bir çatışma olduğu tezi de irdelenen noktalardan birisi olmuştur. Aslında din ile bilim arasında bir çatışma yoktur ve Amerika’da dine ve bilime yönelik yaklaşımda bunu kanıtlamaktadır. Laboratuvarlarda bilimsel çalışmalar yapan pek çok kız hafta sonları kiliseye gidip dini yükümlülüklerini yerine getirmektedirler.⁶³¹

Toplumsal yapıda derinleşen uçurumun farklılığına dikkat çeken Şukufe Nihal, dergileri okuyabilenlerle, okuyamayanlar arasında bir karşılaştırma yaparak İstanbul’un esas nüfus yoğunluğunu oluşturan mahallelerde yaşayan ailelerin, kadınların ve çocukların durumunu konu edinir. Ona göre, bu mahallelerde yaşayan insanlar orta halli ya da zengin ailelerin sahip olduğu aydınlatma, eğitime araçlarının hiçbirisine sahip değildirler. *“Bunlar için ne yapıyoruz. Biz bu tarafta okudukça daha ziyâde bizden münevverleri de bizden daha ziyâde tenevvür edip her gün yani bir merhâle ve medeniyet kat iderken yani başımızda birçok zavallı daha oldukları yerde adım bile atmadılar. Mektep, mektep, gazete, gazete, kim için. Yalnız biz mi varız? İşte böyle muhitlerin insanları okumaz. Okusa da anlamaz anlarsa da itikat edemez. Bilmem İstanbul’un bu harap mahallerini inceleyenler var mı? Burada her evin kapısı size bir mezar havası verir.”*⁶³² Elbette ki buraların aydınlanabilmesinde, dönüşebilmesinde ciddi bir engel vardır. O engelse fakirliktir. Bu mahallerde yaşayan ailelerin sokakları, evleri sefalet içindedir, çocukların çoğu çeşitli hastalıklarla uğraşmakta bağınazlık ise bu duruma katkıda bulunmaktadır. Aile ve komşuluk ilişkilerini idare edenler ise küfürler ve sonu bitmek bilmeyen dedikodulardır. Özellikle mahallerde bulunan evlerin yaşanabilirliğini arttırmak Şukufe Nihal’e göre,

⁶³⁰ A.g.m., s. 147-148.

⁶³¹ A.g.m., s. 148.

⁶³² Şukufe Nihal, “İçtimâîyyât: Mahallelere Doğru”, *Türk Kadını*, S. 12, (7 Teşrin-i Sâni 1334), s. 178.

her şeyden önce yapılması gerektir. “Çocuklar büsbütün mektebin olsalar leyli olsalar ne ise. Lâkin unutmayalım ki onların hayatı, sıhhati evlere bağlı ben istiyorum ki bugünün nesli bugünün yavruları kurtaralabilsin. Onların evleri daha temiz daha sıhhi büyüyecekleri daha itinalı terbiyeleri daha takdîrkâr olsun. Beş yaşındaki yavrunun ağızdan recm değil onun masûm lisânını söyleyecek saf terennümler işitilsin. Bunun için ebeveyni adam etmek çocukların mektepleriyle beraber birazda onları düşünmek lazım olduğuna kanâat ediyorum.”⁶³³ Mahallerin bu yapısını değiştirmek için uzun vadeli bir çalışma gereklidir. Ama kısa vadede eğitim almış, aydın kadın ve erkekler buralara gelip, çeşitli konferanslar ya da eğitimler verebilir. Çünkü memleket sadece güzide çocuklarla kalkındırılmaz, o köylü mahallerde bulunan çocuklarında varlığı en az güzide çocukların varlığı kadar önemlidir.⁶³⁴

Fatma Zerrin ise Şukufe Nihal'den daha farklı bir sınıflandırma üstünde durmaktadır. Türk kadınları evlilik babında salon kadınları ve orta halli kadınlar olarak ikiye ayıran Fatma Zerrin, bunlar hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Avrupa'ya kitap ve gazetelerden tanıyan, üç beş yabancı kelime kullanabilen garpperest erkeklerle evlenen salon kadınları, ekonomik güçlerini kullanarak evlerini hizmetçilerle idare eden resmi memur görünümündedirler. Kendi seviyelerinden daha aşağı erkeklerle evlenen salon kadınları ise ekonomik güçleri oldukça sınırlı olduğundan daha bahtsızdırlar. Kısmen rüştiye tahsili görmüş orta halli kadınlar ise daha çok ailelerinin belirlediği kişilerle evlenirler. Eğer isteyen erkek zenginse hiç düşünmeden bu aileler kızlarını o erkeğe verirler. Hatta gerekirse yaşları küçültülerek bu kızlar evlendirilirler. Tarafların birbirlerini sevmeyerek çıkar ilişkisi nedeniyle

⁶³³ A.g.m. , s. 179.

⁶³⁴ A.g.m. , s. 179.

yapmış oldukları bu evlilikler, evlerde çoğunlukla herkesin niteliğini tam olarak bilmediği kavgalara ve facialara neden olmaktadır.⁶³⁵

Kadınların toplumsal yaşamda etkin oldukları ya da etkin olmaya çalıştıkları dönemler daha çok savaşların yaşandığı yıllara tekabül etmektedir. II. Meşrutiyet yıllarında yaşanan Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı Osmanlı kadınlarının erkeklerden boşalan yerlerde etkili olmalarına yol açmıştır. *İçtihad*' da 23 Kânûn-ı Evvel 1327'de yayımlanan *Ağlatan bir Sahne-i Fazilet* adlı yazı Balkan Savaşları'nda kadınların etkin olma isteklerini açıkça göstermektedir. Kadınlar, dönemin *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*'ne dört maddelik bir teklif sunmuşlardır. Buna göre, kadınlardan oluşan bir cemiyet, İstanbul'u ev ev dolaşarak her türlü yardımı toplamalı, kadınlarda milli onur ve haysiyet uyandıracak toplantılar yapılmalı, savaş meydanında yaralılara bakabilmek için bir kadın bölüğü teşkil edilmeliydi. Ayrıca, kadınlar Osmanlı padişahına saltanatı ve hilafeti koruyabilmek için canlarını feda etmeye hazır olduklarını da beyan etmekteydiler.⁶³⁶ *İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti*'ni konu edinen Abdullah Cevdet, medeni ülkelerde kasapların bile civarlarında bulunan paranın başka kasaplara gitmemesi için çabaladıklarını hatırlatmaktadır. Mısır ile Osmanlı Devleti'ni karşılaştıran Abdullah Cevdet, bu çerçevede şunları söylemektedir: *"Memleketimiz Mısır gibi değildir. Türkiye'den çıkan para Türkiye'ye bir daha gelmez, gelirse istikrâz akçası olarak satılan hayât-ı millî ve iktisâdimiz bedeli olarak gelir, fakat bu geliş elbette daha azdır hasardır. Mısır Avrupa'ya her sene otuz altı milyon İngiliz lirası kıymetinde pamuk verir ve ihracât-ı umûmiyyesi ithâlat-ı umûmiyyesi yekûnundan bir milyon İngiliz lirası fazladır. Bu suretle Mısırın servet-i*

⁶³⁵ Fatma Zerrin, "Dertlerimiz", **Kadınlar Dünyası**, S.48, (21 Mayıs 1329), s. 2-3.

⁶³⁶ A.C., "Ağlatan bir Sahne-i Fazilet", **İçtihad**, S. 51, (23 Kânûn-ı Evvel 1327), s. 1163-1164.

*umûmiyyesi her sene bir milyon artıyor demektir. Böyle bir memleket istihlâk-i millî endişesine düşmediği halde de helâk olmaz. Bugün istihlâk-ı siyâsinin istihlak-ı iktisâdî ve mali ile kâbil ve payidâr olduğu kemal-i vuzûh ile anlaşılmıştır. Bunun teyîdi ve isbâtı için ısrarda bulunmaya lüzum yoktur.*⁶³⁷

Güçlü bir devlete sahip olmak için geniş toprakların gerekmediğini belirten Abdullah Cevdet, bu çerçevede İsviçre’yi örnek olarak gösterir. Avrupa ülkelerinin en küçüğü olan İsviçre’nin başkenti Cenevre’de on sene önce 32 tane milyoner olduğunu belirten Abdullah Cevdet, İsviçre’nin 1907 tarihinde ihracatının miktarının 1 milyar 38 milyon frank olduğunu hatırlatmaktadır. Buradan hareketle milli servetin gerekliliğini önemseyen yazar için serveti dışarı akan bir devlet esaret altındadır. Bu düzlemde Japonya’nın bu kadar hızlı kalkınmasının nedeni milli servetin ülke içinde kalmasıdır. Avrupa’da eğitim alan Japon kızları ülkelere döndükten sonra hemen yerli elbiseler giymeye başlayıp, sade giyimi tercih etmektedirler.⁶³⁸ İşte kadınlarımızın kurduğu *İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti* hür kadınların hür girişimi olarak milli servetin dışarı akmamasını hedeflemelidir.⁶³⁹ Cemiyetin tamamen Müslüman kadınlardan oluşması ise dikkate değer bir başka noktadır.⁶⁴⁰

Birinci Dünya Savaşı kadınların toplumsal yaşamda erkek uğraşlarına doğrudan katkılarda bulunabildiği yılları içermektedir. Dünya genelinde yaşanan süreçten Osmanlı Devleti de etkilenmiş, kadınlar çeşitli işlerde kendilerini göstermişlerdir.

⁶³⁷ Abdullah Cevdet, “İstihlâk-ı Millî Kadınlar Cemiyeti Münâsebetiyle”, **İçtihad**, S. 68, (30 Mayıs 1329), s. 1477.

⁶³⁸ Fatma Mükerrerem, “Bir Millet İktisâdîyâtın Servet ve Haşmetiyle Yükselir ve Mamûlât-ı Dâhiliye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi”, **Kadınlar Dünyası**, S. 98, (10 Temmuz 1329), s. 4

⁶³⁹ **A.g.m.**, s. 1478. Benzer anlatım için Bkz., Halka Doğru, “İstihlâk-i Millî Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi”, **Halka Doğru**, (4 Temmuz 1329), s. 104.

⁶⁴⁰ Namık Ekrem, “Musâhabe: Terbiye-i Nisvân”, **Siyânet**, S. 15, (19 Haziran 1330), s. 7.

Sabiha Zekeriya'ya göre, savaş sırasında pek çok şey gerilerken ilerleyen sadece kadınlıktır. *“Denilebilir ki harpten en fazla yararlanan kadınlık âlemidir. Bu zamana kadar sadece gazete sayfalarında yer bulan kadın hakkı ve vazîfesi umûmî harpte az çok hukukî bir şekil almıştır. Kadınlar eski zihniyete uymayan birçok yenilikler göstermişlerdir. Meselâ kadınlar bu sırada ticarethânelere, fabrikalara girmişler, maddî ve manevî her türlü zorluklara göğüs germişler, hayât işlerini yapmaya uygun kol kuvvetlerinin, dimağ kuvvetlerinin olduğunu isbât etmişlerdir. Dışçi mekteplerinde Darülfünûnlarda çalışan hanımlarda buna güzel bir örnektir. Bundan başka Hilâl-i Ahmer unutulamaz icrâ-i ati hanımların hastanelerde, ameliyathânelerde hatta harb cephelerinde gösterdikleri faaliyet ve şefkât bu memlekette hakkına hürmet etmek lâzım gelen bir kadınlık olduğunu göstermeğe kâfidir. Sonra kadınlar fikrî hayata da erkekler kadar iştirâk etmişler. Her şube-i hayâta iştirâk iktidârına mâlik olduklarını göstermişlerdir.”*⁶⁴¹

Başlarda kadının çalışma hayatına atılması çeşitli eleştirilere neden olsa da süreç ilerledikçe kadının çalışmasının yararını göre ataerkil yapının ciddi temsilinden olan büyük anneler bile bu duruma ses çıkartmamışlardır. Savaşla beraber artık zihinlere kadınların çalışmasının gerekliliği kazanmaya başlamış, hududta vatan için dövüşen kocaların yerlerini kadınlar almıştır. Elllerinde ufak bir sermayesi bulunan anneler, açtıkları küçük ticarethanelerde çalışmaya başlamış, ülkenin dört bir yanından gelen kadın tüccarlar mallarını daha pahalıya İstanbul'da satmışlardır. Zor şartlar altında

⁶⁴¹ Sabiha Zekeriya, “Türk Kadınlığının Terakkîsi”, **Büyük Mecmûa**, S. 1, (6 Mart 1919), s. 12.

çalışan bu kadınlar kötü şartlar altında yaşamışlardır. İşte, bu azıcık sermayesi ile ticaret yapmaya çalışan küçük kadınlar, kadının dirayetini gösteren örneklerdir.⁶⁴²

Savaşın başlaması ile beraber Türk kadınları ile Alman kadınları arasında karşılaştırma yapılmış, Alman kadınlarının savaş sırasındaki faaliyetleri övülerek Türk kadınlarına örnek olarak gösterilmiştir.⁶⁴³ Ağaoğlu Ahmed'in savaş sırasında Almanya'ya yaptığı seyahat paralelinde edindiği izlenimler önemli bilgiler içermektedir. İlk olarak Alman Darülfünunu anlatan Ağaoğlu Ahmed, bu kurumun her şubesinde edebiyattan kimyaya kadar kızların bulunduğunu, bunların erkeklerden daha dikkatli bir şekilde profesörleri dinlediklerini anlatmaktadır. Kadınlar laboratuvarlardan, top-tüfek fabrikalara kadar neredeyse her alanda ciddiyetle çalışmaktadırlar. İlginç olan noktaysa, Alman kadınlarının giyiminin İstanbul kadınlarının giyiminden daha sade olmasıdır. Ağaoğlu Ahmed'e göre, Almanları cephede yenilmez kılan işte bu kadınlardır.⁶⁴⁴

4.3.2. Kadınların Cemiyetleşmeleri ile Topluma Katılımları

Özellikle savaş sırasında çeşitli zorluklarla kurulan cemiyetler dergilerde sık sık gündeme getirilmiştir. Balkan Savaşları ile başlayan kadının cemiyetleşme süreci Birinci Dünya Savaşı sırasında üst aşamasına ulaşmıştır.⁶⁴⁵ Doğada hayvanların bile yalnız başına hareket etmediklerine dikkat çeken Meliha Canan, insanlığın yükselebilmesi için cemiyetleri olmazsa olmaz olarak tanımlar. Maddi ve manevi bir

⁶⁴² İnci, "Hayâtta Kadın," **İnci**, S. 1, (Şubat 1919), s. 9. Benzer anlatım için Bkz. Doktor Yakop," Türk Kadınlarının Hastabakıcılığı", **Türk Yurdu**, C. VIII, S. 10, (16 Temmuz 1331), s. 185-186.

⁶⁴³ Lebib Selim, "Türk Kadınlığının Harb-i Umûmîdeki Faâliyeti-I", **Türk Yurdu**, C. IX, S. 3, (8 Teşrin-i Evvel 1331), s. 250.

⁶⁴⁴ Ağaoğlu Ahmed, "Almanya Seyâhati İntibâhından: Alman Kadınlığı", **Türk Yurdu**, C. VIII, S. 6, (21 Mayıs 1331), s. 140-141.

⁶⁴⁵ İnci, "Hayâtta Kadın", s. 9.

inkılap gerçekleştirebilmek için cemiyetlere ve partilere ihtiyaç olduğunu belirten yazar, cesaretle cemiyetleşme sürecinin hızlandırılması gerektiğini savunmaktadır.⁶⁴⁶ Yıllardır çalışan Alman kadınlarının yanında Türk kadınlarının faaliyetleri elbette ki düşük kalmaktadır; ama savaşın başlaması ile geçen süreye oranlandığında Türk kadınlarının yaptıklarının takdire şayan olduğu açığa çıkmaktadır. Kadınlarında erkekler ile beraber seferber olduklarını belirten Lebib Selim, özellikle köylü kadınların katkılarına değinir. Savaş ile duran ticaret, köylü kadının ürettiği buğdayı⁶⁴⁷ savaşın önemli bir unsuru haline getirmiştir.

Teali-i Nisvan Cemiyeti savaş sırasında şehitlerin yetim çocuklarına Ramazan Bayramı'nda 350'ye yakın bayram elbisesi hazırlayıp onları sevindirebilmek için para toplamıştır.⁶⁴⁸ Savaşa en fazla katkıda bulunan kadın cemiyeti ise *Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi*'dir. Sayıları bir iki yüzden fazla olmayan şube çalışanları, üç ayda 135.000 çamaşır, 60.000 avcı yeleği hazırlamıştır. Savaşta zehirli gazlar kullanıldığını haber alan cemiyet, Avrupalı örneklerine bakarak 40.000 tane ağızlık yapıp, kara ve deniz askerlerine göndermiştir. Yaraları sarmak için gaz idrofile ülkede kalmayınca cemiyet üyelerince üretilmiştir. Balkan Savaşları sırasında tesis edilen şubenin Darüshıhasını gezen Lebib Selim, kadınların burada şevkle çalıştıklarını belirtmektedir.⁶⁴⁹ *Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi*'ni Sabiha Zekeriya ise şu şekilde anlatmakta: “Çanakkale'den Anafartalar'a gitmiş Reşit Paşa, Hilal-i Ahmer

⁶⁴⁶ Meliha Canan, “Kadın ve Cemiyetler”, **Kadınlar Dünyası**, S. 68, (10 Haziran 1329), s. 3.

⁶⁴⁷ Anadolu'dan kadınların zorluklarla getirdikleri tahıl ürünleri dikkat çekicidir. Ankara Vilayet gazetesinde basılan resmi takrirden hareketle kadınların geceli, gündüzlü çalışmaları sayesinde hasatı hiçbir şekilde çürütmeden İstanbul'a naklettikleri anlatılmaktadır. Türklük Şuûnu, “Anadolu Türk Kadınlarının Faâliyeti”, **Türk Yurdu**, C. IX, S.4, (22 Teşrîn-i Evvel 1331), s. 261-262.

⁶⁴⁸ Lebib Selim, “Türk Kadınlığının Harb-i Umûmîdeki Faâliyeti-I”, s. Ortalar ve sonlar.

⁶⁴⁹ Lebib Selim, “Türk Kadınlığının Harb-i Umûmîdeki Faâliyeti-II”, **Türk Yurdu**, C. IX, S. 4, (22 Teşrîn-i Evvel 1331), s. 259-260.

vapurunda hastabakıcılık vazîfesini de derin bir aşk ve vecd ile ifâ etmiş vatanın bedbâht çocukları hiç olmazsa yuvalarından anlarından uzak olurken yine yaralarını saran bir anne temasını duymuştur. Hilal-i Ahmer hemşiresi Münire İsmail Hakkı Hanım Efendi ise Balkan Harbinde ve bu harpte fedakârâne hastabakıcılıkta bulunmuştur. Hûlasâ Hilal-i Ahmer hanımları bu harpte vücutlarıyla, kalpleriyle şefkâtleriyle yüksek ve takdise layık fedakârlıklarıyla icrâdan çekinmemiş hezimetin ruhlarımıza verdiği yeis arasında onların merhâmetli azimkâr mukaddes mefkûreleri kalbimizi ıztıraplar arasında bir parça ısıtan ve sevdiren ne yüksek bir teselli oldu. Bugün mağlubiyetin verdiği yeis ile başımız yerlerde sürünürken kalplerimiz şişiren yeisle karışık bir iki tesellimiz var. Biri ta Kafkas dağlarında Arabista'nın kızgın çöllerinde Anafartalar'da, Galiçya'da namusuyla dövüşen muazzez şehitlerimiz biri de vatanın öz evlatlarına ölürken ve yaşarken bir ana ruhuyla bakan onları seven Hilal-i Ahmer'in büyük ruhlu yüksek imanlı kadınları. ⁶⁵⁰

Bir başka önemli cemiyet olan *Muhtaç Asker Ailelerine Muavenet Cemiyeti* ise aile reislerini kaybeden asker ailelerinin temel ihtiyaçlarını bir nebzedeki olsa karşılayabilmeyi amaçlamıştır. Çeşitli gösterilerden ve konserlerden 130.000 lira toplayan cemiyet, İstanbul, Beyoğlu, Kadıköy ve Bebek şubelerinde 18.000 aileye yardımda bulunmuştur. Çanakkale Savaşı sırasında bu cemiyetin pek çok yararları olmuştur.⁶⁵¹ *İstihlâk-ı Millî Kadınlar Cemiyeti* savaş sırasında açtığı yüz yataklı hastanenin ihtiyaç duyduğu bant, gaz, pamuk ve ilaç gibi ürünlerin teminini sağlamış, Ramazan Bayramı sonrasında hastaneye yüz altmış yatak daha ilave ettirmiştir. Lebib Selim hastanenin çok temiz olduğunu, kadınların özveri ile burada çalıştıklarını

⁶⁵⁰ Sabiha Zekeriya, "Kadınlara Dâir: Hilâl-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti", **Büyük Mecmûa**, (20 Mart 1919), s. 42.

⁶⁵¹ Lebib Selim, "Türk Kadınlığının Harb-i Umûmîdeki Faâliyeti-II", s. Ortalar-sonlar.

belirtmektedir. *İstihlâk-i Millî Mağazası ve Dikişhaneleri* hastanenin ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yekûnu üstlenmiştir. Ara sıra düzenlenen gösteriler ve konserlerde hastanenin masrafının karşılanmasına yardımcı olmaktadır. Cemiyetin hastanesinde hastabakıcı olarak çalışan kadınlar da cemiyetin üyelerinden oluşmaktadır.⁶⁵²

Lebib Selim'e göre, hastane şehirliler ile köylülerin birbirleriyle kaynaşmalarına da yardımcı olmuştur. Anadolu'nun çeşitli yörelerden gelen yaralıları tedavi eden şehirliler üst ile alt sınıf arasındaki çelişkileri en az indirmektedirler. Ona göre kadınların hastanede hademe olarak çalıştırılmaları da ileri bir aşamadır. Çünkü yıllardır bir erkek işi olarak görülen bu işi artık gazilerin eşleri yapmaktadır.⁶⁵³

Türk Kadınları Biçki Yurdu Cemiyeti savaş sırasında faaliyet gösteren bir başka önemli cemiyettir. İstanbul'daki terzilerin genellikle yabancılardan oluşmasından etkilenen Behire Hanım Efendi, bu durumu kırabilmek için Müslüman kızlara Biçki Yurdu'nu açmıştır. Cemiyetin amacı kadınları dikiş, nakış konusunda eğiterek bir meslek sahibi yapmaktadır. *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*'nin istekleri çerçevesinde 150 kişiden oluşan cemiyet bir buçuk ay içinde 55.155 adet pamuklu mintan hazırlamıştır. Ayrıca İstanbul'a gelen yaralıların sayısı artınca cemiyet kendi çabaları ile topladığı 273 parça eşya ve 33 takım yatağı *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*'ne teslim etmiştir. Biçki Yurdu'nun şimdiye kadar 740 liraya varan bir yardım yaptığını belirten Lebib Selim, her hanımın yüz kuruşa yakın yardım yaptığını hatırlatmaktadır.⁶⁵⁴

⁶⁵² Lebib Selim, "Türk Kadınlığının Harb-i Umûmîdeki Faâliyeti-III", *Türk Yurdu*, C.IX, S. 5, (5 Teşrîn-i Sâni 1331), s. 269.

⁶⁵³ **A.g.m.**, s. 270.

⁶⁵⁴ **A.g.m.**, s. 271..

Türk Kadın'ında önerilen *Sade Giyinen Kadınlar Cemiyeti* ise dikkat çeken bir diğer cemiyettir. Savaş sırasında modanın takip edilmesi eleştirilmiş, kadınlardan savaşın ruhuna uygun sade giysileri giymeleri belirlenmiştir. Dergi için kadınların kuracakları bir cemiyetle sadelik propagandası yapmaları savaş koşulları için oldukça önemlidir.⁶⁵⁵

Cemiyetlerin düzenledikleri sergiler ve konserler aracılığı ile elde ettikleri gelirler ise dergilerde işlenen bir başka husustur. 250 üyesi olan *Esirgeme Derneği*'nin düzenlediği sergi, tahminen 1500 lira kıymetinde çeşitli ürünler sergilenmiş, bunların pek çoğu satılmıştır.⁶⁵⁶

Savaş sırasında Türk kadınlarının yaptığı hastabakıcılık ise Türk Yurdu'nda konu edilen mesleklerden bir diğeridir. Doktor Yakop *Cağaloğlu Hastanesi'nde* edindiği tecrübe ve *Kadırga Hastabakıcı Mektebi'ndeki* gözlemlerinden yararlanarak Türk kadınının mükemmel bir hastabakıcı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kadınların yumuşak ve tatlı sesleriyle ağır yaralanmış kişilerin ruhlarını ısıttıklarını, hastalarına büyük bir özveri ile baktıklarını belirten Doktor Yakop, bu uğraşlarının takdire şayan olduğunu belirtmektedir. Kadınlar sadece hastabakıcılık yapmamakta ayrıca ameliyat sırasında kullanılan aletlerle, pansuman eşyalarının düzenlenmesiyle de ilgilenmektedirler. Hatta kloroform ve eter koklatmakta doktorlar kadar başarılıdırlar. Türk kadınlarının hastabakıcılıktaki bu hızlı gelişimi onları Avrupalı hemcinslerine de

⁶⁵⁵ Türk Kadını, "Kadınlık Şuûnu: Sade Giyinen Kadınlar Cemiyeti", **Türk Kadını**, S. 3, (20 Haziran 1334), s. 45.

⁶⁵⁶ Türk Kadını, "Kadınlık Şuûnu: Esirgeme Derneği ve Sergisi", **Türk Kadını**, S. 4, (4 Temmuz 1334), s. 63.

yaklaştırmaktadır. Artık, hastabakıcılık mesleği ile beraber Türk kadını yararlı bir ev eşyası değil toplumsal yaşamda erkeğin yükünü paylaşan bir arkadaştır.⁶⁵⁷

Kadının statüsünün toplumsal yaşamda özel alanla sınırlandırılması ataerkil düzenin ihtiyaçlarına uygun kurumların gelişmesine neden olmuştur. Modernleşmeyle gelen değişim ve dönüşüm süreci, Kadın Hareketinde özel alanın içeriğinin ve işlevinin irdelenmesini sağlamıştır. Aile, evlilik, boşanma ve çok eşlilik gibi konular özel alan ile ilgili olup erkeğin kadın üstündeki ataerkil tahakkümünün merkezileşmesine, kadının ise güvenliği nedeniyle bu merkezileşmeyi kabullenmesine yol açmıştır.

4.3.3. Evlilik ve Aile Üstüne Yapılan Tartışmalar

Anaerkil düzenin güç kaybıyla beraber kadının toplumsal yaşamda kendisini ifade etmesine yardımcı olan aile, özel alan ayrımının temel çıkış noktası olarak ataerkil düzenin varlığını somutlaştırmıştır. Aile içi görevlerden sorumlu olan kadının biri iyi eş olmak diğeri ise iyi anne olmak üzere iki temel işlevi vardır. Kadın ev içinde erkekten aldığı yetkiden yola çıkarak, erkek evine gelene kadar eve hâkim durumda olup, evin ihtiyaçlarını giderir, kocasının hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarını karşılar, en önemlisi de gelecek neslin teminatı olan çocukların bakımıyla uğraşır. Yerleşik yaşama geçişle sistematikleşen bu durumda, kadının özellikle de sıradan kadının, hak ve yetkilerinin bir kurallar dizisine bağlandığı, kendinden aldığı kuvvetle kendisini koruyabileceği her hangi bir mekanizmaya sahip olduğu söylenemez.

⁶⁵⁷ Doktor Yakop, "Türk Kadınlarının Hastabakıcılığı", s. 185-187.

Aslında ortada evlilikten itibaren başlayan bir süreç vardır. Aile yapılarının çekirdek aileye doğru evrilmesi düzleminde kadın, etrafında kurgulanan dünyaya dâhil olabilmek için bir erkeğe sahip olmanın mecburiyeti altında kalmış, bu sebeple çekirdek ailenin temeli olan erkek ile kadın arasındaki evlilik, yerleşik düzenin temel sosyalizasyon aracı haline gelmiştir. Ancak, eşler arasındaki evlilik erkeğin etkin gücünün hissedilmesini sağlayan unsurlardan birisi olarak kadının erkek karşısındaki ikincilliğinin başladığı noktadır. Elbette ki süreç içinde bu evliliğin nasıl idare edileceği, aile yaşamının nasıl olacağı, çok eşliliğin konumu ve erkek ile kadın arasındaki anlaşmazlıkların nasıl çözümlenebileceği zengin bir özel alanı da yanında getirmiştir.

Osmanlı ekseninde duruma baktığımızda şerî ve örfî geleneklerin kadın ile erkek arasındaki ilişkiyi özellikle düzenlediklerini görmekteyiz. Osmanlı modernleşme sürecinin kadına doğrudan yansıyış biçimlerinden birisi aile düzenine biçim verilmesi bağlamında şekillenmiş, dönemin düşünürleri kadın ve düşünce dergilerinde yazdıklarıyla yazılarla konuyu geleneksel ya da yenilikçi kategorilerle gündeme taşımışlardır.

Evlilik üzerine en radikal makalelerden birisi yazan Baha Tevfik, ataerkil Osmanlı düzeninde evliliğin mümkün olmadığını belirtmektedir. Taşradan yeni gelmiş bir arkadaşının işlerinin yolunda gittiğini söyleyerek geriye sadece evlilik yapmak kaldığını belirtmesi üzerine Baha Tevfik, Osmanlı Devleti gibi ülkelerde evliliğin kolay olmadığını şu şekilde ifade etmekte: *“İç ve dış siyâseti belli olmayan bir anda her şeyin değişebildiği bir ülkede işin yolunda gideceğini düşünmek bence bayağı yanlış bir şeydir. Ben ülkemizin hiçbir döneminin dengeli olduğunu görmedim. Türk*

milletinin en büyük seciyelerinden birisi de göçebeliktir. Önce yerleşmiş göç etmişiz, sonra fethetmiş göç etmişiz sonrada fethettiğimiz yerlerden geri çekildiğimiz için göç etmişiz. İstanbul'da yaşayan halkın yüzde doksan beşi hatta yüzde doksan sekizi bir hâneye mâlik değildir. Kısacası Türkler yarını belli olmayan bir millettir. İşte bu çerçevede işlerin yolunda gitmesi o kadar da kolay değildir.”⁶⁵⁸

Baha Tevfik, her ne kadar böyle bir öz eleştiri yapsa da Osmanlı toplumunda evlilik oldukça önemsenmektedir. Evlilik öncesi süreçte çiftlerin birbirlerini tanıyabilmeleri için temasta bulunmaları II. Meşrutiyet dönemi düşünce ve kadın dergilerinden işlenen konulardan birisidir. Modernleşme ile beraber özellikle şehirlerde yaşayan Osmanlı erkekleri için eş seçimine doğrudan müdahale etmek, bu seçimde aile bireylerinden özgürleşmek oldukça önemliydi. Bu düzlemde geleneksel yapının eş seçimini sağlayan görücülük ilk etapta eleştirilen noktalardan birisi olmuştur.

Toplumsal yaşamın işleyişinde kanayan bir yara gibi tanımlanan görücülük, Kadın Hareketi'nin net tavır takındığı konulardan birisi olup ataerkil yapıya karşı doğrudan yapılan eleştirileri içerir. Görücülük usulünün nasıl gerçekleştiğini tasvir eden Seniye Ata, kızların bir eşya gibi çat kapı gelen görücülere gösterildiklerini, kafası karışan kızlarını boyları, tırnakları, parmakları ve dişlerinin incelendiğine işaret ederek bu yöntemin ruha değil şekle odaklandığını anlatır.⁶⁵⁹ Aslında bu birbirini tanımayan iki kişi arasında simsarlar aracılığı ile ticaret yapmaktan başka bir şey değildir. Ancak ne var ki bu ticaretin içeriğini oluşturan esas malzemeler fikirler,

⁶⁵⁸ Baha Tevfik, “Bâtıl İtikâtlar ve Hal-i Hazırda İzdivâç”, **Felsefe Mecmûası**, S. 7, (1329), s. 103.

⁶⁵⁹ Seniye Ata, “Türk Kadınlarında Âile-II”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 72, (14 Haziran 1329), s. 3.

duygular ya da sevgi değildir.⁶⁶⁰ Mükerrerem Belkıs'a göre, görücülük mutlaka kaldırılması gereken işlevsiz bir gelenektir. Genç kızların belli bir yaştan itibaren karşılaştıkları görücülük geleneği, onların bir mal gibi satılmalarına neden olan, anne ya da babanın kızın hayatının gideceği yönü çizdikleri bir sistem yaratmaktadır. Mutlu ailelerin oluşmamasını görücülükte gören yazar, çiftlerin birbirleri ile temas etmelerine engel olan bu geleneğin kaldırılıp, akla ve mantığa uygun yeni geleneklerin geliştirilmesini istemektedir.⁶⁶¹ Hayriye Fitnat ise görücülüğü tanımlayarak şunları söylemekte: *“İki dakikada dört tane kanâat ve fikir sahibi olmak uzun bir hayatın mutluluğunun temîni için ne derecede etkili olabilir. Bu yöntem sadece kadınların değil erkeklerin bile aleyhinedir. Benim gözüm görmüyor aklım iyiliğimi düşünemiyor bu yüzden siz görünüyorsunuz, siz düşününüz demek ne kadar doğru olur. Demekten başka ne ile tevil edilebilir. Ya zavallı kız ya zavallı çocuk. Feryât ile titreyen ufacık kalple kocaman geleceğine sıkışmış olduğu dudaklardan çıkacak kelimelere ne kadar ihtiyâç duyar. Elinden, dilinden içgüdü ile çıkacak bir hareket bütün gelecekle alâkadardır.”*⁶⁶² Erkek için bile bu geleneğin yararsızlığına değinen Hayriye Fitnat, kadının ya da erkeğin eşlerini seçmelerinin doğal bir hak olduğunu da belirtmekte; ama her iki cinsin eş seçme isteklerinin toplumdaki aforoz edilmeye bile sebebiyet verdiğini hatırlatmaktadır.⁶⁶³

Konunun İslamiyet ile ilgili boyutu irdelenen bir başka husustur. Bu çerçevede görücülüğü İslamiyet'in getirdiği bir zorunluluk olarak kabul etmek doğru değildir. Çünkü görücülük kaldırılabilir bir adettir. Aliye Cevat bu çerçevede görücülük

⁶⁶⁰ Erkekler Dünyâsı, “Mesut Bir Âile Nasıl Teşekkül Eder”, **Erkekler Dünyâsı**, S. 1, (6 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 5.

⁶⁶¹ M. Belkıs, “Görücülük”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 58, (31 Mayıs 1329), s. 3.

⁶⁶² Hayriye Fitnat, “Bizde İzdivâç”, **Kadınlık**, S. 5, (3 Nisân 1330), s. 4.

⁶⁶³ **A.g.m.**, s. 4.

meselesine net bir eleştirelilikle yaklaşarak İslamiyet'in ilk dönemlerinde kadınların ve erkeklerin doğrudan birbirleriyle iletişime geçerek, birbirlerini tanıyarak evlendiklerin belirtmekte, bu yöntemin bozulmasına sebep olanların bağınaz ve cahil insanlar olduklarını iddia etmektedir.⁶⁶⁴ Bir erkeğin bir kızı ya da bir kızın bir erkeği sevmesinin korkulacak bir durum olmadığını belirten yazar, İslamiyet'in sadece namaz kılmak ya da oruç tutmaktan ibaret anlaşılmasının yanlışlığı üstünde durup, İslami hükümlerin toplumsal yaşamı ahenkleştirecek biçimde uygulanmasının zorunluluğuna da dikkat çeker.⁶⁶⁵

Aslında değişen toplumsal dinamikler içinde önceden de değindiğimiz üzere erkeklerin ve kadınların birbirlerini tanıyarak evlenmeleri yeni dönemin aydınının temel isteklerinden birisidir. Artık görücülüğün niteliksizliği üstünde durularak, anne ve babanın çocuğun hayatını çizme çabasının bireyselleşmeyi engellediği savunulmaktadır. Görücülükle gerçekleşen evliliklerle, bireylerin birbirlerine temas ederek yaptıkları evlilikler arasında özellikle sorumluluk babında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ebeveynlerin tazyiklerinden uzak olan, eşlerin kendi kararlarını kendi kendilerine verebildikleri evlilikler, toplumsal yaşamın ihtiyaç duyduğu aile biçiminin gelişmesine yardımcı olmaktadır.⁶⁶⁶ Görücülüğün kaldırılıp, eşlerin birbirilerini tanımları, kişilikleri hakkında, yaşama bakışları hakkında, ortak olan ya da olmayan yönlerini tespit edebilmeleri, bir iki görüşme yerine daha geniş bir zamana yayılmış tanıma sürecinin etkin kılınabilmeleri çekirdek ailenin gerçek anlamda oluşabilmesi için bir mecburiyettir.⁶⁶⁷ Şukufe Nihal, bu çerçevede şunlara dikkat çekmektedir:

⁶⁶⁴ Aliye Cevad, "Görücülük", **Kadınlar Dünyası**, S. 88, (30 Haziran 1330), s. 3.

⁶⁶⁵ **A.g.m.**, s. 4.

⁶⁶⁶ A.L. "İzdivâç Meselesi", **İçtihad**, S. 09-1, (21 Mart 1329), s. 1295.

⁶⁶⁷ Raif Necdet, "Hayât ve Mektûblar: Asrî İzdivâç", **İnci**, (1 Kanun-u Sani 1335), s. 9.

“Fenâ olan bir şey varsa oda izdivâç kaidelerimizdir. Hiçbir mantığın hiçbir zevkin hazm edemeyeceği kadar saçma olan bu kaideler, birkaç sene evveline kadar katiyetle takîp olunuyordu Beyefendi izdivâç niyetinde lâkin hayatında üç beş kadından başkasını tanımadığı için alacağı hanımı akrabadan birine ismarlamağa mecbûr olur. Yarabbi düşünüyorum da gençlerin bu hayât meselesinde gösterdikleri bi-manayî cesârete bir dürlü bir çare bulamıyorum. İnsanlarda nusbî bir zevk-i hükm sürerken diğerinin perestij ettiği bir çehrenin kendi zevkimizden muvâffak olabileceği ihtimâli bence yüzde ondan yukarı çıkamaz. Sonra hanımı görenler şüphe yok ki kendi akrabası hulâsa kendisini sevenlerdir. Bu sebeple hanımın tahsîli ev kadınlığı hakkındaki malûmâtı da ancak onlardan alınabilir aldanmak tehlikesinin ikincisi de bu meseledir.”⁶⁶⁸ Mevcut evlilik kaidelerini bu şekilde değerlendiren Şukufe Nihal için kızların manken gibi fiziki özelliklerine bakılarak değerlendirilmeleri doğru bir yöntem değildir. Kızın huy ve kişiliği önemli olduğundan her iki cinsin akılca ve gönülce birbirleriyle anlaşabilmeleri gereklidir.⁶⁶⁹

Görücülük meselesi üstüne gelişen bu tartışma, dönemin düşünce ve kadın dergilerinde evlilik öncesinde temasın nasıl olması gerektiğini irdeleyen yazılarında kaleme alınmasını sağlamıştır. Tanıdık kişilerden bilgi almanın zararlarına değinen Raife Halil'e göre, bilgi alınan kişiler genelde bir ahbaplık ya da dostlukla o aileye bağlananlar olduklarından kız ve erkeğin birbirlerini tanımaları için temas zorunluluktur. Gelecekte ortaya çıkabilecek olası sorunların belirginleşmesini ve önlem alınmasını sağlayan temas sağlıklı ailelerin ortaya çıkmasına yardımcı

⁶⁶⁸ Şukufe Nihal, “Gençler Aradıklarını Niçin Bulamıyorlar?”, **Türk Kadını**, S. 9, (12 Eylül 1334), s. 130.

⁶⁶⁹ **A.g.m.**, s. 131.

olabilir.⁶⁷⁰ “Öncelikle evlenecek kişi erkek veya kız evlilik gerçekleşmeden evvel birbirleri ile temasla bulunmalı. Birbirlerinin tavırlarını ve hareketlerini, huylarını ve el-hâsıl evlilik konusunda vâsıflarına sahip olup olmadığını bizzat görmeli, değerlendirmeli. Şu kadarki bu temass doğrudan doğruya meydana gelmeli erkek kızın ve kız erkeğin evine gidebilmeli. İçli dışlı olacakları aileler ile anlaşılıp anlaşulamayacağını anlamalı ve ondan sonra esaslı bir mutlu aile teşkiline vesile olacak olan evliliğe karar vermeli.”⁶⁷¹ Eski ile yeni evlilik arasındaki farklıklara değinen Raife Halil, kendisini kontrol edemeyen kadın ve erkeklerin dinin korktuğu teması bir şekilde gerçekleştirdiklerini; ama birkaç olaydan yapılan çıkarsamanın bütün kadınlara yayılmasının yanlışlığını anlatmaktadır. Görücülükle gerçekleştirilen evliliklerin yanında temasla gerçekleştirilen evlilikler çiftler birbirlerini tanıyabildiklerinden daha yararlıdır. Çünkü temasla gerçekleştirilemeyen evliliklerde huyda ve kişilikteki herhangi bir ahenksizlik, çiftlerden birisinin heder olmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede Raife Halil’e göre, temasla eşlerin birbirilerini tanıyarak güvenmeleri mutlu evlilikleri sürekli kılmaktadır.⁶⁷²

Temas ve görücülük konularına kadın ve düşünce dergilerinin tamamının aynı çerçevede yaklaştıklarını söyleyebilmek mümkün değildir. Muhafazakârlar geçmişin evlilik konusunda getirdiği değerlerden taviz verilmemesini istemektedirler. Osmanlı kadınlarının yüzde doksanının görücülükten yana olduklarını belirten Aziz Haydar, kızların anne ve babaya gösterilmeden damat adaylarına gösterilmesinin ne tür bir yararı olacağına değinerek çocukların küçük yaştan itibaren terbiye edilmelerinin

⁶⁷⁰ Raife Halil, “Temass ve Âdem-i Temassa Dâir Bir İki Söz”, **Kadınlık**, S. 6, (10 Nîsân 1330), s. 6.

⁶⁷¹ Raife Halil, “İzdivâç ve Muâşeret Nasıl Olmalıdır?”, **Kadınlık**, S. 4, (27 Mart 1330), s. 4.

⁶⁷² **A.g.m.**, s. 5.

evlilik sürecindeki olası sorunları ortadan kaldıracığı sonucuna ulaşmaktadır.⁶⁷³ Toplumsal eğitimin ve toplumsal yaşamın kriterlerinin erkek ile kadın arasındaki iletişimi dengesizleştirdiğini savunan Vedide'ye göreyse, gençlerin yeterli terbiye almamış olmaları yenilikçilerin belirttiği temas yöntemi, ateş ile barut misali sorunlara neden olabilirdi. Temasın aleyhinde olmadığına da değinen Vedide, mizaç ve huyların birbirlerine uygun olması, saygıdeğer, ahlaklı bir aileye mensup olma, toplumsal ve gündelik ilişkiler konusunda bilgili olma, bağlamında resmi bir uygulamanın gerekliliği üstünde durur.⁶⁷⁴

Evlilikte temastan sonra konu edinen düğün ve çeyiz meseleleri de değerlendirilmelidir. Çiftlerin evlenmek için yaptıkları harcamalar, toplumsal buhranın oldukça yoğun olduğu II. Meşrutiyet yıllarında gündeme taşınmış, özellikle tasarruf ekseninde eleştirilmiştir. Yüksek meblağlar harcanarak yapılan düğün törenlerinin günün koşullarına uygun olmadığını iddia eden Reşide Halil, Türklerin eski alışkanlıklarını irdelemeleri gerektiği üstünde durmuştur. Aslında eskiden yapılan törenler daha sadeyken ekonomik zorlayıcılığın arttığı bir dönemde yapılan düğünlerin görkemi göze batan bir durumdur.⁶⁷⁵ Düğünlerin çoğu aileyi sıkıntıya düşürdüğüne dikkat çeken Raife Halil, kadınlardan bütçeye uygun, sade merasimleri tercih etmelerini istemekte, düğüne yapılacak masrafların çok daha yararlı icraatlarda kullanılabileceğini belirtmektedir.⁶⁷⁶ *“Gösteri ve zarardan başka bir şeye vesile olmayan bu düğün meselesini tamamen kaldırmalı. Evlilik kararından sonra az bir masrafla yüz görümlüğü ve buna benzer masrâftan kaçınarak meşruluğu sağlayan*

⁶⁷³ Aziz Haydar, “Görücülük”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 87, (29 Haziran 1329), s. 1-2.

⁶⁷⁴ Vedide, “İslâmiyet'te Erkek ve Kız İzdivâçtan Akdem Temassda Bulunmalı mı Bulunmamalı mı?”, **Kadınlık**, S. 5, (3 Nîsân 1330), s. 5.

⁶⁷⁵ Reşide Halil, “B. Udviye Sıdika Hanım Hemşireme”, **Kadınlık**, S. 6, (26 Nîsân 1330), s. 6.

⁶⁷⁶ Raife Halil, “İzdivâçta Asâr-ı Teceddüd”, **Kadınlık**, S. 11, (17 Mayıs 1330), s.4-5.

*nikâh merasimi ile zaten birbirlerini tanıyan kız ile erkeğe evlilik hakkını bahş itmeliyiz.”*⁶⁷⁷ En fakirinden en zenginine çeyiz toplarken harcanan para ise mantıklı değildir. Bu çerçevede çeyiz için yapılan harcamaları, kızlara ev ya da dükkân gibi akla uygun, yararlı şeyleri satın almak için kullanmak daha uygundur. Elbette ki herkesin maddi gücünün bir ev ya da dükkân almaya yetmemesi realitesi de unutulmamalıdır.⁶⁷⁸ B. Udviye Sıtkı'ya göre, aileye düzen verirken ilk etapta geleneklerden kaynaklanan sorunlar ortadan kaldırmalıdır. Aydınlanmış fikirler karşısında eski ve köhne kalan fikirler, akla ve mantığa uygun yeni yöntemlerle değiştirilmeli, özellikle aşırı masrafa neden olan düğün, yüz görümlüğü, çeyiz gibi maddi öğelere öncelik vermekten vazgeçilmeli, evlenirken sık sık işitilen parası var mı söylemi yok edilmelidir.⁶⁷⁹ Aslında hem düğün hem de çeyiz meselelerinin her ikisi de bizleri evlilikte maddiyata götürmektedir. Evlenilecek eşlerin maddi olanaklarının kişinin huy ve ahlakının önüne geçmesi, evlilik kurumunun niteliksizleşmesine yol açmaktadır. Elbette ki standart bir aile yaşamı için belli bir maddiyatın olması gereklidir; ama maddiyatın temel değerlerin önüne geçmesi hem ev içi ahenk hem de toplumsal ahenk için düzensizlikler yaratmaktadır. İşte bu bağlamda yapılması gereken çeyiz ya da yüz görümlüğü gibi geleneklerin aileleri harap etmesine ve geleceğin nesillerini borç altında bırakmasına engel olmaktır.⁶⁸⁰

Osmanlı Devleti'nde ailenin nasıl olduğu ve aksayan yanları için neler yapılabileceği dönemin düşünce ve kadın dergilerinde sıklıkla irdelenen bir başka

⁶⁷⁷ Raife Halil, “İzdivâç ve Muâşeret Nasıl Olmalıdır?”, s. 4.

⁶⁷⁸ Aziz Haydar, “Çeyiz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 65, (7 Haziran 1329), s. 2.

⁶⁷⁹ B. Udviye Sıtkı, “Musâhabe”, **Kadınlık**, S. 6, (10 Nisân 1330), s. 3-4., Seniye Ata, “Türk Kadınlarında Âile-II”, s. 3-4.

⁶⁸⁰ Aziz Haydar, “İçtimâî Dertlerimizden: İzdivâç ve Kadınlık”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 82, (24 Haziran 1329), s. 2.

konudur. Aslında aile hayatının özü belirgin bir şekilde çocuk yetiştirme üstüne kurguludur ve kadın bu özün temel çıkış noktasıdır. *İçtihâd*'da 29 Mayıs 1330 tarihinde yayımlanan *Bizde Aile Hayatı* adlı yazı, aile hayatının yapısının anlaşılabilmesi açısından önemli bir metindir. Mutluluk aile yaşamının varoluşunun merkezindedir. Mutlu olan ailelerde sorumluluk sahibi nesiller yetişmekte, evde anne ve baba kavgasının oldukça yoğun olduğu ailelerde ise sorumsuz çocuklar toplumsal yaşama atılmaktadır. Öyle ki isterse döneminin en büyük üniversitelerinden eğitim alınsın eğer aileden sorumluluk bilinci ve ahlaki kaideler alınamazsa o çocukların eğitildiğini söyleyebilmek mümkün değildir. “Evet, biz Şarklılar her ne dersek terbiye education ile instruction birbirinden fark edemiyoruz. Daha doğrusu istersek birisinin mevkî bizde pek meşkûn pek mühimm. İnsanı insan edenin mektep olduğu düşünülür. Fakat mektep olsun da nasıl olursa olsun. Mektep insanı kemâlât-ı ilmiye ile tezyîn eder. Terbiye terzhâne değildir. Bizde ise öyle olduğu düşünülür. Batı dünyasının en ünlü pedagogları bu fikirdedirler ailede müteyyen esaslı bir terbiye görmeyen kimse darülfünûnları devretmiş en çetin en müşkîl fenleri görse de onun ahlâkı şüpheli olabilir. Asrımızda bir milletin medarı emin olan ahlâktır, terbiyedir. O terbiyeki anadan babadan tahsîl olunur.”⁶⁸¹ Tabii yazı mutlu bir ailenin nasıl olacağına tasvirini de yapmaktadır. Bu çerçevede işinden evine gelen koca için gerekli hazırlıkları yapan bir eş ve onu bekleyen çocuklar, temizlenmiş bir ev, hazırlanmış yemekler ve yemek yerken yapılan muhabbetler iyi bir ailenin sahip olması gereken özelliklerdir. Böyle bir ailede yetişecek olan gürbüz çocuklar hem daha akıllı hem de daha dirayetli olurlar.⁶⁸²

⁶⁸¹ Samizade Süreyya, “Bizde Âile Hayâtı”, *İçtihâd*, S. 108, (29 Mayıs 1330), s. 149.

⁶⁸² **A.g.m.**, s. 150-151.

Dönemin aydınlanmış erkeklerinin aileye bakış açısı da mutluluk etrafında kendisini göstermektedir. Erkekler daha çok evlendirecekleri kadınların onları sevmelerini, kalplerinde ve zihinlerinde yer edinmelerini, onlardan başka bir şey düşünmemelerini, varlığının hem eve hem de onun ruhuna saadet vermesini beklemektedirler.⁶⁸³ Bu düzenli ailenin karakterini belirleyen özel alanın işleyişini sağlayan işte kadındır. Bu nedenle kadının aile içindeki görevlerinin ne olduğu da dergilerde anlatılmıştır. Doğal yaşamın dinamikleri kadını çocuk ile bütünleştirdiğinden çocuğun her anlamda ilk toplumsallaştırıcısı kadındır. Çocuğun bu gelişimini sağlamayan kadınlar, içinde yaşadıkları toplumsal koşul ve dinamiklere karşı ise hıyanet etmiş sayılırlar.⁶⁸⁴ Mesela evinde sigara içen bir anne çocuğuna da kötü örnek olur, annesini taklit etmeye çalışan çocuk hiçbir şekilde yapmaması gereken şeyleri çocukluğundan itibaren yapmaya başlar. İşte gençlerin sigara gibi kötü bir alışkanlığa yakalanmalarının suçlusu sadece bağımlılık yapan bu ürün değildir, ondan daha da fazla suçlu olan nasihatleri ile ona engel olamayan annedir. Anneler sigara ve içki gibi tehlikeli maddeleri tüketmeleri ihtimaline karşı önlem alabilmek için sık sık nasihatlerde bulunup, çocuklarında bir endişe uyandırmalıdır.⁶⁸⁵

İyi anne ve iyi eş olan kadını kontrol edebilmek için erkek cicim ayları geçtikten hemen sonra kadın üstündeki kontrolünü tesis etmeli, kadın ise erkeğin konumlandırmasının dışına çıkmayarak erkeğin verdiği parayı evi idare edebilmek için kullanmalıdır. İşte bu paranın kullanım biçimi kadının iyi ya da kötü olmasında belirleyici unsurdur. Kadın, aile bütçesinde gedikler açmayacak şekilde parayı kullanmalı, parayı yanlış kullandığında kocasının kendisine gösterdiği tepkinin

⁶⁸³ Mithad Sadullah, “Âile Aşkı”, **Türk Kadını**, S. 8, (29 Ağustos 1334), s. 117.

⁶⁸⁴ Fatma Fuad, “Kadın ve Kadınlık-III”, **Genç Kadın**, S. 3, (30 Kânûn-ı Sâni 1335), s. 35.

⁶⁸⁵ Fatma Neşide, “Görenek”, **Hanımlar Âlemi**, S. 3, (10 Nisân 1330), s. 1-2.

boyutunun farkına vararak onu mutlu etmenin yollarını aramalıdır. Bu çerçevede mutlu olmayan koca değil mutlu edilemeyen koca vardır. Evinde huzuru bulunmayan erkekler kendilerini mutlu edemeyen bu kadınlar nedeniyle, saadeti dışarıda aramayı tercih ederler.⁶⁸⁶

Önemle üstünde durulan konulardan bir başkası ise ev idaresidir. Buna göre ev içindeki düzen ve tasarruf erkeğin parasının kıymetini arttıran kadının da görevini hakkıyla yerine getirmesini sağlayan hususlardan birisidir. Kadın eve giren her türlü şeyin hesabını tutmalı, veresiye yerine peşin para ile satın almalıdır.⁶⁸⁷ Sabri Cemil konu ile ilgili bir hesapta yapmaktadır: *“Tatbiken beş kişilik bir ailenin bütçesini şu suretle tanzîm etmeli. Pederin her günkü kazancı 15 kuruş valide dikiş dikiyor günde 8 guruş kazanıyor büyük oğulları ayda 150 guruş alıyor. Bir günlük ev masrafını açık sûretle hesap etmeli. Eve alınacak erzâk ve eşyânın fiyatını göstermeli veresiye alınırsa uğratılacak zararları tekrar hatırlatmalı.”*⁶⁸⁸ Bu düzlemde şunu söyleyebiliriz ki erkek, evinde yaşama zevki arar. Evinde yaşamaktan zevk alan erkek, hayatın her noktasından zevk alır ve eşini de ona göre mutlu kılar.⁶⁸⁹ Kadının erkek karşısındaki bu konumu anlaşılacağı üzere ona itaat etmesi çevresinde toplanmıştır. Ancak erkeklerin kadınlarından bekledikleri itaat, aile yaşamı ve evlilik için tehlikelidir. Çünkü eşlerinin kendilerine itaat edeceğini düşünen erkekler değişen dinamikler ve koşullar nedeniyle beklediklerini göremeyince hırçınlaşmaktadırlar.⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ H.C., “Kısm-ı İctimâî: Tevlîd ve İdâme-i Nesil”, S. 7, (17 Nisân 1330), s. 2.

⁶⁸⁷ Sabri Cemil, “Ev İdâresi”, **Yeni Mektep**, S. 10, (Şubat 1327), s. 319.

⁶⁸⁸ Sabri Cemil, “Ev İdâresi”, ..., s. 319.

⁶⁸⁹ Ayşe Hikmet, “Abla Mektûbları: Yaşamak Zevki”, **İnci**, S. 7, (T. E.), s. 7.

⁶⁹⁰ Seniye Ata, “Türk Kadınlarında Âile-II”, s. 4.

Cemiyette kadının rolünün daha önemli ve derin olduğunu belirten Fatma Fuad, erkeğin maddi ve manevi gücünün sürekliliğinin kadının eşine gösterdiği hürmette bittiğini de hatırlatmaktadır. Buna göre, işten yorgun gelen kocanın yorgunluğunu alan kadın, hazırladıklarıyla ve güler yüzlülüğüyle onun gücüne güç katmalıdır.⁶⁹¹ İnci'nin yazarı Ayşe Hikmet'te benzer bir noktaya değinmekte, mutlu bir aile kurmak ve sürdürmek isteyen kadınların, kocalarının sağladığı maddiyatı onlara maneviyat olarak yönlendirmenin gerekliliğini belirtmektedir. Kocaların zaman zaman kırılan maneviyatlarını tamir etmek, hayat mücadelesi için ihtiyaç duydukları enerjiyi vermek kadınlara ait bir görevdir.⁶⁹² Aile yaşamının nasıl olması gerektiğini maddelendirerek anlatan Aliye Cevad, erkeğin kadın üstündeki vazifesini irdelemektedir. Kadın, ataerki Osmanlı düzeninde erkeğe emanettir, erkek onu korumalı, onun ihtiyaçlarını sağlamalı, ona bir taraftan da saygı duymalıdır; çünkü kadın olmadan erkeğin kendi başına var olabilmesi mümkün değildir.⁶⁹³ Bu ortamda bir ailenin dengeli olabilmesi için ilk etapta aile içi güvenin olması, eşlerin birbirlerine yaşadıklarını rahatça anlatabilmeleri ve yalan söylememeleri güvenin gereklidir. Kadın ile kocanın mutluluğunu sağlayıp onları ve aileyi medeni hale getiren, aile içinde ihtiyaç duyulan bir başka husus ise saygıdır. Bu öyle bir saygı olmalıdır ki erkek hiçbir şekilde eşine karşı şiddet kullanma hakkına sahip olmamalıdır. Erkek, kadın üstünde baskı uygulama hakkının olmadığını bilmeli, aile içi ilişkileri karşılıklı saygı etrafında götüreceği ortamı yaratmalıdır. Yardımlaşma ise ailenin mutluluğu için gerekli olan bir başka noktadır. Eşler her türlü zorlukta birbirlerine yardımcı olmalı, karşılaştıkları

⁶⁹¹ Fatma Fuad, "Kadın ve Kadınlık", s. 36.

⁶⁹² Ayşe Hikmet, "Abla Mektûbları: ...", s. 7.

⁶⁹³ Aliye Cevad, "Âile-III", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 49, (22 Mayıs 1329), s. 4.

sorunları çözerken birbirlerinden kaçmamalıdır.⁶⁹⁴ Bu arada yapılan reformların niteliği ile aile arasında da bağ kurulmuş, toplumsal anlamda yapılan yeniliklerin aile yaşamına odaklanması istenmiştir. Aileden başlayacak ıslahatın ilk etapta kadınları merkezileştirmesine de dikkat çekilmiştir. *“Bana Osmanlı Devleti’ne yapılacak en büyük hizmet nedir diye sorulsa, aile yaşamına bir düzen vermek derim. Bu hizmeti gerçekleştirmeyi ise erkeklerden ziyâde kadınlardan biliniz, çünkü ailenin düzenini sağlayan kadındır. Kadın ailenin aşkı, sevgisi ve rehberidir. Doğada aşkdan ve sevgiden daha güzel bir alaka var mıdır? O halde artık şüphesiz bir kadın kemâlât-ı mukteziyya cem ise kocasının her murâdına hâkimdir. Demek aile hayâtımızın tanzîmini fikren, irfânen meziyetlerini medid bir sevgi ile gördüğümüz kadınlarımızdan beklersek hata etmemiş oluruz.”*⁶⁹⁵

Ailede gelin-kaynana çatışması ve ev kadınlarının aralarında oluşturdukları dedikodu çemberi de konu edilen tartışmalardan birisidir. Erkeğin hayatının önemli kısmını dışarıda geçirmesi, kadının da komşuları ile bağlantı kurmasına yol açmıştır. Bağlantının içeriği ise tahmin edileceği üzere dedikodu etrafında dönmüş, çocukların da küçük yaşlarından itibaren ister istemez bu çemberin içinde kalmaları kişiliklerini etkilemiştir.⁶⁹⁶ Gelin ve kaynananın birbirleri ile anlaşamamaları ataerkil yapıda gelinin aile içinde ezilmesine sebep olup, özellikle çocukların etkilendiği gergin bir ortam yaratmıştır.⁶⁹⁷

⁶⁹⁴ **A.g.m.**, s. 3-4.

⁶⁹⁵ Ali Kemal, “Âile Hayâtı”, **Mahâsin**, S. 2, (Teşrîn-i Evvel 1324), s. 105.

⁶⁹⁶ Aziz Haydar, “Bizde Hayât-ı Âile”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 27, (30 Nisân 1329), s. 2.

⁶⁹⁷ Samizade, “Bizde Âile Hayâtı”, s. 150.

4.3.4. Çok Eşlilik ve Boşanma Üstüne Yapılan Tartışmalar

Ataerkil düzenin kadın söz konusu olduğunda en fazla eleştirilen konularından birisi olan Taaddüd-ü zevcat (çok eşlilik) özellikle muhafazakâr dergiler tarafından konu edilmiştir. İslamcı yazarlar, evlilik tartışmasında çok eşliliğe değinmişlerdir. Aksekili Ahmed Hamdi'ye göre, İslamiyet'te çok eşlilik zorunluluktan ortaya çıkmıştır. Batılıların İslamiyet'teki çok eşliliği gündeme taşımalarını, İslamiyet'in değerlerini tanımamalarından kaynaklandığını belirten Aksekili Ahmed Hamdi, ileri sürdüğü üç gerekçe ile çok eşliliği savunmuştur. Gerekçelerden ilki kadın ile erkek fizyolojisi arasındaki farklılıktır. Kadınların cinsel arzusunun erkeklerin cinsel arzusundan daha az olduğunu belirten yazar, fiziki güçsüzlüğü nedeniyle kadının erkeğe bağımlı olduğunu, özellikle onun güvenliğine ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir.⁶⁹⁸ Kadın ile erkek arasındaki doğurganlık farklılığı ise konu edinen ikinci gerekçedir. Bir erkek ileri yaşlarına kadar pek çok kadını tohumlayabilirken bir kadının yumurtalıkları elli yaşlarından itibaren kurumaktadır. Bunun etkilerini anlatan Aksekili Ahmed Hamdi şunlara da değinmektedir: *Eğer erkeklerin birden ziyade kadın ile tezvic etmelerine ruhsat verilmeseydi ömr-i tabiyelerinin nisfi izdivaçtan maksad-ı aslı olan nesilden muâttal olurdu. Bu erkeğin yaşında kendisine musâvi olan bir kadın ile tezvici farz olduğu takdirdedir. Bazen olur ki kendisinden büyük bir kadın ile bazen de daha küçük olan bir kadın ile tezevvüc eder. Her hangi sûretle olursa olsun erkeğin ömr-i tabiyesinin bir kısmı nesilden mahrûm kalarak zâyi olup gidecektir.” Hattâ ellili yaşında bir erkek on beş yaşında bir kadın ile tezevvüc etse yine ömr-i tabiyesinin on beş senesi heder olur nesilden muattal kalır. Kadın ile erkek arasındaki farkı bazı Frenkler şu şekilde anlatmaktadırlar. ‘Bir erkek yüz kadını tohumlayabilir*

⁶⁹⁸ Aksekili Ahmed Hamdi, “İslâmiyet ve Taadüd-ü Zevcât-I”, **Sebilürreşâd**, S. 275, (5 Kânûn-ı Evvel 1329), s. 227.

*ama yüz kadından bir erkek varsa ancak tek bir çocuk doğabilir.*⁶⁹⁹ Yazarın üçüncü gerekçesi ise toplumsal koşullardan kaynaklanmaktadır. Erkeklerin uzun süreli savaşlarda öldükleri düşünülecek olursa, kadınların erkek nüfusundan fazla olduğu anlaşılabilir. Bu nedenle çok eşlilik toplumsal bir zorlayıcılık nedeniyle uygulanan bir yöntemdir.⁷⁰⁰ Aslında çok eşlilik İslamiyet ile beraber ortaya çıkan bir durum olmayıp eski dönemlerden kaynaklanan bir gelenektir. İslamiyet'in bu geleneğe yaptığı katkı onu akla, mantığa uygun hale getirmek olmuştur. Aksekili Ahmed Hamdi'ye göre, erkeklerin şeriatın kurallarına uygun hareket etmesi çok eşliliği toplumsal yararı olan bir gelenek haline getirecektir.⁷⁰¹

Çok eşlilik üstüne yapılan bu tartışma bizleri muhafazakâr çevrelerin Müslüman aile anlayışına götürmektedir. Muhafazakârlara göre, Batılılar İslami ailenin temel yapı taşlarını saldırarak Müslümanlığa zarar vermeye çalışmaktadırlar. Bu durum Avrupalı aile ile İslami ailenin düşünce ve kadın dergilerinde tartışılmasına yol açmıştır. Kulaktan dolma bilgilerle Avrupa'nın bir cennet olduğu hayalinin yayıldığına dikkat çeken Ahmed Şevki, zengin ve fakir ayrımından hareketle, burasının orta halliler ve işçiler için bir cehennem olduğunu iddia eder. Paris'in bir tarafı son moda eğlence yerleri ile çevriliyken şehrinin arka sokaklarında derin bir hayat mücadelesine düşmüş aileler var olmaya çalışmaktadırlar. Ona göre, hayat mücadelesi altında hem erkeğin hem de kadının ezildiği Avrupa'da aile kurumu adına herhangi bir şey bulunmamaktadır.⁷⁰² Avrupa'daki aile yaşamını kültürmerkezci bir bakış açısı ile irdeleyen yazar, kadın ve çocuklarda dâhil olmak üzere herkesin çalışması üzerinde

⁶⁹⁹ Aksekili Ahmed Hamdi, "İslâmiyet ve Taadüd-ü Zevcât-I", s. 227.

⁷⁰⁰ **A.g.m.**, s. 228.

⁷⁰¹ Aksekili Ahmed Hamdi, "İslâmiyet ve Taadüd-ü Zevcât-II", **Sebîlürreşâd**, S. 285, (14 Şubat 1329), s. 394.

⁷⁰² Ahmed Şevki, "Müslümanlarda Âile Hayâtı-I", **Beyânülhak**, S. 71, (19 Temmuz 1326), s. 1392.

durarak İslami aileyi üstün göstermeye çalışır. Buna göre aile boyu çalışan Avrupalılar ne yediklerini ne içtiklerini bilmeden aceleyle bir lokantada karınlarını doyurmakta, doğru düzgün dinlenmeden eğlence yerlerine koşup sabaha sağlıklı bir kahvaltı yapmadan tekrar işe gitmektedirler. Bu hızlı süreçte hiçbir şekilde birbirleriyle muhabbet edememeleri ise aile hissinin sönmesine neden olmaktadır.⁷⁰³

Talak (Boşanma) aile yaşamı ve evlilik düzleminde konu edilen bir başka kavramdır. Bir ülkede boşanmanın yaygın olması hem evlilik öncesi hem de evlilik sonrası süreçte problemler olduğunu açığa çıkartmaktadır. Huy, kişilik ve düşüncelerde yaşanan anlaşmazlıkların her zaman boşanmasıyla sonuçlanması ise gerekmez. Elbette ki aşırı geçimsiz çiftlerin boşanmasının yararlı olduğu düşünülebilir. İşte boşanmaları en az indirmek bu çerçevede nikâhın kutsallığıyla alakalıdır. İstanbul ile Anadolu karşılaştırıldığında Anadolu’da boşanmanın daha az olması tam olarak buna dayanmaktadır. İstanbul’da, kültürel çeşitliliğin yoğunluğu, ticaret kenti olmanın getirdiği kozmopolitlik ve yabancı ülkelerin tesirleri, milli his ve vicdanın bozulmasına özellikle de aile kurumunun bundan zarar görmesine yol açmıştır. Anadolu’da ise aile ve nikâhın kutsallığına hâlâ inanıldığından evliliğin sürmesi için kadınlar ve kocalar çaba harcamaktadırlar.⁷⁰⁴ Avrupa’da modern dünyanın kriterlerine göre değişen aile yapısı, aile hayatını da hukuksal bir çerçeveye bağlamış, anne ve babayı bir memur gibi aile yaşamının düzeni için atamış, evlilik genel bir kurum haline gelmiştir. Bu noktada dikkate alınan ise çocuktur. Neslin

⁷⁰³ Ahmed Şevki, “Müslümanlarda Âile Hayâtı-I”, s. 1393. Ahmed Şevki bir sonraki makalesinde konunun zengin ve fakir ayrımı etrafında dönen yapısını irdeleyerek, Avrupa’da zenginlerin fakirlere karşı oldukça acımasız olduklarını, fakirlerin az paraya çalıştırıldıklarını, zenginlerin istedikleri gibi yaşayabildiklerini, fakirliğin bir suç olduğunu, zenginin fakirin elinde bulunan her şeyinde gözü olduğunu belirtip, zengin ve fakir ayrımında bir derece farkının olmasının gerekliliğine değinir. Bkz. Ahmed Şevki, “Müslümanlarda Âile Hayâtı-II”, **Beyânülhak**, S. 72, (26 Temmuz 1327), s. 1408.

⁷⁰⁴ İnci, “İctimâî Musâhabe: İzdivâç ve Talâk”, **İnci**, S. 1, (Şubat 1919), s. 2.

devamını sağlayan çocuk, boşanmadan en fazla etkilenen aile bireyi olduğundan boşanmadan önce çocuğa ne olacağının derinlemesine düşünülmesi bir zarurettir. Anne ve babası birbirlerinden ayrılan çocuklarını mutlu olmalarını beklemek mümkün olmadığından sağlıklı nesiller yaratabilmek için doğru yöntemlerle gerçekleştirilmiş evlilikler kurabilmek ve sürdürebilmek toplumsal yaşamın işleyişi için oldukça önemlidir.⁷⁰⁵ Muallim Kemaleddin, Batı'daki boşanma durumunu irdelerken şu örneği vermektedir: *“Kadın eğer hile ve desise ile zevcinin cebinden çekmecesinden veya sâir bir mahallinden bir mektûb eline geçirmeğe muvaffak olmuş ise bu mektûbu hükemâyâ tevdi ile bir şeyler talep eyleyemez. Bu mektûb eğer zevcinin hitab ettiği kadın tarafından zevcesine satılmış, gönderilmiş veya verilmiş ise veyahut mektubun kendisine müsveddelerini açık olarak yazihânenin üstünde elbisenin ceplerinde unutulmuş ve zevcesi de elbiseleri ütülerken odayı tanzîm ederken tesadüf eseri olarak elde etmiş ve okumuş ise o vakit mahkemeye müracaat idebilir mâmafih bu husûsta netice mahkemenin vereceği karara bağlıdır.”*⁷⁰⁶

Türkçülüğün düşünsel ve toplumsal anlamda kazandığı değer dergilerde Eski Türklerde aile yaşamının nasıl olduğunun anlatılmasına yol açmıştır. Töton ve Cermen kadınlarından bahseden Aliye Cevad'a göre, eskiden birer aslan ve cengâver olan Türk kadınları, bu niteliklerini kaybetmişlerdir. Orta Çağ'da bütün Avrupa'yı titreten Türklerin, bugün bunu neden yapamadığının üstünde durmak gereklidir. Bunun nedenini Aliye Cevad, aile yapısının bozulmasında görerek vatan ve millet aşkıyla dolu yeni nesiller yetiştirebilmenin ailenin ıslahından geçtiği sonucuna ulaşır.⁷⁰⁷

⁷⁰⁵ A.g.m., s. 2.

⁷⁰⁶ Muallim Kemaleddin, “Bizde ve Fransa'da İzdīvâçtan Sonra Kadının Hakk-ı Hürriyeti.”, **Hanımlar Âlemi**, S. 25, (12 Eylül 1334), s. 5.

⁷⁰⁷ Aliye Cevad, “Âile-II”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 40, (13 Mayıs 1329), s. 3-4.

Nikâhta keramet vardır diyerek kendi kararlarını kendileri veremedi evlenen kadınlar bu düzlemde vatanperver gençleri yetiştiremezler. Annenin özgürlüğü çocuğa da yansıtacağından evlilik sürecinin ve aile yaşamının karar verebilen anneler etrafında şekillenmesi toplumsal yaşamın işleyişi için oldukça önemlidir.⁷⁰⁸ Ailenin millet, milletin ise aile demek olduğunu da unutmamalıdır. Milletlerin ruhunu, hayatını belirleyen en küçük toplumsal birim ailedir. Bu nedenle her ikisi de birbirlerini tamamlamakta ikisinin de kuvveti birbirlerine paralel gitmektedir. İşte bugün çektiğimiz sıkıntıların sonlandırılabilmesi için ailenin ve milletin güçlendirilmesi şarttır.⁷⁰⁹

Türk Yurdu'nda Ethem Nejad'ın *Manastır'da Aile Hayatı* başlığı ile kaleme aldığı yazısı, Manastır'dan hareketle genellemeler yapmaya çalışmaktadır. Manastır'da ailenin reisi olan baba çalışkan olmadığı gibi hazır yiyicidir. Erkeklerin %50'si çiftçi, %25'i memur, % 17'si sanatkâr ve esnaf ve % 7'si ise işsizlerden oluşmaktadır. Genel anlamda memurluğa karşı bir heves bulunmakta, babalar daha çok çocuklarını memur olabilmeleri için okutmaktadırlar. Ancak Manastır'ın kadınları İstanbul kadınları kadar uyşuk değillerdir. Ethem Nejad'a göre, Manastır'ın kadınları mevkilerinin farkındadırlar ve aileyi mutlu kılabilmek için ne gerekliyse yapmaktadırlar. Çocukların anne ve babalarına saygıları ise tamdır. Ailede mutluluğu gören Manastır çocukları Manastır'ın dışına çıkmak yerine ebeveynlerinin yanında kalmayı tercih etmektedirler.⁷¹⁰

⁷⁰⁸ Mukaddes İrfan, "Bizde Âile Teşkîli", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 65, (7 Haziran 1329), s. 4. Seniye Ata, "Türk Kadınlarında Âile-I", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 70, (12 Haziran 1329), s. 3-4.

⁷⁰⁹ Aliye Cevad, "Âile-I", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 37, (10 Mayıs 1329), s. 2.

⁷¹⁰ Ethem Nejad, "Manastır'da Âile Hayatı", **Türk Yurdu**, C.I, S. 8, (23 Şubat 1327), s. 136-137.

Türk Kadını üstüne nitelikli bir yazı hazırlayan Şukufe Nihal, dergilerde sıklıkla gündeme getirilen iki noktaya karşı çıkmıştır. Bunlardan ilki modern bir giyime sahip Türk kadınlarının dergilerde olumsuzlayıcı bir tavırla irdelenmesi, ikincisi ise sürekli olarak Türk kadınları ile Alman kadınları arasında karşılaştırma yapılmasıdır. Türk kadınlarının Alman kadınlarıyla karşılaştırıldığında Alman kadınlarının daha üstün olduğunu iddia eden Ethem Nejad'a karşı çıkan Şukufe Nihal, kendi mahiyetimizi kendi dairemizde tetkik etmek daha gerçekçi olacağını belirtmektedir.⁷¹¹ Şukufe Nihal'e göre, Türk kadını Alman kadını karşısında aşağı olmadığı gibi bazı meziyetleri ile ondan üstündür. Burada bütün Türk kadınlarını evsiz barksızmış gibi göstermeye çalışmak, Türk kadınlığının büyük yekûnunu oluşturan evli barklı kadınların gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Esas Türk ailesinin çekirdeğini teşkil eden, bu evli barklı kadınlardır.⁷¹²

4.4. II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın Eğitimi Üstüne Yapılan Tartışmalar

II. Abdülhamit döneminde eğitimdeki gelişmeler kendinden önceki yıllarla karşılaştırıldığında hem niceliksel hem de niteliksel açılardan daha zengindir. Toplum her ne kadar jurnal sistemiyle, bunalımlı bir ortama hapsedilmiş olsa da mecburiyetten açılan okullar ve bu okulların zihinsel baskılara rağmen yetiştirdiği aydınlar, iletişim dünyasındaki gelişmelerden de yararlanarak fikirsel değişim ve dönüşüme giden yolu açmışlardır. Özellikle sivil-askeri bürokratik kurumlar için yetiştirilen çevreler, bu değişim ve dönüşüme giden yolda belirleyici unsurlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirmeyi başardığında ileri kadrolarda bulunanlar hep bu

⁷¹¹ Şukufe Nihal, "Evli Barklı Hanımlar", **Türk Kadını**, S. 6, (1 Ağustos 1334), s. 83.

⁷¹² **A.g.m.**, s. 85.

eğitim kurumlarından mezun olan, alaylı-mektepli kavgası içinde hayatın farkındalığını algılayan tiplerdir. Onlar için eğitim, devleti yeniden formalize edecek kategorileri sağlayan esas silahtır. Batı'da yaşanan toplumsal paradigma değişimlerinin ya da felsefe, bilim ve teknikte elde edilen yeniliklerin her biri aşağıdan yukarıya uzanan bir tepki, bir itekleme ile var olurken, Osmanlı Devleti gibi ülkelerde yukarıdan aşağıya bir tepki, bir itekleme söz konusu olmuştur. Bu nedenle Batı'daki değişim ve dönüşümün sonradan farkına varan ülkeler için ideolojinin olmadığı bir yerde ideoloji yaratabilmek ve bu ideolojiyi yayabilmek eğitimden geçmiştir. Velhasıl İttihat ve Terakki için de aynı durum söz konusuydu.

Meşrutiyet'in ilanının hemen sonrasında basında yaşanan canlanma özellikle ne yapılabileceği sorusu etrafında dönemin Osmanlı aydınlarının pek çoğunu eğitim tartışmalarına yönlendirip, eğitimi eleştirel olmaya çalışan bir ortamın üst sıralarına yerleşen realite haline getirmiştir. Ancak bu yılların siyasi ve sosyal karışıklığının yarattığı belirsizlik ister istemez eğitimde de kendisini göstermiş, artan sorunlarla gelen tartışmalar, kuramsal altyapıdan uzak, bir taraftan pozitivist öte yandan romantik bir içeriğe bürünmüştür. Kadın eğitimi bu belirsizliğin işte tam ortasındadır. İnsan olarak tüm hakların talep edilmeye başladığı bir yüzyılda kadın, eğitimi araçsallaştırıp kendisine insan olmanın yolunu açacak ortamı şekillendirmeye çalışıyordu.

Sanayi Devrimi sonrasında dünyası erkeği bir şekilde mevcut ekonomik düzenin içine yerleştirmiş, kadın ise bu ekonomik düzenin yarattığı kaostan üst sınıflar ve alt sınıflar düzleminde payını alarak farklılaşmaya başlamıştır. Onun bu farklılaşması milliyetçilik ya da sosyalizm gibi toplumsallığı merkeze alan ideolojilerin etkisiyle kadınlığın erkek dünyasına göre yeniden yapılandırılması şeklini almıştır. Sonuç

itibari ile erkek bakış açısında var olan mevcut kurumlar ve yapılar eğitimin kadını o ortamın kıstaslarıyla anlamlandırılmasına yol açmıştır. Toplumsal yararlık ekseninde kadın eğitiminin değer kazandığı II. Meşrutiyet döneminde de benzer bir durum geçerli olmuş, Batı'dan gelen pozitivizm, geleneklerin temsilciliğini yapan İslamiyet ve sonradan değerler dünyasını adım atacak olan Türkçülük bireysellikten çok kadının toplumda ne tür görevler üstleneceği ve geleceği nasıl kurgulayacağı üstünde durmuşlardır.⁷¹³ Tabi bu da bizlere bilinç düzeyine yükselme zemininde kadınlık mefkûresi⁷¹⁴ söylemini getirmiştir. İncelediğimiz kadın ve düşünce dergilerinde bu durumu net bir şekilde görmekteyiz. Hemen hemen her şey tartışılmış, kuramsal olmasa da bir birikim yaratılarak ülke gerçekliği içinde kadın gerçekliği eğitimle bütünleştirilerek irdelenmiştir. Burada önemli olan husus ne kadar kuramsallıktan uzak olursa, olsun evrimsel bir dönüşümün başlatılmış olmasıdır.

4.4.1. Anne Eğitiminin Önemi ve Anne Eğitimi Üstüne Görüşler

Batıcılık ekseninde ülkeye akan pek çok fikir, Aydınlanma Çağı'nın kıstaslarını içinde barındırdığından Osmanlı Devlet adamlarından başlayıp kadınlara uzanan, eğitimin getirdiği kurumsallaşma sayesinde de zihinleri bulanıklaştıran bir buhran söz konusudur. II. Meşrutiyet dönemi bu buhran içinde Kadın Hareketi sorunsalına üç çözüm üretmiştir. Aydınlanma ile özdeşleşen Batıcı ya da gelenek ile özdeşleşen İslamcı kimliğin kazanılması için toplumsal/kamusal alana çıkış; ailedeki ve kamusal yaşamdaki eşitsizlikçi kategorilerin kaldırılması ve tam eşitlikle toplumun her alanında

⁷¹³ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s. 228.

⁷¹⁴ Yaprak Zihnioğlu'na göre kadının terakkisi nedeniyle ortaya çıkan toplumsal ve kamusal yaşama katılmakla ilgili her tartışmada bu kavram kullanılmaktaydı. Kadınlığın yüzyıllar süren baskılanmışlıkları içinde toplumsal ve kamusal yaşama dâhil olabilmeleri aydınlanmalarıyla, başlayan bir süreç olduğundan eğitim kadının değiş ve dönüşümünün aracıdır. Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap...**, s. 45.

kadınların bir güç olarak var olması.⁷¹⁵ Aslında dönemin fikir adamlarının savundukları düşüncelere baktığımızda, Aydınlanma düşüncesinin bilimsel savlardan rasyonel akıl yürütmelere varan akılcılık düzleminde kaldığını, kadınların eğitilmesinin ve toplumsal kurtuluşunun buna bağlı olduğunu görmekteyiz.⁷¹⁶

II. Meşrutiyet yıllarında kadının eğitimle ilişkisini incelediğimizde annelik vazifesinin⁷¹⁷ kutsallığının kadın eğitiminin dinamiklerini belirlediğini görebiliriz. Kadının, ikinci sınıf konumda olduğu Osmanlı toplumunda üst mevkilerde konum elde etmesi oldukça zordur. Ancak eğitimin kadına burada sağladığı iki fırsat vardır. Bunlardan ilki kadının var gücüyle çalışıp her türlü zorluğa rağmen kaliteli bir eğitim alıp söz sahibi haline gelmesi. İkincisi ise eğitim aracılığıyla üst sınıf bir erkekle evlenip, onun yedeği olarak rahat bir yaşama kavuşmasıdır. Birincisi oldukça zor olduğundan Osmanlı toplumunda eğitilmiş, eğitimsiz pek çok kadın ikinci şıkkı tercih etmiş, evliliğin bağımlılığını annelik vazifesi ile kabullenmişlerdir.⁷¹⁸

İncelediğimiz dergilerde de kadın bu bağımlılık yani annelik kurgusu içinde görevlendirilmiş, kadının birinci vazifesi tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi iyi eş ve iyi anne olmak paralelinde erkeğin karşısında ikincil konumunu sürdürmek olmuştur. Osmanlı devlet adamları önceden de belirttiğimiz üzere merkezi bürokrasinin yeniden güçlendirilmesi için birçok kurum açmış, eğitim ise bu kurumların hareketliliğini sağlayan yegâne dinamik unsur haline gelmiştir. Elbette ki devlet, burada sadece

⁷¹⁵ Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap...**, s. 53.

⁷¹⁶ Ayşe Durakbaşa, **Halide Edib...**, s. 55.

⁷¹⁷ Annelik görevi ve annenin eğitimi iyi eş, iyi Müslüman olma etrafında kodlandığından İslamcı, Batıcı, Türkçü görüşlerin hepsinde de kadının erkeğinin yanında evinde bulunması, ev hayatını kolaylaştırması bir şekilde işlenip, ailesel feminizmin doğmasına yol açmıştır. Yasemin Avcı, **a.g.m.**, s. 12.

⁷¹⁸ Gülten Kazgan, "Türkiye'de Kadın Eğitimi ve Kadın Çalışması: Nedenler, Etkiler, İlişkiler ve Sonuçlar", **Toplum ve Bilim**, S. 5, (Bahar 1978), s. 37-38.

erkekleri eğitmekle kalmamış, kadın eğitimine de destek verip kadınları siyasal olmaktan ziyade toplumsal işlevi olan varlıklar haline getirmeye çalışmıştır. Aynı amaç uğruna kadının görünürlüğünün sağlanmaya çalışıldığı II. Meşrutiyet döneminde önceki yıllardan farklı olan, gelişen basın ve iletişim araçlarının fikirlerin yayılımını karmaşıktırıp siyasal ortamı daha tartışılabilir hale getirmesidir. Bu çerçevede eğitim dönemin düşünür ve yazarlarının önemle değerlendirdikleri konulardan birisi olmuş, birçok dergide eğitimin ne olduğu ve onun hakkında neler yapılabileceği irdelenmiştir.

Kadınların farklılaşmasının tartışıldığı bir ortam da dönemin dergilerinde yazan Osmanlı aydınlarının bilinçlenmesinin⁷¹⁹ kadın imajını iyi anne olma görevi etrafında şekillendirildiğini söyleyebiliriz. Kadın, kültürel ve ideolojik dinamiklerin taşıyıcısı olarak görüldüğünden devletin ihtiyaç duyduğu kadroları oluşturmada üstüne ciddi vazifeler düşen bir araçtır. Bu nedenle kız mektepleri sayesinde toplumsal ahengi koruyacak anneler ve eşler yaratılabilirdir.⁷²⁰ Annenin bu durumu bireyselliğin sağladığı bir özgürlükten değil çocuğa bağımlılıktan kaynaklanır. Yani anne ne kadar bir bilinç düzeyine çıkmak istese de çocuk nedeniyle, resmileştirilmiş bir toplumsal geçmişe sahiptir. Annenin çocuk eğitimi üstündeki etkisi, okullardakinden bile daha derin olup bu etkinin bilinçliliği ya da bilinçsizliği çocuğun hayatının her noktasında belirleyici bir rol oynayıp onu kalıba sokar.⁷²¹ Beşikten mezara devam eden bu süreçte

⁷¹⁹ Bilinçlenme konusunda Serpil Çakır, Kadınlar Dünyası dergisinden yola çıkarak, kadınların basın ve yayın hayatına atıldıkları sürecin onların zihnini karıştırdığını fikirlerini belirtirken çelişkilerle karşılaştıklarını söylemektedir. Düşünce dergileri çerçevesinde baktığımızda eğitim eksenli benzer çelişkilerin erkekler arasında da olduğunu görmekteyiz. Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s. 248.

⁷²⁰ Necmeddin Sadık, “Genç Kızların Terbiyesi”, **Yeni Mecmûa**, S. 1, (12 Temmuz 1917), s. 16. ; Zühre, “Musâhabe-i Nisâiyye”, **Mahâsin**, S. 3, (Teşrin-i Sâni 1324), s. 119-120.

⁷²¹ Annenin çocuk eğitimi hakkındaki bilgisizliği dikkat çekicidir. Çocuğun doğduktan sonra elinin, ayağının bağlanması, biraz hastalanınca tanınan tanınmayan bitkilerin vücutlarına sürülmesi, uyumuyor diye havalarda sallanması gibi yanlış hareketler rahatsızlanmalarına neden olur. Daha ayrıntılı anlatım

anne çocuğun hem kişiliğinin hem de fizyolojisinin anahtarıdır. Çocuğun ilk yaşlarında onu sütüyle⁷²² besleyen ve tek mürebbiyesi olan anne ileriki yaşlarında onun huy, mizaç, kararlılık ve sadakat kazanmasında hatta gençlik yılları sırasında yaşadığı buhranlardan sorunsuzca çıkmasında etkilidir. Çocuk esas fikri terbiyesini⁷²³ okullarda alacağından anneye burada düşen rol, çocuğun bedeni gelişimini ve yeterliliğini en iyi biçimde sağlamaktır.⁷²⁴

Fizyolojik anlamda anne sütü ile zengin ve fakir katmanlaşmasında kurulan paradoksal bağ da ilginçtir. Osmanlı düşünce ve kadın dergilerinde toplumsal ahengin korunması kaygısıyla sık sık zengin ve fakir ikilemi üstünde durulmuş ve bu da kadın eğitimine yansımıştır. Kimileri şehir içinde zengin-fakir ayrımını anlatırken kimileri şehir-taşra realitesi ekseninde yoksulluğu ve zenginliği anlamlandırmaya çalışmıştır. Zengin ailelerin annelerinin, çocuklarını sütannelerine bırakmaları zayıf; ama zenginliğin getirdiği fırsatlar nedeniyle daha eğitilmiş bireyler yaratırken, fakir annelerin çocuklarını kendi sütleriyle beslemeleri daha güçlü; ama maddi zorluklar nedeniyle daha az eğitilmiş çocukların yetişmesine sebep olmaktadır.⁷²⁵

Anlaşılabileceği üzere annenin, çocuğunun besin ihtiyacını daha bebekliğinden itibaren kendi elleriyle sağlaması onu babadan farklı kılmaktadır. Tüm bunlardan

için Bkz. Selim Sırrı, “Kısm-ı İlmî-II: Çocuk Terbiyesi”, **Demet**, S. 6, (22 Teşrîn-i Evvel 1324), s. 83-84., Hakkı Behiç, “Kısm-ı Siyâsi: Mümtaziyât-i Nisvân ve Kadınlara Hürmet”, **Demet**, S. 7, (29 Teşrîn-i Evvel 1324), s. 106.

⁷²² Fransız Bufon’dan alıntılan Melihe Cevdet’e göre annelerinin sütüyle beslenen çocuklar daha dikkatli ve daha güçlü olmaktadır. Bu nedenle çocuğa annesinin süt vermesi bir başkasının süt vermesinden daha önemli olduğundan çocuğun eğitiminde atılacak temel adımlardan birisidir. Bkz. Melihe Cevdet, “Terbiye- i Benât”, **Kadınlık Dünyası**, S. 33, (6 Mayıs 1339), s. 3.

⁷²³ Kadının ruhu ne kadar nezaket ile dolu olursa çocuğun ruhu da onun bu nezaketinden yararlanır. Çocuğa ilk düşünsel değerleri veren kadındır. En basitinden annenin çocuğu uyurken söylediği şiirler bile onu dimağını şekillendirir. Bkz. M.Raik, “Kadınlık, Terbiye ve Ahlâk Üzerine Olan Tesirleri Münâsebetiyle Rûh-ı Beşerin Membâlarıdır”, **Kadınlığa Doğru**, S. 5, (19 Haziran 1330), s.10-11.

⁷²⁴ Nafi Atuf, “Terbiye’de Kadın,” **Muallim**, S. 10, (1 Mayıs 1333), s. 289-290.

⁷²⁵ Melihe Cevdet, “Terbiye- i Benât”, s. 3

dolayı annenin, çocuk üstündeki hakkı babaninkinden daha fazladır. Aslında kadının bağımlılığı çocuk üzerinden kurgulanarak annelere, babanın anne üstündeki söz hakkına benzer bir hak, eğitim çerçevesinde sağlanmaktadır. Aliye Cevat'a göre hem baba hem de anne her ikisi de çocuk üstünde müşterek bir hakka sahiptirler; ama aile içinde geleceğin nesillerini terbiye eden, ona eğitimin ilk kısıntılarını veren kadın olduğundan çocuk üstünde annenin söz hakkı daha fazladır.⁷²⁶ Bu hak sebebiyle anne ne kadar gelişkin ve bilgili olursa çocuğun yetişmesi de o kadar temiz ve dengeli olmaktadır.⁷²⁷ Cahil ve tembel nesillerin nedenini annelerin eğitimsizliğine bağlayan Nafi Atuf, annenin de en az çocuklar kadar eğitilmiş olması gerektiğini, sadece sevgi ile bu işin yürümeyeceğini belirtip çocuk ölümleri ile anne bilgisizliği arasında bağlantı kurmaktadır.⁷²⁸

Görüleceği üzere eğitim, bilgi ve anne arasında bir bağlantı kurularak aslında bilgi sayesinde annenin konumunda değişiklik yaratılmaya çalışılmaktadır. Anne düşünsel anlamda çocuk için bir dönüm noktası olduğundan eğitilmiş bir anneden edinilen fikirlerin, sonraki yıllarda Sokrat'tan edinilen fikirlerden daha etkili olduğunu belirten bir anlayış yayılmaya başlamıştır. Mesela en basitinden çocuğun kendisini ve fikirlerini ifade ederken kullanacağı dilin ilk kısıntılarını anneden öğrenmesi zihniyet eğitiminde atılan ilk adımdır.⁷²⁹ Annenin, en azından çocuğun ilk yaşlarında etrafında gördüklerinden yaptığı çıkarsamalardan kaynaklanan sorulara cevap vermesi bile yeterlidir. Çocuk annesine şimşegin nasıl çaktığını sorduğunda annenin bunun

⁷²⁶ Aliye Cevat, "Âile", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 55, (28 Mayıs 1329), s. 2-3. Ayrıca bu konuda Bkz. Fatma Zerrin, "Terbiye-i İbtidâiyede Vâlidelerin Mevkîi", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 70, (12 Haziran 1329), s. 2-3.

⁷²⁷ Âtiye Şükrân, "Anne Beni de Götür", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 15, (18 Nisân 1329), s. 2.

⁷²⁸ Nafi Atuf, "Terbiye'de Kadın", s. 292; Nevvare Şükrân, "Bizde Kadınsızlık ve Kadınsızlıkta Maârifetsizlik" **Kadınlık**, S. 2, (13 Mart 1331), s. 3-4.

⁷²⁹ Nafi Atuf, "Terbiyede Kadın", s. 293.

hakkında hiçbir bilgisinin olmaması çocuk üstünde olumsuz etki bırakacağından, sorulan her soruya akla-mantığa uygun rasyonel cevaplar vermek zihni gelişime⁷³⁰ yardımcı olacaktır. Annenin en basit sorulara bile cevap verememesi çocuğun küçüklükten itibaren kendisini annesiyle kıyaslamasına neden olacaktır.⁷³¹

Bilgi sahibi olmayan anneler anlaşılacağı üzere yeterli görülmemekte, anneden bilgilenmesi ve bilgilerini aktarabilmesi beklenmektedir. Bu nedenle çocuk merak ettiğinde, merakının giderilmesi annenin birincil vazifesi olduğu gibi, Maarif Vekâlet'inin de annelerin bilgilendirme sürecini eğitimle üstlenmesi gereklidir.⁷³² Elbette ki kadının bu bilgilendirme süreci, yalnızca Batı eksenli bilgilerin öğretilmesi şeklinde değildir. Kadının geleneklerin ve İslamiyet'in getirdiği bilgi birikimine sahip olmasıysa bir başka husustur. Bu çerçevede her Müslüman kadının dinin getirdiği ilahi emirleri bilmesi ve bunun içinde eğitilmesi farzdır.⁷³³ Çocukları ilk dini eğitimi verecek olan anne olduğundan zihinleri hurafelerle, cahillikle dolu olmayan, temiz fikirli kadınlar yetiştirilmelidir.⁷³⁴

Burada dikkatten kaçırılmaması gereken nokta, anne eğitimi ile erkek çocuk eğitimi arasında pragmatik ilerleme isteği ile kurulan bağlantıdır.⁷³⁵ Osmanlı modernleşme çabasının başlangıcından itibaren iç ve dış politikanın etkileri paralelinde ilerleme kaygısı hep ön planda tutulmuştur. İttihat ve Terakki'nin amacı da

⁷³⁰ Çocuktaki bu zihni gelişime S.L adlı Kadınlar Dünyası yazarı, filozoflar ve edebiyatçılar eksenli yaklaşmaktadır. Ona göre geçmişin ve bugünün filozoflarını, edebiyatçılarını yetiştiren ana kucağıdır. Küçüklükten itibaren anne tarafından muhakemesi artırılan çocuklar zekâları işlendiğinden yaratılıştan getirdikleri yetenekleri çok daha iyi kullanabilir. Bkz. S.L. "Hayât-ı Nısviyyemizde Fikdân-ı Maârif", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 8, (11 Nîsân 1329), s. 3-4.

⁷³¹ Muallim Doktor Asaf, "Acı Bir Hakikat" **İctihâd**, S. 9, (Mart 1909), s. 231-232.

⁷³² Sıdika Ali Rızâ, "Ana Mektebi Münâsebetiyle", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 31, (4 Mayıs 1329), s. 2-3.

⁷³³ S.M. Tevfik, "Behopal Hâkime-i Zîşanı Şâh Cihân Hazretlerinin Hindistan'da Esasât-ı İslâmiye Dâiresinde Kız Mektepleri Küşâdı", **Sebilürreşâd**, S. 307, (17 Temmuz 1329), s. 364.

⁷³⁴ A.N., Talim-i İlmde mi Harâm", **Sebilürreşâd**, S. 272, (14 Teşrîn-i Sâni 1329), s. 177.

⁷³⁵ Türk Kadını, Kadınlık Şuûnu: İnâs Dârülfunûn'u Mezunelerinin Cemiyetleri, **Türk Kadını**, S. 2, (6 Haziran 1334), s. 15

bu çerçevede ilerleme olmuş, cemiyet eğitimden başlayan bir ilerleme politikası izlemiştir. Sonuç itibari ile ortada günden güne daha hızlı adımlarla gelişen ve karşı konulması gereken bir Batı realitesi vardır. Yeri geldiğinde geleneksel şablonların yıkılması gerektiği bir ortamda rasyonel ilerlemeyi temelden sağlayacak olanda yine annedir. S.L adlı yazara göre, ilerleme hedefinde kadınların ilim ve irfandan mahrum olması gelecek nesillerin de ilim ve irfandan yoksun olması anlamına gelmektedir.⁷³⁶ İleriye yüzünü dönen rasyonel annenin, yetiştirdiği çocuklar ile kalıplar arasında kaybolmuş annenin yetiştirdiği çocukların en rahat okullarda karşılaştırılabileceğini belirten Nafi Atuf şunları söylemektedir: *“Mekteplere ilk gelen çocuklara dikkat ediniz bunların zeki, fa’al, lisaniyyeye mâlik, efâlınden mantıklı ve mâkul validelerin çocuklarıdır. Bu çocuklar valideleri onları iyi yetiştirdiğinden derhal sınıflarda kendilerini belli ederler. Bazı çocuklar ise tembellerdir, bunların bir kısmı fiziki açıdan iyidir; ama mantalite açısından iyi yetiştirilmemişlerdir. Bu çocuklar derslere hemen adapte olamazlar. Çünkü iyi ve kötü hilkatlerimizde analarımızın büyük tesîrleri vardır.”*⁷³⁷ Aslında Nafi Atuf’un burada belirttikleri bizleri anne eğitimine yönlendirmektedir. Bu eksende dergilerde anne eğitiminin gözden kaçırılan hususlardan birisi olduğu belirtilmiş, kız mektepleri paralelinde de bu konu irdelenmiştir.

Mekteplerde verilen dersler annelik vazifesinin niteliğini gözden kaçırmaktadırlar, bu nedenle iyi bir annenin nasıl olduğunu bilmeyen; ama mekteplerin kuru bilgileri ile dolan anneler yetişmektedir. Kız mekteplerinden hareketle yapılan bu eleştiri aslında dönemin eğitim sisteminin her noktasına yayılmıştır. Mevcut eğitim sistemini bütün anlamıyla sahtekârlık olarak değerlendiren

⁷³⁶ S.L. “Hayât-ı Nısviyemizde ...”, s. 4

⁷³⁷ Nafi Atuf, “Terbiye’de Kadın”, s. 293

Necmeddin Sadık'a göre, mekteplerde ve aile de kızların terbiyesini düzene koyacak adımlar atılmalıdır.⁷³⁸ Ancak her ne kadar böyle adımlar atılsa da kadın ile çalışma hayatı arasında annelik görevi nedeniyle bir bağlantı kurulmakta, kadın belli kalıpların içinde sınırlandırılmaktadır. Bir erkeğin hem asker hem de imam olamaması gibi, bir kadın da hem aşçı hem de anne olamaz. Yani annelik, tek başına icra edilmesi gereken bir meslek olarak tanımlanmış, anneye düşenin çocuğun terbiyesi için fizyoloji, psikoloji öğrenmek olduğu belirtilip, dâhilik ile Batılı devlet⁷³⁹ arasında anne eğitimi paralelinde bir bağlantı kurulmuştur. Kısacası ataerkil örüntülerin şekillendirdiği ortamda, Osmanlı kadınları kendilerine bir yol çizmeye çalışmakta, bu yolda kadın mevcut eğitim kurumlarında bile iyileştirilmiş bir ikinci sınıf olabilmek için çaba harcamaktaydı.

Yukarıda anne sütü paralelinde yaptığımız zengin ve fakir ayrımı, meslekler bağlantısında da gündeme taşınmıştır. Buna göre, zengin anneleri aşçılık ve terzilik için başkalarını kullanıp, annelik vazifelerini rahatça yerine getirebilirken, fakir anneler aşçılık ve terzilik ile beraber annelik mesleğini yürüttüklerinden çocuklarının terbiyesi ile yeterince ilgilenememektedirler.⁷⁴⁰ Aynı konuya Mehmet Asaf ise şu şekilde değinmektedir: *“Evet iftihâr itmeliyiz ve temenni eylemeliyiz ki bütün genç kızlarımız okusunlar, yazsunlar haklı tahsîl bulsunlar edebiyatta nasibdâr musikiden haberdâr olsunlar. Bunlardan sanâyî-i nefîsenin bilgilerinden haberdâr olsunlar; ama yine ev kadını olsunlar. Namuslu bir zevceye şefkatli bir valideye lazım olan o saf güzideyi*

⁷³⁸ Necmeddin Sadık, “İçtimâfiyyât: Kızların Terbiyesi”, **Türk Kadını**, S. 6, (1 Ağustos 1334), s. 83.

⁷³⁹ İngiliz anneleri burada örnek olarak gösterilmektedir. İngiltere’de dâhilerin yetişmesinin temel nedeni iyi eğitim almış annelerdir. Elbette ki doğuştan gelen bazı yetenekler dâhiliğin sınırlarını belirler; ama annenin çocuğun eğitim sürecinde izlediği rol dâhiliğin ortaya çıkışında ve gelişiminde en belirleyici onandır. Elbette dâhilik sadece İngilizlere has değildir, Bismark, Pastauer ve Jan Dark gibi şahıslar İngiliz değildir. Bkz. Zühre, “Musâhabe-i Nisâiyye”, s. 124.

⁷⁴⁰ Zühre, “Musâhabe-i Nisâiyye”, s. 126. ; Nevvare Şükrân, “Bizde Kadınsızlık ...”, s. 3-4.

nefeslerinde ceme çalışsınlar. Çünkü bu memleket ancak bu suretle kurtarılabilir. Belki yüzbinkere söylenmiştir; fakat yüz birinci olarakta ben söyleyeyim ilk mektep bir çocuk için ana kucağıdır."⁷⁴¹ Mehmed Asaf'ın burada söyledikleri aslında anlatmak istediğimiz noktayı özetlemektedir. Kadın bilgili olsun, pozitivizmin ve milliyetçiliğin ya da İslamiyet'in yolundan giderken toplumsal yarar için yeterli olacak her şeyi bilsin, okusun-yazsın ama kendisini ifade ederken ataerkil yapının kategorilerine bağlı bir anlamlandırmadan uzaklaşmasın. Bir kız çocuğunun sanayi-i nefise mektebinde eğitim alması ne kadar önemliyse, bir anne olabilmesi için ihtiyaç duyduğu bilgileri öğrenmesi de o kadar önemlidir.⁷⁴²

Anne ile Batı'ya öykünme arasındaki ilişkide gözlerden kaçmamaktadır. Osmanlı toplumunun belirgin karşı çıkışları hep aşırı Batılılaşmaya muhalefet şeklinde olmuş, aşırı Batılılaşmaya gösterilen tepki siyasal arenada var olduğu gibi, kadın ve eğitim söz konusu olduğunda da var olmuştur. Bu nedenle zevkine ve modaşa düşkün kadınların, anne olamayacakları belirtilip annelerden eğlenceden ziyade çocuk eğitiminden sorumlu olmaları beklenmiştir. Özellikle zengin ailelerin çocukları bu ekseninde sıkıntılıdır. Bu aileler çocuklarını okula göndermekten ziyade paraları ile evde eğitmeye çalışırlar, onların her istediklerini yapıp gittikleri her yere götürürler, elbette ki bu arada onların züppe ve hoppa haline dönüştüklerini fark edemezler.⁷⁴³

Şu durum gözlerden kaçırılmamalıdır, Osmanlı düşünürleri, aydınları ve yazarları özellikle Fransa'nın etkisi altında Batılı kavramları kendi ülkelerini anlatıyor; ama

⁷⁴¹ Mehmed Asaf, "Ümid-i İstikbâlimiz Kadınlarımızdır", **Hanımlar Âlemi**, S. 13, (19 Haziran 1330), s. 2.

⁷⁴² Mehmed Asaf "Ümid-i İstikbâlimiz Kadınlarımızdır" makalesinin hemen peşinden İlmen ve Ahlaken Kadının Terakkisi adlı bir makale daha yayımlamıştır. Bu makale de ilk makalesinde belirttiği fikirleri güçlendirmeye çalışmıştır. Bkz. Mehmed Asaf, "İlmen ve Ahlâken Kadının Terakkîsi", **Hanımlar Âlemi**, S. 23, (23 Ağustos 1334), s. 2.

⁷⁴³ Âtiye Şükrân, "Anne Beni de Götür", s. 2

ulaştıkları sonuç toplumsal gerçeklikte yoğrulan geçmişten pek de farklı olmayan argümanlardan oluşuyordu. Örneğin dergilerde, kadınlar arasında ev kadını, meslek kadını ve dünya kadını olmak üzere üçlü bir sınıflandırma yapılmış, bu sınıflandırma içinde ev kadını övülürken, dünya kadının yerilerek bu kadınların yaşayışlarının taklit edilmesiyle, toplumsal bozulma arasında bağlantı kurulmuştur.⁷⁴⁴ Özellikle anne kucağı yerine dadı kucağında büyüyen çocuklar da bu bozulmanın temel nedeni olarak gösterilmiştir. Hamileyken korse ya da yüksek ökçeli topuk giyilmesinin çocuğun sıksa ve hastlıklı doğmasına neden olduğunu belirten Sabiha Zekeriye, gebelik sırasında kadının neleri bilmesi gerektiğine işaret eder. Kadının çalışması ülke çapında sosyologların ve bürokratların çözmesi gereken önemli sorunlardan birisidir. Çalışan kadın, Sabiha Zekeriya'ya göre hayatını kazanmak kaygısına kapıldığından iyi çocuk yetiştirememektedir. Sabiha Zekeriya konuya şu şekilde yaklaşmaktadır: *“Çünkü çocuk onun çalışmasına mâni ve açlığına sebeptir. Kadının çalışması hayatın icaplarından olduğuna göre bunu memlekete müfîd bir şekle sokmak tevlîd edebileceği muzırr neticeleri derpiş iderek esbâb ve neticelerini bulduktan sonra bunlara setler yapmak ictimâiyyâtçuların tatbîk etmekte hükümetin milli ve içtimâi müesseselerin borcudur. Kadının hayata girmesi memleketin nüfusu noktasından da mühim bir meseledir. Fakat bunu diğer medeni memleketlerde olduğu gibi hem kadın hem çocuk ve hem de memleket için faydalı bir şekle sokmak gayet basittir..”*⁷⁴⁵ Bu nedenle annelik vazifesi ile çalışan kadın arasındaki ilişki de devlet belirleyici bir rol oynamalıdır. Aslında Sabiha Zekeriya'nın bu makalesinde, savaştan yeni çıkmış bir toplumda iş hayatına atılmış kadınların tekrar eski yaşantılarına dönme özleminde olduklarını görebiliriz. Zaten süreçte biraz bu makale de belirtilen noktalar

⁷⁴⁴ Sâbiha Zekeriya, “Dadı Mektebi”, **Büyük Mecmûa**, S. 8, (28 Mayıs 1335), s. 127.

⁷⁴⁵ **A.g.m.**, s. 127.

çerçevesinde gelişecek, Cumhuriyet yıllarında kontrollü bir annelik vazifesi izlenecek, Sabiha Zekeriya'nın istediği sosyolog, bürokrat etkisi sadece Türkiye'de değil bütün dünyada kadın hareketlerinin devlet eliyle açılan eğitim kurumları ve iş fırsatlarıyla evrilmesini sağlayacaktır.

4.4.2. Toplumsal ve Kurumsal Çerçeve de Kadın Eğitimi

Kadın eğitiminin devlet ve toplum nezdinde nasıl olduğu dönemin düşünce ve kadın dergilerinde irdelenen konulardan bir başkasıdır.⁷⁴⁶ Eğitimde devlet elinin belirleyici olduğu toplumsal normların onunla oluşturulduğu bir ortamda, kurumların onun şablonlarını taşıması kadar belirleyici bir şey olamaz. Değer, inanç, norm ve modelleri üretme ve yeniden üretme sürecinde, annenin vazifesinin zorlaştığı yerlerde devreye kız ve erkek çocukların gideceği yolu belirleyen eğitim kurumları girer.⁷⁴⁷ Erkek eğitiminin ön planda tutulduğu bir ortamda kız eğitimini babanın eğitimine indirgeyen fikirlerin gelişmesi de oldukça normaldir. Erkeklerin, tam olarak eğitilmediği bir ortama kızların eğitimine öncelik vermek acelecilikten başka bir şey değildir.⁷⁴⁸ Bu eğitim kurumlarının Osmanlı bazındaki şekillenışı kısır olan; ama başlangıç için yapılması gerekenleri içerir. Dönemin dergilerindeki genel kanaat ise eğitim kurumlarının niceliğini ve niteliğini, İnas Mektepleri'nin durumunu ve kız eğitimine yaklaşımı önceki yıllardan daha tepkisel bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Ancak tepkisel bakış açısı daha çok kızların eğitimsizliği üstüne olmuş, ne yapılacağı hususu dönemin siyasal ve toplumsal paradigmalarının etkisi altında kalmıştır. Her

⁷⁴⁶ Serpil Çakır Osmanlı Kadın Hareketi adlı kitabında kadın eğitimindeki sorunlar, neler yapıldığını ve neler yapılması gerektiğini irdelemektedir. Onun bu konu hakkındaki görüşleri için Bkz. Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s. 240-250.

⁷⁴⁷ Şirin Tekeli, "Siyasal İktidar Karşısında Kadın", **Toplum ve Bilim**, S. 3, (Güz 1977), s. 105.

⁷⁴⁸ Zekiye, "Şâyân-ı Takdîr Bir Gayret-i Millîyye", **Kadın (Selanik)**, S. 25, (30 Mart 1325), s. 5.

kadının eşine efendi⁷⁴⁹ diye hitap etmesinin özgürlükle bağdaşmadığının bilincinde olan bir ortam mevcuttur.

Aziz Haydar'ın *Bizde Kız Evlâtlarının Tahsîli* adlı yazısı toplumsal zihniyette kız eğitiminin nasıl olduğunu net bir şekilde anlatmaktadır. Kızların on iki yaşından itibaren mekteplerden alınmasını eleştiren Aziz Haydar'a göre, bunun sorumlusu hem anne hem de babadır. Ama babanın suçu çok daha fazladır. Çünkü anneye göre baba eğitim fırsatlarından daha fazla yararlandığından anneninkiyle karşılaştırılmayacak açık bir zihne sahiptir. Ancak iş kızların eğitime geldiğinde kızları erkenden okuldan almak bir gelenek haline gelmiştir. Kuran'ın okunup birkaç temel bilginin kazanılması sonrasında kızların baba ocağına hapsedilmesi, toplumsal ahenksizliğin temel nedenidir. Hâlbuki kızlar dikiş-biçki, idare-i beytiyye ve hıfzıssıhha gibi dersleri ancak ileriki yaşlarda anlayabilmektedir.⁷⁵⁰ Bu arada sadece Osmanlı ile Batılı devletler arasında karşılaştırma yapmak, imparatorluk boyutunun gözden kaçırılması anlamına da gelmektedir. Devletin sınırları içinde pek çok Gayrimüslim vardır ve bunların kadınları eğitim açısından Müslüman kadınlardan üstündür.⁷⁵¹

Devletin ve toplumun geleceğini belirleyecek olan erkek çocukların eğitimi, ataerkilliğin kalıpları düzleminde kızların eğitiminden daha fazla önemsenmektedir. Yani kızların eğitimini ikinci planda değerlendiren, belirli şeyleri öğrenmesini isteyen, onları siyasetten ve iş yaşamından uzak tutan bilgili olmalarını yeterli görüp âlim olmalarının gereksizliğine işaret eden bir ortamdır bu.⁷⁵² Pragmatizm, Osmanlı

⁷⁴⁹ Nesrin Salih'e göre bu ciddi bir problemdir. Kadını bir heves ve çocuk doğurmak için yaratılmış bir makine olarak gören ataerkil düzende, erkekler kendilerini efendileştirerek kadınlar karşısında kendilerini üstün görmüşlerdir. Nesrin Salih, "Türk Kızları", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 47, (20 Mayıs 1329), s. 3.

⁷⁵⁰ Aziz Haydar, "Bizde Kız Evlâtlarının Tahsîli", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 13, (16 Nisân 1329), s. 3.

⁷⁵¹ İsmet Hakkı, "Kısm-ı İlmî: Kadınlarımız ve Maârif", **Demet**, S. 2, (24 Eylül 1324), s. 24-25.

⁷⁵² S.L. "Teceddüd Devri Ne Zamân Hulûl Edecek", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 17, (20 Nisân 1329), s. 3.

modernleşme sürecinin her noktasını etkilediği gibi kadın eğitimini de etkilemiş, toplumsal çıkarlar kadının eğitilebilirliğini artı yarar ekseninde değerlendirmiştir. Bu nedenle kadın eğitiminin lüks tüketim olarak görüldüğü yüksek sınıfa mensup aileler dışında, eğitim yatırım aracı olarak görülmüş, çalışma hayatı ile eğitim arasında sınırlandırıcı bir bağlantı kurulmuştur.⁷⁵³ Hâlbuki kadının küçük yaştan itibaren eğitilmesi, dimağının erkeklerin dimağınki kadar güçlü olduğunun kabul edilmesi gereklidir.⁷⁵⁴ Aslında fiziki kuvvet nedeniyle, kadının erkekler kadar iyi silah kullanamaması, onun erkek karşısındaki konumunu ikincilleştirmiştir. Ancak kadın yeterince iyi silah kullanamasa da silah tutan erkekleri yetiştirdiğinden en az erkekler kadar yorulmakta, belki de daha fazla güç sarf etmektedir. Yani o güçlü erkekleri yaratanın zayıf kadınlar olduğu unutulmamalıdır.⁷⁵⁵ Erkeklerin zihinsel anlamda kadınlardan üstün olmasının nedenini fizyolojik yapıya bağlamayan İsmet Hakkı'ya göre erkek aldığı kesintisiz eğitim nedeniyle, zihnen kadınlardan yüksektir. İngiltere'de süfrajelerin gösterdikleri mücadele de bu durumu kanıtlamaktadır.⁷⁵⁶ Ataerkillik toplumun her noktasına yansıdığından erkekler kadınları bir eşya olarak görüp, geleceğin vatansever nesillerini yetiştirenlerin olanların yine onlar olduklarını unutmaktadırlar. Bu nedenle erkeğin eğitim sürecinde kadını bağımsızlaştıracak adımlar atması kadının toplumsal yaşama yapacağı katkıların hem niteliğini hem de niceliğini değiştirecektir.⁷⁵⁷ Geleneklerin, kadın ile erkekler dünyasına ait olduğu iddia edilen değerler arasında yarattığı benzetme de dikkat çekicidir.

⁷⁵³ Gülten Kazgan, "Türkiye'de Kadın Eğitimi" s. 38.

⁷⁵⁴ M.S, "Terbiye-i Benâtin Ehemmiyeti", **Kadınlara Dünyâsı**, S. 47, (20 Mayıs 1329), s. 4

⁷⁵⁵ Hayriye Aliyye, "Terbiye-i Etfâl ve Hayât-ı Nisvân", **Mektepli**, S. 29, (9 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 545.

⁷⁵⁶ İsmet Hakkı, "Kısm-ı İlmi: ...", s. 26-27. Ayrıca Bkz. Zafer Toprak, "Muslihiddin Adil'in Görüşleri Kadın ve Hukuk-ı Nisvân", **Toplumsal Tarih**, (Mart 2000), s. 16.

⁷⁵⁷ İctihâd, "Âzâde-i Nisvân", **İctihâd**, S. 8, (Haziran 1908), s. 215.

Erkeklere kadın gibisin⁷⁵⁸ denmesi ve kadınlara çocuk gibi davranılması erkek bakış açısında kadının neyle özdeşleştirildiğini göstermektedir. Hatta Selahaddin Asım'a göre, kadına sadece çocuk gibi davranılması durumu değil, kukla gibi davranılması sorunu da vardır. Gerçi kadının bütün yaşamında çocuk gibi yaşatılmaya çalışıldığı bir ortamda, kukla gibi olmanın kendi kendisine vuku bulması da oldukça normaldir. *“Onları hiçbir zaman çocukluktan kurtarıp da büyük bir adam faaliyet ve vazifeleriyle idrâk ve vukuflarıyla yaşatmıyoruz ki kendilerinden görgülü ve tecrübeli insanların işlerini ve fikirlerini istemek hakkımız olsun.”*⁷⁵⁹ İşte bu, eğitimin üstünde durması gereken, eğitim tarafından toplumsal zihniyetin şablonlarından uzaklaştırılması gerektirir. Kadının efendi kelimesini çok sık kullandığı, efendilerin kadın gibi olmaktan korktuğu bir mantalitede kadını ne toplumsal ne de bireysel bir varlık olarak görebilmek mümkün değildir.

Kadın eğitiminde yer edinen bir başka sorun ise kadınların yabancı okullara gönderilmeleri ya da yabancı mürebbiye ve dadıların elinde eğitim almalarıdır. Bunların hepsi zihinleri bulanıklaştıran ve kültürel ikililiğe neden olan eğitim süreçleridir. Kadın eğitimindeki bu gayr-i milli parmak, onların milli değerler ile yetişmelerini engelleyip hayat mücadelesinde kafalarını karıştırıyor, hatta mezun olduktan sonra kendi değerleri ile karşılaştıklarında intihara bile sürükleyebiliyordu.⁷⁶⁰ Kızları eğiten yabancı mürebbiyelerin ahlaksal açıdan durumları bile muğlaktır. Beyoğlu'nda genç kızların yanında dolanan bu madamların, ahlaki yeterlilikleri

⁷⁵⁸ Selahaddin Asım, bu kavramdan hareketle İctihâd 'da iki makale kaleme almış, bu makalelerinde kadın gibi olmanın ne kadar yanlış bir tabir olduğunu ve onun ortadan kaldırılması gerektiğini işlemiştir. Ona göre, kadın gibi olmak teşbihini kaldırmadığımız sürece zihniyette bir şeyleri kırabilmemiz mümkün değildir. Selahaddin Asım, “Kadın Gibi-I”, **İctihâd**, S. 125, (1 Kânûn-ı Sâni 1330), s. 437; Selahaddin Asım, “Kadın Gibi-II”, **İctihâd**, S. 126, (10 Kânûn-ı Sâni 1330), s. 456.

⁷⁵⁹ Selahaddin Asım, “Kadın Gibi”, s. 438.

⁷⁶⁰ Necmeddin Sadık, “Genç Kızların Terbiyesi”, s. 15.

bilinmemektedir. Zaten erkeklerle bakışmaları çocuklarımızın eğitimiyle pek de alakadar olmadıklarını da göstermektedir.⁷⁶¹

Devletin ve toplumun içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve ideolojik istikrarsızlık, atılacak adımların yeterliliğini ya da yetersizliğini belirlemiştir. II. Meşrutiyet dönemi uzun soluklu savaşların, ideolojik kafa karışıklığının ve ekonomik çöküşün var olduğu bir dönemdir. Bu dönemde yeni eğitim kurumları açmak, hele bir de bunları kadınlar için yaygınlaştırmaya çalışmak dönemin düşünce ve kadın dergilerine de yansımış bir zorluktur.⁷⁶² Mesela Ahmed Edib'e göre, okullarda verilen eğitimin çocukları yetiştirdiğini söyleyebilmek mümkün değildir. Ailelerin çocuklarını mektebe memur olmaları için göndermeleri, verilen eğitimin umursamazlığı ve itaate alıştırma çabası parlak zekâlı, yaratıcı çocukların daha ibtidai mekteplerinden itibaren hissizleştirilmektedir.⁷⁶³ Aziz Haydar'a göre, güvensizlik ve düzenli ücret verilememesi de mektepleri işlevsizleştirmektedir. Çoğu anne ve baba çocuklarını iç rahatlığı ile okullara gönderememekte, gözleri arkada kalmakta, onları her seferinde mevcut okullarından alıp başka okullara vermektedirler. İşte bu sürecin yarattığı çıkmaz çocuğun eğitimini duraksatmakta ya da tamamen sonlandırmaktadır. Anne ve babanın burada izleyebilecekleri yöntemse, çocuğun sıkıntılarının nedenlerini öğretmenleriyle çözmeleridir. Mekteplerde düzenli ücret verilmemesi, öğretmenlerin maaşlarını alamaması eğitimi sekteye uğratan ama dayanışmacılıkla da çözülebilecek bir sorunlardır. Devlete yük olmadan toplumsal sorunları çözümlene geleneği Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren işlettiği stratejilerden birisi olmuş, devletin askeri ve ekonomik teşkilatlanmasını sağlayan tımar sistemi ile sosyalizasyonu

⁷⁶¹ Hanımlar Âlemi, "Terbiye Düşkünleri", **Hanımlar Âlemi**, S. 30, (24 Teşrîn-i Evvel 1334), s. 2-3.

⁷⁶² Azîze Haydar, "Yine Mekteplerimiz", **Kadımlar Dünyâsı**, S. 22, (25 Nîsân 1329), s. 1.

⁷⁶³ Ahmed Edib, "Talîm ve Terbiye: Kızıma", **Türk Yurdu**, C. III, S. 29, (13 Kânûn-ı Evvel 1328), s. 84-86.

sağlayabilmek için oluşturulan vakıf sistemi bu anlayış çerçevesinde kurgulanmıştır. Dönemin düşünce ve kadın dergilerinde yazıları bulunanlar, toplumsal sorunlarda toplumun kendisinin de doğrudan doğruya rol almasının önemine dikkat çekmişlerdir. Aileler düzenli olarak mekteplere yardım etmeli, hatta çocukları olmasa bile her iş sahibi kişi okul bütçesine⁷⁶⁴ katkıda bulunmalıdır.⁷⁶⁵ İstanbul civarında açılan yeni okullara eğitilmiş, zengin ailelerin çocuklarının mürebbiyelik yaparak katkıda bulunmalarıysa, izlenebilecek yöntemlerden bir başkasıdır.⁷⁶⁶ Ancak mekteplerin yapılması sadece dayanışmacılıkla çözümlenebilecek bir sorun değildir. Mektep oluşturma işini her şeyden evvel Maârif Nezâreti ele almalıdır.⁷⁶⁷ Sonuç itibari ile bugün hükümet, felaket anında yüzde yirmi beşlik bir harp vergisini kabul edebiliyorsa, maarif için getirilecek bir vergiye eğitimin herkes için ücretsiz ve mecburi olması şartıyla, toplumun olumsuz yaklaşmayacağını söyleyebiliriz.⁷⁶⁸

Hem erkek hem de kadın öğretmenlerin önemsenmemesi Kılıçzâde Hakkı'nın irdelediği konulardan birisi olmuştur. *“Vatan ve milletin ne demek olduğunu zaten tanımış bir genç valide ile yine o hakaik-i cihan-ı kıymete vakıf genç bir ibtidâî mektebi muallim veya muallimesi kadar efkâr-ı milleti tenvîr idecek iki nur yoktur. Esasen bir milletin ihyası babalarından değil çocuklarından başlar. Hayat bahş-ı teceddüd bir çocuğa vâlidesi kucağından itibaren katre katre akıtılmak lazımdır. Hal*

⁷⁶⁴ Azîze Haydar, “Yine Mekteplerimiz”, s. 1

⁷⁶⁵ Aynı konuda Emine Seher Ali ise okulların ihtiyaçlarının sadece hükümet bütçesinden karşılanmayacağını erkek mekteplerine öncelik verilmesinden dolayı kız mekteplerinin maddi sıkıntı içinde olduklarını belirtmektedir. Bkz. Emine Seher Ali, “Ahlâk-Maârif”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 2, (5 Nîsân 1329), s. 2.

⁷⁶⁶ Emine Seher Ali, “Mektepler”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 15, (18 Nîsân 1329), s. 1. F. Şerafeddin’de benzer bir şekilde eğitim ile dayanışmacılık arasında ilişki kurmakta, bu çerçevede pek çok kişinin çaba harcadığını belirtip, toplumdaki bağınazlığın kalkmasında bunu bir yöntem olarak görmektedir. Bkz. F. Şerafeddin, “Kadınlarda Maârif”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 62, (4 Haziran 1329), s. 2-3. Ayrıca Bkz. Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s. 247.

⁷⁶⁷ İsmet Hakkı, “Evliyâzâde Makbûle Hanım Efendi’ye”, **Mahasın**, S. 6, (Şubat 1324), s. 449.

⁷⁶⁸ Mevhibe Mustafa, “Maârifimiz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 17, (20 Nîsân 1329), s. 4.

*böyle iken biz Türkler bu iki kuvveti ihmâl değil adeta tahkir ve tezlîl ettiğimiz için kendilerinden istifâde etmiyi bilmeyerek ve bilmediğimiz için işte böylece mahrûm-ı amel münkesiren hayâl ve nihâyet perişân diyar olduk. Mahaza bizim nazarımızda bir kadın yalnız bazı azası bir mahlûk ve keza bir mektep-i ibtidâî muallimesi hulk-ı nazarında dâima alamet-i terzif add olunan bazı evsâfa muzâf olmaktan ileri geçmedikçe ve hülâsa milletin bu iki unsur-ı ali mukaddes ve mübecelli mile-i sâire nazarındaki mevki-i ibcâl ve isâl ile onları o yolda telâkki ve kabul etmek itiyâd ve nihâyet vatanın bu iki uzv-ı muhteremine vazîfelerinin ifâsını medâr olan muâveneti ibzâl edilmedikçe terâkki sağlanamaz”.*⁷⁶⁹ İlerleme ile öğretmen arasında kurulan bu bağda, devletin ve toplumun çıkarlarını benimsemiş nesillerin yetişmesinin anahtarı öğretmenlere bırakılmış, iyi istence sahip olmaları beklenmiştir.

Buhranın üst noktaya ulaştığı bir ortamda düşünce ve kadın dergilerinde öğretmenlerin taşıyıcı rolü ile modernleşme arasında kurulan bağ kendinden öncekilerden farklı bir zihniyet dünyasının biçimlendiğinin işaretlerini de vermektedir. Artık modernleşme şekilsellikten ziyade şablonları belirlenmesi gereken zihinsel bir problemdir. Kılıçzâde Hakkı'nın Balkan Savaşları sırasında Bulgarların⁷⁷⁰ gösterdiği başarıyı askeri teknikten ziyade ibtidâî mekteplerine bağlaması dikkat çekicidir. Ona göre, kadınlar ve mekâtib-i ibtidâîye muallimlerine verilen önem sayesinde Bulgarlar, Almanlar, Japonlar, Fransızlar hem ahlaken hem de iktisaden ilerlemişlerdir.⁷⁷¹ Aziz Haydar ise Balkanlardaki bu romantik milliyetçiliği şu şekilde değerlendirmektedir:

⁷⁶⁹ Kılıçzâde Hakkı, “Kadınlar ve Mekâtib-i İbtidâî Muallimleri”, **İçtihad**, S. 60, (4 Nisân 1329), s. 1310.

⁷⁷⁰ Diğer Balkan milletleri gibi Bulgarlar da ilköğretime verdikleri önemle hızla kalkınmışlardır. Kılıçzâde Hakkı, otuz beş sene devam eden süreçte, usanmak bilmeyen genç öğretmenlerin bir yüzyıllık ilerleme sağladıklarını belirtmektedir. Bu sebeple de ona göre Bulgarlar ilerlemeye giden yolda örnek alınabilecek bir millettir. Bkz. Kılıçzade Hakkı, “Kadınlar ve Mekâtib-i ...”, s.1311.

⁷⁷¹ **A.g.m.**, s. 1311.

“Memleketlerinin muntazam sokaklarını, müzeyyen konaklarını, tiyatrolarını, aramadılar! O cahil köylülerle ana baba gibi, öz kardeş gibi yaşadılar, köyün en cahil ihtiyârlarından ta mini mini çocuklara kadar herkesin kalbinin en derin, en yüksek noktasında kendilerine bir mevki-i muhterem hazırladılar. Kibirleşmediler, o hakir köylülerin âdetini hoş gördüler, onların tatsız çorbalarını seve seve kemâl-i iştiha ile yediler. Fakat bir gaye gözetiyorlardı: Büyük Bulgaristan!.. Büyük Yunanistan!...”⁷⁷²

İşte bu ortam nedeniyle mürebbi ya da mürebbiye olan kişi vatan aşkı ile yanmalı, milleti doğru yola sevk edecek ahlaki kaidelere sahip olup, toplumsal buhranı çözebilmek için genç ruhları geleceğe hazırlamalıdır. Hiçbir şey yapmadan beklemekse toplumu içinden çıkılmaz bir karanlığa mahkûm etmek anlamına gelmektedir.⁷⁷³ Mehmed Emin’e göre, kadın eğitimindeki temel sorun değişim ve dönüşümden kaynaklanan buhrandır. Ahlakın harici timsalleri olan adetlerin değişmesi, vicdanın fikirleri ve hislerini de değiştirmiştir.⁷⁷⁴

Kadın eğitiminde istatistiki bilgilerin hazırlanması ve bunların kullanılması önemlidir. Ancak sadece bu istatistiki bilgileri temel alarak şekilsel bir hareket noktası elde etmek yeterli değildir. Çünkü nicelikten ziyade bir nitelik sorunu bulunduğundan kızların aldıkları eğitimden düşünsel olarak ne kadar etkilendikleri ve dönüşebildikleri gözden kaçırılmamalıdır.⁷⁷⁵

Türk Kadını’nda 26 Eylül 1334’te Ethem Nejat tarafından yayımlanan *Türkiye’de Kız Mektepleri ve Terbiyesi* adlı yazı süreç içinde kadın eğitimini ve kız mekteplerini irdelemektedir. Devletin içinde bulunduğu geri kalmışlık ona göre,

⁷⁷² Aziz Haydar, Yine Mektep Yine Mektep, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 47, (20 Mayıs 1329), s. 1.

⁷⁷³ Mehmet Emin, “Kızlarımızın Terbiyesi”, **Muallim**, S. 17, (10 Kânûn-ı Evvel 1333), s. 602.

⁷⁷⁴ **A.g.m.**, s. 603.

⁷⁷⁵ **A.g.m.**, s. 605-606. Nimet Cemil, “Yarım Tedbirler”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 152, (19 Temmuz 1330), s. 3-4.

eğitimin önemsenmesine ve kadın eğitimi üstünde durulmasına yol açmıştır.⁷⁷⁶ Meşrutiyet ile beraber bu mektepler yenilenmeye, İstanbul'da büyük bir kız lisesi oluşturulmaya çalışıldı; ama bitmek bilmeyen iç ve dış sorunlar adımların yavaşlamasına neden oldu.⁷⁷⁷ “*Harb-i umûmînin başladığı seneden evvel yâni Balkan Muhârebesi akabinde kız mektepleri hakikî inkılâba uğradı. Mekâtib-i ibtidâîyye kızlara mahsûs dersleri de ihtiva etti. Kezâ kızlara mahsûs nümûne-i ibtidâîleri vücuda getirildi. Bütün kız ibtidâîleri altı sınıfa iblâğ edildi. Her yerde yeni yeni kız mektepleri açılmağa başladı, hatta evvelce kız ve erkek çocukların okudukları bazı köylerde bile kız mektepleri açıldı*”⁷⁷⁸

Kadınların da erkekler gibi toplumsal yaşama dâhil olabilmeleri kaliteli eğitimden geçtiğinden eğitim kurumlarının yeterliliğini ve niteliğini arttırabilmek için sağlam adımlar atılmalıdır. İttihat ve Terakki dönemi düşünce ve kadın dergilerine baktığımızda, eğitim kurumlarının konumunun nasıl kurgulanacağı noktasında çeşitli fikirlerin ileri sürüldüğünü ve önceki yıllardan farklı olarak kadının kurumsal konumunun eleştirildiğini görmekteyiz. Bu çerçevede en başta küçük yaştan itibaren erkekler ve kızlara toplumsal yaşama birlikte katılabilecekleri kanaati aşılmalı, özellikle de ibtidai mektepleri buna uygun teşkilatlandırılmalıdır. Mekteplerde Necmeddin Sadık’a göre, toplumsal ve zihinsel açılardan hazırlanan kızlara iyi anne ve iyi eş olabilmeleri için gereken işler öğretilmelidir. Ancak mekteplerde bu amacı gerçekleştirebilecek nitelikte dersler bulunmadığından öncelikle ev idaresinin ve terbiyesinin nasıl olduğunu öğreten dersler programlara yerleştirilmelidir. Necmeddin

⁷⁷⁶ Ethem Nejat bu makalesinde Tanzimat Dönemi’nden itibaren kız mekteplerinin tarihi hakkında bilgi vermekte, mekteplerden beklenen faydaların neler olduğunu mektepleri yenileştirmek için ne çeşit adımlar atıldığını anlatmaktadır. Ethem Nejat, “Türkiye’de Kız Mektepleri ve Terbiyesi-I”, **Türk Kadını**, S. 10, (26 Eylül 1334), s. 152.

⁷⁷⁷ **A.g.m.**, s. 152.

⁷⁷⁸ **A.g.m.**, s. 152.

Sadık konu ile ilgili olarak şu görüşleri ileri sürmüştür: “*Hâlbuki şimdi en çok ihmâl ettiğimiz şeylerden biri de kızlarımızdır. Cehâlet devrinin kızlarımıza mektep kapılarını kapadığı zaman onlar hiç olmazsa iyi ev kadını aile kadını olarak kalmışlar, yuvayı merbût hissiyâtlardan memnûn olmuşlardır. Şimdi mektepler açtık. Fakat kız çocuklarına ne öğreteceğimizi ne okutacağımızı bilemeden açtık. Bize nasıl kadınlar lazımdır diye düşündük. Ecnebi programlardan alelacele tercüme edilmiş programlara yalancıkta terbiye-i etfâl, dikiş, tabâhat sâire gibi dersler ilâve ettik. Kız mekteplerimizde en az okunan hem muallimlerin hem talebelerin en az ehemmiyet verdikleri dersler bunlar olduğunu bildiğimiz halde yarının analarına zevcelerine erkek mekteplerinde olduğu gibi gayet kuru hazmı güç bir sûrette hikmetler okutuyoruz.*”⁷⁷⁹ Atiye Şükran’ın Hürriyet’in ilanının altıncı senesinde yazdığı yazısı da aynı duruma dikkat çekmekte, İnas Mekteplerinde ilm-i eşya dersinin yeterli okutulmadığını, bundan memnun olanların bulunduğunu belirtmektedir.⁷⁸⁰ Bu çerçevede önceden değindiğimiz kadın gibi olmak sorunu sadece ailelerle sınırlı değildir. Mekteplerde hocaların yapılan yanlış hareketlere kadın gibi olma damgasını vurmaları, kadınla acizlik ve hakaret arasındaki ilişkinin üretimini kolaylaştırmakta, kadın eğitimini olumsuzlaştırmaktadır.⁷⁸¹

İbtidâî mektepleri kadar İttihat ve Terakki’yi ilgilendiren bir başka husus ise *Tuba Ağacı Nazariyesi’nin* paralelinde eğitimin üst kurumları olmuştur. Alaylı-mektepli kavgasında haksızlığa uğradığını düşünen İttihatçılar için eğitim haksızlığı giderilmesinin yegâne yolu idi. İttihatçılar için mevcut kurumları idare ederken

⁷⁷⁹ Necmeddin Sadık, “İçtimâîyyât: Kızların Terbiyesi”, s. 82-83. Yazarın benzer görüşleri için Bkz. Necmeddin Sadık, “Genç Kızların Terbiyesi”, s. 16.

⁷⁸⁰ Âtiye Şükran, “Ne İçin Çırpınıyoruz”, **Kadınlar Dünyası**, S. 24, (27 Nîsân 1329), s. 2.

⁷⁸¹ Selahaddin Asım, “Kadın Gibi”, s. 436.

pozitivizmin aydınlığına ulaşmış yetişmiş kadrolara ihtiyaç vardı.⁷⁸² Kadroların oluşturulmasında en kısa yol olarak eğitim seçilmiş, İttihatçı aceleciliği içinde yüksek eğitim kurumlarına aşağı seviyedeki eğitim kurumlarından daha fazla önem verilmiştir. Bu da devletçi yönelimden toplumcu yönetime uzanan bir devlet karakteri yaratmıştır.

Tanzimat yıllarında ibtidai mekteplerine öğretmen yetiştirmek için açılan Dârümuallimât, uzun yıllar en büyük kız eğitim kurumu olarak kalmış, bilgili kadınlar yetiştirmiş, ama mesleki eğitim vermek noktasında yavan kalmıştır.⁷⁸³ Dârümuallimât muallime ve muallimlerinin canlarını dişlerine takarak çalıştıklarını belirten Atıfe Celal'e göre, her şeyden önce hoca tedarikine öncelik verilmeli, ayrıca Dârümuallimât'ın büyümesine⁷⁸⁴ katkıda bulunacak yeni bir program hazırlanmalıdır.⁷⁸⁵ Dârümuallimât müdürlerinin kimlerden belirleneceği ise kurumun ilk açılışından beridir söz konusu edilen hususlardan birisi olmuş, genellikle kadın eğitimci eksikliği sebebiyle yaşlı erkekler müdür olarak seçilmiştir. Mehmed Emin'e göre, mekteplerde kadın eğitici sayısı yeterli olmasa da müdür olacak kişiler ilmen ve ahlaken nitelikli kişilerden seçilmeli, hem Dârümuallimât hem de kız mekteplerinin bir arpalık gibi görülmesine son verilmelidir.⁷⁸⁶

⁷⁸² Mükerrerem Belkis, "Nebâhat Hanımefendi'ye", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 100, (14 Temmuz 1329), s. 1-2.

⁷⁸³ Ethem Nejat, "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi-I, s. 152.

⁷⁸⁴ II. Meşrutiyet döneminde Dârümuallimât yeniden gözden geçirilmiş, üç kısma ayrılmıştır. Âli kısmı kız idadi ve liselerine öğretmen yetiştirirken, ibtidai kısmı ibtidai mekteplerine öğretmenler yetiştirmektedir. Almanya örneğinden oluşturulan kindergartın şubesiye frobel usulünde eğitimler yetiştirmeği hedeflemektedir. Ayrıca Dârümuallimât'ın içerisinde iki tane de tatbikat mektebi kurulmuş, İstanbul'da bulunan Dârümuallimât dışında, Ankara, İzmir, Konya, Edirne, Beyrut ve Halep'te de dârümuallimâtlar oluşturulmuştur. Ethem Nejat, "Türkiye'de Kız mektepleri ve Terbiyesi-II, **Türk Kadını**, S. 11, (17 Teşrîn-i Evvel 1334), s. 163.

⁷⁸⁵ Âtife Celâl, "Terbiye-i Nisvâniyye", **Demet**, S. 2, (24 Eylül 1324), s. 28.

⁷⁸⁶ Mehmet Emin, "Kızlarımızın Terbiyesi", s. 604.

II. Meşrutiyet yıllarının göz alıcı yenilikleri ise sultaniler alanında yaşanır. Savaşların yıkıcılığına ve bütçenin sıkıntılına rağmen beş kız sultanisi açılır. Bu sayede son beş-altı yılda otuz senelik bir ilerleme kaydedilir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde kız sultanilerinin bir kısmının sanayi mekteplerine dönüştürülmesi kararlaştırılır. İbrahim Aladdin'e göre, sultanilerin işlevi ile sanayi mekteplerinin işlevi arasında derin farklılıklar vardır. Kız sultânîleri münevver, aydın kadınlarımızı eğitmeyi hedeflerken kız sanayi mektepleri her hangi bir meslekte uzmanlaşmayı hedeflemektedir. Hâlbuki ülkemizde sanayileşme gerçekleşmemiş olduğundan sanayi mekteplerine ihtiyacın acil olduğunu düşünmek yanlış bir tavidir. Eğer ilerleme ülküsü gerçekleştirilmek isteniyorsa ilk etapta kadınların fikri seviyelerini yükseltmek mantıklı olacaktır.⁷⁸⁷ Benzer bir fikri savunan İsmet Hakkı ise şunları söylemektedir: *“Dokumacılıkla kol yoracak zaman geçti bir parça zihinlerimiz işletelim. Kanâatimce çocuklarımıza her fikrin her ilmin kurallarını okutmalı ve öğretmeliyiz. Bir kimyager elbette olamaz ama hiç değilse kimyânın başlıca temel noktalarını bilmelidir. Hulâsa doktor, avukat olmadığı halde de ilm-i hukuktan kavâid-i hıfzısıhadan bütün bi-haber bulunmamalıdır. Demek istiyorum ki kadın tahsil-i umûmiyye erkek kadar kuvvetli olmalı zorunlu ihtiyâclarından olan el işleriyle beraber fen derslerinde çalışmalı arz üzerinden cereyân ve kâffesi hakkında bir fikir edinmelidir.”*⁷⁸⁸ Osmanlı Devleti'nde sanayileşmenin gerçekleşmemiş olması eğitimin nasıl şekilleneceği konusunda Cumhuriyet yıllarında da süren bir kafa karışıklığı yaratmıştır. İşin özü ilerleme hevesi ile aydınlanma arasındaki bağın tanınması ama bağdaki eksikliğin Sanayi Devrimi'nin yaşanmamasında

⁷⁸⁷ İbrahim Alaaddin, “Talim ve Terbiye Sayfaları: Kız Sultânîleri Hakkında”, **Türk Kadını**, S. 14, (12 Kânûn-ı Evvel 1334), s. 211.

⁷⁸⁸ İsmet Hakkı, “Kısm-ı İlmî: ...”, s. 25.

kaynaklandığının farkına geç varılmasıdır. Kadınlarımızın bir şeyler dikebilecek ya da dokuyabilecek hale gelmeleri, bu dokuduklarını satmaları bir ilerlemenin olduğuna işarettir. Ancak bu ilerlemenin yeterli olduğunu söyleyebilmek sanayileşmenin gerçekleşmediği bir ülke için pek mümkün değildir. Kadınlarımızın ilerlemesi, vatana ve millete yararlı olması istenmektedir; ama bunu gerçekleştirmelerini sağlayacak fabrikaların olmaması iş hayatında kadınının ne yapacağı sorunsalını yanında getirmektedir. Elbette ki fabrikaların olmaması hiçbir şey yapamamak anlamına gelmemeli, kadınların eğitime ilerleme isteği çerçevesinde devam edilmeli eski kurumlar güçlendirilirken yeni kurumlar yaratılmalıdır.⁷⁸⁹

Înâs Dârülfünûnunu'nun⁷⁹⁰ Zükûr Dârülfünûnu ile birleştirilmesi dönemin aydınlarının arasında bir tartışma yaratmıştır.⁷⁹¹ Maârif Vekâleti kız ve erkek dârülfünûnlarının birleştirilmesini, bu birleşmenin kadınların erkekler kadar eğitim almamaları nedeniyle, ilk etapta içtimaiyat ve terbiye derslerinde gerçekleştirilmesini diğer taraftan ise kız sultanilerinin eğitim kalitesinin artırılarak ileride tam bir birleşmenin sağlanmasını hedeflemiştir.⁷⁹² Yeni nazırın, eski programı büsbütün farklı

⁷⁸⁹ Selahaddin Enis, "Maârif-i Nisvân", **Kadın (İstanbul)**, S. 1, (11 Ağustos 1327), s. 1.

⁷⁹⁰ Cağaloğlu'nda 1330'da kurulan Kız Dârülfünûnu'nu edebiyat şubesi, riyaziyat şubesi ve tabiat şubesi olmak üzere üç şubeden oluşmuştur. Her üç şubenin de eğitim süresi üç sene olup farklı farklı dersler okutulmaktadır. Kız Dârülfünûn'unda okutulan dersler için Bkz. Muallim, "Mekteplerimiz: Kız Dârülfünûn'u Dersleri", **Muallim**, S. 20, (10 Mart 1334), s. 726-727. İnâs Dârülfünûn'u 1334 yılında eski Dârülmualimât mezunlarının oluşturduğu talebelerinden edebiyattan 8, riyaziyattan 3 ve tabiyattan 9 kişiyi mezun etmiştir. Bu mezunların isimleri için Bkz., Türk Kadını, "Kadınlık Şuûnu: İnâs Dârülfünûn Mezuneleri", **Türk Kadını**, S. 4, (4 Temmuz 1334), s. 62.

⁷⁹¹ İnâs Dârülfünûn'u okullarda cinslerin birleştirilmesi söylemin toplandığı tek yer değildir. Aslında genel anlamda mekteplerde kız ve erkek öğrencilerin beraber eğitim almaları fikri, aydınların zihnine yerleşmeye başlamıştır. Kız ve erkeklerin okullarda aynı sınıfta derse girmeleri dönemin tartışmalı konularından birisi olmuştur. Vedad Nedim'e göre erkek ve kızların beraber derse girmelerinin herhangi bir sakıncası yoktur. Çünkü erkek ve kızlar birbirlerini tamamlamaktadırlar. Vedad Nedim, "Mekteplerde Cinslerin Birleştirilmesi", **Muallim**, S. 24, (10 Ağustos 1334), s. 843. Ayrıca Bkz. Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s. 249.

⁷⁹² Genç Kadın, "Maârif Hayâtı: Maârifimizin İki Nevi Telakkîsi", **Genç Kadın**, S. 1, (24 Teşrîn-i Evvel 1334), s. 15.

bir zihniyetle değerlendiren Türklerin eğitim tarzında kadınlarla erkeklerin şimdilik beraber eğitim görmesinin yararlı olmadığını belirtip, bunu inâs sultanilerinin zükûr sultanilerinden düşük olmasına bağlaması, hatta erkeklerin tahsillerinden geri kalabileceklerini iddia etmesi çeşitli tartışmaları yanında getirmiştir.⁷⁹³ “*Bu sene kadın talebe kabul ederek tadrîsâta başlamak üzere iken yeni nazırın emriyle mezkûr hanımların kaydını etmeğe mecbûr olmuş. İnâs Dârülfünûn’u içtimâîyyât ve terbiye derslerinde mamûlesini yaparak bu senenin programını tatbîk etmek isterken aynı emir bu işi de bozmuş. Tıp fakültesi meclis müdiresini hangi sebebin tesîriyle olacak iyice anlayamadık kadın talebenin alınmamasına karar vermiş. Bu mesele üzerine tekrar avdet edeceğimiz vaad ederek memleketin binlerce mühim meseleleri arasında bu kadar garip düşüncelerin başımızdaki kafalara dolap geçirmesine hayrân olduğumuzu söylemeden kendimizi alamayacağız.*”⁷⁹⁴

Büyük Mecmûa ’da konu hakkında bir soruşturma yapılmıştır. Sabiha Zekeriya soruşturma öncesinde yazdığı makalesinde bağınazlığı ve klikarizmi eleştirmiş, hayatın zorluklarının kadın ile erkeğin beraber yürümesine yol açtığını, Birinci Dünya Savaşı ile başlayan bu sürecin canlı bir şekilde bunun zorunluluğunu gösterdiğini belirterek, irticâî bir hareketle kadınların eski yaşamlarına dönmelerinin beklenmemesi gerektiğini söylemiştir.⁷⁹⁵ Müfide Ferit’e göre, İnâs Dârülfünûn’da iki türlü aile çocukları bulunmaktadır. Birincisi zengin, çalışmaya ihtiyaç duymayan çocuklarını sadece tahsil seviyeleri artsın diye dârülfünûna gönderen ailelerin çocuklarıdır. İkincisi ise ekonomik durumu iyi olmayan kızlarını iyi bir mesleğe girebilmesi için dârülfünûna gönderen ailelerin çocuklarıdır. Dârülfünûn’da daha çok ikinci

⁷⁹³ Genç Kadın, “Maârif Hayâtı: Maârifimizin ...”, s.16.

⁷⁹⁴ **A.g.m.**, s. 16.

⁷⁹⁵ Sabiha Zekeriya, “Kadınlara Dâir: Kız Dârülfünûn’u Meselesi”, **Büyük Mecmûa**, S. 5, (4 Nisân 1919), s. 67.

kategoriye mensup çocukların bulunduğunu belirten Müfide Ferit'e göre, iş hayatına bu erkekler ile kadınlar beraber atılacaklarından Darülfünunda hep beraber eğitim görmelerinin hiçbir sakıncası olmamalıdır.⁷⁹⁶ Aynı konuda Halide Edib ise şunları söylemektedir: *“Kadın Dârülfünûn'un aldığı ve yâhud almakta olduğu şekil hakkında fikrimi soruyorsunuz. Mağazalarda kadın erkek berâber satıcılık edebiliyorlarsa, Dârülfünûn dershanesinde de erkek, kadın arkadaşıyla yan yan oturmak hakkını itirâz kabul etmez derecede kazanmıştır. Kadın Dârülfünûn'un Erkek Dârülfünûn'una kalb edilmesini Avrupa'nın mektep ve dârülfünûn açılan yani medreseden mektebe geçen bir millet için tabii görüyorum.”*⁷⁹⁷ Bu hareketi çağdaşlaşmak ile beraber değerlendiren Halide Edib'e göre, Batılılaşmak için Avrupa'dan alınan kurumların yarım yamalak taklit edilmesi yerine o kurumları hiç edinmemeye çalışmak daha makuldür.⁷⁹⁸ İslam'ı özgürlükçü ve akılcı bir din olarak gören Abdullah Cevdet ise tahsil görmek İslamiyet'te erkeklere farz kılındığı gibi kadınlara da farz kılınmıştır. İslamiyet'te yer edinmiş pek çok başarılı kadında bu durumu zihinlerimize kazımıştır. Ancak skolastiğin değer kazanmasıyla beraber başarılı kadın imajı silinmiş, kadın evine hapsedilmiştir. Bu çerçevede İslamiyet'in özü gereği aslında kadın ile erkeğin beraber eğitim görmesinin herhangi bir sakıncası yoktur.⁷⁹⁹

İnâs Dârülfünûnu'nda mezun hanımların kurmaya çalıştıkları cemiyet ise eğitimli kadınların örgütlenme çabalarına güzel bir örnek olup dönemin dergilerinde

⁷⁹⁶ Müfide Ferit, “Kadınlara Dâir: Dârülfünûn'da Kadın”, **Büyük Mecmûa**, S. 6, (24 Nîsân 1335), s. 90.

⁷⁹⁷ Halide Edib, “Kadınlara Dâir: Dârülfünûn'da Kadın”, **Büyük Mecmûa**, S. 6, (24 Nîsân 1335), s. 89.

⁷⁹⁸ **A.g.m.**, s. 89.

⁷⁹⁹ Abdullah Cevdet, “Kadınlara Dâir: Dârülfünûn'da Kadın”, **Büyük Mecmûa**, S. 6, (24 Nîsân 1335), s. 91.

de kendisine yer bulmuştur.⁸⁰⁰ *Türk Kadını*'nda 6 Haziran 1334'te yayımlanan *Kadınlık Şuûnu: İnâs Dârülfünûnu Mezunelerinin Cemiyetleri* adlı makale bu cemiyetin amaçları ve politikasının ne olması gerektiği hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre, cemiyet verdiği konferanslar ile kadınlığı uyandırmalı, küçük, büyük bütün kadınları okuryazar kılmalı, özellikle adab-ı muaşeret meselesi bu konferanslarda işlenmelidir. Kadının uyandırılabilmesi için cemiyete has bir mecmua yayım hayatına başlamalı, olası tepkilere karşın bu dergide yazı yazarlar isimlerini saklamalıdır. Cemiyet özellikle tahsili süren kadınlara odaklanıp, onlar arasından geleceğin kadınlarını hazırlamalıdır. Tabi bunlar gerçekleştirilirken karşılaşılabilecek tepkilere de sabır gösterilmelidir.⁸⁰¹

Dergilerde anlatılan mektepler sadece yaygın öğretim kurumları ile sınırlı değildir. Mesela 10 Kânûn-ı Evvel 1332 tarihinde *Hande* dergisinde *İzdivâç Mektepleri* adlı bir yazı yayımlanmıştır. Bu makaleye göre alınan bütün önlemlere rağmen aileler arasında uyumsuzluk devam etmekte, ailelerin ahengi bozulmaktadır. “*Ama bütün bu yorgunlukla çalışmalar bulunulan esâsât boş çünkü yine eski hamam eski tas. Geçimsizlik yine mevcûd azalacak yerde bilakis çoğalıyor. Acaba bunun esbabı ne olabilir. Bundan daha kolay anlaşılacak bir şey yok. Mizâc -ı terbiyevî tahsildeki müsavatsızlık yaş -ı efrakı ve daha bunlara mümasil binlerce şeyler işte bunları bir hal-i intizâma koymak için her halde izdivâç mektepleri açmak lazım gelecek.*”⁸⁰² Bu izdivâç mekteplerinde verilen derslerde başarılı olanlara bir belge verilecek, belgeye sahip olmadan evlilik yapılamayacak bu sayede de aileler

⁸⁰⁰ Türk Kadını, “Kadınlık Şuûnu: Dârülfünûnlu Hanımlarımızın Teşebbüsü”, *Türk Kadını*, S. 1, (23 Mayıs 1334), s. 15.

⁸⁰¹ Türk Kadını, “Kadınlık Şuûnu: İnâs Dârülfünûn’u Mezunelerinin Cemiyetleri”, S.3, (6 Haziran 1334), s. 31.

⁸⁰² Hande, “İzdivâç Mektepleri”, *Hande*, S. 22, (10 Kânûn-ı Evvel 1332), s. 6.

arasındaki uyumsuzluğun önüne daha başlangıçtan geçilebilecekti.⁸⁰³ Bir kız dârüşşafakası oluşturma çabası konu edilen bir başka noktadır. Mükkerem Belkıs göre, kız dârüşşafakası acil bir ihtiyaçtır. Bu nedenle hızla harekete geçilmeli hem ülke içindeki Müslümanlara hem de ülke dışındaki Müslümanlara başvurularak birden fazla İnas dârüşşafakası açılmalı, Dârüşşafaka'nın başarılarını bunlardan da beklemelidir.⁸⁰⁴

Anadolu kadınları ile İstanbul kadınları arasında fizyolojik ayrım yapan Selim Sırrı beden eğitimini de değerlendirmiştir. Ona göre, Anadolu'nun kadınları zorlu hayat şartları nedeniyle erkenden yıpranmakta, hepsi de gençken ihtiyar olmaktadır. İstanbul kadınlarında ise tam tersi söz konusudur. İstanbul kadınları çalışmadıkları için bedensel problemler ile karşılaşp hareketsizlikten kaynaklanan çeşitli hastalıklarla uğraşmaktadırlar.⁸⁰⁵ İşte kadınlarımızın içinde buldukları bu durum beden eğitimini, jimnastiği zorunlu hale getirmektedir. Selim Sırrı yazısının devamında kadın jimnastiğinin niteliğine değinip, kadınların nasıl spor yapmaları gerektiğini, hangilerinin onlara uygun olduğunu anlatarak şunları söylemektedir: *“İsveç usulündeki jimnastiklerin ihtiva ettiği mümareslerin hepsi de erkeklere olduğu kadar kadınlarda kabil-i tatbiktir. Kadınlarda erkekler gibi hareket-i bedeniye yapar koşar atlar, fazla olaraktan raks ederek vücutlarını sıhhatini arttırlar, dikkat ve intizama alışırlar, işte kadınların durumu, vücutları erkeklerinkinden farklı olduğuna göre elbette ki tarz-ı faaliyetlerdeki keyfiyet ve kemiyet farklıdır.”*⁸⁰⁶ Eğitim düşüncesinin ve yeniliklerinin yayılması için düzenlenen kongreler ve konferanslar değinilen bir diğer konudur.

⁸⁰³ A.g.m., s. 6

⁸⁰⁴ Mükkerem Belkıs, “Kız Darüşşafakası”, *Kadınlık Dünyası*, S. 95, (7 Temmuz 1329), s. 1, Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 247.

⁸⁰⁵ Selim Sırrı, “Kadınların Terbiye-i Bedenîyyesi”, *Muallim*, S. 17, (10 Kânûn-ı Evvel 1333), s. 608.

⁸⁰⁶ A.g.m., s. 608.

Avrupa’da her sene çocuk, aile ve toplumu irdeleyen Brüksel Kongresi⁸⁰⁷ gibi çeşitli kongreler yapılmakta, bunlar arasındaki ilişkilerin nasıl olduğu ve nasıl olması gerektiği tartışılmakta, benzerlerinin Osmanlı Devleti’nde de yapılması önerilmektedir.⁸⁰⁸

Halide Edib’in 29 Eylül 1332 tarihinde *Türk Yurdu*’nda yayımladığı kız mektepleri hakkında, mekteplerde okutulan derslerin durumunu irdelemektedir.⁸⁰⁹ Bilginin yayılması için öncelikle onun üretilmesi daha sonra ise kullanmasının gerektiği bir ortamda araşsal rol oynayan derslerin niteliğine dikkat edilip ihtiyaçlara uygun hale getirilmeleri şarttır. Halide Edib’in raporuna göre, hesap dersi önceki yıllara göre mekteplerde daha yaygın okutulmaktadır. Hendese dersinde ise önceki yıllarda olduğu gibi yabancı kuralların ezberletilmesi devam etmekte, kalifiye eleman yokluğu hala mevcudiyetini korumaktadır. Geçen seneye göre, Türkçe mekteplerde daha iyi öğretilmektedir, ancak yine de alfabenin öğretimi hala yavaştır. Eşya dersleri diğer dersler ile karşılaştırıldığında iyi durumdadır; ama o da belli kalıpların ezberletilmesinden öteye geçememektedir. Hâlbuki bu ders biraz daha pratik hale getirilmeli içeriği yoğun; fakat öğrettiği şey az olan bir ders olmaktan çıkarılmalıdır. Bir iki mektep haricinde tarih dersi genelde okutulmamıştır. Zaten buralarda da tarih

⁸⁰⁷ Mahmud adlı yazar Brüksel Kongresi’nde çocuğun eğitiminden bütün toplumun sorumlu olduğunun pratiğe dökülen çeşitli yöntemlerinde bu durumun önemini kanıtladığını belirtmektedir. Mahmud, “Terbiye-i Etfâl Hakkında: Çocuklar, Âile ve Cemiyet”, **Mektepli**, S. 30, (16 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 572.

⁸⁰⁸ **A.g.m.**, s. 572.

⁸⁰⁹ Halide Edib, bu yazısında Beylerbeyi, Tavil Piyale Paşa, Sultan Ahmed, Zincirlikuyu Nakşidil Valide Sultan, Beşiktaş Esmâ Sultan, Kırkçeşme Beyhan Sultan, Üsküdar Gülnuş Sultan mektepleri hakkında teknik bilgiler vermekte ve mektepleri kendi içlerinde karşılaştırmaktadır. Mekteplerde kaç öğrenci bulunduğu, mekteplerin fiziki ortamının nasıl olduğu, hangi derslerin iyi ya da hangi derslerin kötü okutuldukları irdelenmektedir. Halide Edib, “Talim ve Terbiye 1332 Senesi Vâkıf Kızlar Mekteplerinin Senelik Raporu”, **Türk Yurdu**, C. XI, S. 3, (29 Eylül 1332), s. 219-220.

okutulmaktan bir tarih bilinci kazandırılmaktan ziyade ezberletilmektedir. Coğrafya ise hiç yokken yazılan yeni kitaplar sayesinde görünür hale gelmiştir.⁸¹⁰

Kadın eğitiminde gündeme alınan bir başka konu ise ahlak eğitimidir. Macit Şevket'e göre, toplumun ahlaksızlık ve cehalet olmak üzere iki büyük düşmanı vardır. Bu iki düşmanı yola getirecek olan ise şüphesiz ki eğitim ve o eğitimi veren öğretmendir. Gözlerini dünyaya yeni açan bir çocuk, kadının yani annesinin gayreti ve dikkati ile karşılaşır. İşte annenin bu gayreti ve dikkati çocuğun cehaletinde ve ahlakında belirleyici olmaktadır.⁸¹¹ Eğer kadınlarımıza ahlaki bir terbiye vermezsek çocuklarda bundan etkilenecek, aileyi birbirine bağlayan sevgi ve sadakat değil çıkarıcılık ve hıyanet olacaktır.⁸¹² Kadınlarımıza vereceğimiz ahlak dersini fizik, kimya, tarih ya da dil dersleriyle verebilmek mümkün değildir. Zihniyete hitap eden vicdanı gözden kaçıran derslerdir bunlar. Mehmet Emin'e göre, bizdeki ahlaki değerler dış görünüşe indirgendiğinden özellikle kızlara karşı ahlaki telkinlerde bulunmak pek nazik bir meseledir. Bu nedenle kız mektebinin yöneticilerinin ve öğretmenlerinin beraber hareket edip ortak bir bakış açısı yaratmaları yararlı olacaktır.⁸¹³

Ahlak çerçevesinde kadın ile erkeğin aynı ortamda bulunması yani mekteplerde cinsiyetlerin birleştirilmesi problemi bir başka sorundur. Kadın ile erkeğin ateş ile baruta benzetilmesi, birbirlerinden uzak tutulması eğitimde yanlış bir tavidir. Kadın ve erkek ateş ile su olup birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Mekteplerde çocukların ahlakının ayrı ayrı odalarda oturarak kızlarımızı çarşafı dolayarak temin

⁸¹⁰ Halide Edib, "Talim ve Terbiye 1332 Senesi", s. 219-222.

⁸¹¹ Macit Şevket, "Kadınlar Beşeriyetin En Büyük Mürebbiyeleridir", **Bilgi Yurdu Işığı**, S. 3, (10 Haziran 1333), s. 36; Mehmet Asaf, "İlmen ve Ahlâken Kadının Terakkîsi", s. 3.

⁸¹² İctihat, "Âzâde-i Nisvân", s. 215, Nafi Atuf, "Terbiyede Kadın", s. 290.

⁸¹³ Mehmet Emin, "Kızlarımızın Terbiyesi", s. 603-604.

edebileceğimiz sanıyorsak aldanıyoruz.⁸¹⁴ Vedat Nedim durumu şu şekilde özetlemektedir: “Birlikte okumanın bilhassa bizim mahiyetimiz için pek mühim olan bu ilk içtimâî faydasından başka birçok da terbiyevî faydaları vardır. Yönlerin en dikkate değeri olanı birlikte ders okunan sınıfların harareti olmasıdır. Kızların ince dikkati, aksamayan çalışması sağlam hafızası taklîd kabiliyeti ve lisânî idarededeki mahâreti, erkeğin kuvvetli irâdesi daha iyi inkişâf etmiş zekâsı doğurucu zihni ve faaliyeti dâima birbirleriyle rekabet ve temâsta bulunur.”⁸¹⁵ Ahlaksızlık ile giyim arasındaki ilişki İnâs Dârülfünûnu için kurulması planlanan cemiyete de yansımış, yüksekokullar⁸¹⁶ ile arasında yaratılan olumsuz imajın kuruluş çalışmalarını etkileyebileceğinden sabır gösterilmesi istenmiştir.⁸¹⁷

Ahlakımızın bozulmasına sebep olan hususlardan bir diğeri ise şüphesiz ki Batılı değerlerin şekilsel anlamda ülkemize girmesidir. Rıza Enver’e göre, milli bir ahlaka ihtiyaç vardır, ancak hala bunun önemi anlaşılamamıştır. Ona göre, toplum üstünde ahenksizlik yaratan bu mikroplar def edilmediği sürece herhangi bir başarı kazanılamaz. Hatta ahlaki yeterliliği olmayan ailelerin özellikle de aşağı tabaka ailelerin kız ve erkek çocukları gerekirse devlet tarafından eğitilmelidir. Tabi bu ahlaki buhranın özünde bulunan esas sorunu yani sefaleti de gözden kaçırmamalı, yoksulluğu ortadan kaldıracak çabalar sarf edilmelidir.⁸¹⁸ Necmeddin Sadık ise konu hakkında şöyle bir değerlendirme yapmaktadır. “Terbiye gören genç kızlarımız, mahiyetlerine, milliyetlerine hiç tevakkuf edemeyenler aldıkları hayâlperver garp

⁸¹⁴ Vedat Nedim, “Mekteplerde Cinslerin...”, s. 841.

⁸¹⁵ **A.g.m.**, s. 840.

⁸¹⁶ Benzer bir durum Dârümuallimât için de söz konusudur. Atıfe Celal’e göre Dârümuallimât ahlaksızlık ocağı değildir, zaten bir kurumu ahlaksızlıkla suçlamak gülünçtür, bu yüzden herşeye kusur bulmaktan ziyade kendimizi ıslaha çalışmak en doğrusudur. Âtife Celâl, “Terbiye-i Nisvâniyye”, s. 27.

⁸¹⁷ Türk Kadını, “Kadınlık Şuûnu: İnâs Dârülfünûn’u.....”, s. 31.

⁸¹⁸ Rıza Enver, “Ahlâk-ı Millîyye ve Terbiye-i İçtimâfiyyenin Lüzûm-ı İstikrârı”, **Mektepli**, S. 16, (3 Teşrin-i Evvel 1329), s. 254.

terbiyesiyle mensûb oldukları mahiyetin ahlâkına, adatına yabancı düşüncelerle mensûb olan zavallı dimâğları mektep sıralarına terk edipte asıl hayâta milli hayâtlarına atıldıkları zaman her tarafı karanlık görüyor mahiyet getirmeyecek derecede dar ve karanlık geliyor. Sonra ne görüyoruz. Gayretli bir terbiye hamlesiyle hayâta mahiyete avdet eden bu gençler kendi mahiyetlerinde yaşayamıyorlar. Terk-i diyâra mecbûr oluyorlar. Yâhûd seciyeleri daha kâbil olanlar yavaş yavaş ikinci bir terbiye, mükerrer bir terbiye usûl-i mahiyet terbiyesini alırlar eski zihniyetleri silinir ve yavaş yavaş mahiyetlerine intibâk ederler.” ⁸¹⁹ Ama muallim ya da muallime çocuğa, ahlak eğitimi verirken kendi şahsi ahlakını, geleneklerini, adetlerini ve dini görüşlerini değil milletin vicdanında ve ruhunda yaşayan, din, ahlak ve adetleri anlatmalıdır.⁸²⁰ Ahlak sahibi, vazifesini bilen milli gelenek ve adetlerimize riayetkâr, bu memlekette yaşadığı için mutlu olan annelerin ve zevcelerin yetiştirilmesiyle; müstakbel Türk kadınlığının hayat kazanabileceğini belirten Necmeddin Sadık’a göre, ancak bu anneler ve zevceler yüce ruhlu ve mukaddes çocuklar yetiştirilebilirler.⁸²¹ Çocuklarımızı bedence, fikirce ne kadar mükemmel hale getirirsek getirelim ona sağlam bir ahlaki eğitim vermediğimiz sürece attığımız adımlar yarım kalacaktır. Bu nedenle çocuklarda, ahlaki kaideleri doğru bir şekilde yerleştirebilmek için en başta mekteplerimizi ahlak eğitimine uygun bir ıslaha tutmamız yararlı olacaktır.⁸²²

Batılılaşma, kadın eğitiminin her aşamasında modernleşme kaygısı söz konusu edilen noktalardan birisi olmuştur. Aslında Osmanlı aydınlarının kafasında kültürel ve

⁸¹⁹ Necmeddin Sadık, “Kızların Terbiyesi-I”, **Genç Yolcular Mecdûası**, S. 2, (18 Kânûn-ı Evvel 1919), s. 24.

⁸²⁰ Necmeddin Sadık, “Kızların Terbiyesi-I”, s. 24.

⁸²¹ Necmeddin Sadık, “Kızların Terbiyesi-III”, **Genç Yolcular Mecdûası**, S. 3, (1 Kânûn-ı Sâni 1336), s. 39.

⁸²² Fuat Şükrü, “Mekteplerde Ehemmiyyet Verilecek Evvelâ Ahlaktır”, **Genç Kadın**, S. 1.(4 Kânûn-ı Sâni 1335), s. 9.

geleneksel farklılıktan dolayı kafa karışıklığı her zaman var olmuş, ama II. Meşrutiyet yıllarından bu durum iyicene açığa çıkmıştır. Kadın eğitimi yabancı değerler ve Batılılaşma bu çerçevede kadın ve düşünce dergilerinde kendisine yer bulmuş, ya geleneksel bir tavırla eleştirilmiş ya da zorunluluk sebebiyle kısmi-bütüncül seçimlerinden birisine mahkûm edilmiştir. Eğitim, Batılı değerlerin kitleye iletilmesinde, Müslim ya da Gayrimüslim bazda rasyonel bir tavır benimsenmesine yardımcı oldukça, Batı ile eğitim arasındaki ilişki değişmiştir. Dergilerde Batı'nın başarılı kadınlarından⁸²³ bahsedilse de Avrupa'nın kültürü, İslamiyet'in değer ve gelenekleriyle çatıştığından, Batılılaşmanın hızı arttıkça ortaya çıkan bir gerginlik Müslüman ülkelerde her zaman var olmuştur. Aslında kadınlar arasında yapılan ikili bir ayırım vardır. Buna göre, kadınların bir kısmı cehalet sebebiyle bağınazlığın pençesine esir olmuşken, bir kısmı Batılı değerlerin etkisi altında kendi kültürel değerlerinden yoksun bir yaşama kapılmış ve buhrana sürüklenmiştir.⁸²⁴ İkinci kısım kadınların önemlice bir kısmı okuduklarını anlayamadıkları halde İngilizce ya da Fransızca konuşabilmekte, hatta hükümet Türkçe bilmeyen bu kadınları İnas Mektepleri'ne sırf İngilizce bildikleri için muallime olarak atayabilmektedir.⁸²⁵ Ancak bu, toplumda Batılılaşma ekseninde yaşanan çelişkiden başka bir şey değildir. Batı'nın

⁸²³ Mükkerrem Belkıs, Avrupalı kadınların eğitim ve bilim alanındaki başarılarını ele almakta, Paris Rasathanesinin müdürlüğü için yapılan sınavı bir kadının kazandığını, yine Marie Curie'nin Nobel ödülünü aldığını hatırlatmaktadır. Mükkerrem Belkıs, "Avrupa'da Tahsil-i Nisvân", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 74, (16 Haziran 1329), s. 2. Bu arada Batılı olmayan toplumlar da olumsuz bir şekilde örneklenmişlerdir. Mesele Hindistan'da koca öldüğünde eşinin de onunla beraber diri diri yakılması ya da Polinezya'da kocanın karısını isterse diri diri yiyebilmesi verilen örneklerdendir. Hayriyye Âliyye, "Terbiye-i Etfâl...", s. 547.

⁸²⁴ Ülkedeki bu durum yabancı okullar sayesinde mümkün olmaktadır. Buna göre yabancı okullarda yabancı eğitimciler elinde büyüyen bu çocuklar, bir çeşit karmaşa içine düşerek değerlerinden uzaklaşmaktadırlar. Kadınlarımız, Avrupa ve Amerika'da olduğu gibi iş hayatına atılmadıklarından ülkedeki yüksek yerleri işgal eden bürokratlar arasında da yabancı kadınlara doğru bir eğilim meydana gelmektedir. Bunun önlenmesi için ise acil tedbirler alınmalıdır. Hatice, "Kızlarımızın Lüzûm-ı Tahsili", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 88, (30 Haziran 1330), s. 3.

⁸²⁵ Sacide, "Terbiye-i Fikriyye", s. 3.

toplumsal refah, ilerleme ve gelişme için yegâne unsur olduğu açıktır. Gelin görün ki bu kalben tasdik edilmeyen yarım uzuvlarının bir kısmı alınan bir kısmı ise dışarıda bırakılan; ama yarım olmaması gereken bir Batılılaşmadır.⁸²⁶

Eğitim paralelinde İslam dünyası ile Avrupa arasında derin farklılıklar bulunduğunu belirten Beyanülhak yazarı Fatma Nezihe'ye göre, Osmanlı Devleti'nin eğitim ve öğretimi ile Avrupa'nınki karşılaştırılmazdı. Çünkü Osmanlı Devleti'nde eğitimin anahtarı Avrupalıların bağınazlık içinde kıvrandığı dönemde İslami ön sıralara taşıyan İslami ahlakıdır.⁸²⁷ Bu arada Batı söz konusu olup da Batı'yı taklit etmenin zararlarının gündeme taşınmaması mümkün değildir. Fatma Nezihe'ye göre, Batı'nın eğitim sistemini almak taklitçilik paralelinde yanında ahlaksızlığı getirirken aşırı Batılılaşmış kadın tipleri moda düşkünlükleri sebebiyle erkeklerini bütçelerinde gedikler açmaktadırlar. İşte bu nedenle Batı ile eğitim arasında kurulan ilişki de İslamiyet'in belirleyiciliği bir zorunluluktur.⁸²⁸

Batı'nın gücü ile eğitim arasında kurulan ilişki de dikkat çekicidir. Batı'da kadının toplumsal konumu eğitim ve öğretim ile şekillenmiştir, bu yüzden gelişmek istiyorsak, kadının toplumsal konumunu değiştirmek istiyorsak, eğitim ve öğretime öncelik verip Batılı kadınların yetişme biçimini örnekleyen bir yetiştirme tarzı kullanmalıyız.⁸²⁹ Elbette ki bunu yaparken bizi yıkacak olanın Batı olduğunun bilicinde hareket edip, Batı'nın kuvveti olan ilim, irfan, sanat ve ticareti almamız.⁸³⁰ Rıza Enver'in Mektepli' de taklitçi Batılılaşmaya verdiği örnek ise dikkat çekicidir. Beyoğlu'ndan gülüşmelerle arabaları ile geçen kadınlı-erkekli Batılı bir gurubu

⁸²⁶ Tefik, "Kadınlara Dâir: Dârülfünûn'da Kadın", **Büyük Mecmûa**, S. 6, (24 Nisân 1335), s. 91.

⁸²⁷ Fatma Nezihe, "Tahsîl-i Nisvân", **Beyanülhâk**, (16 Ağustos 1326), s. 1455.

⁸²⁸ **A.g.m.**, s. 1455-1456.

⁸²⁹ Feriha Kamuran, "Kadın İçtimâfiyyâtı", **Kadınlığa Doğru**, S. 9, (17 Temmuz 1330), s. 1.

⁸³⁰ Mükerrrem Belkis, "Gideceğiz", **Kadınlık Dünyası**, S. 84, (26 Haziran 1329), s. 1-3.

eleştiren Rıza Enver'e göre, devletin kolluk kuvvetleri bu gibi ahlaksızlıkları önlemelidir. “Kadınlarımız bir mevki-i bülende ve ihtişâma isad etmek istedikçe dâima alçalmasını dillere destân olmasını kirli ayaklara serfûr etmesini arzu iden ve ihtimâl ki bundan yalnız bu hayâtta da zevkyâb olan bir takım kadın ve erkeklerin âlemin gözü önünde uyandıkları bu kim bilir kaçınıcı sahne-i rezâletten ayrıldığımız zaman refikam bana şunu dedi üzülmeysin hükümetiniz memurlarına zâbitlerinize yetki versin onlarda millî ahlâk ve terbiyeyi korusunlar.”⁸³¹

Kadın ile sade giyim arasında toplumsal bir ilişki de kurulmuş, ekonomik koşulların zor olduğu bir dönemde tasarruf yapmanın gerekliliğine işaret edilerek, sade giyinen kadınların modayı bir nevi Batı'yı takip edip süslü püslü kadınlardan daha bilgili ve görgülü⁸³² oldukları iddia edilmiştir.⁸³³ Şukufe Nihal, bu gibi durumları engellemenin esas yolunu görevleri belirleyen milli bir eğitimde görmektedir. Gelişme yolunda ilerlemeyen kadınların sadece Müslüman kadınlar olduğunu belirten İsmet Hakkı'ya göre, sanayileşmek ile eğitim arasında Osmanlı gerçekliğinde doğrudan ilişki vardır. Tabi bu gerçeklik feminizmden etkilenmemeli, kadınlar erkekler ile eşit olmanın peşinde koşmak yerine öncelikle erkeklerin sahip olduklarını kazanabilmeye çalışmalıdır. Bunun içinde yeni sanayi kuruluşları, yeni dârülsanayiler ve dârümuallimâtlar açmak öncelikli hedef olmalıdır.⁸³⁴

Batıcı tavırda saklı olan bir etnosantirizmde yok değildir. İnas Darülfünun 'da yapılan tarih sınavını konu edinen *Tedrisât Mecmûasına* göre,izdivaç hakkında

⁸³¹ Rıza Enver, “Ahlâk-ı Millîyye”, s. 250-251.

⁸³² Şukufe Nihal'e göre kızların boyalı, süslü giyinmelerinin sorumlusu annedir. Anneler, kızlara saatlerce ayna karşısında hazırlanırken seslerini çıkartmamakta, bu nedenle hem zaman hem de para kaybının yaşanmasına vesile olmaktadır. Şukufe Nihal, “İçtimâîyyât: Mekteplerde Kıyâfet”, **Türk Kadını**, S. 7, (15 Ağustos 1334), s. 99.

⁸³³ **A.g.m.**, s. 99.

⁸³⁴ İsmet Hakkı, “Kısm-ı İlmî: Kadınlarımız ve Maârif”, s. 25-26.

Dârülfünûn kızlarına yapılan tarih sınavı ile Fransa'da yapılan tarih sınavına verilen yanıtlar incelendiğinde Osmanlı kızlarının Fransız kızlarından daha göz doldurucu cevaplar verdikleri gözlenmektedir. Elbette ki burada maddiyat eksenli bir değerlendirme söz konusudur. Avrupalı kadınların verdikleri yanıtlarda mutluluk hep servet ve bireycilik ile anlatılırken, Osmanlı kadınları maddiyattan ziyade maneviyatı ve Osmanlılık ruhunu merkeze almışlardır.⁸³⁵

4.4.3. Milliyetçiliğin Kadın Eğitime Etkileri

Balkan Savaşları sonrasında İttihat ve Terakki Partisi'nin milliyetçiliğe bakışı, kültürel ve siyasal anlamda ilk defa belli bir etnik yapının doğrudan devlet ile özdeşleştirildiği diğer etnik yapıların ise ötekileştirildiği bir devlet politikasına bürünmüştür. Artık vatanperverlik ve onu görünür kılan romantizm Osmanlıcılık politikası ya da İslamcılık politikası için işlememekte, politikanın merkezinde gerçek ya da gerçeküstü bir etnosantirizm ya da Batılı gibi Doğu'yu anlamaya çalışan Doğulu yani oryantalizmin farklı bir versiyonu olarak kendisini göstermekte, eğitim ise bu durumun devlet-toplum nezdinde basın ile meşrulaştırma aracı olmaktadır. Artık eğitime romantik-Türkçü bir bakış açısıyla yaklaşmakta İslamiyet, Arap dünyasından uzaklaştırarak gelenek ve kültürle özdeşleşmektedir.

Kadın eğitimi ile milliyetçilik arasında kurulan bağda annelik belirleyici olmuştur. Anne vatanın koruyucusu olup milleti aydınlığa ulaştıracak gelecek nesillerin sürekliliğini sağlayan temel unsurdur.⁸³⁶ Selahaddin Asım'a göre, annesini düşünmeyen, onu korumayan vatanını da düşünmez ve korumaz, annesi ve eşi için

⁸³⁵ Tedrisât Mecmûası, "Dârülfünûna Müdavim Hanımların İmtihânları Dolayısıyla", **Tedrisât Mecmûası**, S. 27, (7 Temmuz 1330), s. 368-369.

⁸³⁶ Fatmagül Bertay, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul, Metis Yay., 2010, s. 91, Aziz Haydar, "Kadın-Vatan", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 161, (17 Kânûn-ı Sâni) 1330, s. 4-5.

savaşır, kadınlığı bazında milleti kurtarmak için kendisini feda eder. Ayrıca ona göre, vatan ile anne arasında var olan keskin bağ onun vatan ile özdeşleştirilmesine, anlamlandırılmasına sebep olmuştur. İşte bu özdeşleştirme kadını, millet nezdinde kutsal bir konuma taşıyarak onunla korkaklık arasındaki bağı kopartmıştır.

Kadın gibi olmak tabiri, bu düzlemde yanlış bir tabirdir, askerlikten kaçanların ya da vatanını satanların kadınlı, anneyle somutlaştırılması kabul edilecek bir durum değildir. Bu yüzden kadını ebedileşmiş vatanın bir parçası olarak görmek ileriye yönelik atacağımız adımların ilkidir.⁸³⁷ Anne çocuğunu vatan sevgisi ile yetiştirirken geğmişi ve gelenekleri unutmamalı, geleneklere ve büyüklere saygıyı sağlayamazsa ancak hodbin, hoppa çocuklar yetiştirebileceğinin bilincinde olmalıdır. Geleneklerine ve vatanına içinde yanan ateşle bağlanan çocuklarsa geleceğin esaslı vatandaşları olacaklarından annelerin yetiştirme tarzının başarısındırlar.⁸³⁸ Daha duygusal bir tavırla hareket eden Aziz şadi ise, önce eski Türk anneleri ile yeni Türk anneleri arasında sonra ise zengin ve fakir Türk anneleri arasında bir ayırım yapmaktadır. Ona göre, eskiden cihangirlikle, cesaretle, İslami ve milli terbiye ile büyütölen evlatlar varken bugün üzülmö yavrum, ağlama cicim ile büyütölen evlatlar vardır. Özellikle zengin aileler çocuklarını üzülmö yavrum şeklinde büyüttüklerinden bu çocuklardaki millet, vatan hissi sıkıntılıdır. Fakir aileler ise çocuklarını gelenek ve göreneğe uygun yetiştirebilecekleri bir zihni ortama sahiptirler; ama onlarında hem maddiyat hem de bilgi paralelinde eksiklikleri mevcuttur. İşte burada özellikle kadın eğitimi önemli bir

⁸³⁷ Selahaddin Asım, “Kadın Gibi-I”, s. 437; Selahaddin Asım, “Kadın Gibi-II”, s. 456.

⁸³⁸ Nafi Atuf, “Terbiyede Kadın”, s. 293.

noktaya ulaşmakta vatanperver eğitim sayesinde daha milliyetperver nesiller yetiştirilebileceğine inanılmaktadır.⁸³⁹

Vatan ile nine arasında benzetme yapan bir başka makaleyse vatanın daha doğrusu muazzez ninenin hastalığına çare bulacak olanların yeni neslin kadınları olacağını belirtmektedir. “*Şimdi şimdi ninemiz müthiş bir uçurumun kenarında düşmek üzere her an tehlike içinde ellerini bize doğru çevirmiş ve bizlerin muâvenetine muhtâc bir halde gözlerini gözlerimize dikmiş; mahzun mahzun bakıyor ve merhametli acıklı bir lisân ile ağlayarak yalvararak diyor ki geliniz sevgili evlatlarım. Beni kurtarın şu müthiş girdaptan dehşetli uçurumdan. Ben sizi şimdiye kadar kanlı göğsümde büyüttüm. Bunca emekler zahmetler çektim sizi bu yaşa kadar getirdim. Bundan dolayı beni müşeffâk ninenizi kurtarın. Eğer sizler nankörlük edip beni kurtarmazsanız emzirdiğim süt kan olsun verdiğim emekler haram olsun. Sevgili tâlihsiz ninenizi bu hastalıktan şu müthiş girdaptan kurtarın. Sözleriyle bizlerden imdâd ve muavenet taleb ediyorlar.*”⁸⁴⁰ Aynı makalenin sonlarına doğru ise Balkan Savaşları’nın etkisiyle, etnik üstünlükle eğitim ve kadın arasında bağlantı kurulmakta, hatta saldırgan bir milliyetçi söylem ile Rumeli’yi ele geçiren Bulgarlara, Sırlara gelecekte cezalarının verileceği propagandası yapılmaktadır.

Ancak ninenin ve Rumeli’nin kurtarılması için Balkanlardaki diğer milletlerin yaptığı gibi eğitim sistemimizi güçlendirmemiz, bilimsel çalışmalarımız ise arttırmamız gereklidir.⁸⁴¹ Tabii bu arada kadınlarımızın geçmişten örnek aldıkları

⁸³⁹ Aziz Şadi, “Terbiye-i İbtidâiyye”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 19, (22 Nisân 1329), s. 3-4. Selahaddin Asım’a göre Kadına sağlanan olanaklar ile ondan beklenen vatanperverlik arasında bir bağ vardır. Kadınlar vatani ve milleti sevmeğe yönlendiriliyor; ama kadınlarda vatan ve millet sevgisinin ne kadar olduğu düşünülmemekte kısır bir eğitim ile onlardan boylarını aşan şeyler beklenmektedir. Selahaddin Asım, “Kadın Gibi-I”, s. 437.

⁸⁴⁰ Mehmet İrfan, “Talebe Yazıları”, **Mektepli**, S. 9, (20 Temmuz 1329), s. 151.

⁸⁴¹ Mehmet İrfan, “Talebe Yazıları”, s. 152.

kişilerle, insan aslanları yetiştirmesi yani tarihten yararlanması da şarttır. Aslan insanlar, insan aslanlar kadınlardan doğar; ama bu kadınlar bu insan aslanları eğitemedikleri müddetçe tarihin istediğimiz şekilde yeniden bina edilebilmesi mümkün değildir.⁸⁴² Bu arada kadınlar ile vatanseverlik arasındaki ilişki de İslamiyet'e de dikkat çekilmiştir. Kadının İslami ölçütler düzleminde eğitim almaması, yanında ahlaksal bozulmayı getireceğinden bir sürü serserinin ortaya çıkmasına sebep olup vatan için büyük bir felaket yaratabilirdi. Bunu engellemenin yolu ise İslami ölçütleri merkeze alan bir kadın eğitimidir.⁸⁴³

Milliyetçiliğin kadın eğitiminde ön plana çıkmasıyla beraber Eski Türklerde ve İslamiyet'te kadın eğitiminin konumu da irdelenmeye başlamış, Orta Asya'ya uzanan bir bakış açısı geliştirilmiştir. Ethem Nejat'a göre, Turan Türklerinde kadın sadece ailede değil askerlikte bile işlevselliği olan bir unsurdur. Günümüzde erkeğe ait olduğu düşünülen başta askerlik olmak üzere pek çok işi Eski Türklerin kadınları yapabilmekteydi. Bu kadın saatlerce dağda, bayırda yürüyebilir, izleri takip edip yol bulabilirdi. Aslında ona göre, bugün Avrupa'da kızlar için gerçekleştirilen izcilik eskiden beridir Türklerin izlediği eğitim yöntemlerinden birisiydi.⁸⁴⁴

İslamiyet ile birlikte Türk kadınının konumu farklılaşmaya başlamıştır. Selahaddin Asım'a göre farklı gelenekler Türk kadınlarını geçmişin müşterekliğinden uzaklaştırmış, Türk kadını ve erkeği birbirlerinden ayrı unsurlarmış gibi

⁸⁴² Hayriyye Aliyye, "Terbiye-i Etfâl ve Hayât-ı Nisvân", s. 543, Hayriyye Aliyye tarihimizden çeşitli örnekler vererek Türk kadınına ebedileştirmeye makalenin geri kalanında devam etmektedir. Kösem Sultan ve Fatma Aliyye bu noktada anlattığı kadınlardan bir kısmıdır. Hayriyye Aliyye, "Terbiye-i Etfâl ve Hayât-ı Nisvân", s. 546-547.

⁸⁴³ Aişe Makbule, "Sebilürreşâd Ceride-i İslâmiyesi Heyet-i Tahrîriyye-i Muhteremesine", **Sebilürreşâd**, S.280, (9 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 308.

⁸⁴⁴ Ethem Nejat, "Türkiye'de Kız Mektepleri.....", s. 151.

düşünülmüştür.⁸⁴⁵ Burada yapılması gereken ona göre, kadına Türk geleneklerine uygun hakları vermektir: “Çünkü Türk varlığında Türk dünyasında kadın ne husûsî ne de umûmî hiçbir zaman ve hiçbir suretle erkekten ayrılmış ayrı düşünülemez, dâima maddeten ve manen onunla bir seviyede kalmış hatta bâzı husûslarda onu takdir bile eylemiş, gerek ailede ve gerek cemiyette dâima erkekle beraber yürümüş beraber çalışmış beraber yaşamıştır. Bunun için millî ve târihin benliğimiz bu yabancılıktan kurtarmak Türk fazilet ve terbiyesinin tamamıyla tesisi için ilk şarttır.”⁸⁴⁶ Türk kadınlarının İslamiyet’le geçirdiği dönüşümde Arap ve İran tesirleri de değerlendirilmiş, Türk Kadını’nın Orta Asya’daki mevkiini kaybetmesi Arap etkisinden ziyade birazda mezhep farklılığının yarattığı ortam gereği İran etkisine bağlanmıştır. İran medeniyetinin Türkler etrafındaki coğrafi yayılımı incelendiğinde bu yayılımın etkisine daha açık olan Türkistan’da kadınların konumunun bu yayılımın tesirlerinden uzak olan Kazak topraklarındaki kadınların konumlarından daha aşağı olduğu iddia edilmiştir.⁸⁴⁷

Anlaşılacağı üzere millet bilinci artık zihinlerde yer edinmeye başlamıştır.⁸⁴⁸

Milli terbiyenin bulunmaması toplumun belli bir noktada hareket etmesini

⁸⁴⁵ Selahaddin Asım, “Kadın Gibi-II”, s. 455.

⁸⁴⁶ **A.g.m.**, s. 455.

⁸⁴⁷ Ziyetullah Nuşirevan, “İçtimâîyyât: Türk Kadınlığının Terbiyevî Mevkii”, **Türk Yurdu**, C. X, S. 10, (17 Temmuz 1332), s. 148.

⁸⁴⁸ Sabri Cemil’in aktardığı kız mektepleri marşı bu noktada vatanperverlik ve milliyetçilik ile eğitim arasında kurulan ilişkiyi güzel bir şekilde örneklemektedir. “Biz vatanın ümidimiz vatan bizimle yaşar/ Bu dünyada bir annesiz yaşar mı hiç çocuklar/Evet bugün biz küçüğüz mini mini kızlarımız./Fakat yarın koynumuzda yavrumuzu besleriz./Bu yavrular büyüyecek, okuyacak, yazacak./Terbiyeli anlaşılır birer insan olacak./Pak yürekle demir elle çalışacak hep onlar/Alnı açık göğsü gergin yaşayacak arslanlar./İşten asla korkmayacak her bir ise salacak/Çiftçi, dülger, hâkim, tüccar fabrikacı olacak./Böyle böyle şenlenecek şu zavallı memleket./Sayemizde vatanımız olacaktır bir cennet./Vatan için onlar kılıç kuşanacak ölecek./Ölürken de acı yaşlar dökmeyecek gülecek./Bizde öyle onlar ile ideceğiz iftihar./Diyeceğiz şu vatana kurban gitmiş oğlum var./Devletimiz, milletimiz şan olacak yine biz /Ak saçlarla vatan için her gün yaşarız. Sabri Cemil, “Muhtelif Ders Numuneleri: Kız Mektepleri Marşı”, **Yeni Mektep**, S. 6, (1327), s. 189.

engellediğinden artık toplumların milliyetçiliğın etkisine kapılmalarından, milli bir terbiyeye sahip olmalarından başka bir yol yoktur. İşte eğitimin amacı kız ve erkek çocuklara mensup oldukları toplumun düşünüş tarzını, hareketlerini ve duygularını kazandırmaktır. Elbette ki burada milli duygu ve değerlerin milletten millete değıştiğı unutulmamalı, bunun için genele hitap eden milli değerlerin ve duyguların açığa çıkartılabilmesi için uğraşılmalıdır.⁸⁴⁹

Genelde Milli eğitimin özelde ise kadın eğitiminin önündeki engellerden bir başkası ise yabancı unsurların etkisidir. Fransız, Alman ve Amerikan eğitimleri verilirken misyonerliğın toplumun zihniyetinde buhran yaratırken milli bir eğitimin kurgulanmasına pek imkân vermemektedir. Tabii bu arada doğunun mazisine kapılıp milli eğitimden uzaklaşılma ihtimali de vardır. Bu nedenle Batı'ya dikkat edildiğı kadar Doğu'nun da toplumsal, bireysel buhrana yol açtığının farkında olunmalıdır.⁸⁵⁰

Kadın eğitimi ekseninde konu edinen bir başka nokta ise kitaplardır. Gerçekten de sadece ders kitaplarında değil genel kültür için okutulacak kitaplarda bile problemler bulunmaktadır. Atiye Şükran'a göre, gereksiz basılmış kitap, gazete ve dergiler Beyazıt Meydanı'nda yakılacak olsa koca bir dağ ortaya çıkabilirdi. Mesela sağlık için yazılan kitapların bir kısmı işe yaramaz muğlak ibareli, bir kısmı ise alanında uzman olmayan kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Aslında durum Anadolu'nun ekonomik koşullarında düşünöldüğünü vahamet netleşmektedir. Anadolu'nun çoğunluğu çiftçilik ile uğraşan köylülerden oluşur; ama çiftçilik hakkında yazılmış içeriğı zengin bir kitap bulunmamaktadır. Neden dikiş makineleri ile beraber iğnelerin nasıl yapıldığını, kibritin nasıl imal edildiğini anlatan kitaplarımız

⁸⁴⁹ Necmeddin Sadık, "Kızların Terbiyesi-I", **Genç Yolcular Mecmûası**, S. 1, (1 Kânûn-ı Evvel 1919), s. 9-10.

⁸⁵⁰ Necmeddin Sadık, "Kızların Terbiyesi-II", **Genç Yolcular Mecmûası**, S. 2, (18 Kânûn-ı Evvel 1919), s. 24.

yoktur? Ya da Maârif Nezâreti ortada bu kadar ders kitabı sıkıntısı çekilirken bir yarışma açıp ders kitapları yazdırmamaktadır?⁸⁵¹ Kadınlar söz konusu olduğunda ise süreç ahlak etrafında düşünülmekte, mevcut kitapların ahlak bozucu oldukları belirtilmektedir. Emine Seher Ali konuyu şu şekilde anlatmaktadır. “*O halde kızlarımız ne okuyor? Bir de bunu tedkik edersek teessüfle görüyoruz ki birer sûretle ellerine geçirdikleri muâşaka mektûbları, sevdâ dolapları gibi müfsid-i ahlâk olduğu isimlerinden de anlaşılın kitapları okuyorlar. Hem de gizli gizli. Şüphesiz ki bu hal fenâdır. Fennî, edebî, târihî ve içtimâî ne gibi ufak hikâyeye kitaplarımız vardır? Olanlar açık yazılmış, kızlarımızın tahsilleriyle mütenâsib midir? Bu husûsta aile reis ve reislerinin de kusuru var. Müfid kitaplara verilecek parayı sakındıkları cihetle bu gibi kitaplar yazulamıyor*”⁸⁵² Meşrutiyet idaresinin bu ortamda atması gereken ilk adımlardan birisi içeriği kötü kitapları toplattırmak, daha sonra ise okullara uygun kitaplar yazdırmaktır.⁸⁵³

II. Meşrutiyet yılları sadece milliyetçi bir söylemin geliştiği yılları kapsamamaktadır. Coğrafya eksenli ulus-devlet ruhunda Anadolu elde kalan yegâne kültürel mekân olduğundan Anadolu’cu bir söylem de simgeleriyle birlikte ortaya çıkmıştır. Balkanların elden çıkmasının yarattığı buhran, ister istemez aydınların bakışının Anadolu’ya kaymasına yol açarak Anadolu’yu yılların sararmış sayfalarından kurtarmıştır. Bu çerçevede düşünce ve kadın dergilerinde taşra da özellikle de Anadolu’da kadın eğitimi irdelenmiş, yapılması gerekenler de gündeme taşınmıştır. Sacide’ye göre, Anadolu’da eğitilmiş olduğunu düşündüğümüz kadınların bile seviyeleri bayağı kötüdür. Pek çoğu namaz surelerini okuyabilmeyi yeterli görüp,

⁸⁵¹ Âtiye Şükrân, “Ne İçin Çırpınıyoruz”, s. 1.

⁸⁵² Emine Seher Ali, “Teâvün”, **Kadınlar Dünyâsı**, S.11, (14 Nisân 1329), s. 1.

⁸⁵³ Âtiye Şükrân, “Bende İştirâk Ederim”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 14, (17 Nisân 1329), s. 3.

fazlasını önemsemezken, bir kısmı da anlamakta zorlandıkları efsaneleri, romanları ve hikâyeleri okurlar.⁸⁵⁴

Anadolu ve taşrada kızların on iki yaşından sonra evlilik çağlarının geldiğinin düşünülmesi okullarından alınmalarına yol açmaktadır. Kızlarını bir şekilde okula gönderen aileler ise karşılaştıkları türlü dedikodular nedeniyle bir süre sonra onları okula göndermekten vazgeçerler. İşte bu yapının yarattığı eğitimsizlik onları hayatlarının tümünde kocalarının eline bakmaya mahkûm eder.⁸⁵⁵ Feriha Kamuran Anadolu'nun bu durumunu eğitim bazında İstanbul ile karşılaştırarak şunları söylüyor: *“Evet İstanbul’da tahsîl ve terbiyeyi bir dereceye kadar temîn edecek mektep bulunmamaktadır. Ana sınıfları oluşturmak çok önemli sonuçları yanında getirir. Sanâyi mektepleri talebelerin fikirlerini değiştirebilir. Ve elhaâsıl İstanbul’umuz merkez olmak üzere eğitimin nimetlerinden daha fazla yararlanabilir. Orada yetişecek çocuklar niçin bir İstanbul çocuğu kadar tahsîl görmüş olmasın. Geçenlerde taşraya gidecek bir muallime ile görüştim. Şöyle dedi. Gerçekten de biraz zor olacak ama bunu yapmamamız gereklidir. Çünkü İstanbul azıcıkta olsa ilköğretimden yararlanıyorsa da taşra, Anadolu ise o kadar câhildir.”*⁸⁵⁶

Öğretmenlerin temel sorunlarından birisini gittikleri yerlerin sosyal ve ekonomik şartları hakkında bilgi sahibi olmamalarına bağlayan Atiye Şükran’a göre, Maârif Nezâreti’nin izlediği eğitim politikasının her yere hitap ettiği düşünülmemelidir. Bir öğretmen Anadolu’ya ya da Suriye’ye gittiğinde en basitinden oranın dilinden anlamaması bile iletişimi zorlaştırırken bu öğretmenlerin nasıl ders vereceği sorunsalı

⁸⁵⁴ Sacide, “Terbiye-i Fikrîyye”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 92, (4 Temmuz 1329), s. 1.

⁸⁵⁵ Hatice, “Kızlarımızın Lüzûm-ı Tahsîli”, s. 3.

⁸⁵⁶ Feriha Kamuran, “Kadın İctimâîyyâtı”, s. 1.

temel bir problemdir.⁸⁵⁷ Ancak Anadolu'da ataerkilliğin en üst noktasının yarattığı bir tezatta mevcuttur. Anadolu kadını, erkeği kahve köşelerinde vakit öldürürken tarlayı süren, hayvanlarla uğraşan, dışarı da çalıştıktan sonra ev işlerini yapıp çocuklarla ilgilenen yani karşılıksız bir çalışma hayatına mahkûm olandır.⁸⁵⁸ Fatma Zerrin'e göre, Anadolu ve onun gibi olan taşra bölgeleri gelenekleri koruduklarından İslami değerleri savunmakta, İslam terbiyesini muhafaza edip, ailelerin mutluluklarını korumaktadırlar. İşte bundan dolayı erkeklerin pek çoğu evlenirken cahil taşra kadınlarını rahat edebilmek için şehirli kadınlara tercih etmektedirler.⁸⁵⁹ Anadolu kadınının tarihinden, geleneğinden kaynaklanan bu kötü durum ufak adımlarla da olsa açılan okullar sayesinde kırılmaya çalışılıyordu.⁸⁶⁰

Öğretmenlerin bir kısmının Anadolu'ya yaklaşımı da eleştirilen konulardan birisi olmuştur. Muallimlerden bir kısmının Anadolu'yu vahşi topraklar olarak görüp, orada öğretmenlik yapmak istememeleri yadırganmakta, bu muallimelerin daha çok vilayet ve sancak merkezlerini tercih edip, rahat bir meslek peşinde koştukları belirtilmektedir.⁸⁶¹ Ancak milliyetçiliğin ve vatanseverliğin değer kazandığı bir ortamda, bu kabul edilebilir bir tavır değildir. Çünkü elde kalan son toprak parçalarından birisi olan Anadolu, hudutlardaki düşman taarruzunu durduran bunu yaparken pek çok canlar feda edendir. Bu nedenle bu toprak parçasında yaşayan insanlara ve özellikle de köylülere saygı göstermek, onları aydınlatmaya çalışmak hem devletin hem de eğitilmiş bütün bireylerin görevidir.⁸⁶²

⁸⁵⁷ Âtiye Şükrân, "Ne İçin Çırpınıyoruz", s. 2.

⁸⁵⁸ Selahaddin Asım, "Kadın Gibi", s. 437. Ayrıca, Bkz., Zühre, "Musâhabe-i Nisâiyye", s. 120.

⁸⁵⁹ Fatma Zerrin, "Tahsil-i Nisvân", s. 1456.

⁸⁶⁰ Ziyetullah Nuşirevan, "İçtimâîyyât:...", s. 148.

⁸⁶¹ İbrahim Yaver, "Muallimelerimiz", **Hanımlar Âlemi**, S. 24, (5 Eylül 1334), s. 3.

⁸⁶² **A.g.m.**, s. 4., Hayriyye Âliyye, "Terbiye-i Etfâl ve Hayât-ı Nisvân", s. 542.

4.5. II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın Giyimi Üstüne Yapılan Tartışmalar

Kadın giyimi, tarih boyunca belli ölçütlerle devletlerin ve ataerkil düzenin gücünün ifade edilmesinde kullanılmıştır. Osmanlı Devleti içinde bu durum geçerli olmuş, kadın giyiminin nasıl olması gerektiği özellikle farklılaşma süreçlerinde söz konusu edilmiştir. XIX. yüzyılda hızlanan reform çabaları; genel anlamda giyim, özel anlamda ise kadın giyimi hakkında gelenekçiler ile modernistler arasında, özellikle İttihat ve Terakki dönemi kadın ve düşünce dergilerin de izlenebilen zengin bir tartışma ortamı yaratmıştır.

Bir taraftan Batıcı diğer taraftan İslamcı ve Türkçü dergiler, kadın giyimi hususuna nasıl yaklaşılması gerektiğini anlatan yazılar kaleme almış; özellikle moda, tesettür, peçe, korse ve yüksek ökçe gibi kavramlar etrafında tartışma ortamı oluşmuştur. Yaşanan tartışmanın boyutlarını belirleyen ise geleneksel ve modern değerler arasındaki çatışma olmuştur. Aslında ataerkil yapılar, kadının konumunu kitlelerin gözünde hâkim kılmaya çalışıp, kontrol mekanizmasını koruyarak ya da mekanizmayı değiştirerek kadının görünürlüğünü belli çıkar çevrelerinin eline bırakmıştır. Kadın giyimi üstüne yapılan tartışmada üç odak noktası bulunmaktadır. Bunlardan ilki Batıcılık olup, kadının yaşam şeklindeki değişim ve dönüşümü dış görünüşe yansıtmaya çalışmaktaydı, ikincisi olan İslamcılık ise geleneksel tavrı ile bu değişim ve dönüşüme diğer pek çok konuya göre daha sert karşı çıkışlar göstermekteydi. Türkçülük ise kadın giyimi noktasında milli bir kıyafet oluşturma kaygısıyla kendisini hissettirmekteydi. İşte bu çerçevede yaşanan tartışmalar kadın giyimi sorunsalının büyümesine, hatta günümüze kadar ulaşan bir yapıya bürünmesine yol açmıştır. Aslında dönemin bütüncül fikrinsel kompozisyonunu kadın giyimi

düzleminde tespit edebilmek mümkündür. Önceden de belirttiğimiz üzere modernleşme, yanında zorunlu farklılaşmayı getiren, bu farklılaşma ile kitleleri dönüştürmeye çalışan bunun içinde dış görünüşü araç olarak kullanan bir süreçtir. Osmanlı dinamiklerinin temeli olan İslamiyet ise bu farklılaşmanın özelliğinden ziyade şekilselliğine karşı sert bir tavır almış, giyimden özellikle de kadın giyiminden verilecek tavizleri yenilgiye giden yolun ayak izleri olarak görmüştür. İşte farklılaşma ile şekillsellik arasında sıkışıp kalan kadın giyimi tartışması kadın ve düşünce dergilerinin sıklıkla üstünde durdukları bir konu olmuş; ama ne yapılabileceği hakkında içeriği dolu olmayan bir perspektif yaratmıştır.

4.5.1. Moda Kavramına Yaklaşım

Modernleşme ile beraber Osmanlı gündemine yerleşen moda kavramı, düşünce ve kadın dergilerinde daha çok eleştirel bir çerçevede irdelenmiş, modernleşme karşıtı olmak ya da olmamak arasındaki çizgide özellikle kadın giyimi simgeleştirilerek, bir ifade biçimi halini almıştır.⁸⁶³ Değişen ve dönüşen koşullar içinde beyaz bir sayfa açmak isteyen Batıcılar için yeni aile, yeni kadın, yeni insan çürümüş ve yozlaşmış toplumsal yapıdan temel argümanlarıdır. Batı'yı yani modern olanı gören aydınlar için onun gibi olmak zihinsel olduğu kadar şekilsel bir süreçtir de. Aslında bu şekillsellik bir şeylerin hızla değişmesini isteyen çevreler için kısa zamanda kazanımlar elde edilmesini sağlaması nedeniyle önemsenmemiştir. Sonuç itibari ile giyim her şekilde ideolojilerin ya da dinlerin en kolay kendini ifade biçimi olmuş, devletler de bu süreçte giyimi oldukça önemsemiştir. Elbette ki bu önemseme belli kategorilerin içselleştirilmesi ve kayıtsız-koşulsuz kabul edilmesi üstüne kurgulandıklarından oluşturulmaları ya da kırılmaları zor olmuştur. İşte Osmanlı modernleşme sürecinde

⁸⁶³ Nora Şeni, **a.g.m.**, s. 45

Osmanlı aydınları tam da bu oluşturulma ve kırılma sürecine saplanan bir kadın giyimi tartışmasına maruz kalmış, kadın giyimi üstüne ataerkil yapıların ister modern ister muhafazakâr çevreden olsun, erkek egemenliğini hissettirmeye çalışmalarına yol açmıştır.

Kadın örtünmesi hususunda elde edilecek kazanımlar geçmişin izinin silinip yeni bir başlangıç yaratılmasında en pratik yol olarak görünmekteydi.⁸⁶⁴ Pozitivizmin düşünürlerin zihniyetinde yer edinmesi ile beraber pek çok düşünür geçmiş antropolojik bir bakış açısı ile irdelemeye başlamıştır. Bu durum Osmanlı düşünürlerine de yansımış, Ahmed Edib modanın nasıl ortaya çıktığını anlatırken ilk etapta elbisenin nasıl ortaya çıktığına değinip şunları söylemiştir: *“İlk insanların tüylü vücûdlarına hiçte lüzûmu olmayan elbise bir his-i tezeyyün ile ve hayvân postlarını giymekle başlayıp nihâyet vücûdu tabiiyyetten tesirât-ı hariciyesine karşı muhâfaza etmek zarûretini meydana çıkarmış ondan sonrada elbise hem ihtiyâc hem de tezeyyün nokta-i nazarından kesb-i ehemmiyyet eylemiştir.”*⁸⁶⁵ Batıcıların gözünde işte ufak ufak yerleşen ve sadece kadın giyimini değil toplumsal her türlü dinamiği yeni kavramlar ya da yeni bilimler ile belirleme arzusu, antropoloji bağlamında bile kendisini göstermiştir. Avrupa’da icat edilen elbiselerin bir süre sonra İstanbul’da da giyilmesi, elbiselerin Avrupalı şekle sokulması hatta bunların çarşaf altına gizlenmesi tepkilerin kırılğanlığı paralelinde, değişim ve dönüşümü betimlemiştir.⁸⁶⁶

İttihat ve Terakki döneminde art arda alınan yenilgiler, tasarruf düzlemine uygun doğrudan doğruya modaya saldıran agresif bir söylemin gelişmesine neden olmuştur.

⁸⁶⁴ Aksu Bora, “Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslâm Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri”, **Bilig**, S. 53, (Bahar-2010), s. 55.

⁸⁶⁵ Ahmed Edib, “Fennî Sayfalar: Elbisede Renk İntihâbı”, **Türk Kadını**, S. 1, (23 Mayıs 1334), s. 4.

⁸⁶⁶ Nebile Kamuran, “Kıyâfetimiz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 20, (23 Nisân 1329), s. 3. Moda hakkında Bkz., Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s. 174-178.

Moda üzerine kadın ve düşünce dergilerinde bu agresifliğin izlerini bulabilmek oldukça kolaydır. Devletin iç ve dış sorularıyla boğuştuğu, annelerin ve kadınların top ve tüfek sesleri arasında esir edildiği bir süreçte kadınların üzülme yerine moda peşine düşmesi, genç kızların izleyeceği son yollardan birisi olmalıydı. Çünkü kadınlarımızın modayı takip etmek için aldıkları ithal elbiseler bizlere top ve tüfek olarak geri dönüp, askerlerimizin ölmesine neden olmaktadır.⁸⁶⁷

Moda için gerçekleştirilen israf, düğünlerde gereksiz yere giyilen giysiler düşünüldüğünde de netleşmektedir. Milli servetimizin yeterli olmadığı bir ortamda yapılan israf aslında ağlanacak halimize gülmekten başka bir anlama gelmemektedir.⁸⁶⁸ Birazda Batılılaşmanın etkisi ile olsa gerek moda taşkınlığının ve israfın daha çok aydın genç kızlardan kaynaklandığı da belirtilmektedir. Toplumu cehaletten ve sefaletten uzaklaştıracak olan bu kadınların, düşüncesizlikleri Sıdika Ali Rıza'ya göre bağız çevrelere fırsat vermektedir.⁸⁶⁹

Moda dürtüsünü besleyen süslenmek ise irdelenen bir başka konudur. B. Udviye Sıdki, süslenmeyi çılgın bir acelecilikle tanımlayıp, giyinmek ve süslenmenin kadın namına garip kıyafetlere büründüğünü, kaş yapalım derken göz çıkartıldığını belirterek konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: *“Pek çok defalar öyle kıyâfetlere tesâdüf edilirki: İnsan gayr-i ihtiyâri kendi kendine mırıldanır. Özellikle kadınlarda ferman olan modaseverlik aşırı süslenmeye yönelik bu sürekli yoran hastalık günden güne sertleşmektedir. Kadınlığın güzel giyinimi ile oluşan kıyâfet giyme biçimi bu karnaval kıyâfetlei içinde büsbütün ortadan kalkıyor.”*⁸⁷⁰ Hatta yazar süslenmenin ve modanın

⁸⁶⁷ Hadiye İzzet, “Moda Sevdâsını Bırakalım”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 40, (13 Mayıs 1329), s. 4

⁸⁶⁸ Hacı Fatma, “İslâm Kadınları ve Moda”, **Beyânülhak**, S. 9, (14 Teşrin-i Sani), s. 193.

⁸⁶⁹ Sıdika Ali Rıza, “Ben de Aynı Fikirdeyim”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 24, (27 Nisân 1329), s. 3.

⁸⁷⁰ B. Udviye Sıdki, “Musâhabe: Teşebbüs ve Tezeyyün-i Nisvân”, **Kadınlık**, S. 10, (10 Mayıs 1331), s. 3.

kadın sağlığını tehdit ettiğine değinip Şunları da kaleme almıştır: “*Görülüyor ki giydikleri kıyâfetlerle bir kukla gibi süslü yaşayan gençlerimizde maneviyât, dengeli bir zihniyet, sağlıklı bir beden namına hemen hiçbir Şey kalmamıŐtır. Bugün moda sevgisi ve Őıklık nedeniyle kadınlık bir tür iskeletten ibâret olmuştur. Kadınların sararmasında ve solmasında modanın etkisi olmadığını kim iddiâ edebilir.*⁸⁷¹

Moda ile kapitalizm arasında kurulan ilişkide dikkat çekicidir. Geleneksel ekonominin kırılması Osmanlı aydınlarının yurtdıŐı destekli kapitalizm sürecine karşı hassasiyet geliştirmelerine yol aŐaraknegatif bir bakış açısı yaratmıştır. Modanın servet dıŐmanı olarak tanıtıldığı Osmanlı zihniyetinde, kadınlarımız kendi kumaŐlarını dikerek, modanın maddi zararlarından kurtulabilirlerdi. Ancak fabrikaların buna izin vermedikleri bir gerçektir. Buna göre, moda felaketini yaratan daha fazla para kazanmak isteyen fabrikatörlerden baŐkaları değildir. Bu fabrikatörler ellerinde kalan ürünleri ya da kumaŐları gazete ya da dergi ilanlarından yararlanarak kitlenin tüketebileceği hale getirmektedirler.⁸⁷² Modanın kapitalizm ilişkisi ekonominin iç ve dış piyasa koşullarına göre de Şekillenmektedir. Şöyle ki iç piyasa ürünlerini kendi ülkenizde satarsanız hem üretici hem de tüketici kazanmaktadır. Ancak ürünü dıŐarımdan temin edip iç piyasaya sürdüğünüzde ise üretici dışarıda olduğundan milli sermaye değil dış sermayeler kâr elde etmektedir.⁸⁷³ Fatma Zerrin yüksek ökçeden hareketle konuyu Şu Şekilde özetlemektedir: “*Malûmâtım da bundan ibâret sonra darılmak küsmek yok. Fabrikatörler kadınlar süslenmeye daha çok önem*

⁸⁷¹ **A.g.m.**, s. 3.

⁸⁷² Fatma Zerrin, “Hanımlar Arasında Bir Muhâvere”, **Hanımlar Âlemi**, S. 3, (18 Nisân 1334), s.1., Benzer bir konuya değinen F. Şerafeddin’e göre de moda daha çok Avrupalıların işine yaramakta, biz giyindikçe onlar kazanmakta ve zenginleŐmektedirler. Eğer bu moda sevdasından vazgeçilirse fakirliğimize sebep olan durumlardan birisi de sonlandırılmıŐ olacaktır. F. Şerafeddin, “Modacılık”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 58, (31 Mayıs 1329), s. 4.

⁸⁷³ **A.g.m.**, s. 4.

*verdiklerinden onların üstünden para kazanacaklarından ümitlidirler. Hatırlarsınız fabrikalardan birisi uzun ökçeli bir ayakkabı çıkartıyor ama başlangıçta kimse bu ayakkabıya rağbet etmiyor; ancak sonradan bu ayakkabıyla uzun boylu görüleceksiniz kanâati yayılınca birden ayakkabı moda oluyor ve fiyatı iki misline çıkıyor. Hâlbuki bilseniz bütün vücûdun yükünü parmaklara vermenin oldukça zararı vardır.”*⁸⁷⁴ İşte bu durum dergilerde moda ile sağlık arasındaki ilişkinin de irdelenmesine sebep olmuştur. Osmanlı kadınlarının korse ve yüksek ökçe kullanmaları yüzyıllardır Batılı seyyahların tasvir ettikleri ya da resimlerini işledikleri tombul, gevşek çizgili kadınların Batılı bir görünüme kavuşarak daha dik duruşlu hale gelmelerine yol açmıştır. Ancak yüksek ökçe ya da korse özünde insanı zarif gösterirken sağlık ile oynayan eşyalar dönemin düşünce ve kadın dergilerinden nasiplerini almışlardır.⁸⁷⁵ Sağlığı bozan bu eşyaların güzel olan ama sağlığı bozmayan farklı eşyalarla değiştirilmesi ve ya yenilenmesi bir mecburiyettir.⁸⁷⁶

En muhafazakâr kadınların bile moda için uygun bir çarşaf yapabilmek için haftalarını model kataloglarını inceleyerek zamanlarını boşa harcamaları, moda paralelinde irdelenen noktalardan birisi olmuştur.⁸⁷⁷ Zaman israfının oluşmasında dergilerde yayımlanan fotoğrafların ciddi bir rolü vardır. İlerleyen teknoloji ile birlikte fotoğraf tekniği daha yoğun şekilde dergilerde kendini gösterirken eleştirileri de yanında getirmiştir. Şahver'e göre, dergilerdeki kadın ya da kadın giysisi yapılan fotoğrafların kadınlığın mücadelesine herhangi bir katkısı bulunmamaktadır. Bu

⁸⁷⁴ Fatma Zerrin, “Hanımlar Arasında Bir...”, s. 2.

⁸⁷⁵ Nora Şeni, **a.g.m.**, s. 57.

⁸⁷⁶ Ali Seyfi, “Süs”, **İzdivâç**, S.2, (20 Haziran 1334), s. 21. , Yüksek ökçenin zararlarına değinen bir diğer makale için Bkz., Yeni Mecmua, “Yüksek Ökçe”, **Yeni Mecmûa**, S. 52, (13 Temmuz 1918), s. 504., Korsenin zararlarına değinen bir diğer makale için Bkz. B. Udviye Sıdkı, “Musâhabe: Teşebbüs”, s.3.

⁸⁷⁷ B. Udviye Sıdkı, Musâhabe: Teşebbüs”, s. 4

durumu kadınların birbirlerini aldatma yöntemlerinden birisi olarak tanımlayan yazar, fotoğraflardaki kadınların vücut hatlarına sahip kadın sayısının Osmanlı Devleti'nde oldukça sınırlı olduğunu da hatırlatmaktadır.⁸⁷⁸

Moda karşısında kadınlara önerilen yol ise sadeliktir. Toplumun ve devletin içinde bulunduğu sorunlar ister istemez kadın giyimi ile sadelik arasında püriten bir bağ kurulmasına ve Avrupalı kadınların hiçte öyle şatafatlı giyinmediklerinin hatta İslam kadınlarının geleneksel giyiminin sadeliğine hayran olduklarının savunulmasına yol açmıştır.⁸⁷⁹ Sade giyim sadece Avrupa düzleminde kuvvetlendirilmemiş, ilk Müslüman kadınların giyimlerindeki sadelikte örneklenmiştir.⁸⁸⁰ Elbette ki modanın tamamen kötü olduğu da söylenemezdi. Meliha Cenan, bu noktada kadınların doğaları gereği güzel görünmek istediklerini, bundan haz duyduklarını, erkeklerin bile modayı takip ettikleri bir ortamda kadınların takip etmesinin eleştirilmesini eşitsiz bir durum olarak görmektedir.⁸⁸¹ Moda ile aydın arasında bir bağ bulunduğu görüşü de eleştirilmiştir. Modaya tabi olan bir kadının aydın olduğunu düşünmek, bu kadınları farklı giyimleri nedeniyle, düşünsel anlamda ön plana çıkartmak doğru bir tavır değildir.⁸⁸² Moda düşkünlüğü eleştirilirken İttihat ve Terakki yıllarını farklılaştırabilmek için İstibdat dönemi ötekileştirilmiş, moda düşkünlüğünün esas olarak bu dönemde Kadıköy, Erenköy ve Fenerbahçe gibi yerlerde başladığı fikri ileri sürülmüştür.⁸⁸³

⁸⁷⁸ Şahver, "Birbirimizi Aldatmaktan Tevkî İdelim", **Kadınlık**, S. 11, (17 Mayıs 1330), s. 6-7.

⁸⁷⁹ Nebile Kamuran, "Kıyâfetimiz", s. 3. Sade giyim hakkında duran bir başka yazı için Bkz. Semiha Nihal, "Moda Nedir", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 1, (4 Nisân 1329), s. 3.

⁸⁸⁰ Nesrin Salih, "Türk Kızları", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 52, (25 Mayıs 1329), s. 2.

⁸⁸¹ Meliha Cenan, "Zavallı Kadın", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 90, (2 Temmuz 1329), s. 4.

⁸⁸² B. Udviye Sıdkı, "Musâhabe: Teşebbüs", s. 4.

⁸⁸³ Belkıs Şevket, "Kıyâfet-i Millîyemizi Nasıl Düzeltmeli", **Kadınlar Dünyâsı** S. 52, (25 Mayıs 1329), s. 4.

Milliyetçiliğin etkisi altında özellikle 1913'ten itibaren kadın giyiminin tek tipleştirilmesi, milli bir kadın kıyafeti yaratılması moda söyleminin içine yerleşmeye başlamıştır. Milli kıyafeti yaratırken merkezileştirilenler ise sadelik ve tasarruftur. Buna göre, vatansever kadın yerli kumaştan kesilerek yerli terziler tarafından üretilen yerli bir mağazada satılan sade bir kıyafet giymeliydi.⁸⁸⁴ Avrupalı kadınları taklit ederek yüzümüzü boyamamız, dar etekler içinde yürümemiz ya da şalvar giymemiz değildir problem, bu noktada önemli olan kadın giyinişindeki çeşitliliği milli olan sade bir kıyafete dönüştürebilmektir.⁸⁸⁵ Bu milli kıyafetin oluşturulması ebetteki öyle plansız bir şekilde olacak bir şey değildir. En başta tarihçilerin geçmişte kullandığımız kıyafetlerin tespitini yapması, bu kıyafetler hakkında eserler hazırlaması gereklidir. İkinci olarak ise modadan, kadın giyiminden anlayan hanımlara tarihçilerin verileri etrafında yeni kadın kıyafetleri yaptırılmalı, bu kıyafetler fiziği düzgün hanımlara giydirilerek çeşitli yerlerde sergilenmelidir. Son olarak ise bu elbiselerin çizilen resimleri gazetelere ve dergilere verilerek geniş kitlelere tanıtılmalı, terzilerin bu kıyafetleri yapması için ihtiyaç duyacakları ortam hazırlanmalıdır.⁸⁸⁶ Belkıs Şevket, milli bir kıyafet oluşturulması meselesini Amerika'dan örnekleyip, bu ülkede kadınların sokakta gezerken ne çeşit giysiler giyeceğini elbise ve çoraba kadar belirleyen kanunların yapıldığını, İstanbul için buna benzer bir kanun yapılmazsa milli bir kıyafetin mümkün olamayacağını belirtmektedir.⁸⁸⁷ Tabii milli bir kıyafet oluşturulurken tesettür kuralının göz ardı edilmesi mümkün değildir. Dergilerde görülen Avrupai kıyafetler yerine bugünün kıyafetlerini tesettürü merkeze alarak

⁸⁸⁴ Nicole Van Os, "Milli Kıyafet...", s. 141.

⁸⁸⁵ Nebile Kamuran, "Kıyâfetimiz", s. 3., Hikmet Hafizi, "Bizde Modacılık", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 25, (28 Nisân 1329), s. 4.

⁸⁸⁶ C.H. "Milli Moda", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 26, (29 Nisân 1329), s. 4.

⁸⁸⁷ Belkıs Şevket, "Kıyâfet-i Milliyemizi...", s. 4.

dönüştürmek, mesela çarşaf yerine bir başörtüsü ile serbestce gezebilmek daha uygun olacaktır.⁸⁸⁸

4.5.2. Tesettür ve Peçe Hakkındaki Değerlendirmeler

Kadın giyiminin esas tartışması tesettür ve peçe üstünde yaşanmış, dönemin düşünce ve kadın dergilerine de bu durum yansımıştır. Bir örtünme kuralı olarak tesettür sadece aile içinde kocanın baskısı ile şekillenen bir denetim değil, devlet tarafından da beklenen kontrol mekanizmalarını da içinde barındırmaktaydı. Yani ortada cinselliğin denetlenmesi ya da mahremiyetin korunmasından ziyade toplumsal yaşamın ataerkil kalıpların dışına çıkartılmaması kaygısı vardır.⁸⁸⁹ Kadın giyiminde yaşanan dönüşümde, erkeklerin modernleşmenin etkisiyle kadınlarının şık görünmelerini istemelerinin payı bulunmaktadır.⁸⁹⁰ Avrupalı kadınlar ile karşılaştırıldığında Müslüman kadınlar modern erkek tipinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek gibi gözükmemekteydi. Bu erkeklerin istediği ise kadınlarının ataerkil kalıpların dışına pek çıkmadan kendi istedikleri şekle girmeleriydi. Bu nedenle değişim ve dönüşümün her alanda kendisini hissettirdiği Osmanlı toplumunda erkekler dış görünüme sadece içeri de değil dışarıda da önem vermeye başlamış, yanlarında dolaştırdıkları eşlerinin dikkat çekmesini arzulamışlardır.⁸⁹¹

Kadınlar erkeklerin karşısında zihnen ve ahlaken olduğu kadar cismen de gelişkin ve güzel olmalıdır diyen Mehmed Arif, tuvaletin kadınlar için bir hak ve zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Çirkin ya da güzel bütün kadınlar özünde göze hoş, zarif bir giyinişe sahip olarak erkeklerini etkilemelidir. Yaşlanan kadınlar bile sade ve

⁸⁸⁸ H.C., “Kısm-ı İctimâî: Serbestiye-i Nisvân”, **Kadınlık**, S. 8, (26 Nisân 1330), s. 2.

⁸⁸⁹ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın**, s. 174.

⁸⁹⁰ Şelâle, “Tesettür-i Nisvân”, **Şelâle**, S. 40, (9 Teşrîn-i Sâni 1913), s. 4-5.

⁸⁹¹ Zeliha Osman, “Türk Kadınları”, **Kadınlar Dünyası**, S. 53, (26 Mayıs 1329), s. 3.

zarif olan tuvaletleri ile yaşlılığın etkilerini en az indirgemeli, hatta kadınlar gençliklerinden itibaren vücutlarının zarafetini sağlayıp bunu korumalıdır.⁸⁹² Elbette ki tuvaletin koşuldan koşula değiştiği de unutmamalıdır: *“Bununla beraber her kadının tuvalet zamân ve mekân ile de mukayyedir. Meselâ tarımla zengin olmuş bir köylünün zevcesine hiçbir zaman zengin bir şehirlinin tuvaleti yakışmaz. Bir köylü zengin kadının kendine yakışacak yakıştırılacak ayrı ve husûsi bir tuvalet vardır ve olmalıdır. Kezâlik ev içinde bulunduğu zamân yapılacak tuvalet ile sokak tuvaleti hiçbir zaman bir birine müşâbe olmaz. Bunlar başka başkadır ve öyle olmalıdır. Ev tuvaletinde biraz efrâda varılabilir ise de sokak için kâtiyen böyle olmaz ve olmamalıdır. Sokak tuvaleti için pek çok noktaların nazar-ı dikkate alınması lazım gelir.”*⁸⁹³ Her ne kadar tuvaletten bahsedilse de tartışmanın çıkış noktası hiç şüphesiz ki yeni bir giysinin yaygınlaştırılmasından ziyade eski giyim tarzının nasıl farklılaştırılacağıdır. Elbette ki bu sürecin bir de kadın boyutu vardır. Her ne kadar erkekler tesettür meselesine daha yoğun bir şekilde karşı çıkıyorlarmış gibi görünseler de aslında kadınların karşı çıkışları hayatın yeni dinamiklerine atılan, yeni kadının sınırlı da olsa göz dolduran çabalarını içinde barındırır. Batıcı kadınlar her alanda olduğu gibi giyimde de erkeklerden geri kalmak istemediklerinden modern bir görünümü arzularken ataerkil kadınlar, erkeklerin işlerine kadınların karışmasını kıyamet alameti olarak nitelemektedirler.⁸⁹⁴

II. Meşrutiyet döneminin ilerleme ülküsü dış görünüşü hızla farklılaştırması nedeniyle, kadın giyiminini modernleşmenin hareketlendirici unsurlarından birisi olarak tanımlayıp, tesettür ile ilerleme arzusu arasında bağlantı kuran Batıcıların

⁸⁹² Mehmed Arif, “Tuvalet Yâhût Kadınların Tuvaleti Hakkında Umûmî Mütâlâat”, **Türk Kadını**, S. 7, (15 Ağustos 1334), s. 110.

⁸⁹³ **A.g.m.**, s. 111.

⁸⁹⁴ Ebulsüreyya Sami, “Kısm-ı İçtimâî: Bizde Kadın Zihniyeti”, **Kadınlık**, S. 1, (8 Mart 1330), s. 4.

tesettürün gereksizliğini savunmalarına yol açmıştır. Kadınların sadece gözlerinin gözüktüğü erkekler konuşurken başlarını dönüp ses çıkartmadıkları, çocuk doğurmak ve yemek pişirmek ile görevlendirildiği bir ortamda ilerlemeyi beklemek mümkün değildir.⁸⁹⁵ Mükerrerrem Belkıs'a göre, gelişmek isteyen Osmanlı toplumunda tesettür nedeniyle kadınlar daha çok bir gulyabaniye benzemekte, peçe nedeniyle ahlaklılık ve ahlaksızlık şablonları arasına sıkışıp kalmaktadır. Kadınları gulyabani görünümünden kurtarmak için acil bir şekilde yenileşmek ve yenileşmek yolunda atılan adımlara da muhalefet etmemek gereklidir. Çünkü eninde sonunda yenilikçiler, muhafazakârları yenilgiye uğratacaklardır.⁸⁹⁶

Batıcıların, tesettürün işlevsizliğini savunurken kullandıkları argümanlardan bir değeri ise tesettürün bölgeden bölgeye, kadından kadına değişmesi, İslamiyet'in özellikle yüzün örtünmesi üstüne bir zorlayıcılığı yokken geleneklerin kadını bir bez parçasının arkasına hapsedmesi olmuştur. Kadınların doğaları gereği elbise zevkleri en başta kadından kadına değişmektedir. Tene, saçlara, gözlerin rengine göre kadınlar giysilerini farklılaştırmakta, güzel görünebilmek için çeşitli renk ve biçimdeki elbiseler diktirmekte ya da satın almaktadırlar.⁸⁹⁷

Osmanlı Devleti'nde tesettür ya da peçe giyimi konusunda bir birliğin olmaması sıklıkla üstünde durulan konulardan birisidir. İstanbul'da, Anadolu'da, Arabistan'da hep farklı farklı giyim tarzları, bölgelerin geleneklerine göre var olmuştur.⁸⁹⁸ Mesela

⁸⁹⁵ Saniha, "Kıyâfet-i Nisvânın Hayât-ı Faâlaneye Tesîri", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 65, (7 Haziran 1329), s. 3.

⁸⁹⁶ Mükerrerrem Belkıs, "Kıyâfet-i Hariciye-i Nisvân", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 70, (12 Haziran 1329), s. 1.

⁸⁹⁷ Ahmed Edib, "Fenni Sayfalar:...", s. 5.

⁸⁹⁸ F.Şerafeddin, "Modacılık", s. 4., Âliye, "Kıyâfet-i Nisvân Hakkında", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 60, (2 Haziran 1329), s. 2. Ebuzziya'da benzer örnekler vermektedir. Saraybosna'da kadınlar genellikle açık gezerken, küpelerini takarken Konya'da kadınlar burka ya da şelleme denilen yünden yapılmış başörtüsü ile gezerler. Ebuzziya, "Tesettür Meselesi", **Mecmûa-i Ebuzziya**, S.112, (14 Ramazan

Trabzon ile Bursa arasında gösterilen farklılık bu noktada dikkat çekicidir. Trabzon’da giyilen çarşaf o kadar kapalıdır ki ancak gözler seçilebilmektedir. Bursa’da ise çarşaf daha derli toplu, daha pratik olup, kadınlar yüzlerini açarak erkeklerin yanında dolaşabilmektedirler. İstanbul’da da benzer bir durum vardır. Nişantaşı’nda daha rahat hareket eden kadınlar, Fatih’te yerlerini muhafazakâr kadınlara bırakmaktadırlar.⁸⁹⁹ Ebuziyya ise Meşrutiyet ile beraber çarşafın hemen hemen Avrupa kadınların mantolarına karşılık geldiğini, ona benzediğini belirtip, peçelerinde bu çerçevede daha yumuşak bir hal aldığını, siyah kalın peçelerin saçı, omuzları ve boynu kapattığını, yumuşamanın ise özellikle yüzde yaşandığını anlatmaktadır.⁹⁰⁰ Mehmed Ferid Vecdi, farklı yerlerdeki örtünme biçimini Mısır’dan hareketle köylü ile bedevi kadını karşılaştırarak anlatıp, bu durumun altında yatan toplumsal, iktisadi ve psikolojik etkenlere değinmektedir.⁹⁰¹

Türkçülüğün görünür hale gelmesiyle beraber Orta Asya’da ve Kafkasya’da bulunan toplumların kadınlarının giyimi de konu edinmeye başlamıştır. Mesela Gazi Kumuk Müslüman kadınları en az Arap ya da Türk kadınları kadar İslamiyet’i tanımaktadır; ama evlerinde ve dışarıda yüzlerini peçe ile örtme gereği hissetmemektedirler.⁹⁰² Ebuziyya zamansal açıdan da tesettürü irdeleyip kadın giyimindeki değişimi şu şekilde anlatmaktadır: *“İstanbul ahâlisinden bugün kırk yaşında bulunan bir adam, nisvân-ı memleketin otuz sene zarfında emr-i tesettürce terk ve ittihâz ettiği usûlu pekala idrâk etmiştir. Bundan otuz sene mukaddem nisvân-ı*

1329), s. 1077-1078. Osmanlı Devleti’nde giyilen kıyâfetlerin çeşitliliği için Bkz., Nicole Van Os, “Milli Kıyâfet...”, s. 136-137.

⁸⁹⁹ Saniha, “Kıyâfet-i Nisvânın Hayât...”, s. 3.

⁹⁰⁰ Ebuziyya, “Tesettür Meselesi”, s. 1075.

⁹⁰¹ Mehmed Ferid Vecdi, “Tesettür Kadınların Nişâne-i Esâreti midir, Yoksa Zamân-ı Hürriyeti midir?-II”, **Sırât-ı Müstakîm**, S. 12, (30 Teşrîn-i Evvel 1324), s. 186.

⁹⁰² Halim Sabit, “Altaylara Doğru”, **Türk Yurdu**, C. III, S. 31, (10 Kânûn-ı Sâni 1328), s.125..

islâm umûmen yaşmak tutunur, ferâce giyinirdi. Bundan yirmi sene mukaddemine kadar bu vâsıta-i tesettür yarı yarıya çarşaf ve feraceye inhisâr etmişti. Şimdi ise umum-ı nisvân-ı islâm çarşaf giymekte ve peçe tutunmaktadır."⁹⁰³ Her tesettür giyinen ya da peçe takan kadının hakkıyla, bu gelenekleri yerine getirdiklerini söyleyebilmekte mümkün değildir. Kadınların yüzlerini kapatıp, ellerini ve gerdanlarını açığa çıkartmaları ya da siyah peçenin aralıklarından kâkül denilen sarı yahut kumral saç tellerini göstermeleri ya da çarşafın iki yakasıyla biraz kısa bırakılan peçenin kesiştiği noktalardan kötü bakışlara fırsat sağlayıp erkekleri cezbetmeye çalışmaları bu iki giysinin mukaddesliğine zarar veren durumlardır.⁹⁰⁴

Aslında kadınların ilk etapta dışarıda peçeleri çıkartarak gezinebilmeyi kendilerine amaç edinmiş olduklarını söyleyebiliriz. Özellikle İstanbul örneğinden hareketle kadınların yüzlerinin açık olması ile kapalı olması arasındaki fark gayrimüslim kadınlarla özdeşleştirilerek anlatılmıştır. Belkıs Şevket'e göre, Boğaziçi'nde gayrimüslim pek çok kadın yüzleri açık dolaşmakta, yüzü kapalı Müslüman kadınlar ise özellikle erkeklerin merakını uyandırmaktadır. Ona göre, sokakta yüzünüz ne kadar kapalı dolaşırsanız dolaşın alışveriş yapmak için bir mağazaya girdiğinizde bir şekilde yüzünüzü açmak zorundasınız. İşte toplumsallaşmanın sağlanabilmesi için tesettür kaldırılmasa da en azından peçenin kaldırılması bir gerekliliktir.⁹⁰⁵

Belkıs Şevket'in peçe hakkındaki bu görüşü hemen tepki ile karşılanmış, kendisinin tesettüre karşı olduğu iddia edildiği gibi kadınların erkekleri cezbetmemek

⁹⁰³ Ebuziyya, "Tesettür Meselesi", s. 1077.

⁹⁰⁴ Mustafa Sabri, "Din -ü İslâma Hedef-i Münâkaşa Olan Mesâilden: Tesettür-II", **Beyânülhak**, S. 112, (9 Mayıs 1327), s. 2040.

⁹⁰⁵ Belkıs Şevket, "Tesettür ve Peçe", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 72, (14 Haziran 1329), s. 4.

için tesettür ve peçe takmaya mecbur oldukları hatırlatılmıştır.⁹⁰⁶ Belkıs Şevket ise söylenenler çerçevesinde yeni bir makale daha kaleme almış, bu makalesinde tesettüre değil, peçeye karşı olduğunu İslamiyet'in yüzü kapatmayı emretmediğini çeşitli bölgelerde uygulanan çeşitli geleneklerin peçeyi var ettiğini belirtmiştir.⁹⁰⁷

Tesettürü savunurken sık sık gündeme getirilen namus meselesine, içinde barındırdığı çelişkiler doğrultusunda karşı çıkmıştır. Namuslu olmanın giyime indirgenmesi tesettüre uyulmadığı ve peçe takılmadığı için namusun elden gittiğinin düşünülmesi, gayrimüslim kadınların varlığı düşünüldüğünde bir paradoks haline gelmekteydi. Sonuç itibari ile gayrimüslim kadınların pek çoğu tesettür ya da peçe kullanmamaktadır; ama içlerinde pek çok namuslu kadın bulunmaktadır. İşte bu namus söyleminden hareketle, eğitime öncelik verilmesi tesettür ve peçe tartışmalarını yapmaktan daha ahlaklı görülmüştür.⁹⁰⁸

Batıcı yazarların tesettür çerçevesinde gündeme taşıdıkları hususlardan bir tanesi ise binlerce yıllık koşulların şekillendirdiği geleneklerin bugüne biçim vermesinin mantıksızlığıdır. Bu çerçevede tesettür dini bir konu olmaktan ziyade tarihsel ve toplumsal bir konudur.⁹⁰⁹ *Kadınlığa Doğru'nun* yazarlarından Feriha Kamuran'ın tesettür meselesine yaklaşımı ise içinde feminist öğeleri barındırmaktadır. Kadın giyimi tartışmasının kadınlara ait olduğunu belirten Feriha Kamuran, erkeklerin bu tartışmaya karışmalarını doğru bulmayıp kadınların kendi haklarını kendilerinin savunabileceğini iddia ederek şunları söylemektedir: “*Birde İslâm kadınlarının henüz hal edememiş âdeta herkese birer yaz boz olan tesettür meselesi vardır. Şayan-ı*

⁹⁰⁶ Mehpare Osman, “Bizde Tesettür-ü Nisvân, **Kadınlar Dünyâsı**”, S. 74, (16 Haziran 1329), s. 4.

⁹⁰⁷ Belkıs Şevket, “Tesettür ve Peçe Son Söz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 79, (21 Haziran 1329), s. 4.

⁹⁰⁸ Safiye Beran, “Acayip Ananât”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 81, (23 Haziran 1329), s. 1-2.

⁹⁰⁹ Rıza Tefvik, “Musâhabe-i İctihâd, Musâhâbemizde Sü-i Tefehhüme Meydân Vermeyelim, **İctihâd**, S. 96, (6 Mayıs 1330), s. 2146-2147.

takdirdirki bu mesele en çok erkeklerimiz tarafından mevzu-u bâhis edilmiş bir iki tane hararetili müdâfaadan sonra bir yüz safhası üzerine resmedilen eşkâl-i ihmâl karşısında harab olub gitmiştir. Düşünecek olursak bu husûsta gerek müdâfaa ve gerek tenkîd şimdi erkeklere tevcîh eden bir mesele değildir. Zirâ bugün kadınlar kendi menfaat ve istifâde-i hayâtiyelerini idrâk edemeyecek kadar zavallı değildirler. Onlar kendilerinin hayâtla alâkadar olan mesele-i tesettürü kendi beynlerinde hal edecek ve netice-i hallerini erkeklerin peş-i tedkikâtine vaz ideceklerdir.”⁹¹⁰

Batıcı yazarlar tesettürü özellikle evlilik aşamasının engellerinden birisi olarak görüp, tesettür olmadan evliliğin gerçekleşebilmesinin üstünde de durmuşlardır. Ülke topraklarının pek çok yerinde tesettür meselesi belli bir olgunluk ve bütünlüğe ulaşmamışken tesettürü evliliğin önüne çıkartılması doğru bir tavır değildir.⁹¹¹ Kadın giyimine şekil vermeye çalışan bir başka unsur ise kitle psikolojisidir. Batıcıların özellikle bu kitle psikolojisine savaş açtıklarını söyleyebilmek mümkündür. İstanbul’un pek çok yerinde kadınlar kocaları ya da erkek kardeşleriyle gezseler de çevrede toplanmış gurupların saldırılarına maruz kalmaktan kurtulamamaktadırlar. Durum o kadar ciddi boyutadır ki bu gruplaşmalara kadın olarak tepki göstererek hakkınızı savunmanız bile suç olmaktadır. Polisler bile bunlara karşı önlem alamazken ataerkil örüntülerle çevrelenmiş kadınların kendilerini savunmalarını beklemekte pek mümkün değildir.⁹¹² Tesettür meselesine en sert yaklaşan yazılardan birisi *Mehtab* adlı yazara aittir. Doğu ile Batı arasındaki uygarlık farklılığında Batılıların gelişmişliğinin göz ardı edilip, gereksizleştirilmeye çalışılması bu yazara göre, kabul edilebilir bir

⁹¹⁰ Feriha Kamuran, “Muâdele-i İçtimâîyye”, **Kadınlaşma Doğru**, S. 7, (3 Temmuz 1330), s. 2.

⁹¹¹ Hayriyye Fitnat, “Bizde İzdivâç”, **Kadınlık**, S. 5, (3 Nisân 1330), s.4.

⁹¹² Nesrin Salih, “Türk Kızları”, s. 3, Benzer bir durumu Mısır’dan kalkarak Mehmed Ferid Vecdi’de anlatmaktadır. Yaşam koşullarının gittikçe zorlaştığı bir ortamda, erkeklerin belli bölgelerde toplanıp, ahlaksızlığı yanlarında getirmeleri kadın örtünmesinin önemini aşikâr kılmaktadır. Bkz. Mehmed Ferid Vecdi, “Tesettür Kalkar mı?”, **Sırât-ı Müstakîm**, S. 15, (20 Teşrîn-i Sâni 1324), s. 235.

durum değildir. “*Medeniyet-i hayvâniye ile mütemeddine etmiş Avrupa hayvânı, Müslümanlar insânı Kuzum hoca efendi. O beyâz sarığın ipliğini yağın tülbendini dokuyan o Avrupa medeniyet-i hayvâniyesidir. O olmasa çuvaldızı kullanmaya mecbûr olursun. Belki elindeki kelâm her halde üzerine dalalet döktüğünü kâğıt-ı medeniyet-i hayvâniye dediğin Avrupa medeniyetinin sayesinde vücûd bulmuştur. Örtünmeden murâd validemizi hemşiremizi kızımızı zevcemizi bir çuvala koyub ağzını bağlamak ve onları hayvânlaştırma hiç değildir.*”⁹¹³ Selahiddin Asım’da tesettür meselesine oldukça sert yaklaşmış, kadınların özgürleşmesi için tesettürün kaldırılmasından başka bir yol görmemiştir. Kadının cinsel bir obje olarak tanımlanmasının tesettürü yarattığını belirten yazar uygarlaşma ile tesettür arasında bağlantı kurup sosyalizasyonun önemine işaret etmiştir.⁹¹⁴

Kılıçzâde Hakkı’nın *Tamamen Hal Olunmadıkça Bitmeyecek Bir Mesele* başlığı ile *İştihâd*’da kaleme aldığı yazısı da tesettür karşıtlığının göze çarpan makalelerinden birisidir. Kılıçzâde Hakkı tesettürün kaldırılmasıyla kızların rahat rahat eğitim görebileceklerini, toplumsal hayata daha rahat dâhil olabileceklerini, herkesin seçtiği kadınlar ile evlenip, tam anlamda bir aile oluşturabileceklerini, ahlakın artacağını, savaş sırasında kadınların erkeklerin işlerini devralabileceğini, kadınların girdiği ortamda erkeklerin gerginliğinin azalacağını belirtmektedir.⁹¹⁵ Sabiha Zekeriya’nın *Türk Kadınlığının Terakkisi* başlığı ile 6 Mart 1919’da kaleme aldığı yazısı, İttihat ve

⁹¹³ Mehtab, “Tesettür Meselesi”, *İştihâd*, S. 29, (10 Ağustos 1327), s. 810. Şebtâb dergisinde çıkan Tesettür Meselesi adlı makale sert içerikli bir başka makaledir. “*Aynı zamanda aynı karin ne garip şey İslâmiyet kadınlarımızın çarşaflarının içinde vahşi bir köşe midir ki çarşaf açılır açılmaz hemen sir sir diyen uçarak diyecek gelir. Kazım Efendi Müslümanlık ne çarşaf içindedir ne serpûş altındadır. Müslümanlık amal ve başka hiçbir şeyde değildir. Hatta kalpte olan Müslümanlık bile muhtâç -ı isbât muhtâç-i delâildir. Zavallı adam sen zanneder misinki Müslümanlık bizlere çoktan veda edememiştir. Müslümanlığın bizlere çoktan veda etmiş olduğuna facia-i delil mehasindir. O yazıları bu memlekette dinleyen pek çoktur.*” Şebtâb, “Tesettür Meselesi”, *Şebtâb*, S. 4, (19 Şubat 1329), s. 29.

⁹¹⁴ Selahiddin Asım, “Tesettür ve Mâhiyyeti”, *İştihâd*, S. 100, (3 Nisân 1330), s. 2255-2256.

⁹¹⁵ Kılıçzade Hakkı, “Tamamen Hal Olunmadıkça Bitmeyecek Bir Mesele”, *İştihâd*, S. 92-93, s. 2067.

Terakki döneminde tesettür meselesinin aldığı şekli anlatması açısından önemlidir. Kadınların giyiniş tarzında büyük değişikliklerin yaşandığını belirten yazara göre, tesettür taraftarlarının kadın giyinişindeki yenilikleri durdurmasının artık bir yolu bulunmamaktadır. Çünkü gelişen hayat ve değişen fikirler karşısında tesettür bir din meselesi olmaktan ziyade bir sanat meselesi haline gelmiş, hükümetin bu duruma tepki göstermesinin zamanı geçmiştir.⁹¹⁶

İslamcı çevrelerin tesettür ve peçe hakkında benzer fikirlere sahip oldukları söylenemez. Kıyafetleri ve davranışları ile ataerkil düzenin dinamiklerini ve kontrol hiyerarşisini törpülemeye çalışan yeni kadın tipi, gelenekçi çevrelere moda üstündeki kontrolleri kaybettikleri gibi, ahlaki kontrolleri de kaybettiklerini göstererek serbestleşmenin ve utancın simgeleri haline gelmekteydiler.⁹¹⁷ Bu yüzden dönemin İslamcı düşüncesi tesettür ve peçeye karşı çıkan her türlü söyleme sert bir muhalefet ile karşılık vermiştir. Muhafazakârlara göre, ülkede yeni fabrikalar kurulsa da, yeni kurumlar oluşturulsa da İslamiyet'in tesettür ve kadının toplumsal yaşama katılımı hakkındaki fikirleri binlerce yıllık tarihsel değerler olduklarından değişmezdi.⁹¹⁸ Barones Fon Ruzen adlı bayanın, İslamiyet paralelinde belirttiği görüşleri kadın giyimi üstüne Osmanlı Devleti'nde yapılan tartışmaların konumunu netleştirmektedir. Ruzen'in şu sözleri İslamiyet'i iyi yönleri ile irdeleyip Hıristiyanlık ile karşılaştırıyor; bir taraftan da Batıcıların arzuladıklarına göz kırpyordu: *“Mülkümü ve büyük bir fabrikada hissemi bizzat idâre edegeldiğim halde, şimdi yüzüme yaşmak veya perde çekmek ve işlerimi başka ellere teslim etmek bana güç gelecek. Resmen İslâmiyeti*

⁹¹⁶ Sabiha Zekeriya, “Türk Kadınlığının Terakkîsi”, **Büyük Mecmûa**, S. 1, (6 Mart 1919), s. 12.

⁹¹⁷ Palmira Brummett, **a.g.e.**, s. 419. Ayrıca bu simgeleşme için Bkz., Nicole Van Os, “Milli Kıyâfet: ...”, s. 139-140.

⁹¹⁸ M. Safvet, “Şark ve Garp Kadınları”, **Beyânülhak**, S. 74, (9 Ağustos 1326), s. 1440.

kabulden beni durduran bu maddedir. Bu hali rûhum ve ahvâl-I iktisâdiyyem kabul edemiyor. Kalben kabul ettiğim dîn-i mübîn, fitrî, âdil ve en mantikî bir din olduğu halde bu derdime dermân vardır ümidindeyim. Çünkü Hristiyanlığımı resmen muhâfaza ettiğim halde hürriyetim, iffetim kendi elimde, İslâm'ı resmen kabul ettiğim halde hukûk-ı hürriyetim tenâkus edeceğine aklım kâil, vicdânım razı olamıyor.”⁹¹⁹

İslami kaideler gereği bu kadının tesettür olmaksızın Müslüman olmaya çalışması mümkün değildir. Çünkü İslam kadınları için farz kılınan tesettüre riayet etmemek dinden çıkartılmaya kadar varabilirdi.⁹²⁰

Barones Fon Ruzen tartışmasına benzer bir tartışmayı Mustafa Sabri de gündeme taşımıştır. Japonya’da oluşturulan bir kurulun Japonların hangi dine daha uygun olduklarını araştıran bir kurum, İslamiyet’i seçtiğini ama tek bir noktada kafalarının karıştığını aktaran Mustafa Sabri, bu noktanın da tesettür ve peçe meselesi olduğunu belirtmiştir. Japonları İslamiyet’e kazandırmak için tesettürden taviz verilip verilmeyeceği bu sayede tartışılan konulardan birisi haline gelmiştir. Tesettür hakkında Japonlara gösterilecek ayrımcılık sonradan başka Müslüman olmak isteyen çevrelere de gösterilirse, İslamiyet hakkında çelişkili bir durum olabilirdi. İslamiyet’i kabul edecek milletler ya da kişiler bu nedenle içlerinde var olan gerçek bir arzuyla hareket etmeli tesettürün temel kaynağının Kuran olduğunu unutmamalıdır.⁹²¹ Kuran’da geçen Nur suresi gereğince kadınlar kocası ve yakın akrabaları haricinde

⁹¹⁹ Ebuziyya, “Tesettür Meselesi”, s. 1074-1075.

⁹²⁰ Mustafa Sabri, Din -ü İslâma Hedef-i Münâkaşa Olan Mesâilden: Tesettür-III, **Beyânülhak**, S.113, (16 Mayıs 1327), s. 2055.

⁹²¹ **A.g.m.**, s. 2054.

başörtüsünü omuzları üzerine çekerek saçlarıyla kulağı arkasını, ensesini ve göğsünü göstermemelidir.⁹²²

İslamcı çevrelerde Tesettür tartışmasını hak, hukuk kavramları etrafında sürdürmüş, bir nevi Batı'nın kavramsal mücadelesini İslamiyet'e uydurarak kadın haklarının kökeni geleneklerde aramışlardır. Ama bu hak mücadelesinde dikkat çekici olan husus, Batılı değerlere karşı verilen mücadele ve ötekileştirmedir. Mehmed Ferid Vecdi'nin tesettür konusunu anlatırken Avrupa'da yayınlanmış kitapları konu edinip, Batı tarihinde ve İslam tarihinde kadın giyimini anlatması değindiğimiz noktayı billurlaştırmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun ataerkil yapısı özellikle İslamcı çevrelerin dikkatini çekmiş, Roma'nın yükselişi ile yıkılışı arasında tesettürden kaynaklanan bir benzetme yapılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun yükselişte olduğu yıllar toplumsal yaşamın en küçük noktasından en büyük noktasına kadar kadınların örtüdüğü, Roma aile yapısının ahlaksız tesirlerden uzak durduğu yıllardır. Romalılar bu sayede geniş coğrafyaları hâkimiyeti altına alırken kadınların siyasete ve toplumsal yaşama yüzlerini açarak dâhil olmaları yanında ahlaki bozulmayı getirip devletin temelini sarsılmasına neden olmuştur.⁹²³ Tabii kadının konumundaki bu farklılaşma yanında ataerkil tepkiyi getirip, kadın ile yıkılış arasında bir özdeşleştirme yapılmasına, bu seferde kadınların haklarının çoğunluğunun ellerinden alınıp çok daha kötü koşullara esir edilmelerine yol açmıştır. Mehmed Ferid Vecdi'ye göre, süreç öyle bir hale geldi ki kadının et yemesi, gülmesi, konuşması yasaklandı, hatta bir dönem

⁹²² Ebuziyya, "Tesettür Meselesi", s. 1076. Emine Seher Ali'ye göre, tesettür meselesini tartışmak tamamen gereksizdir; çünkü en başta ortada tesettürü emreden bir din vardır ki bütün Müslümanlar bu dine riayet etmek zorundadırlar. Bkz. Emine Seher Ali, "Tesettür Meselesi", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 39, (12 Mayıs 1329), s.1-2.

⁹²³ Mehmed Ferid Vecdi, "Tesettür Kadınların Nişâne-i Esâreti midir Yoksa Zamân-ı Hürriyeti midir?-I", **Sırât-ı Müstakîm**, S.11, (23 Teşrin-i Evvel 1324), s. 174.

kadının ruhunun olup olmadığı üstüne tartışmalar ortaya çıktı.⁹²⁴ İşte Müslüman kadınları önce Romalı sonra ise Avrupalı kadınların karşılaştıkları olumsuz koşullardan kurtaran tesettür olmuştur. İslamiyet'in kadınlar için hazırladığı ortamda erkeklerin, kadınları baştan sona köle haline getirecek bir hayat içinde yaşatması mümkün değildir.⁹²⁵ Elbette sürecin Arap ve İran boyutlarını da gözden kaçırmamak gereklidir. İttihat ve Terakki döneminin Arap öncelikli bakış açısı etkisiyle tesettürün Araplardan ziyade Farslılar tarafından yaratıldığı, Arap coğrafyasında kadınların öyle sert örtünme kurallarına tabi olmadıklarına serbestçe ticaret yapabildiklerine dikkat çekilmiştir.⁹²⁶

Genel olarak İslamcı dergilerde tesettürün kadınlara verilmiş bir hak olduğu üstünde durulmuştur. Kadınları haklarından mahrum etmek, onları gündelik yaşamın çeşitli esaretleri ile karşı karşıya bırakmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Bu çerçevede aslında Garp ile Şark arasındaki farklılıkları merkeze alarak hareket etmek Şark'ın Garplılaşamayacağını, Garb'ın ise Şarklılaşamayacağını bilincinde olmak gereklidir. Görünürde hoş, çekici ve de şaşkın gözüken Avrupalı giyimli kadınlar özünde kültür krizinin simgeleriydiler.⁹²⁷ Kollarını, yüzünü, siyah küpelerini, elmas yüzüklerini herkese göstermeye çalışan bu simge, kendimi beğendireyim derken aslında etrafında nefret duyguları uyandırmaktadır.⁹²⁸ İşte bu sembolleştirilmiş kadın, Batı karşısında verilen mücadele de kaybedilmemesi gereken bir kaledir. Çünkü kadının kaybedilmesi demek ailenin kaybedilmesi, toplumun Batılı kategorilere göre reformize

⁹²⁴ **A.g.m.**, s. 174-175.

⁹²⁵ **A.g.m.**, s. 176. Avrupa Orta Çağı yaşarken tam bir bağınazlık altında kalmış, İslamiyet ise bu sıralarda en parlak zamanını yaşamıştır. İşte gündeme getirilen noktalardan birisi de bu olmuş, gelişmiş Avrupa'nın temelinde İslam Dünyâsı'nın terakki halinde olduğu yılların bulunduğu iddia edilmiştir. Bkz. Hatice Baise, "Tesettür-i Nisvân", **Kadınlar Dünyâsı**, S. 36, (9 Mayıs 1329), s. 1-2.

⁹²⁶ Emine Seher Ali, "Tesettür Meselesi", s. 2.

⁹²⁷ Palmira Brummett, **a.g.e.**, 2003, s. 455.

⁹²⁸ M. Şükrü, "Kadınlarımız", **Beyânülhak**, S. 98, (21 Safer 1329), s. 1833.

edilmesi anlamına gelerek, gelenekleri aşındırmaktadır. Buna göre Batılı düşünürlerin bir kısmı uygarlığın ilk devirlerini akılsızlıkla tanımladıklarından kadının kapalılığını da eski çağlardan kalan kırılması gereken bir gelenek olarak görüp pozitivizm taraftarı bir zihniyet ile hareket etmişlerdir.⁹²⁹ Tabii bu pozitivizm Osmanlı Devleti'nde büründüğü yukarıdan-aşağıya uzanan şekillendirici radikalliği nedeniyle birazda hukuk ile ilgilidir. Avrupa hukukunun kaideleri ülkede yaygınlaştıkça İslam hukukunun kaideleri dengesizleşmekte, bu ise özellikle kadın giyimi noktasında görünürleşmektedir.⁹³⁰ İslamcı çevrelerin hukuk karşısındaki savunu araçları ise binlerce yıllık şeriat hükümleridir.

Mahmud Esad'a göre, Avrupa hukuku ile karşılaştırıldığında İslam hukuku ondan daha üstündür. Bu nedenle İslam hukukunun kadınlara sağladığı haklar ve hürriyetler değiştirilmekten ziyade korunmalı, şeriatın ilkelerinden hareket edilmeliydi. Kadın giyimi üstüne yapılan tartışmalar ona göre gereksizdir, çünkü toplumun çoğu problemi ile karşılaştırıldığında tesettür meselesi ufak kalmakta, cahil bir toplumda eğitime sarf edilmesi gereken gücün boşa harcanmasına yol açmaktaydı.⁹³¹ Tesettür hakkında yapılan tartışmaların beş senedir kadınlar ile ilgili herhangi bir gelişmeye yol açmadığını belirten Mahmud Esad' göre, şeriata uygunluk dışında alınmaya çalışılan her karar abestir ve kimseye bir yarar getirmemektedir.

“İslamı bırakır şekl ile uğraşır dururruz. Bu ise havanda su dövmek kabilindedir. İşte

⁹²⁹ Mehmed Ferid Vecdi, “Tesettür Kadınların Nişâne-i Esâreti midir Yoksa Zamân-ı Hürriyeti midir?-II”, **Sırât-ı Müstakîm**, S. 12, (30 Teşrîn-i Evvel 1324), s. 188.

⁹³⁰ A.Tayyar, “İslâmda Çarşaf ve Çarşaflılar”, **Beyânülhak**, S. 127, (29 Ağustos 1328), s. 2306., M.H, “Tesettür-i Nisvân Muhâkeme-i Vicdân”, **Şelâle**, S. 46, (21 Kânûn-ı Evvel 1913), s. 4-5.

⁹³¹ Mahmud Esad, “Tesettür-ü Nisvân Hakkında Son Söz”, **Sebilürreşâd**, S. 279, (2 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 290. Eğitim bahsine Abdüllatif Nevzad'da değinmektedir. Kadınların tesettürden kurtarılması için harcanan çabalar ona göre zaman kaybıdır. Bu enerji yeni kız mekteplerinin açılmasına harcansa daha doğru olurdu. Bkz., Abdüllatif Nevzad, “Evvelâ Erkeklerimizi Örtelim”, **Sebilürreşâd**, S. 241, (11 Nisân 1329), s. 113.

*Allahın resulününün emr ettiği budur. Bununla ne kadar iştilgal edilirse o kadar değeri vardır.*⁹³²

Feminizm ise kadın giyimi üstündeki bir diğer zorlayıcı unsurdur. Batı'da gelişen feminist tavır karşısında kadın hukuku ve kadın giyimi düzleminde İslamcı çevreler bir karşı çıkış geliştirmişlerdir. Avrupa'nın gelişimini feminizmin sonuçlarından birisi olarak görmeği gülünç bir tavır olarak nitelendiren A. Tayyar, bir ülkenin gelişiminin kadınların medeniyet kılavuzluğunda gerçekleşemeyeceğini, ancak milli his ve geleneklerin bu gelişimi sağlayacağına bu nedenle de kadının konumunun geleneklerin dışına çıkartılmamasına değinmiştir.⁹³³

Batı'da dinsel anlamda yaşanan ve doğal din olarak adlandırılan dönüşüm özünde Batı'nın içine düştüğü ahlaksızlık sürecinin nedenlerinden birisi olup, modernleşme çabalarıyla Osmanlı toplumuna da sirayet etmektedir. Dönemin İslamcı anlayışına göre, insana her yapmak istediği şey hakkında özgürlük veren bir din, İslamiyet ile bütünleşemezdi.⁹³⁴ Tam bu noktada Abdülatif Nevzad tesettür ile Batılılaşma arasındaki ilişkiyi bambaşka bir noktaya çekip, Osmanlı Devleti'nin ihtiyacının toptan, tüfekten ziyade irfan olduğunu ardı arkası kesilmeyen dedikoduların ya da yazıların topluma herhangi bir katkısı olmadığı sonucuna varmıştır. Tesettür aleyhtarlığının gereksizliğini toplumun işlevsiz bir tartışmaya hapsedilmesi olarak gören yazar, bu tartışmayı açanların aile mutluluğunu tatmayan bireyler olduğunu iddia edip şunları söylemiştir: *“Hem buna başka bir sebep de bulunamıyor. Tesettür-i şerî Müslümân kadınlarının hangi nevi-i tekâmülüne mani olmuştur. Okumalarına yazmalarına mı? Terbiyelerine mi ahlâklarına mı,*

⁹³² Mahmud Esad, “Tesettür-ü Nisvân...”, s. 289. Gelişmişlik konusuna M.H.'de değinmektedir. Bkz. M.H., “Tesettür-i Nisvân...”, s. 4-5.

⁹³³ A.Tayyar, “İslâmda Çarşaf ve Çarşafılilar”, s. 2307.

⁹³⁴ Mustafa Sabri, Din -ü İslâma Hedef-i Münâkaşa Olan Mesâilden: Tesettür-III, s. 2057.

saâdetlerine mi vazîfelerine mi hukûklarına mı nelerine. Her şeyden evel bu göstermeliktir. Tesettür-i meşrû İslâmiyet'in her zamânından her mekânından icrâ-i hükm etti. Fakat yine bir birçok fazîlet nisvânın yetişmesinde mani olmadı kadınlığın arzî tecaviz-i ricâl olmasına mani oldu vakâr-ı nisvânı kemâl-i metanetle muhâfaza etti ve nihâyet her Müslümânın sıhhat-i nisbine kanâat-i fazîleti verdi."⁹³⁵

İslamcılara göre, Avrupa'da tesettürün olmaması sanıldığı gibi Avrupa'ya yarar getiren bir nokta olmayıp, içine düştüğü ahlaksal buhranın nedenlerinden birisidir. Batıcıların belirttiğinin aksine ahlak, toplumsal hiyerarşiyi düzen içinde tutan İslami ahlaktır. En basitinden Avrupa'da aile hayatının içinde bulunduğu muamma bile tesettürü riayet edilmemesinden kaynaklanmaktadır. İşte bizde de tesettürü kaldırmak isteyen kişiler Avrupa ahlaksızlığın etkisi altına giren kadınların elbiseleri ile uğraşıp, onların mutsuz olduklarını iddia eden Avrupalı güzellere hayran olanlardır. Avrupalı değerlere ve güzellere öncelik veren bu kişilerin toplumsal yaşamımızı şekillendirecek adımlar atmaları hele ki kadınlara rağmen İslam kadınları hakkında söz söylemeleri doğru bir tavır değildir.⁹³⁶

Tesettürün gerekliliğini savunurken kullanılan temel kanıtlardan bir tanesi ise cinsellik olmuştur. Buna göre tesettür, Müslüman kadınların özgürlüğünün önünde bir engel olmaktan ziyade paradoksal bir biçimde bağımsızlaşmasının anahtarıdır. Müslüman toplumda şehvetini kullanmayı çok iyi beceren kadınlar korkulan ve tehlikeli görülen tiplerdir. Erkeğin karakterini etkileyebilen bu kadınlar genelde toplumda fitne ve kargaşa çıkartabilecek negatif bir güçle donanmışlardır.⁹³⁷

⁹³⁵ Abdüllâtif Nevzâd, "Evvela Erkeklerimizi Örtelim", **Sebîlürreşâd**, S. 241, (Nisân 1329), s. 113.

⁹³⁶ Aişe Meliha, "Müslüman Kadını Hürdür ve Mesûddur", **Sebîlürreşâd**, S. 282, (23 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 345., M.H, "Tesettür-i Nisvân", s. 4-5.

⁹³⁷ Ayşe Durakbaşa, **Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s.68-69.

Örtünmeyen kadınlar ile fuhuş arasında kurulan ilişki düzleminde, namus kavramının öneminin farkında olmayan kadınlar açık saçık giyinerek etraflarındaki erkekleri cezbedebilirler. Bu nedenle fuhuş dikkate alınması gereken ahlaksal bir durum olup erkeklerin geniş gönüllüğüne bırakılmamalıdır.⁹³⁸ Cinsellik nedeniyle tesettürün kadınların erkeklerin kıskançlığı karşısında özgürleştirici bir işlevi olduğu iddia edilmiştir. *“Bu fasılda ise isbât etmek istiyoruz ki tesettür-i istikbâla nisvânın zamân-ı yegânesidir. Erkeklerin tahakkümünden mesuniyetleri için kefil-i münferidedir. Artık bizim için nâpayidâr olan bu medeniyet -i maddiyyenin âsârından hangi birine olursa olsun haleten kapılı vermek o âsârı anâsır -ı basitesine varıncaya kadar müdekakane bir tahlîl ile imtihâna çekmedikçe hiçbir şeye hükm için esâs ittihâz eylemek katiyyen hazi olmaz. Bilakis günün birinde alabildiğine parlayarak erkekleri kadınlar hakkında şiddetle icrâsına o biçâreleri esâretlerin en müthiş en nazarı ile esir itmeye sebk eder. İnsân ve insâniyyetin bütün hâlâtını şöyle umûmi bir nazar esir etmeye sevk eder.”*⁹³⁹

Aslında doğal sürecin yarattığı kıskançlık nedeniyle, kadın kendisini koruma altına almak ihtiyacı hissetmiş, bir menfaat olarak tesettürü kullanmıştır.⁹⁴⁰ Tesettürün kalkmasının ise cinsellik bağlamında tek bir yolu vardır. O da insanların içlerinde yer edinen fesat fikirlerin ortadan kalkmasıyla mümkün olabilir ki bu da oldukça zordur. Bu yüzden insanın doğasında yer edinen kötü fikirler sonlandırılmadıkça tesettürün kalkmasını, erkekler ile kadınların aynı ortamda bütünleşmesini beklemek bir

⁹³⁸ Mustafa Sabri, “Din -ü İslâma Hedef-i Münâkaşa Olan Mesâilden: Tesettür-VI”, **Beyânülhak**, S. 135, (31 Teşrîn-i Evvel1327), s. 2429, Ayrıca Bkz. Ahmet Reşit, “Tesettür”, **Beyânülhak**, S. 18, (19 Kânûn-ı Sâni 1324), s. 405-406., Mehmed Ferid Vecdi, “Tesettür Kadınların Nişâne-i Esâreti midir Yoksa Zamân-ı Hürriyeti midir?- II”, s. 187.

⁹³⁹ Mehmed Ferid Vecdi, Tesettür Kadınların Nişâne-i Esâreti midir Yoksa Zamân-ı Hürriyeti midir?-I”, s. 173.

⁹⁴⁰ Mustafa Sabri, “Din -ü İslâma Hedef-i Münâkaşa Olan Mesâilden: Tesettür-II”, s. 2039.

hayalden ibarettir.⁹⁴¹ Mustafa Sabri'ye göre, kadın kocası için evinde istediği gibi süslenmeli, evinde istediği gibi hareket edebilmelidir; ama dışarıda ahlaksal kategorilerin sürebilmesi için kesinlikle tesettüre uymalıdır. Çünkü tesettür kadınları erkeklerin kötülüklerinden koruyarak her birinin başına birer bekçi konulmasına engel olmaktadır.⁹⁴²

Bu düzlemde Mısırlı yazar Mehmed Ferit Vecdi Tesettür karşıtı söylemin üç noktada toplandığını belirtmektedir. Tesettür karşıtlarına göre, tesettür en başta sosyalizasyonun oluşmasına engel olduğundan kadınların daha gergin olmalarına yol açmakta, ikinci olarak ise erkekler ile kadınlar arasında baştan itibaren bir iletişimsizliğe neden olarak boşanmayı arttırmakta, son olarak ise kadınların okullara gitmelerine engel olup onları eğitimden mahrum bırakmaktadır. Mehmed Ferid Vecdi'ye göre, tesettür hiçbir şekilde kadınların gergin olmasına sebep olmamış aksine yüzyıllardır kapalı kadınların açık kadınlardan daha mutlu olmasına yol açmıştır. Resmi istatistiklerde Batı ile Doğu'daki intihar sayıları karşılaştırıldığında Batı'daki intihar sayısı İslam dünyasındakinden kat be kat fazladır.⁹⁴³ Bu arada Müslüman kadınların Batılı kadınlar karşısında toplumsal bir gerileme ile karşı karşıya kaldıklarını kabul eden muhafazakâr yazarlarda bulunmaktadır. Ama bu gerilemede esas sebebin tesettür olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Çünkü kadınlar kadar erkeklerde aynı gerileme sürecinin içinde hapsolmuşlardır. Belki bu gerilemeyi önlemenin yolu Batı'nın gelenek ve tecrübelerini hâkim kılmaya çalışan erkeklerin başlarını örtmelidirler.⁹⁴⁴ Kadınların geri kalmışlıklarını sadece kadınlara yüklenmesi

⁹⁴¹ İsmail Hakkı, "Tesettür Meselesinin Tarîk-i Hali", **Sebîlürreşâd**, S. 291, (28 Mart 1330), s. 28-29.

⁹⁴² Mustafa Sabri, *Din -ü İslâma Hedef-i Münâkaşa Olan Mesâilden: Tesettür-VI*, s. 2429.

⁹⁴³ Mehmed Ferit Vecdi, "Tesettür Kadınların İktisâb-ı Kemâl Etmelerine Mâni midir?-IV", **Sırât-ı Müstakîm**, S. 14, (13 Teşrîn-i Sâni 1324), s. 218-219.

⁹⁴⁴ Abdüllâtif Nevzâd, "Evvelâ Erkeklerimizi Örtelim", s. 113.

yanlıştır. Eğer kızlarımızı gayrimüslim kızlardan geri bırakan tesettür ise erkeklerimizi geri bırakan nedir? sorunsalı üstüne düşünölmelidir.⁹⁴⁵ Tesettürün boşanmayı arttırdığı söylemini de yanlışlayan Mehmed Ferit Vecdi, boşanmanın kadın ile erkek arasındaki uyumsuzluk çerçevesinde bütün dünyaya has olduğunu belirtmektedir. Kızların eğitimi noktasında da tesettür bir engel değildir, çünkü yedi ile on iki yaşlar arasındaki süreçte kızlar zaten kendileri için yeterli olan tahsili almaktadırlar.⁹⁴⁶

⁹⁴⁵ M. Safvet, “Şark ve Garp Kadınları”, s. 1440.

⁹⁴⁶ Mehmed Ferit Vecdi, “Tesettür Kadınların İktisâb-ı Kemâl Etmelerine Mâni midir?-II”, s. 220. Benzer bir şekilde konuya L.V adlı yazarda yaklaşmaktadır. Bkz. L.V., “Kalpleri İman Alınları Hayâ Nurundan Mahrûm Olanlar Tesettürün Fazîlet ve Ulviyyetini Takdîr Edemezler”, **Sebîlürreşâd**, S. 288, (6 Mart 1330), s. 29-30.

SONUÇ

Kadının varlığı üstüne yapılan tartışmaların kapsamı ve derinliği, insanlık tarihinin değişen ve dönüşen koşullarına göre şekillenerek, her dönemin farklı kalıplarının bütünleştiriciliğiyle ifade edilmiştir. Tarihi mecrada kadın ile erkek arasındaki ilişkinin fiziksel güçle kazandığı biçim, erkeğin baskıcı tavrının niteliğini belirginleştirerek kadını, erkek karşısında ikincilleştirmiş, kültürel ve toplumsal paradigmalara ise, özünde ötekileştirme olan bu durumu, ataerkilliğin oluşumunda ya da yeniden üretiminde etkin unsur haline getirmiştir.

Fikirlerin, kültürel kalıpların oluşumunda olumlu ya da olumsuz anlamlarda oynadığı roller, geçmişi somutlaştırarak farklı toplumsal grup ve yapıların irdelenmesini sağlamıştır. Tarihi, geçmişin bütüncül anlamlandırmasını yakalayabilmek ya da geçmişten bugüne ulaşan değer ve tutumların kümülatif yapısını açığa çıkartabilmek için bugünden yola çıkıp tarihi betimlemeye çalışırsa, insan aklının sınırladığı bir perspektiften hareket etmemin yüzeyselliği ile karşılaşarak, kendi değerleriyle geçmiş değerler arasındaki yorumsal farklılığın sığlığını fark edememenin sorunlarıyla boğuşmak zorunda kalabilir. Geçmiş üstüne yapılan çalışmalarda, nesnellikten hareketle ideolojik birikime katkıda bulunabilecek veriler elde edebilmek ya da sadece geçmişi görünürleştirmeye çalışabilmek, tarihinin objektifliğinin sınırlarını çizerken dikkat edilmesi gereken hususlardır. Tabii geçmişin yorumlanışında olay ve olguların yapılandırılışının altında yatan temel unsurları da göz önünde bulundurmalıdır. Bu düzlemde geçmişin verilerini keşfeden, çeviren ve yorumlayan tarihçi, tarihçi olmanın gerekliliğini, nesnellüğün sınırlarından çıkmayarak veya olabildiğince nesnel olarak sağlamalıdır.

Kadının geçmişini aydınlatan eserler, tarihin birikimini zenginleştirerek ve belirginleştirerek insanlık tarihi üstüne yapılan çalışmaların niteliğine ve niceliğine katkıda bulunmuştur. Anaerkil yapılardan ataerkil yapılara uzanan süreçte, bağımlılığı artan ve söz hakkı sınırlanan kadın için, geçmişte olan biteni kendisini de tanıyarak anlayabilmek temel uğraşılardan birisi olmuştur. İnsanoğlunun kültürlenme süreci hem erkeği hem de kadını etkilemiş, ancak fiziki kabiliyetin yeterliliği veya yetersizliği, kadın-erkek ayrımını yerleşik yaşama geçişle beraber hızlanan bir sürece dâhil etmiştir. Kadın, yerleşik yaşamla oluşan sosyal hiyerarşi de önceki yılların anaerkil kalıplarını tek tek kaybetmiş, kurgulanan ataerkil düzende kamusal ve özel olanda simgeleşen bir ayrım ile karşılaşmıştır. Her türlü bürokratik ve dinsel kurumda kadın, ataerkillikten kaynaklanan bir erkeksileşme ile kendisini ifade ederek erkeğin mülkiyeti haline gelmiştir. Feminist tarihin burada tam olarak yapmak istediği, bu mülkiyet olma durumunun geçmişini ortaya çıkartıp, kapsayıcı bir perspektifle özellikle sıradan kadının nasıl bir süreçten geçerek bugüne ulaştığının erkekleşmemiş tarihini anlatabilmektedir.

Tarih metodolojisi ile feminizm arasında XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulan bağ, bu çabanın etkilerini yansıtan pek çok eserin kaleme alınmasını sağlayarak, kadın eksenli olay ve olgularını açığa çıkmasına yardımcı olmuştur. Bu çerçevede özellikle Sanayi Devrimi ile Tarım Devrimi'nin koşul ve yapılanmalarını değiştiren, dönüştüren ve modernleştiren süreçte, kadının sanayileşme sonrası düzenin yeni ataerkil kategorilerinin şablonlarına uygun hale getirilmesi ya da getirilmeye çalışılması etkisini hâlâ hissettirmektedir. Şehirleşme ile beraber gelen yeni tip merkezileşme ve kapitalistleşmede geniş kitlelerin söz hakkında bir artış yaşanmış, ulus-devletlerin ortaya çıkışı ise bu artışın niteliğini ve niceliğini belirginleştirmiştir.

Şehirlerde açılan yeni okullar, fabrikalar ve bürokratik kurumlar, taşradaki göç olgusunu feodal sistemin göç olgusundan çok daha farklı bir konuma taşıyıp, geçmişin dinamiklerine sistematik bir şekilde saldıran eleştirel bir ortam yaratmıştır.

Aslında kadının, haklarını önce erkekler karşısında eşitlemek istemesi, ilerleyen süreçte ise kendinden taraf bir davranış benimseyerek erkeğin dünyasından farklı bir dünya kurgulaması, Rönesans ile Skolastik felsefeye karşı açılan savaşın üst aşamalarından birisidir. Şöyle ki feminizm, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren sosyal bilimlerde, felsefede ve ekonomide yaşanan ataerkil destekli modernleşme kriterlerine ve akımlarına karşı tepki gösteren bir akımdır. Öte yandan Aydınlanmanın can damarı olan ussallığın kadını yeterince çevrelememiş olması, feminizmin ilk kıpırtılarının “doğal durum etrafında” bütünleştirmiş, kadının, erkeğin doğal haklarını elde edebilmesi babında ortaya çıkan tartışma ise savaşlar paralelinde simgeleştirilmiş bir eşitlik kazanımına yol açmıştır. Ancak feminist dalganın ikinci kez harekete geçtiği XX. yüzyılın ortalarındaysa, doğallıktan ziyade kültürelliğin irdelenmesi, kadının ataerkil sistemin içinde gelenekler, din ve siyaset aracılığı ile ikincil konuma düşürülüşünü belirginleştirerek gündelik yaşamın işleyişinde sıradan kadının varoluşunu tartışılabilir hale getirmiştir. Tabii feminizm bağlamında tarihin cinsiyetlendirilmesi nesneliliği tartışılır hale getirip, feminist kuram üstündeki eleştireliliği biçimlendirmiştir. Kadının sorunlarının yanında erkeğin sorunlarını ikinci planda gören feminizm, erkeği anlatmayacağım derken anakronizme düşerek radikalliğinin boyutlarını somutlaştırmıştır. Geçmişin belgelerinin erkekler tarafından yazıldığı doğrudur; ama bu belgeleri yazarların sınıfsal konumu sıradan kadın kadar sıradan erkeğin de ezildiğine işaret ettiğinden, geçmişin sırf kadın bakışından irdelenmeye çalışılması yeterliliği tartışmalı bir tarihsel birikim yaratmaktadır. Ancak

ev içinde sıradan erkeğe ataerkil düzenin sağladığı mülkiyet hakkı, kadını ikincilleştirmektedir. Bu çerçevede gözden kaçırılmaması gereken nokta, ev dışında ezilen kitlenin görünür varlığının erkekten oluşmasından ziyade sıradan kadının sıradan erkekten çok daha fazla ezildiğinin bilincinde olmaktır. Nitekim bu da bizi geçmişi irdelerken kültürü ve geniş kitleleri irdelemenin önemine götürerek elitlerden soyutlanmış bir tarih anlatımının zorunluluğuna işaret eder. Şüphesiz ki Annales Okulu ve Postmodernizm ile değişen tarih metodolojisinin bunu mümkün kılmasıyla, sıradan olan önemsenmiştir. Feminist tarihi burada çekici hale getiren sıradan olanın değerlendirilişine sıradan kadından başlamasıdır.

Kadın Hareketi'nin dünyadaki gelişimi, Avrupa'dan diğer ülkelere doğru ilerleyen bir süreçtir. Batı'da yaşanan toplumsal, fikri, siyasi ve ekonomik gelişmeler paralelinde oluşan burjuvazi ve ulus-devlet mantalitesi, feodal yapıları ilk önce Avrupa bağlamında daha sonra ise Avrupa dışı ülkeler bağlamında değiştirerek dönüştürmüş, anayasallaşma ise devleti yönetirken dayanılan ana paradigmaları göksel olandan dünyasal olana indirmiştir. İlk etapta Avrupa'da kendisini gösteren bu gelişme, kısa süre içinde Batılıların agresif siyasi ve kültürel politikaları aracılığıyla dünya geneline yayılarak hak savunusunu içselleştiren fikirlerin, Batı dışı toplumlarda da doğmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin, bu Avrupa merkezilikten etkilenen ilk ülkelerden birisi olmasına şaşmamalıdır. İdeolojik, siyasi ve ekonomik savaşını, kuruluşundan itibaren Darülharp-Darüislam çatışması üstüne kurgulayan Osmanlı Devleti'nde, Batı'da yaşanan her türlü değişim ve dönüşüm dikkate alındığından, etkilenmişliğin boyutu iç ve dış gelişmeler paralelinde farklılaşmıştır.

XVII. yüzyıldan itibaren belirginleşen Avrupa üstünlüğüne direnen, Osmanlı devlet adamlarının zihninde toplumsal, siyasal ve ekonomik mekanizmanın bozulmasının altında yatan sebeplerin ne olduğu ve nasıl çözülebileceği daha fazla yer işgal etmeye başlamıştır. Pragmatik Osmanlı devlet adamları için bu çerçevede izlenen temel yol ise, Batı'nın nasıl değiştiğini ve dönüştüğünü öğrenmeye çalışıp, bunu kurumsal açıdan uygulamak olmuştur. XVIII. yüzyılda askeri reformlarla başlayan modernleşme süreci, XIX. yüzyılda kurumsal ve toplumsal bir içerik kazanarak devletin dağılmasını engellemeye çalışan reformlara dönüşmüş, böylece Avrupa'daki fikri akımlar ve düşünce adamları takip etmiştir. Osmanlılık bağlamında ortaya çıkan dönüşümün temel hedefi, Müslim ve Gayrimüslim siyasi ve sosyal odakları bütünleştirmek olmuş; ama yüzyılın başından itibaren gerçekleştirilmeye başlayan reformların, devletin iç ve dış politikadaki durumunu iyileştirmekten ziyade, çöküşe doğru giden yolculuğu hızlandırması gelenekten güç alan tepkilere neden olmuştur. Böylece Batılılaşmanın özellikle de aşırı batılılaşmanın eleştirildiği bir ortam doğmuş, gazetelerden, dergilerden yansıyan fikirlere muhafazakâr görüşler şekil vermiştir. Ulus-devletlerin hızla yayıldığı dış siyasi konjonktürde Osmanlı devlet adamlarının izledikleri pragmatik politikaların niteliksizliği ise XX. yüzyılda alınan yenilgilerle beraber iyiden iyiye somutlaşıp, Türkçü politikaları aktifleştirmiştir. Nitekim Kadın Hareketi'nin XX. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nde geçirdiği dönüşümün zaman ve mekân yapılanmasını sağlayan II. Meşrutiyet yıllarının politik, sosyal ve iktisadi gelişmeleri, nitelik ve niceliğin değişiminde belirleyici olmuştur.

İttihat ve Terakki yılları Türk tarihinin hızlı, karışık ve zengin dönemlerinden birisi olarak dikkatleri üstüne çekmektedir. İlerleme ve birlik için yapılan çeşitli siyasi, iktisadi ve sosyal reformların gündelik yaşamı dönüştürdüğü, sınıfsal kompozisyonu

değiştirdiği açıktır. Yeni eğitim kurumlarında bürokratik işleyişi sağlayıp, merkezi otoriteyi güçlendirebilmek için yetiştirilen bireyler, basın ve iletişim araçlarındaki çeşitlenmeden kaynaklanan önceki yıllara göre zengin bir fikri altyapı ile varlıklarını ifade etmişlerdir. Genellikle taşralı bireylerden oluşan ve konak eğitimi alanlardan daha romantik bir tavırla ülke çıkarlarını savunan bu kişilerin gözünde, geniş kitleyi kamuoyu haline getirerek toplumsal ve siyasi reformlar yapmak öncelikli hedeftir. Ancak pragmatizmin bu çerçevede reformların içeriğini belirginleştirdiğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır. II. Meşrutiyet'in ilk yılları iç ve dış siyaset düzleminde yaşanan farklı gruplaşmalar nedeniyle, gücün tek bir noktaya kanalize edilememesinden kaynaklanan sorularla doludur. İç siyasetin İttihatçılar, İstanbul bürokrasisi, padişah ve geleneksel güç odakları etrafında kazandığı çeşitlilik, özellikle askeri yenilgiler arttıkça militarist söylemi güçlendirmiştir.

Aslında 1908-1913 arası Türkiye'de ve Osmanlı Devleti'nde anayasal çerçevenin ve demokrasinin ilk defa rasyonel bir tavırla uygulanmaya başladığı yıllar olarak görebiliriz. Önceki yılları İstibdat dönemi olarak adlandıran İttihatçıların, Kanun-ı Esasi'de yaptıkları düzenlemeler düşünceleri yoğunlaşan, eleştirelliği görünürleşen bir çevreyi, siyasetle bütünleştirmiş, kamuoyu merkez üstünde etkin bir güç haline gelmiştir. Tabii bu gücü o kadar da abartmamalıdır, çünkü çoğunluğu köylülerden oluşan bir toplumda, yeterli bir kamuoyu baskısının oluşmasını beklemek pek mümkün değildir. Bu sebeple oluşan düşünsel ortam daha çok şehirlerle ama özellikle de Batı etkisine açık ticari şehirlerle sınırlı bir karaktere sahiptir. Zaten gelenekler ile yenilikler arasındaki tartışmalara şekil veren de budur.

II. Meşrutiyet yıllarındaki düşünsel tartışmalara baktığımızda Osmanlılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük ekseninde gelişen zengin bir ortamı yakalayabiliriz. Bu düşünsel akımların tümünün belirleyici özelliği siyasi çıkarım ve varsayımları merkeze almaları ve özellikle dış politikadaki gelişmeler paralelinde farklılaşmalarıdır. Balkan Savaşları öncesinde İttihatçıların zihninde merkezi rol oynayan Osmanlılık, Meşrutiyet'in ilanı ile amaçları ve istekleri gerçekleştirilmiş olundu. II. Abdülhamit'ten miras alınan İslamcılık ise ülke topraklarının azımsanamayacak kısmı Arap coğrafyasından oluştuğundan önemsenen bir akımdır. Bu iki akım da parçalanan devlete çıkış yolları aramaktaydı. Ancak önce Balkan Savaşları sonra ise Birinci Dünya Savaşı bu iki akımı işlevsizleştirmiş, Osmanlılık tamamen ortadan kalkarken İslamcılık Anadolu yansımaları bir bakış açısında kendisini eritmiştir. Geleneği savunan İslamcılar için geçmişin her türlü değerinin korunması Tanzimat'tan itibaren gündeme taşınarak işlenmiştir. Toplumsal yaraların kaynağını Batılılaşmakta gören İslamcılar için sosyalizasyonun gerçekleştirilmesinde geleneklerin ve geçmişin örneklenmesi şarttır. İslamcıların karşı çıkışları özellikle II. Meşrutiyet yıllarında daha organize hale gelmiş, fikirsel bir demetle somutlaşmış, her türlü yenileşme çabasına belirgin kriterlerle eleştirel yaklaşmışlardır.

İlerleme isteğinin merkezini oluşturan Batıcılık ise İttihatçıların ve sonraki yıllarda Türkiye'yi kuracak olan çevrelerin çıkış noktasıdır. Batıcıların gözünde toplumun hızla modernleştirilebilmesi için Batılı değer ve dinamiklerin toplumsal yaşamda hâkim kılınması; ama özellikle de zihniyetinin merkezileştirilmesi şarttır. İlerleme, pozitivizm ve yükselme gibi kavramlar ekseninde toplumsal dönüşümün temel yapıtaşlarını Batıcılar, geleneklerin kırılması isteği ile somutlaştırmışlardır. Ama bu dönemin Batıcılığını, İttihatçıların Tanzimat sonrası süreçte benzer bir konuma

oturttuklarını söylemek pek doğru olmayacaktır. İttihatçıların gözünde Batıcılık, dış politikada Batılıları yatıştırmak ya da onların desteğini almak için yararlanılan bir araç değildir. Şüphesiz ki İttihat ve Terakki bu geleneksel Osmanlı politikasını kullanmak istemiştir; ama 1871’te Almanya’nın milli birliğini sağlamasıyla somutlaşan ittifaklar ve bunlar arasındaki gerginlikler, İngiltere ile Rusya arasındaki çatışmanın Alman karşıtlığı etrafında sonlanmasına neden olup, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Osmanlı üstündeki Rusya faktörünü dizginlenemez hale getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki militarist yapı, ise Batıcılık söylemini Batı’yı yatıştırmak düzleminde çıkartarak, saldırgan bir çerçeveye oturtmuş, Almanya’dan alınan destekle İtilaf Bloğuna karşı tepki geliştirilmiştir. Bu dönüşümde esas anlamda etkili olansa Türkçülüktür. Eğer ulus-devletleri yeni dünyanın en çağdaş devlet yapılanması olarak kabul edecek olursak, Osmanlı Devleti’nin yeni dönemin kıstaslarına uygun romantik ve milliyetçi ilk dönüşümünün Birinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Siyasi arenada Türkçülük artık temel söylemdir ve ülkenin kültürel ve toplumsal dinamikleri basın araçları aracılığıyla onunla tanışmaktadır. Osmanlı Devlet adamlarının, Anadolu ile ilgilenmeleri gerçek anlamda Birinci Dünya Savaşı ile başlamıştır. Türkçülük ise bir taraftan Anadolu ile sınırlanan söylemi bir taraftan ise yayılcılıkla birleşen Turan hayali ile aydınların zihniyetini farklılaştırmıştır. Artık Milli İktisat, Milli Devlet, Milli Aile gibi kavramlar eski kavramların yerini almaktadır.

Osmanlı Devleti’nde modernleşmeyle kadınların hak ve hürriyetlerini savunabilecek hale gelmesi pragmatik amaçlarla atılan devlet adımlarından birisidir. Klasik Osmanlı düzeninde şerî ve örfî hukukun kadınlara sağladığı değerler, anaerkil düzenden ataerkil düzene geçişte kadının özel alanla sınırlandırılmasından

kaynaklanan örüntülerle çevrelenmiştir. Bu örüntüleri aşabilenler bütün dünyada olduğu gibi maddi durumu iyi olan kadınlar olmuş, sıradan kadının erkek merkezli statüsü dünyadaki hemcinslerine benzer kategorilere sahip olmuştur. 1860'lardan itibaren kendisini hissettiren kadının konumundaki farklılaşma, eğitim ile basın araçlarından yararlanılarak toplumda kadına yönelik atılan ilk adımları içerir. Hatta diyebiliriz ki bu farklılaşmanın dinamikleri, geleneklerle özdeşleştirilen olumsuzlayıcı bir tavırla iç içedir. Batıcılar, kadını özgürleştirmek isterken, İslamcıların kadın üstündeki hak ve yetkinin kaybedilememesini istemeleri, kadının görevlerinin neler olduğunu belirten pek çok kitabın kaleme alınmasına neden olarak kadından ziyade, erkeğin kadını konu edinmesine yol açmıştır. Yani kadınların erkekler tarafından ifade edildiği, Kadın Hareketi'nin erkek zihninden dönüştürüldüğü ve kadının toplumsal mekanizmanın temel kıstaslarının dışına çıkmamak şartıyla, iyi anne ve iyi eş olarak görevlendirildiği bir ortam söz konusudur. Ancak bu ortam, iç ve dış politikanın gelişmeleri düzleminde değişmiştir. Osmanlı Devleti'nde Sanayi Devrimi, ekonomik üretim bazında olmasa da arkasında var olan fikri desteğin yayılımı paralelinde devletten topluma uzanan zihinsel dönüşümün somut unsurlarından birisi olmuştur. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nde çeşitli çabalara rağmen gelişkin bir sanayi oluşturulamamış, bürokratik kurumları ayakta tutmak için yurt dışına gönderilen kişiler, Avrupa'daki zihniyet değişiminin içeriğini Sanayi Devrimi öncesi yılların şablonlarına uygun bir şekilde değerlendirerek ülkelerine getirmişlerdir. İşte tam olarak burası bizi Kadın Hareketi'nin Osmanlı merkezli farklılığına ve çelişkilerine götürmektedir.

Karşımızda Avrupa'ya XIX. yüzyılda giden; ama onu XVIII. yüzyılın düşünsel değişim ve dönüşümleri ile tanıyan bir aydın kitlesi vardır. Modernleşmenin değer ve

dinamiklerini taşıyan bu aydınlar için önemli olan Avrupa'nın tekniğinden yararlanarak devleti kurtarmaktır. Ama burada şöyle bir durum var ki aydınların isteklerini gerçekleştirebilmeleri için değişim ve dönüşümün arkasında bulunan dinamik ve koşulları tam olarak anlayabilmeleri, toplumsal olandan öte siyasi olana odaklandırıldığından anayasal, kamusal ya da eğitsel yeniliklerin yeterli olacağı düşünülmüş, geleneklerin etkin baskısı ise bu düşünceden başka bir çıkış yolu bırakmamıştır. İçeride ya da dışarıda düşünsel anlamda atılan her türlü adım, özellikle XIX. yüzyılın temel düşünürlerinden ziyade ya XVIII. yüzyılın düşünürlerine ya da XIX. yüzyılın ikincil düşünürlerine yönelik bir yaklaşım izlemiş, dönemin birincil düşünürleri gözden kaçırılıp yüzeysel bir değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin Batı'dan geri kalmışlığının zamansal boyutlarını düşündüğümüzde XVII. yüzyıldan itibaren toplumsal ve siyasal sistemdeki bozulmaların belirginleştiğini ve ibrenin hızla Avrupa'dan yana döndüğünü söyleyebiliriz. Rönesans, Reform ve Aydınlanma'nın birikimini takip etmeyen, bu birikimin etkilerini ancak XIX. yüzyılda tam olarak anlayabilen Osmanlı devlet adamları için, ataerkil devleti kurtarıırken takip edilmesi gereken fikri altyapının boyutları muazzam derecede yoğundur. Kadın Hareketi söz konusu edildiğinde ise aksi bir durumun var olduğu aşikârdır. Çünkü Osmanlı kadınları ve Kadın Hareketini destekleyen erkekleri için Kadın Hareketi'nin dönüşümünü biçimlendiren düşünsel yapı pek de karışık olmayan bir ortama aittir. Bu sebeple Kadın Hareketi'nin Batı merkezli kanaat ve görüşleri Osmanlı düşünür ve devlet adamlarının zihnine diğer pek çok harekete göre daha yakın bir zamanda yansımıştır. Kadın dergilerinin varlıkları ise düşünce ve yorumlarımızı kuvvetlendirmektedir. Osmanlı kadınlarının basına yansımış biçimleri, hem düşünce dergilerinde hem de kadın dergilerinde rahatlıkla

izlenebilmektedir. Kadın ve düşünce dergilerinde, kadınlar ve aydınlanmış erkekler yazılar yazmakta, kadının hakları, görevleri, toplumsal konumu, çalışma yaşamı, evliliği, giyimi, cemiyetleşmesi irdelenmektedir. Ataerkil bir toplumda bu konuların değerlendirmesi, kadının statüsünün kadınlar tarafından tartışılması II. Meşrutiyet yıllarının farkındalığını yansıtmaktadır. Tabii bu Osmanlı Kadın Hareketi'nin ideolojik birikiminin, Batı'daki hemcinsleri kadar zengin olduğu anlamına gelmemelidir.

II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Hareketi'nin sınırını belirleyen ilerleme, hürriyet ve bilgilendirme kavramlarının dergilerde kapsamlı bir şekilde tartışıldığını söyleyebiliriz. İncelediğimiz dergilerde bulunan makalelerin çoğu kadınların mevcut koşullarının özünü ortaya çıkartıp, gelişiminde izlenilmesi gereken yollar hakkında bilgi vermektedir. Kadın Hareketi'nin ruhunu belirginleştiren ilerleme ve hürriyet kavramları olduğunu düşündüğümüzde bilgilendirmenin önemi açığa çıkmaktadır. Skolastik felsefe sonrasında kazanılan ussal değerler ve dinamikler için yaratılan birikimin yayılması önemli amaçlardan birisi olduğundan, basın araçlarının düşünsel tartışmalar üstündeki etkisi netleşmektedir. Kadınların bilgilendirilme sürecinde ilerlemelerinin ve özgürlüğe ulaşmalarının istenmesi ise, Batı'daki fikirsel değişimler bağlamında oldukça doğaldır. Dergilerde yer edinen yazıların pek çoğunda bu çerçevede ilerleme isteği ön plana alınmış, ülkenin dağılmasını engelleyecek olan gelişme dürtüsü kadınlar içinde bir zorunluluk olarak kurgulanmıştır. Hatta bazı yazarlar daha da ileri giderek kadın ile medeniyet arasında doğrudan bir ilişki kurmuş ve terakkinin ancak kadınların yükselmesiyle mümkün olabileceğini iddia etmişlerdir. Hürriyet kavramının kadın ve düşünce dergilerine yansıtışı ise klasik özgürlük söyleminin yanında ataerkil örüntülere karşı çıkışı da içinde barındırmaktadır. Erkeğin

kadın için belirlediği kıstasların eleştirilmesinin gerekliliğine değinen bazı kadınlar için özgürlüğün yolu, erkekten bağımsızlaşmaktan geçmektedir. Tabii buna bütün erkeklerin dâhil olduğunu düşünmemelidir. Çünkü II. Meşrutiyet dönemi Kadın Hareketi'nin taşıyıcı güçleri arasında pek çok aydınlanmış, eğitilmiş erkekler de bulunmaktadır. Bu erkekler için kadının haklarına sahip olması, kendisini ifade edebilmesi ciddiye alınması gereken bir durumdur. Onların gözünde modernleşme kadından başlamalı; ama bu kadının hak istemi belli sınırlara sahip olmalıdır. Batıcı erkeklerin mantalitesinde yer edinen kadın imajının erkeğin tamamlayıcısı olma yönünde olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Ancak kadının konumunun şerî hükümlerce belirlendiği bir toplumda, kadınların bazı erkeklerden destek alarak fikirlerini ifade etmeleri, ilerlemek ve özgürleşmek istemeleri sınırlandırılmış bir çevreye rağmen dikkat çekici bir adımdır.

Kadın ile erkek arasındaki tarihsel ayrışmanın fiziksel güçte toplandığına değinen düşünce ve kadın dergileri, dimağın hacmi üstüne yapılan tartışmadan hareketle, kadın ile erkek arasındaki farklılığın beynin az ya da çok işlemesi etrafında kurgulanmasına karşı çıkarak, kamusal alanda erkeğin somutlaşmasını sağlayan eğitim olanaklarının bu duruma sebep olduğunu iddia etmişlerdir. Burada dimağdan hareketle gerçekleştirilen tartışma, kadınların bilimsel terimlerle karşılaşmaları açısından da önemlidir. Kadınların mevcut konumlarının ahlaki boyutlarını irdeleyen yazılar dergilerde kaleme alınmış, kadın ile erkek arasındaki eşitsizlik ikiyüzlü bir ahlak olarak tanımlanmıştır. Öyle ki ataerkil düzende kadının en büyük düşmanının yine kadın olması ikiyüzlü ahlakı besleyerek, kadınlar üstündeki erkek kontrolünün kadınlara devredilmesini sağlamaktadır. Bu ahlaksızlığı besleyen örf ve adetler ise Batıcılara göre ortadan kaldırılmalıdır. Düşünce ve kadın dergilerinde incelediğimiz

metinlerden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki kadınların azımsanamayacak bir kısmında örf ve adetlere karşı bir tavır gelişmeye başlamıştır ve bu tavır, ataerkil düzenin savunucusu olarak İslamcılarının fikirlerini görünürleştirmiştir. Muhafazakârlar için kadın üstüne yapılan her türlü tartışma, kontrol mekanizmalarının kaybedilmesi açısından ciddi bir sorundur. Ama İslamcı çevrelerde de kadın meselesi hakkındaki görüşler, temel bir merkezde toplanmakla beraber söylemin sertliğinden dolayı bir farklılaşma söz konusudur. İslamcı dergilerde kadının hak savunusu şeriatın kadınlara Batı'daki hakları verdiği bağlamında toplanmış, Batı'nın değerlerinden hareketle kadının görünürleştirilmesinin zararları irdelenmiştir. Doğu Doğu'dur Batı Batı'dır kanaatinden yola çıkan İslamcılar, Batı'nın kadın söyleminin Müslüman kadına zarar verdiği dikkat çekerek, Batı'nın Batı'da kalmasını arzulamışlardır. Ancak görüşlerin ifade edilmişinde bir tonlama farkı vardır. Daha ılımlı ve modernist tavırlı muhafazakâr yazılar, yumuşak bir söylemle bu görüşleri ifade etmeye çalışırken, radikal yazılar sert bir tonlama ile her hangi bir uzlaşma ortamı bırakmamaktadırlar.

Kadın hakkında dergilerde tespit ettiğimiz en özgün değerlendirmelerden birisi kadın ile felsefe arasındaki ilişkidir. Çeşitli filozoflardan verilen örneklerle kadının ataerkil yapılar nedeniyle; felsefenin konu başlıklarından birisi haline getirilmemesi üstünde durulmuştur. Ancak felsefe çerçevesinde gelişen bu özgün tartışma, sadece İslam felsefesinin kadını konu edindiğine değinen bir etnosantirizme yöneltilmiştir. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz ki kadın üstüne yazılan yazılarda, toplumsal gereklilikler ve kontrol mekanizmalarından dolayı olsa gerek, anlatılmak istenenin sonucu çoğunlukla İslamiyet'e ulaşmış, başlangıçta kadını ilerleme ekseninde kaleme alan metinler bir süre sonra kuramsızlığın etkisiyle kafa karışıklığına maruz kalmıştır.

Kadın ve düşünce dergilerinde Batı'daki Kadın Hareketi'nin takibi bağlamında tespit ettiğimiz en somut konu ise Süfrajelerin (Oy Hakkı Savunucuları) seçme ve seçilme hakkını kazanmak için giriştikleri mücadeledir. Pankhurst olayını değerlendiren Osmanlı kadınlarının bu olaya karşı gösterdikleri tepki ise, Osmanlı Kadın Hareketini netleştiren temel odaklardan birisidir. Tam olarak bu noktadan hareketle şunu söyleyebiliriz ki düşünce ve kadın dergilerinde feminizm üstüne somutlaşan nitelikli bir birikim bulunmamaktadır. Daha çok bir kavramdan ibaret olan feminizm, Batı'daki Kadın Hareketi'nin içeriğinin Osmanlıninkinden farklılığını belirginleştiren unsurlardan birisidir. Özellikle İslamcılar, feminizm kavramını ötekileştirerek onu, komünizmle aynı kefede değerlendirmiş, hatta Batı misyonerliğiyle özdeşleştirdiklerinden daha tehlikeli olduğunu bile iddia etmişlerdir. Zaten Süfrajelerin aktif protestoya varan tavırlarının Osmanlı kadınlarında olmaması da bunu kanıtlamaktadır.

Buradan hareketle şunu belirtebiliriz ki, Osmanlı kadınlarının hak talepleri sanayileşmenin getirdiği yeni ataerkil düzenin dinamiklerine sahip olmayan erkeklerin çoğu tarafından zararlı görülmemiş, yukarıdan aşağıya kadınlara verilen haklar, yukarıdan aşağıya uzanan devlet reformlarının bir başka çeşidi olmuştur. Tıpkı sonraki yıllarda bir İşçi Hareketi'nin gelişmemesi gibi aktif bir Kadın Hareketi'nin de gelişebildiğini söylemek mümkün değildir. Sonuç itibariyle feminizm kadınların sanayi koşullarındaki ezilmişliklerine bir tepki olarak gelişmiş, Osmanlı Devleti'nde ise sanayileşme olmadığından romantik bir kadın söylemi feminist tavrın niteliğini belirlemiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında gündeme getirilen Osmanlı kadınlarının siyasi yaşama dâhil olma isteğine odaklanan yazılar kadının hak talebinin

genel iradeye yansması için mecliste temsil edilmesinin gerekliliğini savunarak, Halide Edib ve Nezihe Muhiddin gibi aktif kadınları somutlaştırmıştır.

Kadın Hareketini özellikle Balkan Savaşları sonrasında derinden etkileyen Türkçülük ise hareketin içeriğini ve yapısını başkalaştırıp, İslam Öncesi Dönemde kadın ile erkek arasındaki eşitliği, kadınların aileye olduğu kadar, savaşlara da katkıda bulunmaları bağlamında yorumlamıştır. Düşünce ve kadın dergilerinde vatanseverlik kavramı da sıklıkla işlenmiş; ama bu vatanseverliğin Türkçü boyutları sonraki yıllarda belirginleşmiştir. Türkçülüğün Kadın Hareketi düzleminde yaptığı en önemli icraat şüphesiz ki ülke geneline hitap eden bir Kadın Hareketini somutlaştırması olmuştur. Kadınların sadece İstanbul ile sınırlı olmadığını önce İstanbul içinde, sonra ise ülke içinde farklılaştıklarını belirten Türkçü söylem, kadınlar hakkında sınıfsal bir tavır geliştirerek geniş kitleleri toplumsal ve siyasi yaşama çekebilmek için ihtiyaç duyulan ortamı hazırlamıştır. Türkçüler özellikle Ziya Gökalp'ten etkilenerek kadının kültürel ve sosyal konumunu Arap eksenli İslami görüşlerden uzaklaştırarak İslam öncesi kaynaklara yönlendirip bir Türk Feminizmi'nin varlığına işaret etmişlerdir.

Toplumsal yapıda kadının değişim ve dönüşümü, II. Meşrutiyet dönemi düşünce ve kadın dergilerinden konu edinen bir başka noktadır. Özellikle Batı'da kadınların çalışma yaşamına dâhil olmaları dönüşmek isteyen ülkelere de yansımış, pek çok ülkede kadının çalışmasının gerekliliğini savunan fikirler şekillenmiştir. Ataerkil düzende kadının ikincilliğini belirleyen unsurlardan birisi çalışmaması, aslında çalışırken çalışmıyor gibi görünmesidir. Ev içine hapsedilen kadının çeşitli görevleri vardır ve bu görevleri yerine getirmesi karşılığında eşinin maddiyatından ve güvenliğinden yararlanmaktadır. Aynı durum Osmanlı toplumu için de geçerlidir.

Ancak farklılaşan koşullar modernleşme bağlamında Osmanlı kadınının da çalışma yaşamına dâhil olmasına yol açmıştır. Buna göre medenileşmek ile kadının çalışması birbirlerine paraleldirler. Kadının çalıştığı bir toplumun iki kolu aynı anda hareket edeceğinden kalkınması daha hızlı olacaktır. Tabii toplumsallaşabilmek ahlakileşebilmekle bir meslek ahlakına sahip olabilmekle de alakalıdır. Kadınların ev içine hapsedikleri toplumlarda ahlaki buhran net bir şekilde kendisini hissettirmektedir. Bu nedenle meslek ahlakını kadınlara da yansıyacak bir şekilde dönüştürmek, onları iş sahibi yapmak buhrana yol açan birçok sorunun çözümlenmesini sağlayacaktır. Elbette ki kadının çalışmasının önemine herkesin benzer şekilde değindiğini söyleyemeyiz. Erkeğin toplumsal problemlerinin çözümlenemediği bir ortamda kadınların öncelikli hale getirilmesini eleştiren muhafazakâr çevreler, kadın çalışsa bile yapabileceği ve yapamayacağı işler olduğunu belirtmektedirler. Bu duruma sebep olan ise kadınların fiziki ve zihinsel yetersizlikleridir. Özellikle fiziksel yetersizlikler nedeniyle kadının nazik ve kırılgan yapısının korunması zorlayıcı işlerden uzak tutulması ve ev içi yaşamla yetinmesi onun için daha yararlıdır. Ancak bazı çevreler için bu durum hiçbir şekilde kabul edilebilir değildir. Çünkü devletin içinde bulunduğu buhran ortamı siyasi olmaktan ziyade toplumsaldır ve çözümü kadın ile çocuktan geçmektedir. Kadınların çalışma yaşamına dâhil olarak bu buhranın çözümüne katkıda bulunacakları ise aşikârdır.

Yerli bir ekonominin öneminin farkına varan İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat politikası kadınları da etkilemiş, kadınlardan tıpkı Japon kadınları gibi fedakârlık yaparak milli ekonomiye katkıda bulunmaları beklenmiştir. İttihat ve Terakki'nin iktidarı doğrudan kontrol ettiği 1913-1918 yılları arasındaki süreç, savaş ve cemiyetleşme ekseninde kadının toplumsal yaşama hızla dâhil olduğu dönem

olmuştur. Erkeklerden boşalan yerleri kadınlar doldurmuş, yaratılan iş fırsatları ve kurulan cemiyetler aracılığıyla kadınlar, ekonomik yaşamın temel unsuru haline getirilmeye çalışılmıştır.

Toplumsal anlamda dönemin düşünce ve kadın dergilerinden konu edinen bir başka unsur ise dindir. Buna göre özellikle şehirlerde yaşayan kızlar arasında din güçlü bir olgu değildir ve pek çok kız annelerinin bildiği dini değerleri yeterince bilmemektedir. Dinsizlikle özdeşleştirilen bu durum, özellikle Amerika bağlamından hareketle irdelenmiş, bu ülkede kızların hem bilimsel çalışmalara katıldıkları hem de dinsel ayinlerini kaçırmadıkları anlatılmıştır.

Dergilerde sadece şehirlerin orta ya da iyi halli çevreleri üstünde durulmamıştır. Arka sokakların durumu da irdelenmiş, buralarda yaşayan kadın ve erkeklere basın ve eğitim çerçevesinde yaşanan dönüşümün yansımadağı belirtilmiştir. Elbette ki buraların temel sıkıntısı ne eğitim ne de basın araçlarıdır. Çünkü arka sokaklarda ilk etapta halledilmesi gereken yaşanabilirliğin kriterlerinin arttırılması, evlerin ve yolların düzenlenmesidir.

Aile, II. Meşrutiyet dönemi düşünce ve kadın dergilerinde irdelenen bir başka konudur. Aile kurumunun oluşmasını sağlayan evlilik bazı düşünörlere göre, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu konum nedeniyle oldukça gereksiz gözökmektedir. Buna göre her an savaş ve göç halinde bulunan, bir türlü tam anlamda yerleşik yaşama geçememiş toplumlarda evlenerek düzenli bir aile yaşamı oluşturmaya çalışmak gereksizdir. Tabii her ne kadar buna benzer fikirler olsa da toplumsal yaşamda ailenin oluşumu ve sonrası ataerkil düzenin sıklıkla üstünde durarak kontrol mekanizmalarını hissettirdiğı noktadır. Dönemin aydınlanmış erkek ve kadınları tarafından bu

mekanizmanın en güçlü unsuru olan görücülüğün sonlandırılarak eşlerin birbirlerine temas ederek evlenebilmeleri sıklıkla gündeme taşınmıştır. Öyle ki ataerkil düzene çekirdek ailenin oluşumu babında sert saldırılardan birisi bu nokta üstüne yönlendirilmiştir. Kadının bir süs gibi tanıdıklar aracılı ile evlendirilmek istenen erkeğe gösterilmesi eleştirilmiş, sağlıklı ailelerin erkek ve kadının birbirlerinin huy ve kişiliklerini temas yolu ile öğrenebilecekleri sevgi üstüne oturtulmuş bir yöntemle oluşturulabileceği savunulmuştur. Elbette ki sadece bu değil düğün sürecinde yapılan gereksiz harcamalarda konu edilmiştir. Çeyiz oluşturmak, düğün merasimi yapmak ve yüz görümlüğü hazırlamak gibi gelenekler, aile bütçelerini başlangıçtan itibaren zorlayarak sıkıntıya düşürmektedir. Tabii oluşturulan aile de kadının çeşitli görevlerinin olduğu da unutulmamalıdır. II. Meşrutiyet dönemi düşünce ve kadın dergilerinde annenin vazifelerinin nelerden oluştuğu üstünde durulmuş, iyi eş ve iyi anne olmak bağlamında evin idaresini sağlamak, erkeğin maneviyatını güçlendirmek ve geleceğin nesli olan çocukları yetiştirmek temel görevler olarak gösterilmiştir. İttihat ve Terakki'nin iktidar üstündeki etkisinin netleştiği dönemde ise aile Türk ailesi, Milli aile etrafında kurgulanmış, Türk kadınlarının Türk ailesinin oluşumunda oynadığı rol konu edilmiştir. Dergilerde aile ekseninde irdelenen konulardan bir başkası ise çok eşlilik olmuştur. Özellikle İslamcı çevreler, çok eşliliğin gerekliliğinin nedenlerini anlatarak, hem fiziksel hem de dinsel gerekçelerin çok eşliliğin oluşumunda rol oynadığını belirtmişlerdir. İslamcılara göre, Batı'da her hangi bir aile yaşamı yoktur. Bu nedenle Müslüman ailenin değerleri kaybedilmeden uygulanmalıdır.

II. Meşrutiyet yıllarının kadın ve düşünce dergilerinde kadın üstüne gerçekleştiren tartışmanın içeriğinde önemli bir yekûna sahip olan eğitim, devletin

mevcut kadrolarının oluşmasında, sınıfsal dönüşümünün sağlanmasında ve ilerleme isteğinin gerçekleştirilmesinde belirleyici unsurlardan biridir. Kadın eğitimi eksenli metinlerin çoğunlukla iyi anne ve iyi eş olma hedefleri üstünde durduklarını söyleyebiliriz. Bilgili, aydın ve medeni nesilleri yetiştirecek olan anne, kadın ve düşünce dergilerinde toplumsal ahengın sağlanabilmesi babında sıklıkla gündeme getirilmiş, ilerici ve rasyonel kategorilerin ilk etapta anne tarafından çocuklara aşılacağı iddia edilmiştir. Bu sebeple anne, özellikle ataerkil kalıpların dışına çıkmayarak çocuğın kendisini ifade etmeye başladığı andan itibaren yaptığı çıkarsamalara yardımcı olacak bilgilere sahip olmalı, onun beslenmesi ve sağlığı için gereken temel bilgileri hem öğrenebilmeli hem de kullanabilmelidir.

Buradan da anlaşılacağı üzere anne eğitimi üstünden kurgulanan, somutlaşan ortam net bir şekilde ataerkil bakış açısını yansıtır, çocuğa bağımlı, çocukla değer kazanan bir anne imajı geliştirmektedir. Kadının görevi bu eksende askerlik ya da imamlık gibi erkeksi görevleri yapmak değil, çocuğın eğitimi için gereken fizyolojik ve psikolojik bilgileri öğrenip, bunları uygulayabilmektir. Anne eğitimi İttihat ve Terakki tarafından dikkatle takip edilen bir konu olmuş, pek çok okul açılmış, dönemin kadın ve düşünce dergileri de bu düzlemde kız mekteplerinin ve kadın eğitiminin önemini irdelemişlerdir. Bu çerçevede kız mekteplerinden beklenen temel kazanım, iyi bir anne ve eş olabilmek için geçerli kategorilerin öğretilmesidir. Düşünce ve kadın dergilerinde kız eğitimi üstüne derinlemesine analizler yapılmış, aksaklıklara karşı tepkisel bir tavır geliştirilmiştir. Muhafazakâr çevrelerin kızların eğitimini gereksiz görmeleri ya da pragmatik ölçütlerle bu eğitime yaklaşmaları ataerkil düzenin güçlü kontrol mekanizmalarının işletilmesine sebep olmuştur. Kızların erken yaşta okuldan alınmaları, erkek eğitiminin merkezileştirilmesi, çalışma

ile kadın eğitimi arasındaki ilişkiye artı yarar düzleminde bakılması ve kızlar için anneliğin yeterli görülmesi eleştirilen tavrılardır. Aslında tam olarak bu noktada gözden kaçırılmaması gereken husus, kadınların erkekler karşısındaki ikincil konumunun fizyolojik kıstaslarla değerlendirilmesi yerine eğitim kıstaslarıyla değerlendirilmesinin zorunluluğudur. Kadınların erkekler karşısında geri olmalarının veya gözükmelerinin nedeni alınan eğitimdeki kalite farkından başka bir şey değildir.

Dönemin düşünce ve kadın ve dergilerinde eğitim çerçevesinde konu edinen “kadın gibi ve efendi” tabirleri ataerkil yapıyı eleştirirken kullanılan kavramlardandır. Olumsuz her şeyin kadınla özdeşleştirilip, askerden kaçanlara bile kadın gibisindenmesi ya da kadınların özel alandan kamusal alana uzanan bütün noktalarda erkeklere efendim diyerek hitap etmesi, ataerkil düzenin kadına bakış açısını netleştirmektedir. II. Meşrutiyet yıllarının eğitim politikası olan Tuba Ağacı Nazariyesine de dergilerde değinilmiştir. Seçkin bir kadro oluşturmak isteyen İttihatçılar için eğitim yukarıdan aşağıya uzanan bir süreçtir ve bu süreçten kadınlar da İnas Darülfünunu ve Kız Sultanileri'nin açılmasıyla etkilenmiş, dergilerde açılan bu okulların niteliğine ve niceliğine değinilmiştir. Özellikle İnas Darülfünunu ile Zükur Darülfünunu'nun karma eğitime geçebilmek amacıyla birleştirilmeleri sırasında yaşanan tartışma dergilerde değerlendirilmiş, kadın eğitiminde elde edilen kazanımların artık geriye döndürülemeyeceğine yönelik net bir tavır sergilenmiştir. Kadın eğitimi ile vatanperverlik ve milliyetçilik arasında kurulan bağ da dikkat çekicidir. Bulgarlar karşısında alınan yenilgiyle militarize olmaya başlayan fikirler, romantik milliyetçiliğin de etkisiyle dönüşmeye başlamış, ilerlemenin teknik yeniliklerin takip edilmesinden ziyade eğitimle mümkün olduğu kanaati gelişmiştir. Kadın eğitimindeki yabancı okul ve yabancı mürebbiye etkileri de eleştirilmiştir. Bu

çerçevede milliyetperver nesillerin yetişebilmesi için vatan ile özdeşleştirilen anne milli ahlak da göz önünde bulundurularak eğitilmeli, kızlara hayat mücadelesine atılırken ihtiyaç duyacakları her şey öğretilmeliydi.

Ataerkil yapıların özellikle üstünde durdukları giyim, devletin ve erkeğin kontrol mekanizmasının simgeleşmesini sağlayıp, kadının görünürlüğünü biçimlendiren noktalardan birisidir. Osmanlı Devleti, Klasik Dönemden itibaren ülkede bulunan toplumsal, dini ve etnik grupları giyimlerinden hareketle ayrıştırmış; kadınlar ise bu ayrıştırma sürecinin temel ölçütü olmuşlardır. Dış görünümün bu araçsallaştırılması XIX. yüzyılda hızlanan reformlar bağlamında Batıcı, İslamcı ve Türkçü çevrelerce tartışma konusu haline getirildiğinden, XX. yüzyılın başlarında kadın ve düşünce dergilerinde giyim tartışması için gereken birikim somutlaşmıştır. Aslında kadın giyimi üstüne başlatılan tartışma, Kadın Hareketi'nin mihenk taşlarından birisidir. Sonuç itibari ile kadın giyimine şekil veren erkek egemen bakış açısı olduğundan kontrol mekanizmasında açılacak her gedik kadının simgesel anlamda özgürlüğüne ve farklılaşmasına giden yollardan birisidir. Tanzimat'tan itibaren hem fikri hem de edebi düzlemde konu edilen moda ve tesettür, kadın giyiminin iki uç noktasını belirginleştiren ve haklarında içeriği zengin tartışmalar yapılan kavramlardır. İslamcı, Batıcı ve Türkçü çevreler bu ikisi hakkında da uyuşan ya da uyuşmayan pek çok fikir ortaya atmışlardır. Moda ile tartışılan aslında Tanzimat'tan beridir işlenen aşırı batılılaşmış kadınlardır. Modayı takip eden bu kadınlar düşünce ve kadın dergilerinde dönemin politik, toplumsal ve ekonomik buhranları bağlamında irdelenmiş, sade bir giyimi tercih etmeleri beklenmiştir. Aşırı batılılaşmış kadınların, II. Meşrutiyet'in savaşlarla karmaşıklaşan ortamında modayı izlemeleri, özellikle tasarruf paralelinde eleştirilmiştir.

Dergilerden tespit ettiğimiz üzere şunu söyleyebiliriz ki kadın giyimi ve moda kavramından hareketle bir kapitalizm aleyhtarlığı işlenmiş, ama bu aleyhtarlık yarı-sömürge olmama hedefi etrafında somutlaştırılmıştır. Yani, kadınlardan dışarıdan gelen elbiseleri satın almak yerine, iç piyasanın elbiselerini tercih etmeleri, hatta bunu tercih ederken de olabildiğince sadeliğe özen göstermeleri beklenmiştir. Modayı takip eden kadınlar yanlışlanırken kullanılan temel kıstaslardan birisi ise, Batılı giyim tarzıyla gelen korse ve yüksek ökçenin sağlığı tehdit etmeleridir. Kadın ve düşünce dergilerinde bu ikisinin zararlarına işaret eden makaleler de kaleme alınmıştır. Kadın giyimi meselesine milli değerler çerçevesinde yaklaşan Türkçüler içinse, milli bir kıyafetin oluşturulması özellikle önemlidir. Buna göre, milli kıyafet için geçmişe ve geleneklere başvurulmalı, toplanacak veriler ışığında alanında uzman kişilere yeni kıyafeti yaratma işi yüklenmelidir. Türkçülerin bakış açısında bu yeni kıyafet ülkenin tekstil malzemelerinden üretilmeli, sade olmalı ve milli ekonomiyi zorlamamalıdır.

Kadın giyimi hususunda en sert tartışmanın tesettür meselesi etrafında döndüğünü söylememiz yanlış olmayacaktır. Aşırı batılılaşmış kadın, eleştirildiği kadar geleneksel kadın da tesettürde simgeleşen bir eleştiriye maruz kalmıştır. Kadınları ilerleme kıstaslarına göre değerlendiren Batıcılara göre, tesettür geri kalmışlığı görünürleştiren kadının özelliğine ve kişiliğine darbe vuran bir gelenektir. II. Meşrutiyet dönemi kadın ve düşünce dergilerinde Batıcılar, tesettürün gereksizliğini irdelerken özellikle tarihsel ve geleneksel bir kökenden kaynakladığı söylemini yıkmaya çalışarak bölgeden bölgeye değişen tesettür biçimlerinin toplumsallaşma ve medenileşme düzleminde nasıl değiştiklerini anlatmışlardır. Mademki her bölgede farklı bir tesettür geleneği uygulanmaktadır, o zaman onun üstüne yapılan genelleştirmede tek bir fikri kaynaktan hareketle argümanlar

geliştirmek çelişkiler yaratmaktadır. Şehirleşmeden yola çıkan bir toplumsallaşmayı hedefleyen Batıcıların, tespit ettiğimiz görüşlerine göre, eğitim, aile ve çalışma hayatında en basit işlerin yapılmasında tesettür engelleyici bir dinamiktir. Özellikle evlilik söz konusu olduğunda örtünmenin çıkarttığı engeller mutlak surette bertaraf edilmeli, tesettürün kadını bir cinsel obje olarak kullanması önlenmelidir. Tesettür ile namus arasında kurulan bağ ise Batıcıların şiddetle karşı çıktıkları noktalardan birisi olmuştur.

II. Meşrutiyet dönemi düşünce ve kadın dergilerinden yola çıkarak İslamcıların kadın giyimi noktasında oldukça hassas olduklarını söyleyebiliriz. Tesettürü geçmişten, gelenekten ve dinden gelen bir zorunluluk olarak gören İslamcılar, pek çok delil ve tecrübeden hareketle ona riayet edilmesinin gerekliliği üstünde dururlar. Hatta bu noktada İslamcılar, tesettürü taviz verilmemesi gereken geleneklerden birisi olarak değerlendirip, Müslüman olan ya da olmak isteyen herkesin ona saygı göstermesini isterler. Aslında İslamcıların çoğu konuya nazaran tesettüre bu kadar net yaklaşımlarının nedeni, kadının değişmesi ve dönüşmesi durumunda toplumsal huzursuzluk çıkabileceğine inanmalarındır. Bu sebeple kadın giyimi üstünde somutlaşan tesettür tartışması, hem kamusal hem de özel alanı tehdit ettiğinden İslamcılar için nazik bir mesele görünümündedir. Yine Doğu Doğu'dur Batı Batı'dır görüşünden yola çıkan İslamcılar, cinsellik ile tesettür arasında bir bağ oluşturup, Batı'daki ahlaki çöküntünün nedenini tarihsel kaynaklarla kanıtlayarak tesettürün olmamasında görmüşlerdir. Tabii cinsellik paralelinde İslamcı metinlerin olası namus problemlerinin doğrudan kaynakları olarak kadınları görüp onları erkeklerden ayırması ataerkil bakış açısını netleştirmektedir. Tesettür meselesinin gereksizliğini savunan kadın ve düşünce dergilerindeki bazı yazılara göre ise eğitim, toplum, kişi

hakları ve ekonomi alanlarında sorunlarla boğuşan bir ülkede gerçek anlamda somutlaşmış sorunlar ele alınmalıdır.

Bu çalışmadaki temel araştırma problemi II. Meşrutiyet dönemi düşünce ve kadın dergilerinden hareketle kadının düşünce dünyamızdaki konumunu benzerlikleri ve farklılıkları ile açığa çıkartmaktır. Düşünce ve kadın dergilerinde kadın merkezli birikim olağanüstü bir genişliktedir. Bu nedenle birikim sosyal bilimlerin her çeşidine hitap edebilecek karakterdedir. Kadın Hareketi'nin Türkiye eksenli değişim ve dönüşümünü irdeleyen araştırmacılar genellikle kadın dergileri eksenli bir çözümleme ile yetinmiş, sınırlı sayıda dergiden edindikleri kanaatleri düşünsel perspektifi çizerken kullanmışlardır. Tezimizin bu noktada belirleyici özgünlüğü düşünsel perspektifi çıkartırken sınırlı sayıda dergide bulunan kadın başlıklı metinlerden ziyade dönemin pek çok düşünce ve kadın dergisinde yer edinen metinleri ele almasıdır. Feminist kuramın geçmişe bakışından yola çıkarak yaptığımız değerlendirmede Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğün kadın üstünde geliştirdikleri söylemi görünürleştirmek temel hedefimiz olmuştur. Tezimizi hazırlarken kullandığımız yöntem basit bir literatür taraması olmamış, yaptığımız çeviriler ve günümüz kadın çalışmalarından hareketle kadınlık, kadın eğitimi, toplumsa yaşamda kadın ve kadın giyimi başlıkları yorumlanmıştır.

Basın ve eğitimle bilinçlenen Osmanlı kadınlarının XX. yüzyılın başlarında ataerkil geleneğin Avrupa'dakine benzer eleştiriye uğramadığı bir süreçte, değişimi istemeleri ve bunu isterken de feryat etmeleri, başlangıç olması babında ele aldığımız bir başka özgünlüktür. Kadınların etraflarında olan bitenleri algulamaları önceki yıllara göre, daha özgün bir tavrın gelişmesine yol açarak düşünselden toplumsala uzanan bir

süreç yaratmıştır. Elbette ki Osmanlı Kadın Hareketi için geleneklerin etkisinden kurtulmak ya da aşırı batılılaşmanın göze batan unsurlarını eleştirmek, ahenkli bir toplum özlemidir. Batı'yı ötekileştirerek kendisini ifade eden düşünsel ve kültürel bir ortamda, ötekileştirilenden öğeler almayı zorunlu gören özgün bir söylem geliştirebilmek kolay değildir. Bu nedenle her ne kadar Batıcılar Batı'yı savunsa da Batı'ya karşı olanların etkisi de oldukça yoğundur. Ama iş Kadın Hareketine geldiğinde ihtiyaç duyulan fikri altyapının kaynağı Batı'dır. Batı'dan alınan kadın eksenli düşünceler, sadece Aydınlanma Dönemi'nden esintiler içermemekte Sanayi Devrimi sonrasında esintilerini içermektedir.

Tezimizin bu noktada Kadın Hareketi bağlamında dikkat çeken bir başka özgünlüğü ise gelenek yoksunluğunun şekillendirdiği düşünsel birikimin niteliğidir. Aslında Osmanlı toplumunda düşünsel bir gelenek her zaman var olmuş, modernleşme çabasının kafalarda yarattığı karışıklık görüşlerin kimi yerde taklide kimi yerde ise çelişkiye düşmesine neden olmuştur. Ancak tezimizde düşünsel gelenek yoksunluğunu kadın çerçevesinde değerlendirdiğimizde özgün bir birikimin kafa karışıklığı içinde yer edindiğini hatta özgünlüğün bu kafa karışıklığında olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız.

Bunun dışında tezimiz kadın paralelinde çeşitli dönemlerde meydana gelen değişim ve dönüşümler hakkında bilgiler de içermektedir. Anaerkil yapıdan ataerkil yapıya geçişte kadının genel anlamdaki farklılaşması ve bilim, teknik ve felsefe alanlarındaki başkalaşımın kadına etkisi konu edilmiştir. Tabii bu sürecin içinde Türk kadının, modernleşme bağlamında yaşadığı değişim, II. Meşrutiyet dönemi merkezde olmak üzere dönemin birincil kaynaklarına girerek okuyucuya aktarılmıştır. Bu açıdan

tez Türk düşünce dünyasında kadının değişimini ve gelişimini anlamaya yardımcı olabilecek niteliktedir. Rönesans, Aydınlanma, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi ve Feminizm aracılığı ile kadının konumunda yaşanan değişim ve dönüşüm, Osmanlı kadınlarının da ataerkil düzeni değerlendirmesine yol açmıştır. Bu çerçevede II. Meşrutiyet dönemi düşünce ve kadın dergilerinde kadının konumunu irdeleyen birçok görüş dönemin fikri akımları bağlamlarında ele alınmıştır. Önceki yıllardan farklı olarak kendilerini basın ve yayın dünyasında görünürleştiren Osmanlı kadınlarının, Batı'daki hemcinslerinden etkilenerek toplumsal yaşamın her noktasında konumlarını değerlendirmeleri, etraflarında bulunan ataerkil yapıyı eleştirmeleri ve eğitim olanaklarından yararlanarak hak istemi peşinde koşmaları, Cumhuriyet'e uzanan mirasın niteliğine katkıda bulunmuştur. Kadınlar başta olmak üzere erkekler tarafından ifade edilen fikirler, döneminin siyasi, sosyal ve ekonomik koşullarından etkilenmişlikler içermekte olup, düşünsel birikimi anlamamıza yardımcı olmuştur.

Kısacası 1908-1918 yılları arasında Kadın Hareketi'nin Osmanlı Devleti'nde zengin bir içerikle önemsendiğini söyleyebiliriz. Kadınların hak talepleri döneminin siyasal, düşünsel ve toplumsal gelişmelerinden etkilenerek gündeme gelmiş, düşünce ve kadın dergilerinde gelişkin bir birikim oluşmuştur. Kadınların ne istedikleri 1908-1913 yılları arasında dönemin fikri yapılanmasında olduğu üzere daha karmaşıktır. Görüşlerin farklılığı dönemin siyasi ve sosyal kompozisyonunda her alanda kendisini göstermiş, kadın üstüne pek çok kanaat dergilerde okuyucu kitlesiyle buluşturulmuştur. 1913-1918 yılları arasınca, İttihat ve Terakki'nin artan gücü paralelinde çok sesliliğin dizginlendiği bir dönem olmuş, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı buhran ortamında dergilerde kaleme alınan kadın eksenli yazılar hem nitelik hem de nicelik açısından değer kaybetmiştir. Ama ilk dönemde düşünce ve kadın

dergilerinde var olan Batıcılık ve İslamcılık etkisi bu ikinci dönemde iç ve dış siyasi koşullar paralelinde yerini Türkçülüğe bırakmış, kadın hareketinin Cumhuriyete uzanan gelişiminin düşünsel perspektifi de böylece açığa çıkmıştır. Sonuç itibari ile şunu söyleyebiliriz ki II. Meşrutiyet döneminde özgün bir Kadın Hareketi vardır; ama bu özgünlük içinden gelen toplumun değerleriyle dışarıdan gelen değerlerin kaynaşmasını içermekte, Batı'da gelişen feminizme benzemekten ziyade ondan etkilenen ama onun gibi olmamaya çalışan bir niteliktedir. Buhran içinde bir toplumun, kadına bakış açısının nasıl olduğunu irdelediğimiz tezimiz kadın merkezli düşünsel birikimin başlangıcını açığa çıkartarak günümüze ulaşan mirası görünürleştirmektedir.

KAYNAKLAR

DERGİLER

Beyanülhak
 Büyük Mecmua
 Demet
 Erkekler Dünyası
 Felsefe Mecmuası
 Genç Kadın (1335)
 Genç Kadın(1334)
 Genç Kalemler
 İslam Mecmuası
 İzdivaç
 Kadınlar Âlemi
 Kadınlar Dünyası
 İnci
 Halka Doğru
 Hande
 Hanım
 Hanımlar Âlemi
 İctihat
 Kadın(İstanbul)
 Kadınlık
 Kalem
 Mecmua-i Ebuziyya
 Mahasin
 Mektep
 Mektepli
 Yeni Felsefe Mecmuası
 Piano
 Sebilürreşat
 Sırat-ı Müstakim
 Siyanet
 Şebtab
 Şelale
 Tedrisat Mecmuası
 Türk Kadın Yolu
 Türk Kadını
 Türk Yurdu

KİTAPLAR

- Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, İstanbul, Sander Yay., 1971.
- Ahmad, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul, Kaynak Yay., 1999.
- Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Kaynak Yay., 2005.
- Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara, İmge Kitabevi, 2009.
- Altındal, Aytunç, **Türkiye'de Kadın: Marksist Bir Yaklaşım**, İstanbul, Havass Yay., 1980.
- Anderson, Benedict, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul, Metis Yay., 2004.
- Arai, Masai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, İstanbul, İletişim Yay., 2000.
- Arat, Necla, **Feminizmin ABC'si**, İstanbul, Say Yay., 2010.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1860-1908)**, Cilt I, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970.
- Beauvoir, Simone de, **İkinci Cins: Bağımsızlığa Doğru**, İstanbul, Payel Yay., 1993.
- Beauvoir, Simone de, **İkinci Cins: Evlilik Çağı**, İstanbul, Payel Yay., 1993.
- Beauvoir, Simone de, **İkinci Cins: Genç Kızlık Çağı**, İstanbul, Payel Yay., 1993.
- Berkes, Niyazi **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003.
- Berktaş, Fatmagül, **“Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”**, İstanbul, Metis Yay., 2009.
- Berktaş, Fatmagül **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul, Metis Yay., 2010
- Bolay, Süleyman Hayri & Köz, İsmail, **Türkiye'de Düşünce Yayınları Kaynakça Taraması (1839-2007)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

- Brummett, Palmira, **İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911**, İstanbul, İletişim Yay., 2003.
- Burke, Peter, **Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu**, Ankara, Doğu-Batı Yay., 2002.
- Burke, Peter, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2005.
- Carr, Edward H., **Tarih Nedir**, İstanbul, İletişim Yay., 2009
- Çakır, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul, Metis Yay., 1996.
- Çavdar, Tefvik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.
- Çolak, Güldane & Uçan, Lale, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Basın 'da Kadın Öncüler**, İstanbul, Heyamola Yay., 2008.
- Davies, Norman, **Avrupa Tarihi: Doğu'dan Batı'ya, Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a, Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması**, Ankara, İmge Yay., 2006.
- Demirdirek, Aynur, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi**, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 1993.
- Denman, Fatma Kılıç, **İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın**. İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yay., 2009.
- Diakov, V. & Kovalev, S., **İlkçağ Tarihi (Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan)**, Ankara, V Yayınları, 1987.
- Dudley, Leonard M., **Kalem ve Kılıç**, Ankara, Dost Yay., 1997.
- Durakbaşa, Ayşe, **Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İstanbul, İletişim Yay., 2000.

- Dündar, Fuat, **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İstanbul, İletişim Yay., 2008.
- Eliade, Mircea, **Dinler Tarihine Giriş**, İstanbul, Kabalcı Yay., 2003.
- Ergin, Osman, **İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi**, C. I-II, Eser Kültür, İstanbul, 1977.
- Evans, Richard J., **Tarihin Savunusu**, Ankara, İmge Kitapevi, 1999
- Fuller, Margaret, **Woman in the Nineteenth Century**, New York, W. W. Norton & Company, 1997.
- Gencer, Mustafa, **Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu:1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim**, İstanbul, İletişim Yay., 2003.
- Göçek, Fatma Müge, **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme**, Ankara, 1999.
- Gündüz, Mustafa, **II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları: İçtihad, Sebilürreşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler**, Ankara, Lotus Yay.,2007.
- Güven, İsmail, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, Naturel Yay., 2010.
- Hanioglu, Şükrü, **The Youngs Turks in Opposition**, Oxford University Press, 1995.
- Heinzelmann, Tobias, **Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu (1908-1914)**, İstanbul, Kitap Yayı., 2004.
- Herman, Chris, **Halkların Dünyâ Tarihi: Taş Çağından Binyıla**, İstanbul, Yordam Kitap, 2009.
- Hobsbawm, Eric, **Tarih Üzerine**, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 1999.
- İggers George G., **Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2007.

İstanbul Kütüphanelerinde Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri

Bibliyografyası, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, Metis Yay., 1992.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, **İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası**, İstanbul, Metis Yay., 1993.

Kandiyoti, Deniz, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, İstanbul, Metis Yay., 2007.

Kandiyoti, Deniz, **Kadın, İslam ve Devlet**, İstanbul, Metis Yay., 2007.

Kaplan Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998.

Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yay., 1996.

Karpat, Kemal, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Timaş Yay., İstanbul, 2009.

Kayhan, Fatma, **Feminizm**, İstanbul, BDS Yay., 1999.

Keyder, Çağlar, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 1983.

Keyder, Çağlar. **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**. İstanbul: İletişim Yay., 2005.

Kırkpınar, Leyla **Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2001.

Kili, Suna, **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2006.

Koçer, Hasan Ali, **Eğitim Sorunlarımız Üzerine İncelemeler ve Düşünceler**, Şafak Matbaası, Ankara, 1975.

- Kurnaz, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 1991.
- Leakey, Richard & Lewin, Roger, **Göl İnsanları**, Ankara, TÜBİTAK, 1999.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2004.
- Mardin, Aslı Davaz, **Hanımlar Alemin'den Rosa'ya Kadın Süreli Yayınları Bibliyografyası (1928-1996)**, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1998.
- Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İstanbul, İletişim Yay., 2004.
- Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yay., 2007.
- Mardin, Şerif, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İletişim Yay., İstanbul, 2010.
- Mardin, Şerif, **Yeni Osmanlılar Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yay. İstanbul, 2011.
- Mill, John Stuart, **The Subjection of Women**, London, Longmans, 1869.
- Millett, Kate, **Cinsel Politika**, İstanbul, Payel Yay., 1987.
- Okay, Cüneyd, **Osmanlıca Süreli Yayınlar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi**, Ankara, Gezgin Kitabevi, 2000.
- Oktay, Ayla; Öztürk, Cemil, **Türkiye'de Kızların Eğitimi, Eğitimde Nitelik Geliştirme**, İstanbul, 1991.
- Ortaylı, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, İletişim Yay., 2002.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yay., 2005.
- Ortaylı, İlber **Avrupa ve Biz**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2008.
- Özbaran, Salih, **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2005.
- Özlem, Doğan, **Tarih Felsefesi**, İstanbul, Say Yay., 2010

- Pamuk, Şevket, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, İstanbul, Gerçek Yay., 1999.
- Quataert, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İstanbul, İletişim Yay., 2009.
- Ramsuar, Ernest Edmonds, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, İstanbul, Sander Yay., 1982.
- Sakaoğlu, Necdet, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İstanbul, İletişim Yay., 1993.
- Scott, Joan W., **Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2007.
- Sencer, Muzaffer , **Osmanlı Toplum Yapısı: Eleştirel Bir Yaklaşım**, İstanbul, Sarmal Yay., 1999.
- Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, YKY, 2006.
- Tayanç, Füsün&Tayanç,Tunç, **Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın**, Ankara, Toplum Yay., 1977.
- Tekeli, İlhan & İlkin, Selim **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşum ve Dönüşümü**, Ankara, TTK, 1999.
- Tekeli, Şirin (ed.), **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar**, İstanbul, İletişim Yay., 1990.
- Timur, Taner, **Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, İstanbul, AFA Yay, 1991.
- Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- Toprak, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, İstanbul, Yurt Yay., 1982.
- Topuz, Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.
- Tosh, John, **Tarihin Peşinde**, İstanbul, Tarih Vakfı-Yurt Yay., 2005.

- Tunaya, Tarık Zafer, **Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Fikir Cereyanları**, İstanbul, 1948.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul: Baha Matbaası, 1959.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri-II**, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 1999.
- Tural, Erkan, **Son Dönem Osmanı Bürokrasisi: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlemlenterler**, Ankara, TODAİE, 2009.
- Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken Yay., 2001.
- Ülken, Hilmi Ziya, **Millet ve Tarih Şuuru**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Üstel, Füsün, **Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Günümüze Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul, İletişim Yay., 2009.
- Walters, Margaret, **Feminizm**, Ankara, Dost Kitabevi Yay. , 2005.
- Wollstonecraft, Mary, **Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007.
- Yaraman, Ayşegül, **Resmi Tarihten Kadın Tarihine.**, İstanbul, Bağlam Yay., 2001.
- Yerasimos, Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: 1. Dünya Savaşından 1971'e**, İstanbul, Belge Yay., 2005.
- Zihnioğlu, Yaprak, **Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği**, İstanbul, Metis Yay., 2003.
- Zinn, Howard, **Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2005.
- Zürcher, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yay., 2000.

MAKALELER

- A. C., “Ağlatan bir Sahne-i Fazilet”, **İçtihâd**, S. 51, (23 Kânûn-ı Evvel 1327), s. 1163-1164.
- A. L. “İzdivâç Meselesi”, **İçtihâd**, S. 09-1, (21 Mart 1329), s. 1293-1295.
- A. N., Talim-i İlme mi Haram”, **Sebîlürreşâd**, S.272, (14 Teşrîn-i Sâni 1329), s.177.
- A. Tayyar, “İslâm’da Çarşaf ve Çarşaflılar”, **Beyânülhak**, S. 127, (29 Ağustos 1328), s.2305-2307.
- Abdullah Cevdet, “İstihlâk-ı Millî Kadınlar Cemiyyeti Münâsebetiyle”, **İçtihâd**, S. 68, (30 Mayıs 1329), s. 1477-1478.
- Abdullah Cevdet, “Kadınlara Dâir: Dârülfünûn’da Kadın”, **Büyük Mecmûa**, S. 6, (24 Nîsân 1335), s. 91.
- Abdüllatif Nevzad, “Evvelâ Erkeklerimizi Örtelim”, **Sebîlürreşâd**, S. 241, (11 Nîsân 1329), s. 112-113.
- Abdüllatif, “Fedakâr Vâlide”, **Tedrisât Mecmûası**, S. 36, (7 Haziran 1332), s. 313.
- Abdülreşid İbrahim, “Kanûn-ı Tabiiyet Tebdil Olunamaz”, **Sebîlürreşâd**, S. 279, (2 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 290-91
- Ağaoğlu Ahmed, “Almanya Seyahati İntibâhından: Alman Kadınlığı”, **Türk Yurdu**, C. VIII, S. 6, (21 Mayıs 1331), s. 140-141.
- Ahmed Edib, “Talîm ve Terbiye: Kızıma”, **Türk Yurdu**, C. III, S. 29, (13 Kânûn-ı Evvel 1328), s. 84-86.
- Ahmed Edib, “Fenni Sayfalar: Elbisede Renk İntihâbı”, **Türk Kadını**, S. 1, (23 Mayıs 1334), s.4-6.
- Ahmed Şevki, “Müslümanlarda Âile Hayâtı-I”, **Beyânülhak**, S. 71, (19 Temmuz 1326), s. 1392-1393.

- Ahmed Şevki, “Müslümanlarda Âile Hayâtı-II”, **Beyânülhak**, S. 72, (26 Temmuz 1327), s. 1407-1408.
- Ahmed Reşid, “Tesettür”, **Beyânülhak**, S. 18, (19 Kânûn-ı Sâni 1324), s. 405-406.
- Aişe Makbule, “Sebilürreşâd Ceride-i İslâmiyesi Heyet-i Tahrîriyye-i Muhteremesine”, **Sebilürreşâd**, S.280, (9 Kânûn-ı Sâni 1329), s.308.
- Aişe Meliha, “Müslüman Kadını Hürdür ve Mesûddur”, **Sebilürreşâd**, S. 282, (23 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 345-349.
- Aksekili Ahmed Hamdi, “İslâmiyet ve Taadüd-ü Zevcât-I”, **Sebilürreşâd**, S. 275, (5 Kânûn-ı Evvel 1329), s. 226-228.
- Aksekili Ahmed Hamdi, “İslâmiyet ve Taadüd-ü Zevcât-II”, **Sebilürreşâd**, S. 285, (14 Şubat 1329), s. 392-394.
- Akşit, Elif Ekin, “Osmanlı Feminizmi, Uluslararası Feminizm ve Doğu Kadınları,” **Doğudan**, S.7, (Eylül 2008), s. 84-91.
- Akyüz, Yahya, “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetişmesi ve Meslek Hayatı”, **Milli Eğitim**, S.143, Ankara, 1999, s. 12-32.
- Akyüz, Yahya, “Türkiye’de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu”, **Türkler**, C.XV, Yeni Türkiye Yay., İstanbul 2001, s. 15-25.
- Akyüz, Yahya, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadınların Okul Yöneticiliği”, **Tarih ve Toplum**, S.207, (Mart 2001), s. 57-63.
- Ali Kemal, “Âile Hayatı”, **Mahâsin**, S. 2, (Teşrin-i Evvel 1324), s. 105-108.
- Ali Seyfi, “Süs”, **İzdivâc**, S.2, (20 Haziran 1334), s. 20-21.
- Aliye Cevad, “Hayat-ı Umumiyye-i Beşer Kadınların Elindedir”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 28, (1 Mayıs 1329), s. 3.

- Aliye Cevad, “Âile-I”, **Kadınlar Dünyası**, S. 37, (10 Mayıs 1329), s. 2.
- Aliye Cevad, “Âile-II”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 40, (13 Mayıs 1329), s. 3-4.
- Aliye Cevad, “Âile-III”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 49, (22 Mayıs 1329), s. 4.
- Aliye Cevad, “Hiss-i İntikâm”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 49, (22 Mayıs 1329), s. 3.
- Aliye Cevad, “Âile-IV”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 55, (28 Mayıs 1329), s. 2-3.
- Aliye Cevad, “Görücülük”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 88, (30 Haziran 1330), s. 3-4.
- Aliye, “Kıyâfet-i Nisvân Hakkında”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 60, (2 Haziran 1329), s. 2.
- Alkan, Mehmet Ö., "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004, s. 73-242.
- Alpkaya, Gökçen, “Tanzimat'ın Daha Az Eşit Unsurları: Kadınlar ve Köleler”, **OTAM Dergisi**, S. 1, 1990, s. 1–10,
- Asaf Muammer, “Muazzez Karielerimize”, **Mahâsin**, S. 1, (Eylül 1324), s. 1-4.
- Asaf Muammer, “Sanâyi-i Nisvâniyeden”, **Mahâsin**, S. 1, (Eylül 1324), s. 58-64.
- Âtife Celâl, “Terbiye-i Nisvâniyye”, **Demet**, S. 2, (24 Eylül 1324), s. 27-28.
- Âtiye Şükrân, “Bende İştirâk Ederim”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 14, (17 Nîsân 1329), s. 3.
- Âtiye Şükrân, “Anne Beni de Götür”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 15, (18 Nîsân 1329), s. 2
- Âtiye Şükrân, “Ne İçin Çırpınıyoruz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S.24, (27 Nîsân 1329), s. 1-2.
- Avcı, Yasemin, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, **OTAM Dergisi**, S. 21, 2007, s. 1-18.

- Aydın, Hakan, “Kadın(1908-1909): Selanik'te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 22, 2009, s. 147-156.
- Ayşe Hikmet, “Abla Mektûbları: Yaşamak Zevki”, **İnci**, S. 7, (T.E.), s. 7.
- Aziz Haydar, “Bizde Kız Evlâtlarının Tahsîli”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 13, (16 Nîsân 1329), s. 2-3.
- Azîze Haydar, “Yine Mekteplerimiz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 22, (25 Nîsân 1329), s. 1.
- Aziz Haydar, “Bizde Hayât-ı Âile”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 27, (30 Nîsân 1329), s. 2.
- Aziz Haydar, Yine Mektep Yine Mektep, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 47, (20 Mayıs 1329), s. 1-2.
- Aziz Haydar, “Çeyiz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 65, (7 Haziran 1329), s. 2.
- Aziz Haydar, “İçtimâî Dertlerimizden: İzdivâç ve Kadınlık”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 82, (24 Haziran 1329), s. 1-2.
- Aziz Haydar, “Görücülük”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 87, (29 Haziran 1329), s. 1-2.
- Aziz Haydar, “Kadın-Vatan”, **Kadınlar Dünyâsı**, S.161, (17 Kânûn-ı Sâni 1330), s. 4-5.
- Azize Haydar, “Yalnız Kadınlar mı Islâha Muhtâc?”, **Kadınlık**, S.7, (17 Nîsân 1330), S. 4-5.
- Aziz Şadi, “Terbiye-i İbtidâîyye”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 19, (22 Nîsân 1329), s. 3-4.
- B. Udviye Sıdkı, “Musâhabe”, **Kadınlık**, S. 6, (10 Nîsân 1330), s. 3-4.
- B. Udviye Sıdkı, “Musâhabe: Teşebbüs ve Tezeyyün-i Nisvân”, **Kadınlık**, S. 10, (10 Mayıs 1331), s. 3-4.
- Baha Tevfik, “Biraz Feminizm: İki Yüzlü Ahlak”, **Piano**, S. 3, (23 Ağustos 1326), s. 21-22.

- Baha Tevfik, “Bâtıl İtikâtlar ve Hal-i Hazırda İzdivâç”, **Felsefe Mecmûası**, S. 7, (1329), s. 102-105.
- Baskın, Bahar, “II. Meşrutiyet’te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S. 30, 2008, s. 97–100.
- Belkıs Fırat, “Terakkîmiz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 18, (21 Nisân 1329), s. 3.
- Belkıs Şevket, “Kıyâfet-i Millîyyemizi Nasıl Düzeltmeli”, **Kadınlar Dünyâsı** S. 52, (25 Mayıs 1329), s. 4.
- Belkıs Şevket, “Tesettür ve Peçe”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 72, (14 Haziran 1329), s. 4.
- Belkıs Şevket, “Tesettür ve Peçe Son Söz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 79, (21 Haziran 1329), s. 3-4.
- Berktaş, Fatmagül, “Cumhuriyet’in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1998, s. 150-164.
- Boratav, Korkut, “İktisat Tarihi (1908-1980)”, **Türkiye Tarihi :Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, İstanbul, Cem Yay., 2007, s. 265-353..
- Burhaneddin Şevki. “Kadınların Vezâif-i İctimâîyyesi,” **İnci**, S.19, (T.E.), s. 3.
- C.H. “Milli Moda”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 26, (29 Nisân 1329), s. 4.
- C.S. “Örf-Adât ve Kadınlarımız”, **İçtihad**, S. 125, (1 Kânûn-ı Sâni 1330), s. 457-459.
- Cahide Cevdet, “Hukuk-ı Nisvân”, S. 10, (10 Mayıs 1330), s. 5-6.
- Celal Nuri, “Kadınlarımız”, **İçtihad**, S. 63, (2 Kânûn-ı Sâni 1330), s. 1362.
- Cevad Sami, “Feminizm Meselesi”, **Mecmûa-i Ebuzziyya**, S. 150, (27 Cemâziyelâhir 1330), s. 294-296.
- Coşkun, Betül, “Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak”, **Turkish Studies**, S. 5/4 (Fall 2010), s. 930-964.

- Çağatay, Nilüfer & Soysal, Yasemin Nuhuğlu, “Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırılmalı Düşünceler”, **Kadın Bakış Açısıyla 1980'ler Türkiye'sinde Kadın**, İstanbul, İletişim Yay., 1990, s. 301-311.
- Çakır, Serpil, “Bir Osmanlı Kadın Örgütü Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti” **Tarih ve Toplum**, S. 66, 1989, s. 16-21.
- Çakır, Serpil, “Osmanlı Kadın Dernekleri”, **Toplum ve Bilim**, S. 53, 1991 s. 139-159.
- Derel, Seçil, “Kültürel Batılılaşma”, **MTSD: Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul: İletişim Yay., 2002, s. 382-428.
- Dingeç, Emine, “Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları”, **History Studies**, S. 2 (2010), s. 9-30.
- Doktor Abdullah Cevdet, “Fransa’da Mesâî-i Nisvân”, **Mecmûa-i Ebuzziyya**, S. 99, (11 Cemâziyelâhir 1329), s. 668.
- Doktor Yakop,” Türk Kadınlarının Hastabakıcılığı”, **Türk Yurdu**, C.VIII, S. 10, (16Temmuz 1331), s. 185-187.
- Durakbaşa, Ayşe, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, **Tarih ve Toplum**, C. IX, S. 51, 1989, s. 39-43.
- Ebulsüreyya Sami, “Kısm-ı İçtimâî: Bizde Kadın Zihniyeti”, **Kadınlık**, S. 1, (8 Mart 1330), s. 3-4.
- Ebulsüreyya Sami, “Kadınlık İctimâî: Kadınlıkta Terakkî Var mı Yok mu?”, **Kadınlık**, S. 2,(13 Mart 1330), s. 2-3.
- Ebuziyya, “Tesettür Meselesi”, **Mecmûa-i Ebuziyya**, S.112, (14 Ramazân 1329), s. 1075-1079.
- Ebuzziya Tevfik, “Nisâiyyûn”, **Mecmûa-i Ebuziyya**, S. 148, (27 Cemâziyelâhir 1330), s. 225-236.

- Emine Ferhunde, “Kadın Vicdânı”, **Hanımlar Âlemi**, S. 18, (24 Temmuz 1330), s. 1-2.
- Emine Seher Ali, “Kadınlıkta Seviye-i İrfân”, **Kadınlar Dünyâsı**, S.1, (4 Nîsân 1329), s. 1-2.
- Emine Seher Ali, “Ahlâk-Maârif”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 2, (5 Nîsân 1329), s. 2.
- Emine Seher Ali, İstihlâka Doğru, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 8, (11 Nîsân 1329), s. 1-2.
- Emine Seher Ali, “Teâvün”, **Kadınlar Dünyâsı**, S.11, (14 Nîsân 1329), s. 1-2.
- Emine Seher Ali, “Mektepler”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 15, (18 Nîsân 1329), s.1-2.
- Emine Seher Ali, “Vezaif-i Nisvân”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 27, (30 Nîsân 1329), s. 1.
- Emine Seher Ali, “Tesettür Meselesi”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 39, (12 Mayıs 1329), s.1-2.
- Emine Semiyeye, “Hayat-ı İctimâîyyede Kadın Mevkîi,” **İnci**, S. 10, (Teşrîn-i Sâni 1335) s. 5-6.
- Erdal, Kelime, “Halide Edib Adıvar’ın Bakış Açısıyla Kadının Çalışma Hayatı”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VII, S. 1, (2008), s. 109-123.
- Erkekler Dünyâsı, “Mesud Bir Âile Nasıl Teşekkül Eder”, **Erkekler Dünyâsı**, S. 1, (6 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 5-6.
- Ethem Nejad, “Manastır’da Âile Hayâtı”, **Türk Yurdu**, C.I, S. 8, (23 Şubat 1327), s. 136-137.
- Ethem Nejad, “Türkiye’de Kız Mektepleri ve Terbiyesi-I”, **Türk Kadını**, S. 10, (26 Eylül 1334), s. 151- 152.
- Ethem Nejad, “Türkiye’de Kız Mektepleri ve Terbiyesi-II, **Türk Kadını**, S. 11, (17 Teşrîn-i Evvel 1334), s. 163-165.
- F. N., “İslâm Kadını”, **İslâm Mecmûası**, S. 2, (13 Şubat 1329), s. 26-31.

- F.Şerafeddin, “Modacılık”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 58, (31 Mayıs 1329), s. 4.
- F. Şerafeddin, “Kadınlarda Maârif”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 62, (4 Haziran 1329), s. 2-3
- Fahreddin, “Hukuk-ı Nisvân”, **Şebtâb**, S. 4., (19 Şubat 1329), s. 31-33.
- Fahriye Nahid, “Kadınlık Haklarından: Biz ne istiyoruz? Onlar Ne Esirgiyorlar?”, S. 2, (16 Kânûn-ı Sâni 1335), s. 23-24.
- Fatimetüzzehra, “Teşebbüs-i Şâhsî Ne Demektir”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 2, (24 Nîsân 1329), s. 3.
- Fatma Aliyye, “Kadın Nedir”, **Yeni Mecmûa**, S. 21, (29 Teşrîn-i Evvel 1917), s. 415-417.
- Fatma Fuad, “Kadın ve Kadınlik-I”, **Genç Kadın**, S. 1, (4 Kânûn-ı Sâni 1335), s. 4
- Fatma Fuad, “Kadın ve Kadınlik-II”, **Genç Kadın**, S. 2, (16 Kânûn-ı Sâni 1335), s. 18-20.
- Fatma Fuad, “Kadın ve Kadınlik-III”, **Genç Kadın**, S. 3, (30 Kânûn-ı Sâni 1335), s. 35-36.
- Fatma Mükerrerem, “Bir Millet İktisâdîyâtın Servet ve Haşmetiyle Yükselir ve Mamûlât-ı Dâhiliye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 98, (10 Temmuz 1329), s. 4
- Fatma Neşide, “Lakayt Erkekler ve Zavallı Kadınlar”, **Hanımlar Âlemi**, S. 1, (27 Mart 1330), S.3-4.
- Fatma Neşide, “Hep Erkeklerimiz Daima Anlar”, **Hanımlar Âlemi**, S. 2, (3 Nîsân 1330), s. 1-2.
- Fatma Neşide, “Görenek”, **Hanımlar Âlemi**, S. 3, (10 Nîsân 1330), s. 1-2.
- Fatma Nezihe, “Tahsîl-i Nisvân”, **Beyanülhâk**, (16 Ağustos 1326), s. 1455-1456.

- Fatma Zerrin, “Dertlerimiz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S.48, (21 Mayıs 1329), s. 2-3.
- Fatma Zerrin, “Terbiye-i İbtidâîyyede Vâlidelerin Mevkîi”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 70, (12 Haziran 1329), s. 2-3.
- Fatma Zerrin, “Hanımlar Arasında Bir Muhavere”, **Hanımlar Âlemi**, S. 3, (18 Nîsân 1334), s. 1-2.
- Feriha Kamuran, “Kadınlığa Doğru”, **Kadınlar Âlemi**, S. 1, (22 Mayıs 1330), s. 1-2.
- Feriha Kamuran, “Türklük Cereyânı Önünde Kadının Mevkii”, **Kadınlar Âlemi**, S. 2, (29 Mayıs 1330), s. 1-2.
- Feriha Kamuran, “Türklük Cereyânı Önünde Kadının Ehemmiyeti”, **Kadınlar Âlemi**, S. 3, (5 Haziran 1330), s. 1-2.
- Feriha Kamuran, “İtilâ-yı Tedrîcî”, **Kadınlığa Doğru**, S. 6, (26 Haziran 1330), s. 3.
- Feriha Kamuran, “Muâdele-i İçtimâîyye”, **Kadınlığa Doğru**, S. 7, (3 Temmuz 1330), s. 1-2.
- Feriha Kamuran, “Kadın İçtimâîyyâtı”, **Kadınlığa Doğru**, S. 9, (17 Temmuz 1330), s. 1-2.
- Feriha Saide, “İçtimâîyyât Genç Kızlarımızın Dertleri”, **Türk Kadını**, S. 10, (26 Eylül 1334), s. 146-148.
- Fevziye Abdülreşid, “Kadın Meselesi”, **İslâm Mecmûası**, S. 53, (10 Mayıs 1333), s. 12-16.
- Fuat Şükrü, “Mekteplerde Ehemmiyet Verilecek Evvelâ Ahlâktır”, **Genç Kadın**, S. 1, (4 Kânûn-ı Sâni 1335), s.8-9.
- Genç Kadın, “Maârif Hayâtı: Maârifimizin İki Nevi Telakkîsi”, **Genç Kadın**, S. 1, (24 Teşrîn-i Evvel 1334), s. 15-16.

- Gevgilili, Ali, “Türkiye Basını”, **CDTA**, C. I, İstanbul, İletişim Yay., 1983, s. 202-208.
- Gevrek, Meltem Ağduk & Şahin, Özlem, “Tarih Çözümlemesi İçinde Sözlü Tarih ve Feminist Sözlü Tarih”, **20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek**, Ankara, TODAİE Yay., 1998, s. 329-340.
- Günyol, Vedat, “Cumhuriyet Sonrası Sanat ve Edebiyat Dergileri”, **Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler**, İstanbul, Gelişim Yay.,1994, s. 85-122..
- Güven, İsmail,” Ahmet Rıza’nın Kadın Eğitimine ilişkin Görüşleri”, **A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. XXXI, S.1, (1998), s.147–161.
- H.C., “Kadınlık İctimâî: Kadınların Mevkiî”, **Kadınlık**, S. 5, (3 Nîsân 1330), s. 2-3.
- H.C., Kısım-i İctimâî: Saadet-i Beşeriyye Kadınla Kaimdir, **Kadınlık**, S.6, (10 Nîsân 1330), s. 2.
- H.C., “Kısım-ı İctimâî: Tevlîd ve İdâme-i Nesil”, **Kadınlık**, S. 7, (17 Nîsân 1330), s. 2-3.
- H.C., “Kısım-ı İctimâî: Serbestiyye-i Nisvân”, **Kadınlık**, S. 8, (26 Nîsân 1330), s. 2-3.
- H.C., “Kısım-ı İctimâî: Bizde İttihât-ı Nisvân”, **Kadınlık**, S. 9, (3 Mayıs 1330), s. 2-3.
- H.C., “Kısım-ı İctimai: İttihat-ı Nisvan Münasebetiyle”, **Kadınlık**, S. 11, (10 Mayıs 1330), s.2-3.
- H.Sabri Ayvazuf, “Kadınlık ve Kadınların Ehemmiyeti”, **Füyûzât**, S. 25, (12 Ağustos 1908), s. 315-316.
- Hace Fatma, “İslâm Kadınları ve Moda”, **Beyânülhak**, S. 9, (14 Teşrîn-i Sâni 1324), s. 192-194.
- Hadiye İzzet, “Moda Sevdasını Bırakalım”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 40, (13 Mayıs 1329), s. 4

- Hakkı Behiç, “Kısm-ı Siyâsî: Mümtaziyyet-i Nisvân ve Kadınlara Hürmet”, **Demet**, S. 7, (29 Teşrîn-i Evvel 1324), s. 105-107.
- Hakkı, “Siyasi Ne Haldeyiz ve Neye Muhtacız?”, **Demet**, S. 5, (15 Teşrîn-i Evvel 1324), s. 78-80.
- Halide Edib, “Talîm ve Terbiye 1332 Senesi Vâkıf Kızlar Mektebelerinin Senelik Raporu”, **Türk Yurdu**, C.XI, S. 3, (29 Eylül 1332), s. 219-222.
- Halide Edib, “Kadınlara Dâir: Dârülfünûn’da Kadın”, **Büyük Mecmûa**, S. 6, (24 Nîsân 1335), s. 89.
- Halide Edib, “Büyük Kadınlar”, **Bilgi Yurdu Işığ**, S. 6, (10 Eylül 1333), s.85-87.
- Halide Edib, “Türk Kadınları Hakkında”, **Büyük Mecmûa**, S. 15, (13 Teşrîn-i Sâni 1919), s. 226.
- Halikarnas Balıkcısı, “Kyble”, **Yeni Ufuklar**, C.5, S.55, Aralık 1956, s. 737-740.
- Halim Sabit, “Altaylara Doğru”, **Türk Yurdu**, C. III, S.31, (10 Kânûn-ı Sâni 1328), s.125-126.
- Halka Doğru, “İstihlâk-i Millî Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi”, **Halka Doğru**, (4 Temmuz 1329), s. 104.
- Hande, “İzdivâç Mektepleri”, **Hande**, S.22, (10 Kânûn-ı Evvel 1332), s. 6.
- Hanımlar Âlemi, “Terbiye Düşünleri”, **Hanımlar Âlemi**, S. 30, (24 Teşrîn-i Evvel 1334), s. 2-3.
- Hanioğlu, Şükrü, “Baticılık”, **TCTA**, İletişim Yay., İstanbul, 1986, C. V, s. 1382-1388.
- Hanioğlu, Şükrü, “Osmanlıcılık”, **TCTA**, İletişim Yay., İstanbul, 1986, C. V, s. 1389-1393.

- Hanioğlu, Şükrü, “Türkçülük”, **TCTA**, İletişim Yay., İstanbul, 1986, C. V, s. 1394-1399.
- Hatice Baise, “Tesettür-i Nisvân”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 36, (9 Mayıs 1329), s.1-2.
- Hatice Refik, “İctimâîyyat: Yeni Kadın”, **Genç Kadın**, S. 1, (24 Teşrîn-i Evvel 1334), s. 9.
- Hatice, “Kızlarımızın Lüzûm-ı Tahsîli”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 88, (30 Haziran 1330), s. 2-3.
- Hayriyye Aliyye, “Terbiye-i Etfâl ve Hayât-ı Nisvân”, **Mektepli**, S. 29, (9 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 541-547.
- Hayriye Fitnat, “Bizde İzdivâç”, **Kadınlık**, S. 5, (3 Nîsân 1330), s. 4.
- Hayriyye Melek Hunç, “İslâm Kadını”, **Türk Yurdu**, C.11, S. 161, (15 Ağustos 1334), s. 257-261.
- Hilav, Selahattin, “Düşünce Tarihi (1908-1980)”, **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye Tarihi(1908-1980)**, Cem Yay., İstanbul, 2007, s. 357-390.
- Hikmet Hafizi, “Bizde Modacılık”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 25, (28 Nîsân 1329), s. 4.
- Hüseyin Ragıb, “Hayât Mücadelesinde Kadın”, **Yeni Mecmûa**, S. 39, (11 Nîsân 1917), s. 242-243.
- İbn-i Aziz Sina Reşid, Tabîî Düşünelim, **Erkekler Dünyâsı**, S. 1, (6 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 3-4.
- İbrahim Alaaddin, “Talim ve Terbiye Sayfaları: Kız Sultânîleri Hakkında”, **Türk Kadını**, S. 14, (12 Kânûn-ı Evvel 1334), s. 210-211.
- İbrahim Yaver, “Muallimelerimiz”, **Hanımlar Âlemi**, S. 24, (5 Eylül 1334), s. 3-4.
- İçtihad, “Kadınlara Nasıl Hürmet İstiyoruz”, **İçtihad**, S. 69, (T.E.),s. 1520-1521.
- İçtihad, “Âzâde-i Nisvân”, **İçtihad**, S. 8, (Haziran 1908), s. 214-215.

- İnci, “Avrupa’da Kadınların Hukuku”, **İnci**, S. 3, (Nîsân 1919), s. 8.
- İnci, “Hayâtta Kadın,” **İnci**, S. 1, (Şubat 1919), s. 9
- İnci, “İctimâî Musâhabe: İzdivâç ve Talâk”, **İnci**, S. 1, (Şubat 1919), s. 2.
- İsmail Hakkı, “Tesettür Meselesinin Tarîk-i Halî”, **Sebilürreşâd**, S. 291, (28 Mart 1330), s. 28-30.
- İsmail Hakkı, “Kadın ve İctimâî Muhitler”, **Türk Kadını**, S. 9, (12 Eylül 1334), s. 134-135.
- İsmail Hamî, “Kadınlara Ait İlk Sözler”, **Piano**, S. 1, (10 Ağustos 1326), s. 3-4.
- İsmail Hamî, “Kadınlara Ait Bir Mukâyese”, **Piano**, S. 2, (16 Ağustos 1326), s. 12.
- İsmail Zahîdî, “Bizde Kadınlık”, **Şebtâb**, S. 14, (13 Teşrîn-i Evvel 1328), s.181-183.
- İsmet Hakkı, “Kısm-ı İlmi: Kadınlarımız ve Maârif”, **Demet**, S. 2, (24 Eylül 1324), s. 24-27
- İsmet Hakkı, “Evliyâzâde Makbûle Hanım Efendi’ye”, **Mahâsin**, S. 6, (Şubat 1324), s. 449.
- Işın, Ekrem, “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, **Tarih ve Toplum**, C. IX, S. 51, (Mart 1988), s. 22-27.
- K.N., “Hanımlarımızın İktisâdî Teşebbüsleri”, **Türk Yurdu**, C.IV, S. 46, (8 Ağustos 1329), s. 415..
- K.D., “Hukuk-ı Nisvân”, **Şelâle**, S. 7-8, (27 Mart 1913), s. 25.
- Kadınlar Dünyâsı, Hukuk-u Nisvân, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 2, (5 Nîsân 1329), s.1-2.
- Kadınlar Dünyâsı, “Konferans”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 3, (6 Nîsân 1329), s.3-4.
- Kadınlar Dünyâsı, “Terakkîye Doğru”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 5, (8 Nîsân 1329), s. 1.
- Kadınlar Dünyâsı, “Kadınlar da Hürdür, İnsandır”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 40, (13 Mayıs 1329), s. 1.

- Kadınlar Dünyâsı, “Gazeteler ve Kadınlık”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 60, (2 Haziran 1329), s. 1.
- Kadınlar Dünyâsı, “Hukukumuzu Arayalım”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 79, (21 Haziran 1329), s. 1.
- Kadioğlu, Ayşe “Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler İstanbul**, Tarih Vakfı Yay., 1998, s. 91.
- Kadriye Rasim, “Kadınlığa”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 37, (10 Mayıs 1329), s. 3-4.
- Kalem,” Hanımlarımıza”, **Kalem**, S. 4, (4 Eylül 1324), s. 3-5.
- Kandiyoti, Deniz “Ataerkil Örutüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözömlenmesine Yönelik Notlar”, **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın**, İstanbul, İletişim Yay., 1990, s. 341-356.
- Kandiyoti, Deniz, “Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Araştırmalarında Eksik Boyutlar” **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998., s. 99-117.
- Kaplan, Leyla, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadınlarının Özgürleşme Hareketi”, **Osmanlılar**, C.V, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 1999, s. 466-473.
- Kara, İsmail, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslamcılık Tartışmaları”, **TCTA**, C. İletişim Yay., İstanbul, 1986, s. 1405-1420.
- Karadeniz, Feriha “XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış”, **Osmanlılar**, C. V, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 1999, s. 450-457.
- Karakışla, Yavuz Selim, “Kadın Dergilerinde (1869-1927) Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar” **Toplumsal Tarih**, C. XI, S. 63, (Mart 1999), s. 15-25.

Karakışla, Yavuz Selim, “Hanımlara Mahsûs Gazete'ye İmtiyaz Verilmesi (1895)”,
Toplumsal Tarih, C. XIII, S. 75, (Mart 2000), s. 41-46.

Karakışla, Yavuz Selim, “Osmanlı'da Kadın Fotoğrafçılar”, **Toplumsal Tarih**, C.
 XIII, S. 75, (Mart 2000), s. 18-21.

Kartal, Cemile Burcu, “II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası: Makbul Kadınlar”, **İ.Ü.
 Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S. 8, (2008), s. 215-238.

Kayalı, Kurtuluş, “Annales Hareketinin Türkiye Serüveni O Kadar Açıklayıcı ki”,
Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu, Ankara, Doğu-Batı Yay.,2002, s. 7-20.

Kayalı, Kurtuluş, “1960'lı Yıllardan Sonra Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelip
 Tıkandığı Nokta”, **Düşüncenin Coğrafyası-I: Toplumdan Soyutlanmış
 Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Ankara, Deniz Kitabevi, 2005,s. 56-57.

Kayalı, Kurtuluş, “Bu Doğu Başka Doğu”, **Düşüncenin Coğrafyası-I: Toplumdan
 Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Ankara, Deniz Kitabevi, 2005, s.
 67-79.

Kayalı, Kurtuluş, “Doğu-Batı Mücadelesi Ekseninde Bir Direnç Kalesi Olarak Sosyal
 Bilim Geleneğimiz ve Son Seksen Yıllık Tarihimiz”, **Düşüncenin Coğrafyası-I:
 Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli**, Ankara, Deniz
 Kitabevi, 2005, s. 79-91.

Kazım Nami, “İçtimâîyyât: Kadının Haklarına ve Vazifelerine Dâir”, **Türk Kadını**, S.
 2, (6 Haziran 1334), s. 18-19.

Keskin, Tülay, “Demet Dergisi'nde Kadın ve İlerleme Anlayışı”, **Ankara Üniversitesi
 Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**,
 C. XXIV, S. 37, (2005), s. 289–312.

- Kılıçzâde Hakkı, “Kadınlara Nasıl Hürmet İstiyoruz?”, **İçtihad**, S. 69, (T.E.), s. 1520-1521.
- Kılıçzâde Hakkı, “Kadınlar ve Mekâtib-i İbtidâi Muallimleri”, **İçtihad**, S. 60, (4 Nisân 1329), s. 1310-1312.
- Kılıçzade Hakkı, “Tamamen Hal Olunmadıkça Bitmeyecek Bir Mesele”, **İştihad**, (T.E), S. 92-93, s. 2067.
- Kocabaşoğlu, Uygur, “Cumhuriyet Dergiciliğine Genel Bir Bakış”, **Türkiye’de Dergiler, Ansiklopediler**, İstanbul, Gelişim Yay., 1994.
- Kongar, Emre, “Siyaset, Sanat ve Dergiler”, **Milliyet Sanat**, S.16, (1981), s. 19-21.
- Kovanlıkaya, Aliye, “Kant'ta Cinsiyet Farklılığı”, **Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar**, İstanbul, YKY, 2009, s. 9-25.
- Köprülüzade Mehmed Fuad, “İlmi ve İctimai: Eski Türklerde Kadın”, **Siyânet**, S. 15, (19 Haziran 1330), s. 4-6.
- Kurtoğlu, Ayşenur, “Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri”, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü**, İstanbul, Pınar Yay., 2000, s. 21-51
- Kutlar, Mithat, “Osmanlı Kadın Dergileri ve Erkekler Dünyası Dergisi”, **Fe Dergi: Feminist Eleştiri**, C. II, S. 2, 2010, s. 1-15.
- Küçük, Yalçın, “Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri”, **CDTA**, C.I, İstanbul, İletişim Yay.,1983, s. 138-144.
- L.V., “Kalpleri İman Alınları Hayâ Nurundan Mahrûm Olanlar Tesettürün Fazilet ve Ulviyyetini Takdîr Edemezler”, **Sebîlürreşâd**, S. 288, (6 Mart 1330), s. 29-30.
- Lâlî, “Kadın”, **İçtihad**, S. 26, (1 Kânûn-ı Evvel 1326), s. 920.

- Lebib Selim, “Türk Kadınlığının Harb-i Umûmîdeki Faâliyeti-I”, **Türk Yurdu**, C.IX, S. 3, (8 Teşrîn-i Evvel 1331), s. 250-251.
- Lebib Selim, “Türk Kadınlığının Harb-i Umûmîdeki Faâliyeti-II”, **Türk Yurdu**, C. IX, S. 4, (22 Teşrîn-i Evvel 1331), s. 259-260.
- Lebib Selim, “Türk Kadınlığının Harb-i Umûmîdeki Faâliyeti-III”, **Türk Yurdu**, C.IX, S. 5, (5 Teşrîn-i Sâni 1331), s. 269-271.
- M. Belkıs, “Görücülük”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 58, (31 Mayıs 1329), s. 3.
- M. Safvet, “Şark ve Garp Kadınları”, **Beyânülhak**, S. 74, (9 Ağustos 1326), s. 1437-1440.
- M. Şemseddin, “İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimâîyesi”, **İslâm Mecmûası**, S. 5, (27 Mart 1330), s. 14-17.
- M. Şükrü, “Kadınlarımız”, **Beyânülhak**, S. 98, (21 Safer 1329), s. 1832-1834.
- M. Zekeriya, “Feminizm Korkuları: Kızların Düşünceleri-I”, **Yeni Felsefe Mecmûası**, S. 2, (20 Ağustos 1911), s. 22-24.
- M. Zekeriya, “Feminizm Korkuları: Kızların Düşünceleri-II”, **Yeni Felsefe Mecmûası**, S. 3, (15 Eylül 1911), s. 21-24.
- M.H., “Tesettür-i Nisvân Muhakem-i Vicdan”, **Şelâle**, S. 46, (21 Kânûn-ı Evvel 1913), s. 4-5.
- M. Raik, “Kadınlar, Terbiye ve Ahlâk Üzerine Olan Tesirleri Münasebetiyle Rûh-ı Beşerin Membâlarıdır”, **Kadınlğa Doğru**, S. 5, (19 Haziran 1330), s.10-11.
- M.S, “Terbiye-i Benâtin Ehemmiyeti”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 47, (20 Mayıs 1329), s. 3-4
- M.S. “İnkılâb-ı Nisâvan-ı İslâm”, **Şelâle**, S. 39, (2 Teşrîn-i Sâni 1913), s. 3-4.

- Macid Şevket, “Kadınlarımızın Çalıştırılması”, **Bilgi Yurdu Mecmûası**, S. 2, (10 Mayıs 1333), s. 22-25.
- Macid Şevket, “Kadınlar Beşeriyetin En Büyük Mürebbiyeleridir”, **Bilgi Yurdu Işığı**, S. 3, (10 Haziran 1333), s. 35-37.
- Macid Şevket, “Ahlâk ve Kadın”, **Bilgi Yurdu Işığı**, S. 4, (15 Temmuz 1333), s. 53-58..
- Mahmud Esad, “Tesettür-ü Nisvân Hakkında Son Söz”, **Sebülürreşâd**, S. 279, (2 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 289-290.
- Mahmud Sadık, “Kısm-i İctimâî: Kadınlık Safahâtı”, **Kadınlık**, S. 4, (27 Mart 1330), s. 2-3.
- Mahmud Sadık, “Zelzele-i Ruh: Terakki-i Nisvân-ı Salah-ı Ruh”, **Kadınlığa Doğru**, S. 6, (26 Haziran 1330), s. 1-2.
- Mahmud, “Terbiye-i Etfâl Hakkında: Çocuklar, Âile ve Cemiyet”, **Mektepli**, S. 30, (16 Kânûn-ı Sâni 1329), s. 571-573.
- Mediha Hüsna, “Vakti Değil mi?”, **Mahâsin**, S. 3, (Teşrîn-i Sâni 1324), s. 128-129.
- Mehmed Arif. “Musahabe: Asri Kadınlık,” **İnci**, S. 3, (Nîsân 1919), s. 12.
- Mehmed Arif, “Kadının Vazîfeleri Artıyor, Mesûliyetleri Ziyadeleşiyor”, **İnci**, S: 4, (Mayıs 1919), S. 7.
- Mehmed Arif, “Tuvalet Yâhût Kadınların Tuvaleti Hakkında Umûmî Mutaalat”, **Türk Kadını**, S. 7, (15 Ağustos 1334), s.109-111.
- Mehmed Asaf, “Validelerime ve Hemşirelerime”, **Hanımlar Âlemi**, S. 10, (29 Mayıs 1330), s. 6-8.
- Mehmed Asaf, “Ümit-i İstikbâlimiz Kadınlarımızdır”, **Hanımlar Âlemi**, S. 13, (19 Haziran 1330), s. 2.

- Mehmed Asaf, “İlmen ve Ahlâken Kadının Terakkîsi”, **Hanımlar Âlemi**, S. 23, (23 Ağustos 1334), s. 2-3.
- Mehmed Emin, “Kızlarımızın Terbiyesi”, **Muallim**, S. 17, (10 Kânûn-ı Evvel 1333), s. 602-607.
- Mehmed Fahreddin, “Feminizm Meselesi”, **Sebîlürreşâd**, S. 190-13, (17 Mayıs 1328), s. 235-236.
- Mehmed Fahreddin, “Feministlerin Nazargâh-ı İnsâfına”, **Sebîlürreşâd**, S. 199-17, (14 Haziran 1328), s. 316-318.
- Mehmed Fahreddin, “Feminizm Meselesi Münasebetiyle”, **Sebîlürreşâd**, S. 200-18, (21 Haziran 1328), s. 337-339.
- Mehmed Fahreddin, “Şime-i Mevedded mi? Şime-i Adavet mi?”, **Sebîlürreşâd**, S. 288, (6 Mart 1330), s. 27-28.
- Mehmed Ferid Vecdi, “Tesettür Kadınların Nişâne-i Esâreti midir Yoksa Zamân-ı Hürriyeti midir?-I”, **Sırât-ı Müstakîm**, S.11, (23 Teşrîn-i Evvel 1324), s. 173-176
- Mehmed Ferid Vecdi, “Tesettür Kadınların Nişâne-i Esâreti midir Yoksa Zamân-ı Hürriyeti midir?- II”, **Sırât-ı Müstakîm**, S.12, (30 Teşrîn-i Evvel 1324), s.186-188
- Mehmed Ferid Vecdi, “Tesettür Kalkar mı ?”,**Sırât-ı Müstakîm**, S. 15, (20 Teşrîn-i Sâni 1324), s. 234-236
- Mehmed Ferid Vecdi, “Kadınlara Hürriyet-i Mutlak Vermek İsteyenlerin Elinden Vay O Biçarelerin Başına”, **Sebîlürreşâd**, S. 267, (10 Teşrîn-i Evvel 1329), s. 103-104.
- Mehmed İrfan, “Talebe Yazıları”, **Mektepli**, S. 9, (20 Temmuz 1329), s. 151-152.

- Mehmed Ubeydullah, “İçtimâî ve Siyasîyât: İslâm Kadınları”, **Türk Yurdu**, C. II, S. 24, (4 Teşrîn-i Evvel 1328), s. 401-404.
- Mehpare Osman, “Bizde Tesettür-ü Nisvân, **Kadınlar Dünyâsı**”, S. 74, (16 Haziran 1329), s. 4.
- Mehpare Osman, Hukuk-u Nisvân, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 77, (19 Haziran 1329), s. 2-3
- Mehpare Osman, Hukuk-u Nisvân, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 80, (22 Haziran 1329), s. 3
- Mehtab, “Tesettür Meselesi”, **İçtihad**, S. 29, (10 Ağustos 1327), s. 809-811..
- Melek Bureddin, “Nokta-i Nazarım”, **Hanımlar Âlemi**, S. 28, (10 Teşrîn-i Evvel 1334), s. 6.
- Meliha Canan, “Kadın ve Cemiyetler”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 68, (10 Haziran 1329), s. 3.
- Meliha Canan, “Kadının Hayât ve Mesâî-i Umûmiyye İştirâkı Lazımdır”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 85, (27 Haziran 1329), s. 2-3.
- Meliha Cenan, “Zavallı Kadın”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 90, (2 Temmuz 1329), s. 3-4.
- Meliha Zekeriya, “Kadınlar Nasıl Çalışıyorlar”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 6, (9 Nîsân 1329), s. 2-3.
- Melihe Cevdet, “Terbiye- i Benât”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 33, (6 Mayıs 1339), s. 3-4.
- Merçil, İpek, “İslam ve Feminizm”, **Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar**, YKY, İstanbul, 2009, s. 106-117.
- Meriç, Nevin, “Kadında Meydana Gelen Değişmelerin Tarihselliğinden Bir Kaç Kesit”, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü**, İstanbul, Pınar Yay., 2000, s. 53-79.
- Mevhibe Mustafa, “Maârifimiz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 17, (20 Nîsân 1329), s. 3-4.

- Mithad Sadullah, “Âile Aşkî”, **Türk Kadını**, S. 8, (29 Ağustos 1334), s. 117.
- Muallim, “Mekteplerimiz: Kız Dârülfünûn’u Dersleri”, **Muallim**, S. 20, (10 Mart 1334), s. 726-727.
- Muallim Doktor Asaf, “ Acı Bir Hakikat” **İctihâd**, S. 9, (Mart 1909), s. 231-232.
- Muallim Kemaleddin, “Bizde ve Fransa’da İzdivaçtan Sonra Kadının Hakk-ı Hürriyeti.”, **Hanımlar Âlemi**, S. 25. (12 Eylül 1334), s. 3-5.
- Muhib Kamuran, “Felsefe Musâhabeleri: Kadın Felsefenin Mevzûu Olabilir mi?”, **Genç Kadın**, S. 1, (24 Teşrîn-i Evvel 1334), s. 7-9.
- Mukaddes İrfan, “Bizde Âile Teşkîli”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 65, (7 Haziran 1329), s. 4
- Mustafa Sabri, “Din -ü İslâma Hedef-i Münâkaşa Olan Mesâilden: Tesettür-II”, **Beyânülhak**, S. 112, (9 Mayıs 1327), s. 2038-2040
- Mustafa Sabri, “Din -ü İslâma Hedef-i Münâkaşa Olan Mesâilden: Tesettür-III”, **Beyânülhak**, S. 112, (16 Mayıs 1327), s. 2054-2057
- Mustafa Sabri, “Din -ü İslâma Hedef-i Münâkaşa Olan Mesâilden: Tesettür-IV”, **Beyânülhak**, S. 113, (23 Mayıs 1327), s. 2071-2073
- Mustafa Sabri, “Din -ü İslâma Hedef-i Münâkaşa Olan Mesâilden: Tesettür-VI”, **Beyânülhak**, S. 135, (31 Teşrîn-i Evvel 1327), s. 2426-2429.
- Mustafa Şevket, “Felâketlerimizin Sebepleri”, **Kadınlık**, S. 10, (10 Mayıs 1330), s. 6-8.
- Müfide Ferit, “Kadınlara Dâir: Dârülfünûn’da Kadın”, **Büyük Mecmûa**, S. 6, (24 Nîsân 1335), s. 90.
- Mükerrem Belkıs, “Kıyâfet-i Hariciye-i Nisvân”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 70, (12 Haziran 1329), s. 1-2.

- Mükerrem Belkıs, “Avrupa’da Tahsîl-i Nisvân”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 74, (16 Haziran 1329), s. 1-2.
- Mükerrem Belkıs, “Gideceğiz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 84, (26 Haziran 1329), s. 1-3.
- Mükerrem Belkıs, “Şiddetle Ret Kadınlar Nakısâtü'l akl imiş”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 85, (27 Haziran 1329), s. 1-2.
- Mükerrem Belkıs, “Kız Darüşşafakası”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 95, (7 Temmuz 1329), s. 1-2
- Mükerrem Belkıs, “Nebâhat Hanımefendi’ye”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 100, (14 Temmuz 1329), s.1-2.
- N.Naciye, “Erkekler Hakikaten Hürriyetperver midirler? Kadınlar Ne İstiyor?”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 7, (10 Nîsân 1329), s. 3.
- Nafi Atuf, “Terbiye’de Kadın,” **Muallim**, S. 10, (1 Mayıs1333), s. 289-296.
- Namık Ekrem, “Musâhabe: Terbiye-i Nisvân”, **Siyânet**, S. 15, (19 Haziran 1330), s. 6-7.
- Nebile Kamuran, “Kıyâfetimiz”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 20, (23 Nîsân 1329), s. 3
- Necmeddin Sadık, “Bizde Feminizm”, **Türk Kadını**, S. 1, (23 Mayıs 1334), s. 2-4.
- Necmeddin Sadık, “İçtimâîyyât: Kadınlığın Terakki Yolları”, **Türk Kadını**, S. 4, (4 Temmuz 1334), s. 50-52.
- Necmeddin Sadık, “Genç Kızların Terbiyesi”, **Yeni Mecmûa**, S.1, (12 Temmuz 1917), s. 15-16
- Necmeddin Sadık, “İçtimâîyyât: Bir Suâl Münâsebetiyle”, **Türk Kadını**, S. 8, (29 Ağustos 1334), s. 114-115.
- Necmeddin Sadık, “İçtimâîyyât: Kızların Terbiyesi”, **Türk Kadını**, S. 6, (1 Ağustos 1334), s. 82-83.

- Necmeddin Sadık, “Kızların Terbiyesi-I”, **Genç Yolcular Mecnûası**, S. 1,(1 Kânûn-ı Evvel 1919), s. 9-10.
- Necmeddin Sadık, “Kızların Terbiyesi-II”, **Genç Yolcular Mecnûası**, S. 2, (18 Kânûn-ı Evvel 1919), s. 24.
- Necmeddin Sadık, “Kızların Terbiyesi-III”, **Genç Yolcular Mecnûası**, S. 3, (1 Kânûn-ı Sâni 1336), s. 38-39.
- Nesrin Salih, “Türk Kızları-I”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 47, (20 Mayıs 1329), s. 3.
- Nesrin Salih, “Türk Kızları-II”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 52, (25 Mayıs 1329), s. 2-3.
- Neşide, “Hep Erkeklerimiz Daima Anlar”, **Hanımlar Âlemi**, S. 2, (3 Nîsân 1330), s. 1-2.
- Nevvare Şükrân, “Bizde Kadınsızlık ve Kadınsızlıkta Maârifetsizlik”, **Kadınlık**, S. 2, (13 Mart 1331), s. 3-4.
- Nezihe Muhlis, “Bir Mütâlâa”, **Kadınlar Dünyâsı**, S.14, (17 Nîsân 1329), s.2-3.
- Nicole A. N. M. Van Os, “Kandilli Sultânî-i İnâs”, **Tarih ve Toplum**, S. 163, (1997), s. 26-32.
- Nicole A. N. M. Van Os, “Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti”, **Türkler**, C.XIV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 133-145.
- Nimet Cemil, “Yarım Tedbirler”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 152, (19 Temmuz 1330), s. 3-4.
- Okay, Cüneyd, “Meşrutiyet Dönemi'nde Savaş ve Çocuk”, **Osmanlılar**, C. V, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 489-495.
- Ortaylı, İlber, “Batılılaşma Sorunu”, **TCTA**, İletişim Yay., İstanbul, 1986, C. I, s. 134-138.

- Özel, Oktay, “Bir Tarih Yazma ve Okuma Pratiği Olarak Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliği”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Metis Yay., 2001, s. 147-161.
- Pakize Sadri, “İki Feminizm”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 71, (13 Haziran 1329), s. 3-4.
- Perrot, Michell, “Tarihin Cinsiyetlendirilmesi”, **Eleştirel Feminizm Sözlüğü**, İstanbul, Kanat Kitap, 2009, s. 318-323.
- Raif Necdet, “Hayât ve Mektûblar: Asrî İzdivâç”, **İnci**, (1 Kânûn-ı Sâni 1335), s. 9-11.
- Raife Halil, “İzdivâç ve Muâşeret Nasıl Olmalıdır”, **Kadınlık**, S. 4, (27 Mart 1330), s. 4-5.
- Raife Halil, “Temas ve Âdem-i Temasa Dâir Bir İki Söz”, **Kadınlık**, S. 6, (10 Nîsân 1330), s. 5-6.
- Raife Halil, “İzdivâçta Asâr-ı Teceddüd”, **Kadınlık**, S. 11, (17 Mayıs 1330), s.4-5.
- Raife Halil, “Kadınlıkta İtilâ”, **Kadınlığa Doğru**, S. 7, (3 Temmuz 1330), s. 9.
- Reşide Halil, “B. Udviye Sıdıka Hanım Hemşireme”, **Kadınlık**, S. 6, (26 Nîsân 1330), s. 6.
- Rıza Enver, “Ahlâk-ı Milliyye ve Terbiye-i içtimâîyyenin Lüzûmu-ı İstikrârı”, **Mektepli**, S. 16, (3 Teşrîn-i Evvel 1329), s. 250-259.
- Rıza Tevfik, “Musâhabe-i İctihâd, Musâhâbemizde Sü-i Tefehhüme Meydân Vermeyelim”, **İctihâd**, S. 96, (6 Mayıs 1330), s. 2146-2147.
- Roded, Ruth M., “Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması”, **Osmanlılar**, C. V, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 418-427.
- S.L. “Hayât-ı Nısviyyemizde Fikdân-ı Maârif”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 8, (11 Nîsân 1329), s. 3-4.

- S.L. “Teceddüd Devri Ne Zaman Hulûl Edecek”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 17, (20 Nîsân 1329), s. 3.
- S.M. Tefvik, “Behopal Hâkime-i Zîşanı Şâh Cihân Hazretlerinin Hindistan’da Esasât-ı İslâmiye Dâiresinde Kız Mektepleri Küşâdı”, **Sebîlürreşâd**, s.307, (17 Temmuz 1329), s.364.
- Sâbiha Zekeriya, “Dadı Mektebi”, **Büyük Mecmûa**, S.8, (28 Mayıs 1335), s. 127.
- Sabiha Zekeriya, “Türk Kadınlığının Terakkisi”, **Büyük Mecmûa**, S. 1, (6 Mart 1919), s. 12.
- Sabiha Zekeriya, “Kadınlığın Hukuku Bahsi”, **Büyük Mecmûa**, S. 2, (13 Mart 1919), s. 29.
- Sabiha Zekeriya, “Kadınlara Dâir: Hilâl-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti”, **Büyük Mecmûa**, (20 Mart 1919), s. 41-42.
- Sabiha Zekeriya, “Kadınlara Dair: Türk Feminizmi”, **Büyük Mecmûa**, S. 4, (27 Mart 1919), s. 63.
- Sabiha Zekeriya, “Kadınlara Dâir: Kız Dârülfünûn’u Meselesi”, **Büyük Mecmûa**, S. 5, (4 Nîsân 1919), s. 67.
- Sabiha Zekeriya, “Kadınlık Sayfası: Kadınlara Çalışma Hakkı”, **Büyük Mecmûa**, S. 11, (18 Eylül 1919), s. 172.
- Sabiha Zekeriya, “Kadınlar ve İntihâbât”, **Büyük Mecmûa**, S. 14, (20 Teşrîn-i Evvel 1919), s. 218-219.
- Sabri Cemil, “Ev İdâresi”, **Yeni Mektep**, S. 10, (Şubat 1327), s. 319.
- Sabri Cemil, “Muhtelif Ders Numuneleri: Kız Mektepleri Marşı”, **Yeni Mektep**, S. 6, (1327), s. 189.
- Sacide, “Terbiye-i Fikriyye”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 92, (4 Temmuz 1329), s. 1-2.

- Safiye Beran, “Acayip Ananât”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 81, (23 Haziran 1329), s. 1-2.
- Saime Ferruh Niyazi, “Hak Bir Say-ı Mukabilidir”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 18, (21 Nîsân 1329), s. 3.
- Samizade Süreyya, “Bizde Âile Hayatı”, **İçtihad**, S. 108, (29 Mayıs 1330), s. 148-151.
- Saniha, “Kıyâfet-i Nisvânın Hayât-ı Faâlaneye Tesîri”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 65, (7 Haziran 1329), s. 3.
- Selahiddin Asım, “Kadının Dimâği Tekâmülleri”, **Yeni Felsefe Mecmûası**, S. 8, (1 Kânûn-ı Evvel 1911), s. 20-25.
- Selahaddin Asım, “Kadın ve Cemiyet Hayatı”, **Genç Kalemler**, S. 19, (Şubat 1327), s. 434-436.
- Selahaddin Asım, “Tesettür ve Mahiyeti”, **İçtihad**, S. 100, (3 Nîsân 1330), s. 2255-2256.
- Selahaddin Asım, “Kadın Gibi-I”, **İçtihad**, S. 125, (1 Kânûn-ı Sâni 1330), s. 436-438.
- Selahaddin Asım, “Kadın Gibi-II”, **İçtihad**, S. 126, (10 Kânûn-ı Sâni 1330), s. 454-456.
- Selahaddin Asım, “Kadın ve Harp”, **İçtihad**, S. 127, (30 Kânûn-ı Sâni 1330), s. 463-465.
- Selahaddin Enis, “Maârif-i Nisvân”, **Kadın (İstanbul)**, S. 1, (11 Ağustos 1327), s. 1-2.
- Selek, Pınar “Türkiye’de Özgürlüğü Ararken...,” **Cinsiyetli Olmak Sosyal Bilimlere Feminsit Bakışlar**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2009, s. 118-129.
- Selim Sırrı, “Kısm-ı İlmi-II: Çocuk Terbiyesi”, **Demet**, S. 6, (22 Teşrin-i Evvel 1324), s.83-84.

- Selim Sırrı, “Kadınların Terbiye-i Bedeniyyesi”, **Muallim**, S. 17, (10 Kânûn-ı Evvel 1333), s. 607-610.
- Semiha Nihal, “Moda Nedir”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 1, (4 Nîsân 1329), s. 3.
- Seniye Ata, “Türk Kadınlarında Âile-I”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 70, (12 Haziran 1329), s. 3-4.
- Seniye Ata, “Türk Kadınlarına Âile-II”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 72, (14 Haziran 1329), s. 3-4.
- Sıdika Ali Rıza, “Ben de Aynı Fikirdeyim”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 24, (27 Nîsân 1329), s. 3.
- Sıdika Ali Rızâ, “Ana Mektebi Münâsebetiyle”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 31, (4 Mayıs 1329), s. 2-3.
- Somel, Selçuk Akşın, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”, **Kebikeç**, S. 10, (2000), s. 223–238.
- Sultan Cihan, “Terbiye-i Nisvan-ı İslam Hakkında Sultan Cihan Hazretlerinden Mühim Bir Mektup”, **Sebîlürreşâd**, S. 287, (28 Şubat 1329), s. 7-9.
- Süleyman Fehmi, “Hüsn-i Ahlâk”, **Demet**, S. 2, (24 Eylül 1324), s. 28.
- Şahver, “Birbirimizi Aldatmaktan Tevki İdelim”, **Kadınlık**, S. 11, (17 Mayıs 1330), s. 6-8.
- Şanal, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kız Öğretmen Okulunda Görev Yapan Kadın İdareci ve Öğretmenler İle Okuttukları Dersler”, **Belleten**, C. LXVIII, S. 253, (2004), s. 649–670.
- Şaziment, “Kadınlığımızın Mevki-i İçtimâîyyesi”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 23, (26 Nîsân 1329), S. 3.
- Şebtâb, “Tesettür Meselesi”, **Şebtâb**, S. 4, (19 Şubat 1329), s.29-30.

Şelâle, “Tesettür-i Nisvân”, **Şelâle**, S. 40, (9 Teşrîn-i Sâni 1913), s. 4-5.

Şelâle, “Kadınların Vaziyeti”, **Şelâle**, S. 43, (20 Teşrîn-i Sâni 1913), s. 8.

Şeni, Nora, “19. Yüzyıl Sonu İstanbul Basınında Moda ve Kadın Hareketleri” **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın**, İstanbul, İletişim Yay., 1990, s. 43-68.

Şukufe Nihal, “Bugünün Genç Kadınına”, **Kadınlık**, S. 1, (8 Mart 1330), s. 4-5.

Şukufe Nihal, “Evli Barklı Hanımlar”, **Türk Kadını**, S. 6, (1 Ağustos 1334), s. 83-85.

Şukufe Nihal, “İçtimâiyât: Mekteplerde Kıyâfet”, **Türk Kadını**, S. 7, (15 Ağustos 1334), s. 98-99.

Şukufe Nihal, “Gençler Aradıklarını Niçin Bulamıyorlar”, **Türk Kadını**, S. 9, (12 Eylül 1334), s. 130-131.

Şukufe Nihal, “İçtimâiyât: Bizde Kadın Telakkîsi”, **Türk Kadını**, S. 11, (17 Teşrîn-i Evvel 1334), s. 162-163.

Şukufe Nihal, “İçtimâiyât: Mahallelere Doğru”, **Türk Kadını**, S. 12, (7 Teşrîn-i Sâni 1334), s. 178-180.

Tahsin Nahid, “Kadınlarımız”, **İçtihad**, S. 70, (T.E.), s. 1534-1538.

Tedrisât Mecmûası, “Dârülfünûna Müdâvim Hanımların İmtihânları Dolayısıyla”, **Tedrisât Mecmûası**, S. 27, (7 Temmuz 1330), s. 368-369.

Tekeli, Şirin, “Siyasal İktidar Karşısında Kadın”, **Toplum ve Bilim**, S. 3, (Güz 1977), s. 69-107

Tevfik, “Kadınlara Dâir: Dârülfünûn'da Kadın”, **Büyük Mecmûa**, S. 6, (24 Nisân 1335), s. 91.

Timur, Taner, “Osmanlı ve Batılılaşma”, **TCTA**, İletişim Yay., İstanbul, 1986, C. I, s.139-146.

- Toprak, Zafer ,“Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası”, **Tarih ve Toplum**, S. 51, (Mart 1988), s. 30-32.
- Toprak, Zafer, “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Kadın Askerler ve Milli Aile”, **Tarih ve Toplum**, C. IX, S. 51, 1988, s.34-38.
- Toprak, Zafer, “İttihat ve Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”, **Toplum ve Bilim**, S. 43-44, (1989), s. 183-190.
- Toprak, Zafer, “Fikir Dergiciliğinin Yüzyılı”, **Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler**, İstanbul, Gelişim Yay., 1994, s. 13-54.
- Toprak, Zafer, “Muslihiddin Adil'in Görüşleri Kadın ve Hukuk-ı Nisvan” , **Toplumsal Tarih**, S. 75, (Mart 2000), s. 14-17.
- Toska, Zehra, “Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler** İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1998, s. 71-89.
- Tunçay, Mete, “Siyasal Tarih 1908-1913”, **Türkiye Tarihi**,C. IV, Cem Yay., İstanbul, 2007, s. 27-75.
- Türk Kadını, “Kadınlık Şuûnu: Dârülfünûnlu Hanımlarımızın Teşebbüsü”, **Türk Kadını**, S. 1, (23 Mayıs 1334), s. 15.
- Türk Kadını, “Kadınlık Şuûnu: İnâs Dârülfünûn’u Mezunelerinin Cemiyetleri”, **Türk Kadını**, S. 2, (6 Haziran 1334), s. 31.
- Türk Kadını, “Kadınlık Şuûnu: Sade Giyinen Kadınlar Cemiyeti”, **Türk Kadını**, S. 3, (20 Haziran 1334), s. 44-45.
- Türk Kadını, “ Kadın İtfaiye Bölüğü”, **Türk Kadını**, S. 4, (4 Temmuz 1334), s. 63.
- Türk Kadını, “Kadınlık Şuûnu: İnâs Dârülfünûn Mezuneleri”, **Türk Kadını**, S. 4, (4 Temmuz 1334), s. 62.

Türk Kadını, “Kadınlık Şuûnu: Esirgeme Derneği ve Sergisi”, **Türk Kadını**, S. 4, (4 Temmuz 1334), s. 63-64.

Türklük Şuûnu, “Anadolu Türk Kadınlarının Faâliyeti”, **Türk Yurdu**, C. IX, .S.4, (22 Teşrîn-i Evvel 1331), s. 260-262.

Türk Yurdu, Ankara, Tutibay Yay., 1998-2001.

Unat, Nermin Abadan, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, **Türk Toplumunda Kadın**, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1979, s. 15-21.

Unat, Nermin Abadan, “İdeoloji Açısından Kadın Araştırmaları”, 20. **Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek**, TODAİE Yay., Ankara, 1998, s. 3-13.

Ülken, Hilmi Ziya “Türk Düşüncesi ve Dergilerimiz”, **Türk Düşüncesi**, C.I, S. 2 (Ocak 1954), s. 12-17.

Ülken, Hilmi Ziya, “Türkiye’de Kadın Hayatının Tekâmülü”, **Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansı 1953-1964**, Ankara, Kadın Sosyal Hayatı Tetkik Kurumu Yay., 1967, s. 119-128.

Ünal, Mehmet, “Medenî Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXXIV, S. 1, (1977), s. 195-231.

Ünder, Hasan, “Türkiye’de Batılılaşma ve Değerlerin Araçsallaşması”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. XXVIII, S.2, (1995), s. 293-311.

Vedad Nedim, “Mekteplerde Cinslerin Birleştirilmesi”, **Muallim**, S. 24,(10 Ağustos 1334), s. 839-841.

Vedide, “İslâmiyet’te Erkek ve Kız İzdivâçtan Akdem Temasta Bulunmalı mı Bulunmamalı mı?”, **Kadınlık**, S. 5, (3 Nîsân 1330), s. 5.

- Vural-Dinçkol, Bihteren, “Kadınların Hukuksal Statüsünün Tarihsel Gelişimi”, **20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek**, TODAİE Yay., Ankara, 1998, s. 35-51.
- Y.F., “Hayât Karşısında Türk Kadınları”, **Yeni Felsefe Mecmûası**, S. 15, (15 Mart 1912), s. 21-27.
- Yeni Mecmûa, “Yüksek Ökçe”, **Yeni Mecmûa**, S. 52, (13 Temmuz 1918), s. 504.
- Yılmaz, Fatma Büyükkarcı & Demircioğlu, Tülay Gençtürk (Haz.), **Kadınlar Dünyası 1-50. Sayılar (1913-1922/Yeni Harflerle)**, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2009.
- Yılmaz, Fatma Büyükkarcı & Demircioğlu, Tülay Gençtürk (Haz.), **Kadınlar Dünyası 51-100. Sayılar (1913-1922/Yeni Harflerle)**, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2009.
- Z.N., “Tarih: Türk Kadınlığı-I”, **Türk Yurdu**, C.XIII, S. 6, (8 Teşrîn-i Sâni 1333), s. 262-264.
- Z.N., “Tarih: Türk Kadınlığı-II”, **Türk Yurdu**, C.XIII, S. 7, (22 Teşrîn-i Sâni 1333), s. 271-275.
- Z.N., “Türk Âleminde Kadınlar Hukuku”, **Türk Yurdu**, C. XIII, S. 8, (6 Kânûn-ı Evvel 1333), s. 290-292.
- Zarınbaf-Shahr, Fariba, “Kentsel Alana Kadının Katılımı: 18. Yüzyıl İstanbul’unda Kadın Vakıfları”, **Türkler**, C.XIV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 6-23.
- Zekiye, “Şâyân-ı Takdîr Bir Gayret-i Milliyye”, **Kadın (Selanik)**, S. 25, (30 Mart 1325), s. 5.
- Zeliha Osman, “Türk Kadınları”, **Kadınlar Dünyâsı**, S. 53, (26 Mayıs 1329), s. 3-4.
- Zılfı, Madeline, “Osmanlı’da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler”, **Osmanlılar**, C.V, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 474-488.

Ziynetullah Nuşirevan, “İçtimâîyyât: Türk Kadınlığının Terbiyevi Mevkiî”, **Türk Yurdu**, C. X, S. 10, (17 Temmuz 1332), s. 147-148.

Zühre, “Musâhabe-i Nisâiyye”, **Mahâsin**, S. 3, (Teşrîn-i Sâni 1324), s. 119-126.

ÖZET

Kadını görünürleştirmeyi hedefleyen Feminist kuram, kadının yaşam biçimini, ezilmişliğini ve düşünsel kategorilerini ortaya çıkartmaya çalışmaktadır. Aydınlanma Dönemi'nin hak taleplerine sahip olma isteği ile başlayan kadının kendisini ifade etme çabası, farklılığın kültürel ve toplumsal şablonlardan kaynaklandığına işaret eden dönüşümüyle, kadın çalışmalarının niteliğini belirlemiştir. Tarih metodolojisindeki gelişmelerse bu noktada araştırmacılara çeşitli fırsatlar sağlayarak, birçok eserin yazılmasını sağlamıştır.

Düşünsel birikimin hareketliliğini ve yayılımını sağlayan dergiler, geçmişin anlamlandırılmasında araştırmacılar için vazgeçilemez kaynaklardır. Kadın Hareketi'nin Sanayi Devrimi sonrasında gelişen yapısı dünya genelinde bilginin üretiminin ve yayılımının artmasıyla farklılaşmış, pek çok dergi yayımlanmıştır. Modernleşme ve İmparatorluğu kurtarma kaygıları nedeniyle benzer süreçten Türkiye'de etkilenmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte canlanan yayın faaliyetleri 1908-1918 yılları arasında yayımlanan *Kadınlar Dünyası*, *Mahasin*, *Demet*, *Hanım*, *Genç Kadın*, *İçtihat*, *Sebirülreşat*, *Felsefe Mecmuası*, *Türk Yurdu* gibi dergilerde kadın başlıklı çeşitli konuların kaleme alınmasını sağlamıştır. Değişen ve dönüşen modern dünya dinamiklerinde Osmanlı Devleti'ne de yansıyan kadının feminizm ile radikalleşen hak talebi, devletin içinde bulunduğu koşullar paralelinde bir Kadın Hareketi geliştirmiştir. Toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümün oldukça hızlı olduğu bu yeni dönemde, düşünce ve kadın dergileri kadını, feminizm, kadınlık, çalışma, iktisat, eğitim, aile, giyim, çok eşlilik ve siyasal katılım gibi kavramlar düzleminde irdelenmiştir. Kadınların ne düşündüğü ve ne istedikleri hem kadınların hem de kadının konumunun iyileşmesini isteyen erkeklerin tartışma konusu haline gelerek, Osmanlı arşivlerinde kadını somut bir parça haline getirmiştir.

Ayrıca kadın hareketinin bu gelişimi *Halide Edip*, *Sabiha Zekeriya*, *Belkıs Şevket*, *Emine Seher Ali*, *Aliye Cevad*, *Feriha Kamuran*, *Mükerrem Belkıs*, *Şukufe Nihal* gibi kadınları yazdıklarıyla belirginleştirmiştir.

ABSTRACT

Aiming to make women apparent, the feminist theory tries to put forward the life style of women of previous times, her being compressed and the intellectual categories. Women's effort to explain themselves, which started with the demand for right that belonged to enlightenment age, determined the characteristic of women's studies with their transformation that refers to the fact that the difference has originated from cultural and social patterns. As for the developments of historical methodology provided various opportunities to the researchers on this point and led to creation of many books.

Journals which insured mobilisation and spreading of intellectual richness are indispensable resources for making a sense of past. The structure of women's movement which developed in the aftermath of Industrial Revolution changed with the increase of information, its production and spreading; and therefore, many journals were began to be published. Turkey was also affected from a similar process because of its concerns for modernisation and saving the Empire. Especially the publishing activities which revived after the Announcement of The Second Constitutional Period paved the way for various issues to be handled journals like *Kadınlar Dünyası*, *Mahasin*, *Demet*, *Hanım*, *Genç Kadın*, *İçtihat*, *Sebirülreşat*, *Felsefe Mecmuası*, *Türk Yurdu* which were published between 1908 and 1918; "women" was one of these issues which were handled and analysed. In the modernising and changing modern world dynamics, women's demand for right which radicalised with feminism and which also had an impact on the Ottoman Empire led to the development of a women's movement in parallel to the condition of the Empire. In this new era when the social, political and economic transformation were so quick, intellectual journals and women's magazines analysed women based on such concepts as feminism, femininity, working, economics, education, family, dressing, polygamy and political participation. What women think and what they desire became a matter of debate both for women and for men who wanted the development of women's position, which made women a concrete part in Ottoman archives.

Furthermore women's movement concretized women like *Halide Edip*, *Sabiha Zekeriya*, *Belkıs Şevket*, *Emine Seher Ali*, *Aliye Cevad*, *Feriha Kamuran*, *Mükerrem Belkıs*, *Şukufe Nihal*.

EKLER

Ek-1. Mahasin Sayı.1, 1 Eylül 1324

پنجشنبه

برنجی سنه — نومبرو ۳

کوندریلان مقالات درج ایدلسون
ایدلسون ائاده اولماز
محل اداره سی : باب عالی قارشوسنده
داائرة مخصوصه در
نسخه سی ۲۰ پاره در

نيسان ۱۰ سنه ۱۳۳۰

سنه لک آونسی پوسنه اجریته ۲۰
آلی آیللی ۱۵ غروشدر
مائک اجنیه ایچون ۱۰ فرانق
آلی آیللی آونیه یوقدر
نسخه سی ۲۰ پاره در

خانم عالمی

پنجشنبه کونلری چیتاره ، ادبی ، اجنایی ، رسلی خام غزته سیدر

صوک موده کیجه الیسه سی

Ek-2. Hanımlar Âlemi, Sayı.4, 10 Nisan 1330

برنجی سنه - نومبرو: ۱۰۰ - ۴
 ۱۰ اگستوس ۱۳۲۹ - ۲۰ رمضان ۱۳۳۱

نسخه سی
 ۶۰ پارهدر

آدرس
 بیک پردر گده سربستی
 مطبعه سی
 انتظار
 کوندریلان مقالات
 درج ایدلسون ایدلسون
 اعاده ایدلسون

صاحب انیساز: نوریه علییه سیرده سوله: امینه کمر

قادیلار دنیاسی

نسخه سی
 ۶۰ پارهدر
 ابونه بدلی
 سنه لکی پوسته اجرتیه
 ۱۰۰ اتی ایللی ۶۰
 فروشدر
 مالک اجنیه اییون
 سنه لکی ۳۸ اتی ایللی
 ۲۰ فراقدر

قادیلق: حقوق و منافع مدافعه ایدر، جمه ایرتسی کولری نثر اولتور مصور غزته در
 سواقمز حدس و مذهب تفریق اینکسزین محترم عثمانلی خانعلری آماریه کشاده در

Ek-3. Kadınlar Dünyası, 10 Ağustos 1329, Sayı: 100-4

بازار ايراني

۶ كانون ثاني ۱۳۲۹ - ۲۲ سرف ۱۳۳۳

نسخه ۶۰ پاره در

نسخه ۶۰ پاره در

آبونه بدلی

سنه لکي پسته اجرتيه

۱۰۰ آلي آبيش ۶۰ فروشدر

عالمه اجنيه ايچون سنه لکي

۳۸ آلي آبيش ۲۰ فراغدر

آدرس

نورمنايه جوازنده تريف اتدي سولاني

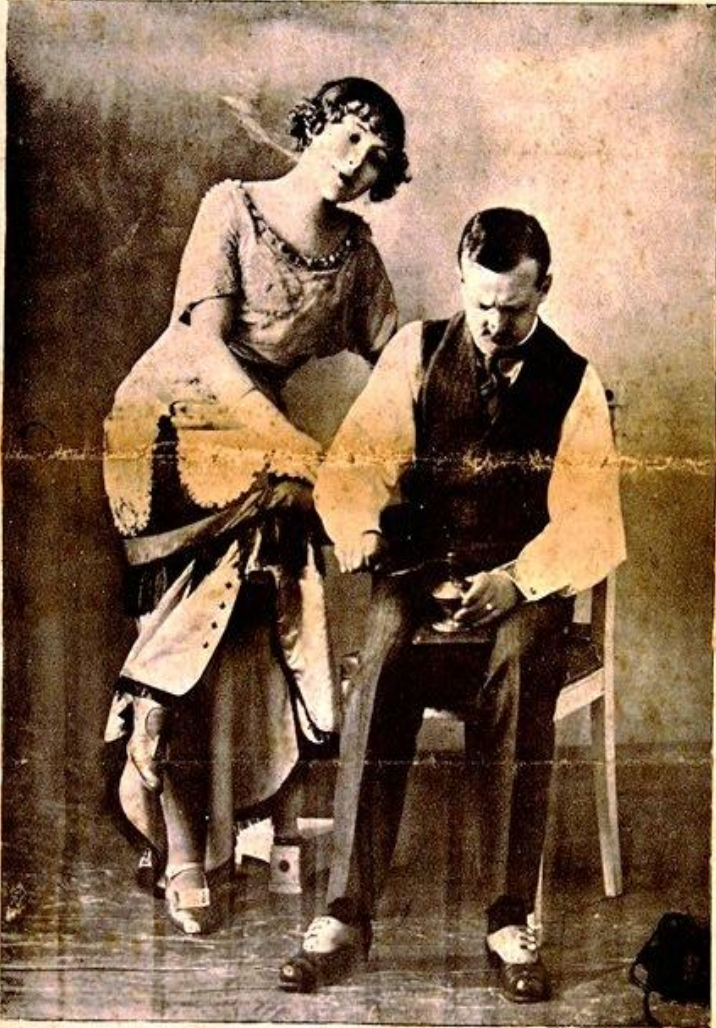
نوسور ۱۱ پوسنه فوطوس: ۱۷۰

کوندريلان مغلالات درج ابلسون

ا: لسون اعاده ابلنر

ارککلر دنياي

صالحين قادسنگ قدر قيمتي ، علمون وادبک علونين قدر ايچون باور مثالي کنگلري آکارتته ککادهدر.

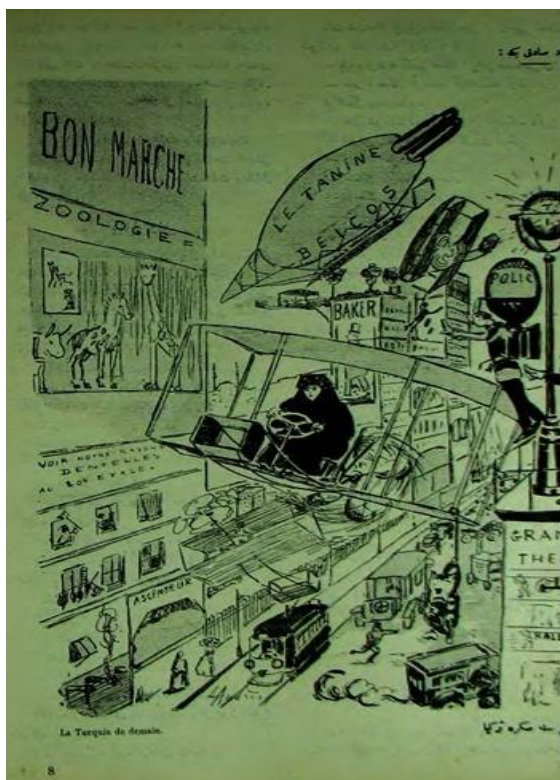

ا: کوهه يسي

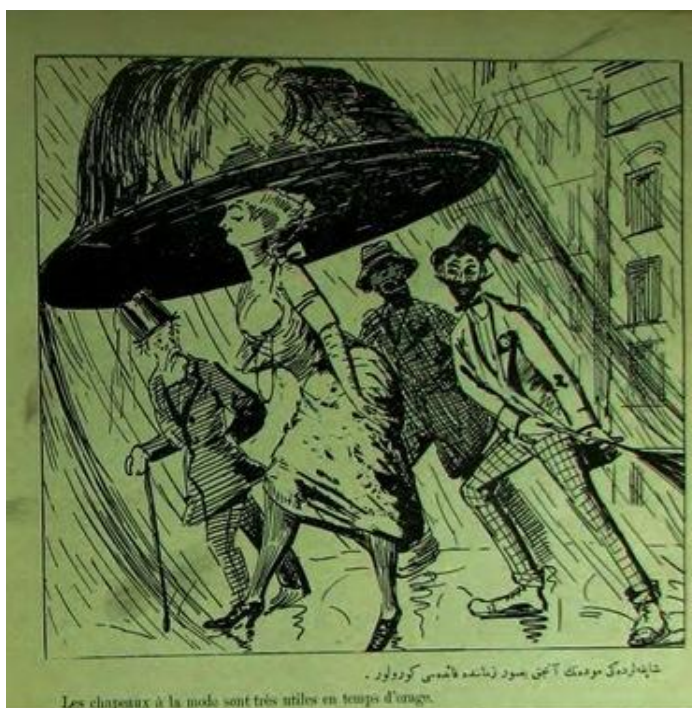
ديوان يولنده سلطان محمود تره يسي قاروشسته التون • پلاطين • آلوميشيوم • تارويچوق • سلوئيد • طاقه ديدارک انواهي ان اشيره تطبيقاً اعمال ابلر • قطعياً آغري طوبلسوزن ديش وديش کونکاري اخراج ابلر •

احمدشوق ديش متخصصي

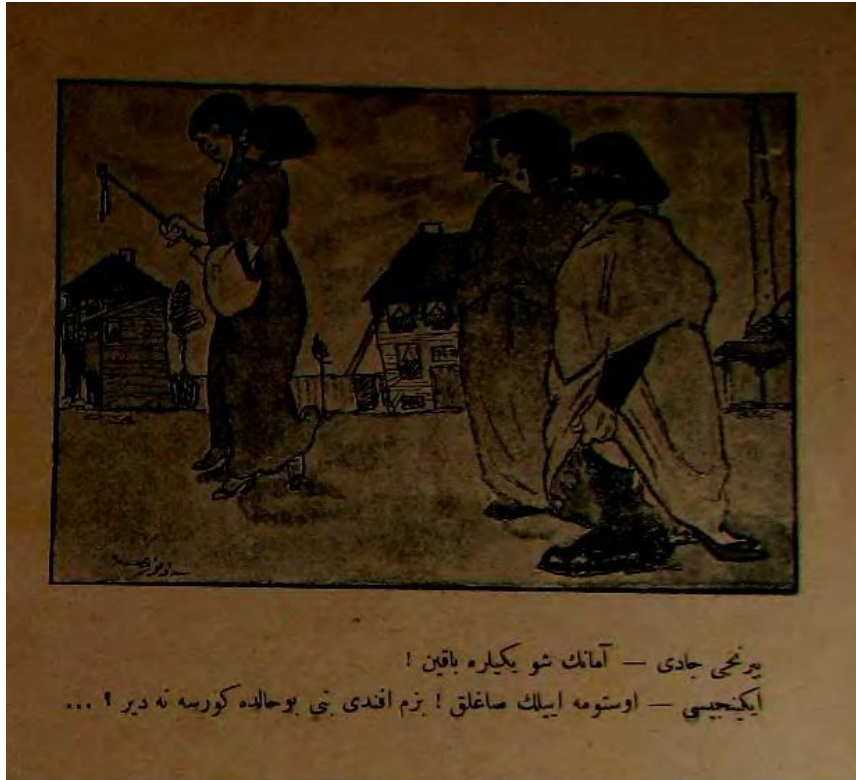
Ek-4. Erkekler Dünyası, Sayı.1, 6 Kanun-ı Sani 1329

Ek-5. Kalem, S.17, 12 Kanun-ı Evvel 1324

Ek-6. Kalem, S.89, 5 Ağustos 1327.

Ek. 7. İctihâd, 16 Kânûn-ı Evvel 1328, Sayı: 50.

Ek-8. Kadınlar Dünyası 14 Eylül 1329, Sayı: 100-9.

Ek-9. Mektepli, S. 23-24, 5 Kanun-ı Evvel 1329

Ek-10. Mektepli, S. 23-24, 5 Kanun-ı Evvel 1329